

Заборовський Ярослав

На стежинах історії

Івано-Франківськ

2003 р.

ББК 63.3.(4 Укр)
УДК 94 (477)

Заборовський Я.Ю. На стежинах історії. – Івано-Франківськ. 2003. – 391 с.

У книзі зібрані наукові та публіцистичні статті відомого історика, присвячені актуальним питанням історії України, зокрема Галичини. Автор намагається віднайти відповіді на них а також і на таке найбільш болюче питання сучасності: - чому ми можемо навчитись у свого власного, не такого вже й далекого минулого, й розраховує на те, що допитливі читачі, якщо й не завжди згодяться з ним, то принаймні отримають достатньо багато матеріалу для роздумів над прийдешньою долею нашої Батьківщини. Книга розрахована на всіх, кому це не байдуже, але передусім написана для старшокласників й студентів. Адже молодь завжди була надією нації.

Дослідження проведено завдяки гранту Американської Ради Наукових Товариств (ACLS), що при Фонді Карнегі Держдепартаменту США.

Матеріал друкується в авторській редакції. Усі права застережені. Тиражування, передруки, переклади, копіювання, кодування й збереження в комп'ютерних системах усіх матеріалів або окремих статей цієї книги в будь-якій формі дозволяється тільки після попередньої письмової згоди автора. Посилання на нього при цитуванні матеріалу – обов'язкове. Автор висловлює свою глибоку вдячність усім, хто сприяв публікації цієї книжки. Особлива подяка належить директору фірми "Вотум" **Калину Роману Ярославовичу**, на кошти котрого здійснено дане видання.

ISBN 966-8588-00-2

© Підготовка до друку ТзОВ "Екор" 2003 р.

© Друк ТзОВ "Екор" 2003 р.

Хрищення Київської Русі. До питання про характер християнства на наших землях у IX - середині XIII століття

Ювілей 2000-ліття Різдва Христового надав нам усім змогу ще раз глянути на своє минуле, піддати його критичному аналізу з тим, аби у сьогоднішні ми змогли взяти якнайбільше того, що необхідно використати для будівництва незалежної вільної держави.

Проблема християнізації нашої Батьківщини належить чи не до найбільш загадкових історичних подій в історії нашого народу. І хоча історіографія питання нараховує вже не одну тисячу назв літератури [1], із погляду XXI століття проблема залишається ще й досі не з'ясованою. На жаль, солідні дослідження, які б враховували *всю повноту* вже виявлених фактів із їх об'єктивною інтерпретацією досі відсутні. А характер київського християнства в IX - середині XIII ст. став предметом вивчення тільки впродовж останніх двох - трьох десятиліть.

В першу чергу це пов'язано зі специфікою документів. У жодному із західних текстів (польські, чеські, угорські, німецькі, італійські, французькі чи англійські) немає навіть найменшої згадки про хрищення Русі наприкінці X ст. Титмар Мерзебургський знає про хрищення самого Володимира, але жодної згадки в нього немає про навернення до Ісуса Христа його країни. Ще більш дивовижною є подібна мовчанка усіх відомих нам візантійських і болгарських хронік, хоча Лев Диякон, Михайло Пселл, Скилиця-Кедрин, Зонара та інші (усі з X - XI ст.) знають про падіння Херсонесу, одруження Володимира із сестрою імператорів, його допомогу порфірородним братам у боротьбі із заколотниками тощо. Подібна мовчанка характерна й для арабських сучасників подій, проте вони вважають Русь IX - X ст. уже християнською (факт хрищення київського князя й "всіх, кого охоплювали його землі", знаходимо лише у Ях'ї ібн Саїда Антіохійського (пом. 1066 р.) та його компіляторів). Мовчать грузинські та вірменські хроніки. Єдиною підставою для вивчення проблеми залишаються вітчизняні літописи, в першу чергу "Повість временних літ" (далі ПВЛ), яка дійшла до нас в основному в редакціях XIV (Лаврентівська - 1377 р.), а то й XV ст. (Іпатіївська та інші), причому, всі вони - із Півночі (Новгородська та Суздальська землі). Не дивно, що їх редактори не завжди навіть знали топографію Києва, майже не орієнтувались у тогочасній історії сусідів Київської Русі, виклад подій у них

має багато неузгодженостей в деталях, достатньо недоречностей, а часто образливих, а то й відверто ворожих інвектив супроти київських князів.

Але надамо самим читачам змогу переконатись у цьому. Уже понад двісті років герпетологи всієї Європи не можуть розшукати в наших лісах гадюку, яка, вилізши з черепа коня, була би спроможна несподівано прокусити князівський чобіт, потім - шкарпетку (на босу ногу навіть князі у чоботях не ходили!), а згодом ще й заправлену у халяву штанину, врешті, ногу і при тому ще занести стільки отрути у тіло Олега, щоб той від цього негайно помер (дії особистої охорони князя, котра повинна була нести повну відповідальність за його безпеку, не будемо брати до уваги). Приблизно стільки ж часу орнітологам ніяк не вдається навчити голубів, ластівок та інших птахів, що гніздяться у нас під солом'яними стріхами, повернутись із запаленим клоччям до своїх гнізд, як цього ніби легко зуміла добитись Ольга. Ні імператор Константин VII Порфірородний, ні Роман II, які правили у часах її правління, не могли в Царгороді в часі державної візити пропонувати княгині свою руку й серце, оскільки *обидва були вже на той час одруженими*, та й згідно зі свідченнями наших літописців, у рік несподіваної нежданої смерті чоловіка Ольга була вже у такому поважному віці, коли жінки, навіть у наші дні, заміж виходять надзвичайно рідко, а вона ж, крім усього іншого, ще й на престолі була регенткою при малолітньому синові. Навіщо Володимирі було направляти не одне посольство у чужі краї, що в тих часах було не дуже безпечним й завжди є надзвичайно дорогим, якщо можна було отримати найповнішу інформацію про всі наявні у Європі та Близькому Сході релігії, не покидаючи Києва, бо саме на Подолі тоді знаходився чи не найбільший на весь континент ринок?.. Купці завжди й постійно були джерелом найбільш вичерпної та об'єктивної інформації про чужинців, а при потребі в кожному необхідному випадку їх відомості можна було перевірити у місіонерів мало що не всіх, за винятком хіба що буддизму, світових конфесій, яких у столиці було предостатньо. Та й ще власних релігійних вражень князя було цілком достатньою, бо виховувався у сім'ї своєї бабусі Ольги, яка останніх 15 років життя була **християнкою**. Невже все населення тодішньої України-Русі було настільки схильне до надмірного вживання алкоголю, що заборона його споживати у деяких релігіях змогла стати для нашого князя суттєвим аргументом при виборі віри? Невже, вибираючи ту чи іншу

конфесію, він керувався не політичними, економічними та іншими розрахунками, а приголомшенням бояр пишним убранством візантійського храму та високим професійним рівнем церковного хору, ніби вони до того зроду нічого не бачили й не чули? Хіба ж у соборі св. Іллі, який особисто для себе звела княгиня Ольга, ніколи не співав церковний хор? А може вони представляли не найбільшу державу тодішньої Європи, а якийсь мікроскопічний, Богом забутий, острівок у Полінезії чи Мікронезії? Для чого було заганяти киян при їх охрищенні у Дніпро, якщо при стрімкій течії глибина ріки відразу біля західного берега, а саме там знаходився історичний Київ навіть сьогодні сягає не менше 7 метрів, а в тих часах була у декілька разів більшою? Навіщо князю було вислуховувати тривалі й явно еретичні проповіді не названого по імені філософа, як для цього у всіх часах є призначене духовенство, а його ще за часів правління Ольги у Києві цілком вистачало...

Природно, що нагромадження такого розмаїття нісенітниць навколо одного епізоду не могло виникнути випадково. Не одну сотню років за часів Російської імперії й згодом кілька десятків літ – у СССР сотні істориків на “всі лади” пропагували “візантійську” й тільки таку модель хрищення Київської Русі. Адже саме вона найбільше відповідала сумнозвісній теорії “Третього Риму”, згідно з якою винятково Москва мала всі підстави вважати себе спадкоємицею не лише античної культури, але ще й візантійської. А тому за посередництвом Києва, християнство якого ніби виключно візантійського походження, Москва перейняла від нього заодно й церковну спадщину Константинополя. Саме під цим аспектом і проходила основна лінія фальсифікації головного літопису нашої Батьківщини княжої доби, яка розпочалась ще за часів правління Ярослава Мудрого. Справа дійшла навіть до того, що десь у **XIV-XV сторіччі** на замовлення Москви на Поволжі чи Кавказі, а, може, й у Середній Азії була виготовлена “шапка Володимира Мономаха”, яку мав носити цей київський князь у **1113-1125 рр.** і в якій красувались російські імператори з династії Романових на всіх урочистостях ще в ХХ столітті. На жаль, фальсифікація нашої історії у цьому напрямі ні на хвилину не припиняється й у наші дні...

Ми обмежили себе переказом лише декількох епізодів, які мають хоч найменше відношення до сюжетів, що розглядаються у цій статті. А між тим, йдеться про одну з найбільших держав тогочасної

Європи, яка перевищувала територію Візантійської імперії у кордонах, починаючи з VII ст.[2], із надзвичайно розвиненим міським життям (понад 220 міст!), а, отже, небаченим у Західній Європі розвитком ремесла та торгівлі [3]. Через Русь проходили важливі торговельні шляхи Північ - Південь ("путь із варяг у греки"), Захід - Схід (по суті, всю інформацію про Степ IX – сер. XIII ст. Європа отримувала з Києва). Слід також мати на увазі, що в умовах формування ранньофеодальної держави Київська Русь була відкритим суспільством, яке не знало національної чи міжрелігійної ворожнечі, економічний та культурний розвиток передбачали розвинені відносини як із Сходом, так й із Заходом [4]. Тому всі, без жодного винятку, князі, які засідали на престолі у Києві, були на ті часи високоосвіченими й добре обізнаними у тодішніх політичних, економічних та культурних взаєминах країн Європи та Близького Сходу. **Християнізація такої держави аж ніяк не могла бути одноосібним актом того чи іншого правителя, рівно ж не можна її звести й до однієї події. Це був процес, котрий повинен був мати тривалу історію** [5]. Крім того, враховуючи розвинені зв'язки як із численними державами Європи, так й Азії, інфільтрація християнства на Русь повинна була відбуватися з усіх відомих у історії напрямків.

Поминаючи науково необгрунтовані легенду про перебування Ап. Андрія на наших землях і повідомлення про хрищення легендарних Кия та Бравлина, все-таки маємо всі підстави вважати, що **процес християнізації народів, що населяли сучасну територію України, розпочався з кінця I ст. н.е.** Північне Причорномор'я, зокрема Крим, були місцями заслання ще задовго до виникнення християнства (за часів правління Августа - в Мезії - поет Овідій), сюди стали згодом засилати й християн. Принаймні четвертий в офіційному списку Ватикану Папа Климент I Римський тривалий час перебував на засланні в Криму, де й загинув мученичою смертю в 97 ? 101 рр. при Траяні [6]. Найдавніші християнські базиліки Криму датуються II пол. V ст. н.е. [7]. Якщо врахувати, що масштабне церковне будівництво на Заході та на Сході Римської імперії мало місце вже після Міланського едикту (313 р.) Константина та смерті Юліана Апостата (363 р.), а саме кінцем IV ст. датуються римські базиліки та баптистерії, ранні храми Равенни, церкви Гробу Господнього у Єрусалимі та Різдва - у Вифлемі, то відставання Криму у цьому відношенні не таке вже й відчутне. Суттєві корективи в релігійну ситуацію півострова згодом унесло Ве-

лике переселення народів, але до часу суцільної ісламізації у XIV - XV ст. християнство тут було вирішальним фактором ідеологічного життя місцевого населення.

Поширення ареалу християнства в наступні століття йшло головним чином на Північ уздовж Дніпра. Частина племен Черняхівської культури, судячи з еволюції обряду поховань (заміна трупоспалення на інгумацію з орієнтиром по вісі Схід - Захід), вже в III-V ст., могла прийняти християнство [8].

Досить впевнену ходу християнства в зону Лісостепу на певний час призупинило Велике переселення народів - спершу навала гунів під керівництвом Аттіли (сер. V ст.), а згодом - аварів (сер. VI ст.), однак, є всі підстави вважати, що повністю викоринити християнство їм не вдалося, інакше хрищення у 867, 874-877 рр. за Аскольда, й наступне - у 886 р. були б просто неможливими [9]. Дані події не можна розглядати ізольовано від початку моравської місії св.св. Кирила та Мефодія (862 р.), що знаменувала остаточну перемогу християнства у західних сусідів Русі - Моравії, Чехії, Словаччини та початок християнізації населення південної Польщі. Майже одночасно (863-865 рр.) християнство утверджується в Болгарії. Слід зауважити, що обидві події мали аналогічний характер, що будемо згодом спостерігати й у нас на Русі: Кирило й Мефодій хоч і були греками, але свою місію проводили з Риму, де вони отримали єпископські свячення. Рівно ж і цар Борис у Болгарії, ініціюючи християнізацію під егідою Константинополя (864 р.), вже в 866 р. звернувся до Папи Миколи I із проханням надіслати єпископів, яке було напрочуд швидко виконано. Заїснувала реальна загроза переходу всієї країни до Римського діоцезу, що привело до чергового різкого загострення стосунків між Римом та Константинополем, яке було залагоджено лише у 867 р. після усунення з престолу Патріарха Фотія, вбивства імператора Михаїла III та смерті Папи.

За князювання Аскольда мали місце чотири походи на Візантію (860, 863, 866 і 867 рр.), причому, два з них (860 і 867 рр.) – надзвичайно успішні для Києва з підписанням вигідних договорів [10]. Прибічникам "візантійської" моделі хрищення Русі важко погодити ці майже постійні військові походи мало що не кожного київського князя супроти держави, яка кожного разу у них виступає христителем русів (останній похід відбувся ще в 1043 р., а це більш ніж півстоліття після Володимирового хрищення) [11]. Тим часом ні ПВЛ про

хрищення 867 р., ні Густинський літопис - про 886 р. жодним словом не згадують, звідки воно відбулося. Лише в окружному посланні Фотія (867 р.) підкреслюється факт уходження "у число відданих нам друзів" неофітів із Русі [12]. Проте дане свідчення ніяк не можна вважати абсолютно надійним, адже жодна візантійська хроніка ані словом не обмовилася, наприклад, про місійну діяльність Кирила й Мефодія у Моравській державі [13]. Не вперше Константинополю замовчувати ті факти, які йому не вигідні, одночасно надмірно рекламувати інші, не зупиняючись навіть перед безпосередньою фальсифікацією, адже вказані "друзі" продовжували й далі турбувати своїми майже систематичними нападами навіть саму столицю ромеїв, як називали в тих часах візантійців.

Насторожує ще одне протиріччя у цьому епізоді. У 882 р., тобто 15 років після Аскольдового хрищення, у Києві відбувся державний переворот, і князя-християнина (чи не першого на престолі?) вбиває Олег із Новгороду. Здавалося, у Константинопільського Патріархату були всі підстави канонізувати Аскольда, який, очевидно, був ще й першим християнським мучеником в Україні-Русі, тим більше, що його християнство, згідно з твердженням переважної частини сучасних істориків, ніби візантійського походження. В аналогічній ситуації в 1072 р. були канонізовані Борис й Гліб, які, до речі, жодного відношення до християнізації держави не мали. Аскольда ж ніколи не канонізували, відомо лише, що на його могилі була поставлена церква св. Миколи.

Маємо, отже, право вважати, що *його християнство чимось не влаштовувало як Константинопіль, так згодом і РПЦ* [14].

Переворот Олега не супроводжувався ліквідацією чи гонінням християн. Ніхто не руйнував церкву на могилі Аскольда, більше того, мабуть, саме у ті часи був побудований храм св. Іллі [15], однак, вплив християн у державі, без сумніву, падає й у договорах Олега з Візантією після успішних походів 907 і 911 рр. вони навіть не згадуються. Разом із тим, археологічні розкопки на території проживання полян у IX - X ст. свідчать про їх мало що не остаточний перехід до інгумації з орієнтуванням небіжчика головою на Захід [16]; на інших слов'янських територіях Русі подібне явище не спостерігаємо, а тому ніяк не можна пояснити даний факт залишком спадщини з часу Черняхівської культури [17]. Більш доказовим буде висновок, що це результат значних успіхів християнізації на території полян. У договорі

941 р. поруч із язичниками у дружині Ігоря вже згадуються християни, які клянуться на церкві св. Іллі, що навіть названа "сборней" - соборною [18], отже, вона не була поодиноким.

Навесні чи влітку 944 р. [19], майже відразу після смерті Ігоря, в Константинопіль прибула Ольга, де вона, згідно з "візантійською" версією, прийняла хрищення [20]. Проте, у ПВЛ згадується лише її візита до Візантії у 955 р., а Константин VII Багрянородний, описуючи не тільки загальний її перебіг, подає надзвичайно цікаві для нас деталі, вказує точну дату її зустрічі з імператором - 9 вересня 957 року. Окрім того, він ще й перераховує повний склад почту княгині: племянник, двірські жінки, 20 послів, 44 купці, перекладачі, священник Григорій - разом 80 осіб (Const. Porph. De Cerem. II, 15).

Очевидно, в 957 р. вона була вже християнкою, інакше присутність тоді у її свиті священника була б дивовижною й цілком не зрозумілою [21]. Крім того, **язичницю у жодному випадку не посадили б за один стіл із християнином-імператором - палацовий церемоніал, сьогодні можна сказати, дипломатичний тих часів протокол, таке не дозволив би ніколи.** [21]. Тому вважаємо доведеним факт хрищення Ольги ще до її державної візити в 957 р. у Візантію [22].

Одночасно давно вже висловлювалось припущення, що вона могла бути охрищена ще за життя Ігоря. Але в цьому випадку більш ніж незрозумілою виглядає її активна участь у язичницькій тризні за вбитим чоловіком й надзвичайно сувора розправа з бунтівними древлянами. Та й не могла вона, будучи християнкою, так швидко, без жодного опору будь-кого зайняти опустілий престіл після несподіваної смерті свого чоловіка, бо становище вдови у державі й так було не простим, адже переважна частина населення, а головне - князівська дружина - були язичниками. Згідно зі звичаєвим правом всіх варварських народів (*Салічна, Саксонська й т.п. Правди*), слов'яни в цьому не були винятком, жінка в жодному випадку не мала права успадковувати державну владу після смерті свого чоловіка. Можливо, саме заради піднесення власного авторитету вона мало що не відразу після приходу до влади наважилась на таку, в тих часах непросту, поїздку до столиці наймогутнішої сусідньої держави. Під час візити 944 р. про якусь зміну релігії навряд чи можна говорити, і візантійські хроніки мають усі підстави про такий крок княгині, яка зайняла престіл усього якихось кілька місяців тому, мовчати, бо дуже вже був би він

за даних обставин ризикованим. А всі наші документи її в один голос називають винятково розважною й мудрою...

Стосовно візити 955 р., маємо всі підстави сумніватись, чи вона взагалі мала місце: дуже вже близькою вона є до описаних у візантійського імператора її відвідин Константинополя у 957 р. Допускаємо, що мова в даному випадку може йти не про дві візити, які відбулись майже одночасно, що в тих часах і за описаних нами обставин було неможливо здійснити, а про одну й ту ж, яка почалась не в 955 р., а десь на початку 957 р. Була вона досить тривалою, бо імператор не відразу допустив її до споглядання власної особи й посольство разом із княгинею достатньо довго очікувало у Суді під Константинополем на прийняття у імператорському палаці. Згодом, коли відбулась візита-відповідь, візантійське посольство змусили стільки ж почекати в Почайні під Києвом.

Згідно з нашим припущенням, княгиня прийняла хрищення вдома між указаними вище датами: тобто після 944, але до 957 рр. Маємо рідкісну можливість назвати точнішу дату її хрищення у Києві, оскільки *Житіє Ольги* стверджує, що вона 15 років, *на це досі ніхто не звернув належної уваги*, перебувала на престолі як християнка. Її смерть переважна більшість наших та зарубіжних істориків датує проміжком часу між 964 і 969 рр. *Виходячи з цього, маємо всі підстави датувати її хрищення у Києві п'ятиріччям між 949 і 954 рр.*

Ольга багато зробила для християнізації Русі, відзначилася інтенсивним храмовим будівництвом як у Києві, так і в інших місцях [23]. Однак, дивним в очах "візантістів" виглядає відправлення нею ж посольства до Оттона I (959 р.) з проханням "висвятити для сего народу єпископа та священників" - факт, засвідчений кількома німецькими хроніками [24]. У 962 р. ця місія, очолена єп. Адальбертом Трірським, прибула до Києва, проте зазнала поразки, й місіонери, справедливо ображені на княгиню, повернулись додому [25]. Однак, Оттон дуже щедро нагородив єпископа, очевидно ряд проблем посольство все-таки вирішило позитивно. Дивна місія Адальберта, як і попереднє посольство Ольги до Оттона I, стануть зрозумілими, якщо згадати, що, незважаючи на багаті дарунки та зовнішні ознаки шани, Ольга своєю візитою до Константинополя у 957 р. була невдоволена [26]. Припускаємо, що конфлікт виник через те, що християнка просила у візантійського імператора єпископа й священників, в чому їй було відмовлено. Можливо, під цим кутом зору слід розглядати невдачу

її посольства і на Заході, бо й там, напевно, йшла мова про запрошення духовенства, яке володіло слов'янською літургійною мовою, а не про перехід на латинський обряд.

Невдача контактів як зі Сходом, так і Заходом для неї мусила бути надзвичайно болючою, якщо взяти до уваги те, що наближалася старість, і з нею й кінець правління (померла вона не пізніше, ніж через 7 років після від'їзду єп. Адальберта додому), а те, що Святослав не буде притримуватися її церковної політики, для неї вже тоді було очевидним; так і не були охрищені до кінця її життя онуки, у Візантії реальної допомоги у проведенні в життя її планів стосовно повної християнізації держави й не думали надавати...

В Києві Ольгу вважали святою ще в XI ст., але всі намагання добитися її канонізації Константинопільським Патріархом були рішуче ним відхилені, і вона була канонізована лише Київською Церквою, та й то тільки в кінці XIII ст. [27]. *Знову Константинопіль чітко дав зрозуміти всім, що християнство Ольги, як і її попередників на престолі, не можна вважати ортодоксальним. Мали свої застереження щодо характеру київського християнства й у Римі.* Папа Римський Іоанн XIII, санкціонуючи створення першої національної дієцезії у Празі у буллі до короля Владислава II (не пізніше 972 р.) рекомандував обрати єпископом людину, яка не належить "до обряду чи секти народів Болгарії чи Русі (Russiae), або слов'янської мови, але радше згідно з установами та декретами апостольськими" [28].

Для нас важливим є те, що починаючи від часів Ольги зовнішня політика Києва як у церковному, так і державному плані стає багатовекторною, такою вона залишилась і при її наступниках протягом усієї історії Київської Русі.

В українській історіографії, особливо в останній час, переважає думка про існування київської ієрархії мало не від часів Аскольда [29], в той час, як прохання Ольги висвятити єпископа свідчить про повну їх відсутність у державі. Крім того, коли вона померла (не пізніше 969 р.), її похорон здійснював не єпископ, а лише якийсь пресвітер ("презбутор") [30], що пояснити важко, якби в державі був хоча б один єпископ. Отже, можна вважати доведеним факт, що в II пол. X ст. у Києві церковна ієрархія ще не склалась [31].

Смерть Ольги дала можливість Святославу нарешті здійснити свій амбітний план стосовно дальшого розширення кордонів держави. На відміну від матері, він залишився язичником, але на перших порах

жодних антихристиянських дій князя наші джерела не фіксують [32]. Проте, після невдалої експедиції до Болгарії, приблизно з 970 р. починається **політичний** терор проти християн спершу у армії, де їх, очевидно, вважали грецькими агентами, а згодом і у Києві. Угода 971 р. між Святославом та Іоанном I Цимісхієм зовсім не згадує про наявність християн у війську князя, оскільки вони вже були там знищені. У Києві були спалені церкви св. Миколая, що на могилі Аскольда, та Софіївська, фундатором якої була Ольга [33]. Археологи зуміли віднайти на Старокиївській горі язичницьке капище, при спорудженні якого використано рештки мурованої споруди із фресковим розписом, нею могла бути лише ранньохристиянська церква [34].

Після Святослава престол на короткий час перейшов до Ярополка, який хоч не був християнином [35], однак підтримував християн, а згідно з даними німецьких хронік (Annales Altensis. P.798), вже в 973 р. відправив посольство до Оттона I у Кведлінбург, про мету якого та коло обговорюваних питань нам нічого не відомо [36]. Ніконівський літопис повідомляє про те, що "придоша послы къ Ярополку изъ Рима от папы" (979 р.) [37] - усе свідчить про переорієнтацію Києва на Захід, що було цілком природним після ганебного для Русі договору 971 р., за яким вона втратила всі свої позиції у Придунав'ї, та навали печенігів, спровокованої Візантією. Ярополк незабаром загинув у міжусобній боротьбі, й з приходом Володимира відбувся останній язичницький переворот у Києві.

Володимир отримав від своїх попередників надзвичайно складну спадщину. З одного боку, більшість населення продовжувала дотримуватися старих дідівських язичницьких вірувань і зберігала при тому племінний поділ суспільства, а також притаманний йому політеїзм. Йї протистояла хоча й меншість, але вже достатньо чисельна група неофітів-християн, майже всі вони жили по обидва боки Дніпра. Мусив враховувати й той факт, що всі сусіди його держави на Півночі, Заході та Півдні - християни, лише Схід частково визнавав іслам та іудаїзм. Вибір конфесії у тих умовах, як і сьогодні, визначав одночасно вибір політичної орієнтації. На початку князювання Володимир орієнтувався на язичницьку традицію предків, але, усвідомивши повну непристосованість її до умов формування нової держави, намагався її модернізувати. Однак, його реформа язичництва потерпіла повну поразку, показавши тим самим, що на базі дідівської віри об'єднати племена у єдиний народ неможливо. Залишатися на позиції язи-

чництва означало, ще, крім того, й повну політичну ізоляцію Київської Русі як із Заходу, так і зі Сходу. Але на **християнізацію держави Володимир наважився лише після 10 років правління, а тому його рішення менше всього нагадує експромт, відомий нам навіть у деталях із сторінок ПВЛ.**

В жодному разі, не применшуючи важливість актів хрищення Русі його попередниками на княжому престолі (особливо Ольги !), відзначимо одну принципову різницю. В той час, як для всіх його предтеч хрищення було особистим актом, котрий кожен раз підтримували хіба що княжий двір і частково військова дружина, для Володимира прийняття віри - акт державний. Він уперше залучає до Ісуса Христа "всіх, кого охоплювали його землі" [38], за дружину собі бере не кого-небудь, а сестру візантійських імператорів і через шлюб із порфірородною намагається стати їм рівним. На нашу думку, на це ж натякає й християнське ім'я Володимира - Василій; міг, правда, розраховувати на повну підтримку Василя II [39]. Але Константинопіль зроду не визнавав будь-яких натяків на рівність князя з імператорами; усе ж Володимир одержав право зображати себе, принаймні на власних монетах, на троні з усіма імператорськими регаліями [40]. І, нарешті, він уперше потурбувався про національні кадри духовенства; а тому саме з його іменем пов'язане заснування перших духовних семінарій у Києві [41] й, очевидно, в інших, принаймні великих містах держави. Повинен був нарешті спрацювати й той фактор, що християнство не було абсолютно чужим і невідомим на Русі [42]: активна фаза християнізації, принаймні на князівському рівні, вже нараховувала мало що не 120 років (а це 5 поколінь); Ольга, крім того, набудувала немало церков, і кожна, без сумніву, стала своєрідним центром нової релігії. Природно, що наслідки Володимирового хрищення були принципово відмінними від усіх його попередників, адже після його смерті вже не відзначаємо жодної язичницької реакції (окремі рецидиви мали місце на Півночі ще в XIVст.-виняток із цього правила, але на загальну ситуацію навіть у Новгороді чи Суздалі жодного впливу вони не мали).

Можна з усією впевненістю стверджувати, що християнізація за Володимира здійснювалася згідно з добре продуманим й детально розробленим планом, а тому далека від того експромту, який нам пропонує на грані дуже образливої для князя Легенди про вибір віри (ПВЛ). Єдине, що не зумів Володимир здійснити, це - створити влас-

ну церковну ієрархію, незалежну від Константинополя (перший митрополит прибув у Київ в 1036 р. - уже після його смерті, а свою незалежність Київська Церква відстоювала ще в XIV - XVI ст.).

Згідно з підрахунками Рапова О.М., Котляра М.Ф. та Острогорського Г. [43], хронологія подій у яких найбільш виважена та науково аргументована, можна подати таку послідовність фактів: 15 серпня 987р. у Малій Азії візантійська армія проголосила Барду Фоку антиімператором, на початку 988р., коли в руках повсталих була вже вся азіатська частина імперії, інсургенти вирушили на Константинопіль і отаборились на березі Босфору, готуючись до штурму столиці з моря та суші. Становище імператорів Василя II та Константина VII було безнадійним. Тому вони в кінці 987-не пізніше самого початку 988 рр. попросили допомоги у Володимира, й згідно з таємною угодою, за військову підтримку зобов'язалися видати за нього свою сестру Анну. Навесні 988 р. 6-тисячна київська дружина висадила у Малій Азії, через кілька місяців повстання було придушено, 13 квітня 989 р. Бада Фока загинув. Згідно з умовами договору, після закінчення збройного виступу в середині травня 989р. порфірородна наречена мала відбутися до Києва, й для забезпечення безпечного проходу через Дніпрові пороги Володимир у червні 989р. здійснив похід на печенігів. Не дочекавшись принцеси, князь зрозумів, що його обдурили, а тому прямує з військом до Херсонесу, де після 9-місячної облоги у квітні 990р. бере його штурмом. Під загрозою повної втрати не лише Херсонесу, але й Криму, Візантія змушена була виконати обіцяне, й Анна з поштом, нарешті, прибуває до Херсонесу, де влітку 990р. відбулося княже весілля (Володимир на той час був уже охрищеним). В п'ятницю, 1 серпня 990р., відбулося хрищення князя, кілька днів перед цим, у присутності князя, христилися княжий двір та військова дружина, а також (це вперше!) сім'я та його родичі. **Розпочалася християнізація України на державному рівні.**

Дослідника в першу чергу вражає та впертість, із якою Володимир добивався запланованого. Отгон I три роки безуспішно вів переговори з Никифором Фокою про одруження сина на багрянородній нареченій, Отгон III одержав свою порфірородну дружину з Візантії після 6 років перемовин (995-1001рр.), Отгон II одружився з Феофаною в 972р. через півтора року, але слід мати на увазі те, що вона була лише далекою родичкою Іоанна I Цимісхія. Болгарський цар Петро був змушений задовольнитись шлюбом із дочкою Лакапена. Досі

зроду ще народжена у багрянниці не виходила заміж за чужинця, якщо він не був імператором. Василь II з Константином VIII були змушені віддати свою сестру через 2 роки після таємного договору з Володимиром [44].

Відразу перед князем, здавалося, повинна була би, як колись перед Ольгою, постати чи не найголовніша проблема - звідки взяти кадри духовенства. З Візантії разом з Анною прибула якась частина кліру, але, не знаючи мови, вести практичну роботу з християнізації Русі вона була неспроможна, а тому годилася хіба що для урочистих Літургій, які греки повсюдно вели своєю мовою [45] (так було, наприклад, в Болгарії до 893 р.). Те, що про будь-яку, навіть найменшу, участь грецького духовенства в християнізації (у вузькому розумінні цього терміну) держави всі наші літописи дружньо мовчать, а грецькі хроніки взагалі про неї не знають, красномовно свідчить про надзвичайно мізерну роль Візантії у цьому процесі. Прибулого в 990 р. у пошті Анни митрополита Теофілакта Володимир чомусь не прийняв. **Конфлікт князя з Константинопільським Патріархатом носив, судячи з усього, принциповий характер**, бо тривав весь період перебування князя-христителя України-Русі на престолі й навіть після його смерті аж до 1037 року, тобто, 47 років(!) Київська Церква не мала митрополичого устрою, а Володимира, можливо, саме через це у Константинополі святым не вважають і по наш час.

Не багато міг він скористатися у Херсонесі, де, перебуваючи в постійному контакті із Руссю, місцеві священики могли, принаймні, розуміти мову наших предків. Упадає в очі, що священик Настас (Атанас) (чи не болгарин?), котрий суттєво допоміг князю захопити Херсонес, хоча і перебував згодом у Києві до смерті Володимира (а це мало що не 25 років!), жодної визначної церковної посади ніколи не займав і всі наші джерела навіть не підозрівають про якусь його особливу роль у християнізації Русі. Маємо ще дані про єпископа Іоакима Корсунянина, який христив Новгородську землю влітку 990 р. [46]. Серед владик чи просто визначних духовних осіб інших вихідців із Корсуня (Херсонеса) більше не зустрічаємо. Крім того, духовенство в Криму дотримувалося певних відмінностей: літочислення велося згідно з олександрійською, а не константинопільською ерою; надзвичайної популярності набув культ Папи Мартина I (649-655 рр.) [47], який перебував на засланні у Криму в 654-655 рр., де помер і був по-

хований у Херсонесі. Його пам'ять Київська Церква вшановує 14 квітня (Константинопіль - 13 і 15 вересня) [48].

Третя, чи не найбільш чисельна група духовенства проникала на Русь із Болгарії ще задовго до Володимирого хрищення. VII Вселенський Собор (869/870 рр.) визнав автокефалію болгарського архієпископства: болгарський діоцез був виключений зі списків Константинопільського Патріархату, але й далі всі вищі церковні посади продовжували займати греки, Літургія здійснювалася грецькою мовою. Тільки з 893 р. Болгарська Церква поступово переходить на рідну мову. 8 жовтня 927 р. Візантія визнала Болгарський Патріархат, але Йоанн I Цимісхій у період боротьби зі Святославом на початку 970-их рр. його ліквідував. Василій II Болгаробивник (976-1025 рр.), з сестрою якого одружився Володимир, довершив розгром Болгарії (офіційно її незалежність була ліквідована в 1018 р.), саме йому належить вельми сумнівна честь осліплення 15 тис. полонених болгар [49]. Природно, що в період запеклої боротьби з Візантією на Північ рушили тисячі втікачів, серед яких було немало духовенства, якась частина його могла прийняти участь у християнізації Русі [50]. За часів Володимира в Македонії існував визначний центр релігійного життя - Охридський Патріархат, котрий уже тривалий час забезпечував Київську Русь літературою в перекладах на старослов'янську мову, духовенство якого вело богослужіння староболгарською мовою.

Іншим джерелом проникнення в Київ духовенства з літургійною слов'янською мовою було Кирило-Мефодіївське християнство. Після смерті Мефодія (6 квітня 885 р.) у Моравській державі посилюється тиск німецького духовенства, що призвело до офіційного скасування Римом слов'янської обрядовості (886 р.) [51]. У 899 р. Папа Іоанн IX відновив ієрархію Великоморавської Церкви, неофіційно допускаючи існування східного обряду, однак така непослідовність пап не могла сприяти його розвитку та поширенню [52]. В 973 р. установлено празьке єпископство, а в 999?1000 р. - митрополію в Гнезно, в обидвох випадках - в латинському обряді [53]. Частина учнів Кирила і Мефодія перебралася у Болгарію, й один із них - Климент - став єпископом в Охриді (887-916 рр.). Саме йому й завдячує заснований ним монастир св.Пантелеймона тим, що став осередком слов'янської культури. Решта рушила на Північ - в Угорщину, Польщу, а згодом уже їхні учні - через Перемишль і Закарпаття на Галич, а там, очевидно, до Києва. Перебування учнів Мефодія в районі верхньої течії Вісли у

80-і рр. IX ст. - факт у науці загально визнаний [54], тому подальший напрям на Перемишль, особливо під тиском латинського духовенства, цілком прийнятний. У всякому випадку, болгаро-моравсько-охридському духовенству завдячуємо й по сьогоднішній день староболгарську мову як літургійну в Православній Церкві (до 1965 р. і в УКЦ), йому ж завдячуємо й той факт, що на Київській Русі практично повік Літургія грецькою мовою не велася. Варто нагадати, що нашою церковно-словянською (староболгарською) літургійною мовою розмовляли мало що не споконвічні вороги Візантії, а тому з Царгороду її запозичити не могли ніяк.

Не маємо права забувати й про вихованців київської та інших духовних семінарій, заснованих Володимиром. Через 5-6 років після державного акту хрищення вже можна було забезпечити власним духовенством принаймні великі міста.

У всякому випадку, всі наші джерела напрочуд дружньо зберігають повну мовчанку щодо будь-яких пошуків Володимиром духовенства [55].

Не сміємо проминути ще один, хоч і не прямий, а опосередкований вплив на розвиток київського християнства зі Заходу. Як і його попередники, Володимир орієнтувався у зовнішній політиці, а, отже, й у церковній, не лише на Візантію, але й на Західну Європу. Згідно з Ніконівським літописом, вже в 988 р., ще задовго до офіційного хрищення Русі, до Володимира "придоша послы із Рима от папи і мошці принесоша" [56]. Уважаємо, що в цьому фрагменті мова йде про мошці св. Папи Климента I Римського, які були принесені у Рим Кирилом і Мефодієм за часів Папи Адріана II (867-872 рр). Справа в тому, що пам'ять цього святого у Східній Церкві відзначають 25, а в Західній - 24 листопада, в той час як у Києві було встановлено окреме свято - набуття моштів св.Климента, яке відзначали 30 січня вже в 1056-1057 рр. [57]. Прибічники "візантійської" версії стверджують, що мошці були занесені із Корсуня, але той, як ми вже відзначали, був узятий штурмом тільки у квітні 990 р., тобто після перебування римського посольства, яке, напевно, у світлі цих даних, прибуло з мощами до Києва саме в кінці січня 988 р. [58]. Давно вже зауважено, що церковна традиція, як і народна пам'ять, чітко зберігають спогади не про рік, а лише про день, а то й годину події, тому жодних сумнівів дата 30 січня викликати не повинна. Цілком вірогідно, що на той час Володимир уже був охрищений у Києві кимсь із місцевого духовенст-

ва, в іншому випадку абсолютно нереальною була б передача папою на руки язичника найдорожчих на той час реліквій (могила св. Ап. Петра була виявлена в результаті археологічних розкопок тільки в 1956 р., а моці чи місце поховання наступних двох пап не знайдено ще досі). Разом із тим, вважаємо можливим відсунути дату хрищення князя ще на кілька місяців назад, адже, даючи свою згоду на підписання таємного договору з Візантією в кінці 987 р., якщо ця дата відповідає дійсності, не міг не знати (виховувався у християнській сім'ї кн. Ольги!), що його шлюб із грецькою принцесою, якщо він на той час перебував ще у язичництві, є абсолютно нереальним, бо серед інших перепон був би і протест проти такого мезальянсу Константинопільського Патріарха, яким би він слухняним не був щодо імператора. А тим часом усі наші документи про опір чи його протидію намірам імператорів стосовно одруження їхньої сестри мовчать. Тому маємо всі підстави припускати: "домашнє" хрищення князя мало місце не пізніше середини 987 р., адже ця дата підтверджується двома незалежними одне від одного фактами: передачею папою моці св.Климента на руки Володимира й підписанням договору з Візантією, однією з умов якого було одруження Київського князя зі сестрою правлячих імператорів.

У Херсонесі Володимир, мабуть, одержав моці св. Папи Мартина I, пам'ять якого в Українській Церкві, як ми вже відзначили, припадає на 14 квітня (!), - саме тоді, як упав Херсонес. Природно, що той же Никонівський літопис уже в 991 р. відзначив: "придоша ко Владимиру послы із Рима отъ папи съ любовью і честію" [59]. В 994 р. з Риму до Києва повернулися послы від Володимира [60], на жаль, невідомо, коли він їх туди послав. У Мстиславовому Євангелії (1117 р.) є запис про відзначення дня літургійної пам'яті св.Бенедикта Нурсійського (480-543 рр.) - засновника ордену бенедиктинців, як по Західному календарю (21 березня), так (що надзвичайно рідке явище) і по Східному (14 березня). В 1008 р. в Києві побував проїздом з Угорщини до хозар еп.Бруно-Боніфатій (загинув через рік у Пруссії). У листі германському імператору Генріху II він описує ту надзвичайну увагу, яку йому виявляв Володимир серед інших, особисто провів єпископа до південного кордону держави - честь на Заході небачена [61]. В Регензбурзі на кошти київських князів у кінці XI ст. створювався монастир св.Якова, в 1109 р. там була побудована церква св.св.Якова та Гертруди, ім'я святої носила дружина Ізяслава Яросла-

вовича, яка в 1073-76рр. перебувала в Германії [62]. В папській буллі Гонорія III (1218 р.) відзначаються значні внески галицьких князів Василька та Івана-Володимира хорватському монастиреві св.Димитрія Солунського, що на р.Саві - святий був патроном згадуваного нами князя Ізяслава Ярославовича [63]. З 1098 р. в Києві стали відзначати суто католицьке свято перенесення моці св.Миколая до м. Барі в 1087 р. - свято, встановлене Папою Урбаном II (1088-1099 рр.) на день 29 травня [64]. Іоакимовий літопис відзначає практику носіння на Русі наших хрестів - у Візантії невідому. Очевидно, бенедиктинці занесли до Києва ще одну незнану на Сході практику - церковні дзвони [65]. Досить цікавими є наукові спостереження стосовно київської церковної термінології, яка практично майже вся (понад 50 термінів) є мовною калькою з латини чи мов західних слов'ян (церква, алтар, агнець, пастир, поп, пост, крест тощо) [66]. У хорватських та угорських пам'ятках було віднайдено пояснення поширеної на Русі церковної "десятини", також невідомої у Візантії [67]; подібні аналогії відзначали Бромлей Ю.В. і Наумов Є.П.: наприклад, термін "Спас", яким часто на Русі замінювали ім'я Господа, "всемогучий" та інші [68]. У Візантії вживали цілком інші дефініції (стаурос, пантократор і т.п.) [69]. Центром християнства за правління Володимира стає церква св.Богородиці, чи, як її в народі називали, Десятинна (утримувалася за рахунок "десятини"), яка була посвячена в 996 р. і з того часу стала князівською усипальницею. Саме в ній увесь час, до смерті князя, настоятелем був о. Настас (Атанас) з Корсуня [70].

Після смерті Володимира (1015 р.) церковний курс Києва різко змінили. Ярослав Мудрий в 1017 р. закладає нову церкву - Софіївську, однак, під час набігу половців вона згоріла того ж року [71]. В 1036-1037 рр. почали спішно зводити кам'яну Софіївську церкву, але навіть тоді, хоча будували грецькі зодчі, й ніби за зразком константинопільської Софії, перебороти в архітектурі спадщину Володимира не вдалося, й усі спеціалісти відзначають, що ця будівля (завершена в 1054 р.) прямих аналогів серед пам'яток церковної архітектури Візантії немає. Найбільш "візантійським" вважається побудований в 1031-1036 рр. в Чернігові храм Спаса Преображення, який також будувався греками [72]. Саме в Київській Софії згодом будуть поховані всі наступні князі, починаючи від Ярослава Мудрого, в той час як останки всіх його попередників продовжували й далі перебувати у Десятинній церкві. О.Настас (Атанас) в 1018 р. в часі усобиць разом із церковни-

ми цінностями перебрався з Болеславом у Польщу, де за ним пропав слід. Десятинна церква була повністю зруйнована монголо-татарами в 1240 р. і практично вже ніколи не відновлювалася. Хоча в Києві в XVI ст. було достатньо церковних руїн, після Берестейського поєднання 1596 р. українські католики саме на її руїнах побудували свою церкву св. Миколая Десятинного, яка через 15 років була повністю знищена киянами. Відзначимо, що церковна традиція й у цьому випадку ще раз зробила свій вибір.

Митрополит Теопемпт із Візантії у Києві появляється лише після зміни церковного курсу в 1037 р. **Затяжний 47-річний конфлікт Києва з Патріархатом завершився його повним підпорядкуванням у церковному відношенні Константинополю.** Саме з цього часу починається ряд київських митрополитів. За дивним збігом обставин тоді ж вправ Охридський Патріархат. Чи не першим церковним актом новоприбулого ієрарха було *переосвячення*(!) в 1039 р. Десятинної церкви, де містилися могили всіх попередників Ярослава Мудрого на київському престолі, включно з останками кн. Володимира - христителя України [73]. **Тим самим разом із церквою переосвячувалися княжі останки, які були там поховані, стверджуючи цим актом, що всі вони були іновірцями [74].** У Візантії переосвячення - практика звична щодо латинників, проти чого безуспішно протестували папи Гонорій III (1216-1227 рр.) і Григорій IX (1227-1241 рр.). Врешті й на Заході її ввели стосовно православних, але вже після публікації булли Папи Боніфация VIII Unam Sanctum (1302 р.). На Україні цей обряд уперше пройшла Софія Гольшанська напередодні свого шлюбу з королем Владиславом Ягайлом в 1422 р. [75], тобто через 383 роки(!) після переосвячення Десятинної церкви. Захід довго ще вважав Володимирове християнство своїм [76], і королівські дома католицької Європи в домонгольський період прийняли 25 принцес із Київської Русі [77], *жодну з них не перехрещували.*

В 1037 р. Київська Церква нарешті одержала статут Митрополії, але в списках Константинопільського Патріархату їй відводили не то 60, не то 61 місце. Для Києва це було принизливим, адже не могли не розуміти, що Київська Русь, яка перевищувала територію Візантійської імперії у кордонах IX-XI ст., нарешті одержала одного митрополита [78], в той час як у Константинопільському Патріархаті їх налічувалося 57-60 чол. [79]. Усі спроби добитися канонізації князя Володимира Патріархом у Візантії були рішуче відхилені. І хоч у Києві йо-

го вважали святим, РПЦ канонізувала його пізно (між 1240-1263 рр.) з ініціативи кн.Олександра Невського [80], у Стамбулі, як ми вже відзначали, його досі за святого не визнають. Окрім Бориса та Гліба, Константинопільський Патріархат не визнає жодного українського святого з часів IX-XIII ст. [81].

Зібраний й систематизований у даній статті матеріал дає можливість дійти висновків, які можуть мати принциповий характер. Напевно, не варто далі продовжувати тему про те, хто, як і де хрестився з київських князів, а також звідки походить християнство того чи іншого князя [82]. Як нам видається, всі вони, без винятку, від Аскольда починаючи, відбули домашнє хрещення, їхніми хрестителями були безвісні монахи, які, починаючи з кінця VI - поч.VII ст., систематично освоювали нові місійні терени - землю сучасної України. Першими серед них були ірландські та британські монахи; хоча їх діяльність носила систематичний характер, однак **жодних офіційних повноважень** на християнізацію цієї території вони не мали [83]. Не дивно, що ні Рим, ні Константинопіль аж до Ярослава Мудрого не признавали київське християнство своїм. Лише від часу правління цього князя Константинопільський Патріархат став пред'являти свої права на Київську Русь, і нарешті, вислав свого митрополита для її *новонавєрнення* у ортодоксальну віру. Цим можна також пояснити майже постійні військові виправи Київської Русі проти Візантії, із якою її, по-суті, нічого не пов'язувало; безупинні пошуки церковних контактів усіх, без винятку, знаних нам християнських князів як із Константинополем, так й з Римом [84]. А що імена цих безвісних христителів загубилися в історії [85], тому не маємо сьогодні честі мати святих покровителів із числа духовенства, якими так пишаються майже всі народи Західної Європи.

Можна визначити такі етапи християнізації населення території сучасної України:

1. Пасивна фаза розпочалася зі середини I ст.н.е. діяльністю політичних засланців-мучеників за віру Христову в Криму (з упевненістю можна стверджувати, що Папа Климент I Римський з учнями не були єдиними), згодом ця функція перейшла до купців, їх охорони та найманців-варяг, і охопила вже ширшу територію. Подніпров'я, а з VI-VIII ст. ірландські та інші західні монахи активно залучають до своєї віри значну частину населення практично на всій території України.

2. Фаза “особистого” (“приватного”) християнства київських князів від Аскольда до Володимира, коли разом із князем християнство приймала якась частина дружини, князівський двір та економічно активна частка населення міст.

3. Фаза державної християнізації, розпочата кн. Володимиром, за якого до Ісуса Христа залучаються всі, “кого охоплювали його землі”. Це прийняття християнства було не лише офіційним, але й остаточним.

На першій та другій фазах переважна частина населення держави й далі продовжувала залишатись язичницькою, а тому такими часами були рецидиви навернення до прадавньої дідівської віри по смерті (убивстві) кожного християнського князя. Після Володимирового хрещення повернення до язичництва на державному рівні стало неможливим.

Церкви остаточно поділилися в 1054 р., хоча протиріччя, тертя, непорозуміння між Константинополем і Римом були задовго до цієї трагічної дати. Володимир, як і всім його християнським попередникам, щасливо вдавалось уникати міжконфесійних конфліктів, поєднувати кращі здобутки як Східного, так і Західного християнства. То чи не достойний це приклад для наслідування у сьогоднішні нелегкі роки формування Незалежної Української держави?

Примітки:

1. Тільки Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. - Київ, 1988., подає 903 позиції літератури; Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. - Т.І, Рим-Нью-Йорк, 1965., - ще 499; до 1000 назв використано в статті Лабунька М. Релігійні центри та їхні місії до Києва та Київської Русі: від Ольги до Володимира // Записки НТШ, Т.225. Праці історико-філософської секції. - Львів, 1993. - С.104-132. А є ще в 3 тт. - о.Патрило І., ЧСВВ. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. - Рим, 1975-1995. Даний перелік видань далеко не вичерпує всього, що надруковано з історії питання за останні 150 років. Практично всяка нова публікація, особливо видана на Заході, рясніє від сотень посилань на літературу, крім того, кожен церковний ювілей (наприклад, 1000-ліття Хрещення Русі-України чи 400-ліття Берестейського Церковного поєднання) викликає новий потік статей та літератури.

2. За князя Володимира територія його держави становила близько 800 тис. кв. км. - Субтельний О. Україна: історія. - К., 1991. - С.42. Вона перевищувала територію сучасних Іспанії та Португалії разом взятих, була більшою від Франції, чи Швеції, або Федеративної Республіки Німеччини, майже в 3 рази більша за Італію, Великобританію з Ірландією, Норвегію, Польщу, Фінляндію, Югославію (в кордонах 1952 р.) - див: Малий атлас мира. М. 1956. Додатки. - С.24; Атлас по истории средних веков. - М., 1953. - Карти 11,13, 20.

3. Удальцова З.В. Киев и Константинополь - культурные связи до XIII в. // Как была крещена Русь. - М., 1988. - С.326.

4. Taube de M. Rome et Russie avant l'invasion des tataras (IX - XIII siecle). - I. - Paris, 1947. - P.52, 90-91; Даркевич В.П. Связи с Западной Европой // Древняя Русь: Город, замок, село.//Археология СССР, - М. 1985. - С.395-411; Толочко П.П. Про торговельні зв'язки Києва з країнами Арабського Сходу та Візантією у VIII - X ст. // Археологічні дослідження стародавнього Києва. - К., 1976. - С.6-14; Корінний М.М. Поступове поширення християнства у Східній Європі (до кінця X ст.) // Запровадження християнства на Русі. Історичні нариси. - К., 1988. - С.17, 21-22, 26-27; Полонська-Василенко Н. Історія України. - Т.І. - К., 1992. - С.74-75, 93; Пашуто В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. - М., 1950. - С.170.

5. Явище цілком закономірне навіть для території далеко менших від Київської Русі. Наприклад, у Швеції Олаф прийняв хрещення в 1008 р., однак, церковна структура в країні склалася на соборі в Схенінгемі (1248 р.); в Норвегії християнство введено Олафом I Трітвессоном (995-1000 рр.) та Олафом II Гаральдссоном Святим (1015-1028 рр.), а Церква оформилась в середині XII століття; в Ісландії християнство прийняли в 1000 р., а єпископські кафедри створені тільки в 1080-1115 рр. - Бахрушин С. К вопросу о крещении Киевской Руси // Христианство и Русь. - М., 1988. - С. 32. Meyers Tashen Lexikon Geschichte. - B.4. - Mannheim-Wien-Zurich, 1989. - S.249; Das neue Fischer Lexikon in Farbe. - B.7. Frankfurt am Main, 1981. - S.4455. - На Русі Аскольдове хрещення датується 867 р., а Митрополія встановлена в 1037 р.

6. Fischer-Wollpert R. Leksykon papiezy. - Krakow, 1996. - S.15; Христианство. Энциклопедический словарь. под ред. Аверинцева С.С. и др. - Т.І. - М., 1993. - С.767 - 768; Praktyczny slownik Biblijny. pod red. Grabner-Haidera A. - Warszawa, 1995. - S.964. Нагаєвський І.

Історія Римських Вселенських Архієреїв. - Т.І., Мюнхен, 1964. - С.31-32.

7. Якобсон А.Л. Раннесредневековый Херсонес // Материалы и исследования по археологии СССР. - М., 1959. - N 63. - С.152-184; Якобсон А.Л. Средневековый Крым. - М.-Л., 1964. - С.29. Брайтчевський М.Ю. Цит. праця. - С.19.

8. Симонович Э.А. Памятники черняховской культуры степного Поднепровья // Советская археология. - 1965. - Т.24. - С.309-310; Симонович Э.А. О культовых представлениях населения Юго-Западных областей СССР в позднеантичный период // Советская археология. - 1978. - N 2. - С.112; Лавров Н.Ф. Религия и Церковь // История культуры древней Руси. - Т.2. - М.-Л., 1951. - С.205-211; Моця А.П. Трупосождение и трупоположение у славян Среднего Поднепровья. Причины смены погребального обряда // Славяне и Русь. - К., 1979. - С.117-118.

9. Детальний виклад матеріалу з усіма версіями як щодо літератури питання, так і джерельної бази див.: Рапов О.М. Русская церковь в IX - первой трети XIII в. Принятие христианства. - М., 1988. - С.77-101, 117-126.

10. Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. М., 1963. - С.165-169; Рыбаков Б.А. Предпосылки образования древнерусского государства // Очерки истории СССР. III - IX вв. - М., 1958. - С.802-810; Брайтчевський М.Ю. Цит.праця. - С.42; Полонська-Василенко Н. Цит. праця. - С.90-92.

11. Пор. Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси. - М., 1980., С.60-65, 76-78; Рапов О.М. Цит. праця. - С.82-83; Брайтчевський М.Ю. Цит.праця. - С.42-43.

12. Текст див: Рапов О.М. Цит.праця. - С.78-79. Аналіз в: Таубе М. Op. cit. - P.25; Нагаєвський І.о. Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні // Записки ЧСВВ. - Сер. II, секц. I. Рим, 1954. - С.18-21; Левченко М.В. Очерки по истории русско-византийских отношений. - М., 1956. - С.57. Полонська-Василенко Н. Цит.праця. - С.91; Грушевський М. Історія України-Руси. - Т.І. - К., 1991. - С.405.

13. Шевченко І. Релігійні місії очима Візантії // Записки НТШ. - Т.222 - Праці історико-філософської секції. Львів, 1991. С.18-21;

14. Рапов О.М. Цит. праця. - С.120.

15. Ламанский В.И. Славянское Житие св. Кирила как религиозно-этическое произведение и как исторический источник // Журнал

Министерства Народного Просвещения. - 1904. - Часть 353. - N 5. С.133; Полонская Н. К вопросу о христианстве на Руси до Владимира // Журнал Министерства Народного Просвещения. - 1917. - Часть 21. - N 9. - С.58.

16. Соловьева Т.Ф. Погребальные обряды // Древности железного века в междуречьи Десны и Днепра. Свод Археологических Источников. - Вып. Д 1-12. - М., 1962. - С.52

17. Рапов О.М. Цит. праця. - С.145

18. Повесть временных лет. - М.-Л., 1950. - Ч.І. - С.38-39; Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. - М., 1962. - Т.2. - С.41.

19. Рапов О.М. Цит. праця. - С.168.

20. Литаврин Г.Г. Русско-византийские связи в середине X века // Вопросы истории. - 1986. - N 6. - С.11-52; Корінний М.М. Цит. праця. - С.134; Прицак О. Де і коли хрестилася Ольга // Записки НТШ. - Т.225. - С.133-146.

21. Див.: Известия ГАИМК. - Вып.91. - С.48; Рапов О.М. Цит. праця. - С.162-163; Брайтчевський М.Ю. Цит. праця. - С.91-94.

22. Можливо, навіть у 955 р. - Полонська-Василенко Н. Історія України. - С.103-105 з посиланням на літературу питання. Слід відзначити дуже влучний висновок вченої: "Охрищення Ольги... залишилось її приватною справою". У Грушевського М. Цит. праця. - С.455: "Охрещене Ольги було її особистою справою". Див.: Лабунька М. Цит. праця. - С.110.

23. Див. Брайтчевський М.Ю. Цит. праця. - С.95-97.

24. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores / ed. Pertz. Hannoverae - Berolini, 1862. - vol. I. - P. 62; Рамм Б.Я. Папство и Русь в X - XV веках. - М.-Л., 1959. - С.34-35; Лабунька М. Цит. праця. - С.111;

25. Див.: Чубатий М. Цит. праця. - С.182-184. Брайтчевський М.Ю. Цит. праця. - С.97-99; Рапов О.М. Цит. праця. - С.181-184; Лабунька М. Цит. праця. - С.112-113; Грушевський М. Цит. праця. - С.454-456.

26. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. - М., 1962. - Т.2. - С.51; Полонська-Василенко Н. Історія України. - С.104.

27. Хорошев А.С. Политическая история русской канонизации (XI - XVI вв.) - М., 1986. - С.16.

28. Зміст булли відомий з Хроніки Козьми Празького. Див.: Козьма Празький. Чешская хроника. - М., 1962. - С.65-66; Dvornik F. The making of Central and Eastern Europe. - 1949. - P.75-76; Чубатий М. Цит. праця. - С.93-94; Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв. - С.208;

29. Корінний М.М. Цит. праця. - С.29; Стахів М. Христова Церква в Україні 988-1596. - Стенфорд, 1985. - С.69; Брайчевський М.Ю. Цит. праця. - С.46,164; Котляр М.Ф. Насадження християнської ідеології урядом Київської Русі // Запровадження християнства. - К., 1988. - С.76; Полонська-Василенко Н. Історія України. - С.91; Рапов О.М. Цит. праця. - С.129, 149.

30. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. - М., 1962. - Т.І. - С.56; Повесть временных лет. - Ч.І. - С.48-49; Никоновская летопись // ПСРЛ. - Спб., 1862. - Т.9. - С.34.

31. Грушевський М. Цит. праця. - С.455-456.

32. Він навіть не забороняв переходити на християнство всім бажаним, лише насміхався над ними: Повесть временных лет. - Ч.І. - С.45.

33. Татищев В.Н. История Российская. - Т.І. - М.-Л., 1962. С.110-111; Т.2. - 1963. - С.241.

34. Брайчевський М.Ю. Цит. праця. - С.104; Рапов О.М. Цит. праця. - С.192.

35. Його прах в 1044 р. за наказом Ярослава Мудрого був викопаний із могили, охрищений і перепохований в Десятинній церкві - Ипатьевская летопись // ПСРЛ. - М., 1962. - Т.2. - С.143; Дублювання даного повідомлення див.: ПСРЛ. - Т.1. - С.155; Т.9. - С.83; Т.15. - С.149; Т.30. - С.45. Наступний випадок з перехрещенням костей померлого мав місце вже в 1636 р., як був викрадений із могили прах кн. Олександра Острозького, котрий помер у 1603 р. - Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. - К., 1970. - С.137-138; Лабунька М. Цит. праця. С.125.

36. Monumenta Germaniae Historica. - V.5. - Script. III. - P.63. - див.: Лабунька М. Цит. праця. - С.120.

37. Никоновская летопись. - ПСРЛ. - Спб., 1862. - Т.9. - С.39. Частина істориків датують дане посольство 977 р., інші - 975-976 рр.: Рапов О.М. Цит. праця. - С.200; Рамм Б.Я. Цит. праця. - С.39; Брайчевський М.Ю. Цит. праця. - С.108-109. Це було перше посольство від папи до київського князя, зафіксоване у наших літописах.

38. Розен В.Р. Император Василий Болгаробойца. Извлечение из летописи Яхьи Антиохийского. - Записки Императорской Академии наук. - Т.44. - Спб., 1883. - С.23-24, 214-217.

39. Пор. Лабунька М. Цит. праця. - С.128. Вважаємо, що його християнське ім'я зовсім не пов'язане з Василем II, а більш можливе як мовна калька від титулу базилевса, подібно і в Ольги-Олени від матері імп. Константина Великого, а не від дружини сучасного їй імп.Константина Багрянородного. Характер міждержавних відносин Русі з Візантією за Володимира та Ольги не підтверджують можливості ближчих стосунків.

40. Монети карбувалися за візантійським зразком. Див. Грушевський М. Цит. праця. - С.526-527.

41. Повесть временных лет. - Ч.І. - С.81; Татищев В.Н. История Российская. - Т.2. - С.63.

42. Грушевський М. Цит. праця. - С.510.

43. Котляр М.Ф. Цит. праця. - С.67-70; Рапов О.М. Цит. праця. - С.241-243, Острогорський Г. Історія Візантії. Львів. 2002, - С.265-266. Пор.: Поппэ А. Политический фон крещения Руси (русско-византийские отношения в 986-989 гг.) // Как была крещена Русь. - С.240-241; Брайчевський М.Ю. Цит. праця. С.140-144, 158-160; Полонська-Василенко Н. Історія України. - С.115-116; пор.: Грушевський М. Цит. праця. - С.495-502.

44. Поппэ А. Цит. праця. - С.271-272. Коли кремонський єпископ Ліутпранд як посол германського імператора просив руки грецької принцеси для свого сюзерена, то отримав відмову. - Котляр М.Ф. Цит. праця. - С.66-67. Пор.: Острогорський Г. Цит. праця. - С.266.

45. Церковні канони не передбачають присутність при сповіді перекладача. Крім того, навіть для практичної роботи (катехизація, проповідь) потрібні були сотні перекладачів, а де їх було взяти в кінці X ст.? Див.: Полонська-Василенко Н. Історія України. - С.117. В усіх грецьких хроніках немає жодного натяку на те, аби у Візантії заздалегідь готувалися до катехизації Русі; там просто не підозрювали, що через сто років греків будуть вважати христителями держави, яка величиною перевищувала їх власну. Крім того, перебіг подій 987-990 рр. був такий стрімкий та несподіваний, що якби вони навіть хотіли підготуватися, в них просто не вистачило б часу.

46. Рапов О.М. Цит. праця. - С.256-259.

47. Кузьмин А.Г. Западные традиции в русском христианстве // Введение христианства на Руси. - М., 1987. - С.31.

48. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв. С.129-130; Христианство. Энциклопедический словарь - Т.2. - М. 1995. - С.92; Fischer-Wollpert R. Op. cit. - S.41. В усіх цих виданнях літургійні дні його пам'яті - різні.

49. Литаврин Г.Г. Формирование и развитие Болгарского раннефеодального государства (конец VII - начало XI в.) // Как была крещена Русь. - С.513.

50. Абрамов А.И. Роль Византии и Болгарии в крещении Руси // Введение христианства на Руси. - С.87.

51. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв. С.187.

52. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв. С.191; Чубатий М. Цит. праця. - С.122-123.

53. Чубатий М. Цит. праця. - С.233, 247; Fischer-Wollpert R. Op. cit. - S.67.

54. Wisniowski E. Kosciol na ziemiach polskich w sredniowieczu // Historia Kosciola. - T.2. - Warszawa, 1988. - S.417-418.

55. А масштаби Володимирового хрищення були грандіозними. Згідно з повідомленням Титмара Мерзебургського, в одному лише Києві в 1018 р. було понад 400 церков, слід при цьому мати на увазі, що під час пожежі 1017 р. їх згоріло до 700 - Никоновская летопись // ПСРЛ. - Т.9. - С.75; Рапов О.М. Ткаченко Н.Г. Русские известия Титмара Мерзебургского // Вестник Московского университета. - Сер. История. - 1980. - N 3. - С.66. Для порівняння зазначимо, що в Константинополі в X ст. нараховувалось 250 церков і 120 монастирів - Курбатов Г.Л. Византийская церковь в IV - XII веках // Курбатов Г.Л., Фролов Э.Д., Фроянов И.Я. Христианство: Античность. Византия. Русь. - Л., 1988. - С.175.

56. Никоновская летопись // ПСРЛ. - Т.9. - С.57.

57. Згідно з записом в Остромировому Євангелії. Знову в: Fischer-Wollpert R. Op. cit. - S.15; Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв. - С.31-34; Полный православный богословский энциклопедический словарь. - Спб., [1912]. - Т.2. - С.1357; Христианство. Энциклопедический словарь. - Т.1. - С.767. подаються різні літургійні дні його пам'яті.

58. В Десятинній церкві був вівтар, присвячений святому, свідчення про який знаходимо в Титмара Мерзебургського (1017 р.) і Роже Шалонського (1048 р.), які особисто побували в Києві й бачили як вівтар, так і мощі - Пирлинг О. Россия и папский престол. - М., 1912. - С.15-16; Кузьмин А.Г. Западные традиции в русском христианстве // Введение христианства на Руси. - С.33. Мироточива голова з мощів св.Климента досі знаходиться у монахів Києво-Печерської Лаври.

59. Никоновская летопись // ПСРЛ. - Т.9. - С.64., пор.: Степенная книга царского родословия // ПСРЛ. - Спб., 1864. - Т.16. - С.103, 127.

60. Никоновская летопись // ПСРЛ. - Т.9. - С.68.

61. Про місію св.Бруно-Боніфація див.: Винар Л. Переїзд Бруно-Боніфація з Кверфурту через Київ часів Володимира (1006-1007 рр.) // Розбудова Держави. - Т.7. - Ч.1. - Денвер, 1955. С.7-17; Назарко І.о. Святий Володимир Великий, Володар і Христитель Русі-України. - Рим, 1954. - С.193-197, де наводиться повний текст листа; Чубатий М. Цит. праця. - С.250; Рапов О.М. Русская церковь... - С.211, 379-390, 404. Досить дивно, якщо брати за основу візантійську модель київського християнства, виглядає як сама місія трірського єпископа на Русі, так ще більше той факт, що в жодному нашому джерелі про цю подію не згадують про якусь участь місцевого духовенства в зустрічі та проводах єпископа. Аж до південної границі Бруно супроводжував князь із дружиною, так ніби і не було жодного хрищення Русі, а від 990 р. пройшло вже 18 років (!).

62. Кузьмин А.Г. Западные традиции в русском христианстве // Введение христианства на Руси. - С.50.

63. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. - М., 1968. С.136.

64. До сьогодні в Росії вважають дане перенесення «крадіжкою розбійниками-купцями» - Кузьмин А.Г. Западные традиции в русском христианстве // Введения христианства на Руси. - С.51.

65. Мурьянов М.Ф. "Звонят колокола вечныя в Великом Новгороде": (славянские параллели) // Славянские страны и русская литература. - Л., 1973. - С.240-242; Татищев В.Н. История Российская. - Т.1. - С.113; Кузьмин А. Падение Перуна. Становление христианства на Руси. - М., 1988. - С.195. Напевно, в цьому плані слід розглядати і наявність на північному заході Русі багаточисленних кам'яних хрестів -

тут мова може йти вже про прямий вплив монахів із Ірландії - Бочкарева М.Н. Новгородские каменные кресты из собрания Ростовского музея // Культура средневековой Руси. Л., 1974. - С.108-109. Кузьмин А.Г. Западные традиции в русском христианстве // Введение христианства на Руси. - С.49.

66. Taube M. Op. cit. - P.98. Висновки підтверджені дослідженнями етимології: альтарь від лат. altare - altus = "високий"; агньць від лат. agnus = "ягня"; пастырь від лат. pastor = пастух; інші: попь, пость, цркъвь, кресть - всі запозичення з Заходу. Див. sub. voce Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. - М., 1986. - Т.1-4; пор.: Етимологічний словник української мови. - Т.1. - К., 1982. - С.389, на жаль, останній словник закінчується буквою М (Т.4. - К., 1989). Можна додати ще одні цікаві спостереження: Иванов С.А. Западные и восточные монахи глазами "варваров" // Славяне и их соседи. Католицизм и православие в средние века. - М., 1991. - С.4-6: "монах" від лат. monachus - грец. monachos, "брат" - від лат. frater, а з дохристиянських часів походить власне словянське новоутворення - "черноризець".

67. Тихомиров М.Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. - М., 1969. - С.220.

68. Див.: Кузьмин А. Падение Перуна. - С.147.

69. Навіть у післямонгольський період в українській мові XIV - XV ст. похідні від даних термінів "вседержител" і "ставропигія" зустрічаються вкрай рідко - див.: Словник староукраїнської мови XIV - XV ст. - К., 1977. - Т.1. - С.201; 1978. - Т.2. - С.377. Словник Фасмера М. дані фонемі взагалі не фіксує.

70. Повесть временных лет. - Т.1. - С.85.

71. Про пожежу 1017 р. у Києві див.: Thiet., Chron., 8,16; Ипатьевская летопись // ПСРЛ. - Т.2. - С.130; Никоновская летопись // ПСРЛ. - Т.9. - С.75; Сборник материалов для исторической топографии Киева. - К., 1874. - Ч.III. - С.1.

72. Удальцова З.В. Цит. праця. - С.332-333.

73. Священа бысть церкви святяя Богородица, юже созда Володимерь, отець Ярославль, митрополитомъ Феопемптомъ - Повесть временных лет. - Т.1. - С.103; Кузьмин А. Падение Перуна. - С. 227. Ніяк не можемо погодитися з думкою, що свячення Десятинної церкви в 1037 р. пов'язане з пожежею 1017 р., коли вона ніби згоріла вщент (Чубатий М. Цит. праця. - С.307). Важко припустити, щоб го-

ловна церква держави (князівська усипальниця !) 20 років лежала в руїнах і була нечинною. Згідно з наявними документами встановити ступінь її пошкодження від пожежі не можна. Крім того, той же автор на попередній сторінці курсивом виділяє факт новонавернення Руської Церкви за Теопемта (Чубатий М. Цит. праця. С.306). Слід мати на увазі ще те, що якби не новонавернення, то не було б жодної рації створювати новий релігійний центр - Софіївську церкву. Без сумніву і в старій (тепер вже відбудованій !) кам'яній церкві знайшлося б місце для усипальниці як Ярослава Мудрого, так і його спадкоємців на троні.

74. Разом зі зміною церковного курсу проведено ідеологічну переорієнтацію, яка супроводжувалася перенесенням центру літописання з Десятинної церкви в Софіївську. Почалася перша (на жаль, не остання) тотальна фальсифікація літописів на користь візантійської моделі християнізації Русі. На світ з'явилася "Володимирова легенда", згідно з якою не лише він, але й всі його попередники отримали хрищення з рук греків. Її автори навіть не спромоглися узгодити її в датах, іменах патріархів та імператорів - звідси безконечна плутанина, в павутинні якої краді уми історіографії не лише України не можуть розібратися вже добрих 150 літ - явище, абсолютно унікальне в історії середньовічної Європи (!). Однак, перелицовальники літописів не узгодили при підтасовуванні та перекручуванні фактів свої дії з візантійськими хроніками. Звідси - парадоксальне, також ніде більше небачене явище: греки-сучасники подій навіть не підозрювали, що вони є христителями населення держави, яка набагато більша, ніж Візантія в кордонах IX-XI ст. Не надто уважно фальсифікатори вичитували й власні літописи - тому залишилися не менш унікальні факти «особливої» вдячності русичів стосовно Візантії, яка ніби їх христила - майже безперервні військові виправи до Константинополя з єдиною метою: пограбувати хоча б передмістя християнської столиці. Див.: Брайчевський М.Ю. Цит. праця. - С.166-205; Кузьмин А. Падение Перуна. С.23-66, де наводиться детальний аналіз відповідної літератури. І вже цілком незрозумілим залишається той факт, що по сьогоднішній день чомусь Константинопіль не визнає святыми своїх хрищеників з Київської Русі.

75. Див.: Hryniewicz W. Przeszłosc zosawic Bogu. Unia i uniatyzm w perspektywie ekumenicznej. - Opole, 1995. - S.26-27, 59.

76. Дуже продуктивним є спостереження над ареалом поширення культової атрибутики (хрести - складені, нагрудні хрестики тощо) київського, галицького, володимиро-волинського виробництва, які датуються XI - XIII ст., в країнах Західної Європи. В часі археологічних розкопок на території Угорщини було знайдено 26 зразків, Німеччини - 2, Італії - 2, сучасної Польщі - 15, Чехії та Моравії - 5, Хорватії - 1. - Перхавко В.Б. Культурные контакты Древней Руси с соседними католическими странами Европы в XI - XIII вв. (по археологическим данным) // Славяне и их соседи. Католицизм и православие в средние века. - М., 1991. - С.12-13. Ці дані перекриваються матеріалом династичних зв'язків княжої Русі, про що буде мова нижче.

77. Донька Володимира Марія - Доброніга (1011-1087 рр.) була видана за Казимира I, кор. Польщі, а Премислава - за кор. Угорщини Ладислава I; доньки Ярослава Мудрого - Анастасія в 1067 р. за кор. Угорщини Андрія, Єлизавета в 1044 р. - за кор. Норвегії Гаральда, з 1067 р. вона була дружиною кор. Данії - Свена, Ганна (Агнеса) в 1051 р. - за кор. Франції Генріха I; незнана донька Василійка - за Владислава Моравського з Брна, донька Ярослава Осьмомисла в 1167 р. заручена зі Стефаном III, кор. Угорщини, а Вишеслава одружена з Одоном, герц. Познані; донька кн.Святослава Перемиського Агафія - з Конрадом I, королем Польщі; донька Ізяслава Євдокія (?) в 1088 р. з Мечиславом, кор. Польщі; донька Святополка II Збислава - з Болеславом III Кривоустим, кор. Польщі, а Предислава - з Алмошем, кор. - Угорщини; донька кн. Ярослава Володимиро-Волинського Прибислава - з Ратибором I, кн. Померанії, а його внучка Вишеслава - з Болеславом II, королем Польщі; донька Всеволода I кн. Київського, Прокседа (Євпраксія-Адилъгейда) - з Генріхом, маркграфом Нордмарки, а згодом - з Генріхом IV, імператором Германії; донька Володимира Мономаха Євфимія - з Коломаном, кор.Угорщини; доньки Метислава I, кн.Київського, Інgebора - з Кнудом II, кор. ободритів, Малфіра - з Сігурдом, кор. Швеції, а згодом з Еріком, кор.Данії, Єфросинія - з Гейзою II, кор.Угорщини; донька Ізяслава II Євдокія - з Мешком III, кор.Польщі, а його племінниця Верхуслава - з Болеславом IV Кривоустом, кор.Польщі; донька Романа, кн.Галицько-Волинського Соломія - з Свентополком, кн.Померанії; донька кн. Данила Софія. за Гюнтером, графом Кефенбургу; донька Галицького короля Юрія I Марія - з Тройденом I, кн. Мазовецьким, а Євфимія, донька Данила Мстиславовича - з Любартом, кн.Литви - вибірка здійснена нами на підставі ге-

неалогічних таблиць: Полонська-Василенко Н. Історія України. - Т.1. - С.270-280.

78. В домонгольський період на Русі в XI ст. було всього 10 єпископських дієцезій, а в I пол. XIII ст. їх кількість зросла до 15-16, в той час як у Візантії нараховувалося понад 300 єпископій (IX ст.) - Щапов Я.Н. Государство и церковь в Древней Руси (конец X - первая половина XIII в.) // Введение христианства на Руси.С.129-130; Сахаров А. Церковь в период феодальной раздробленности // Христианство и Русь. - С.47. За час з 1036 до 1240 рр. в Києві налічувалося 22 митрополити (Великий А.Г. о. 3 літопису християнської України. - Рим, 1968. - Т.1. - С.271-272; Т.2. 34 С.266-267), але за винятком Іларіона (1051-? рр.) та Кліма Смолятича (1147-1163 рр.), які були висвячені наперекір Константинополю, всі решта - греки, що прибували до Києва часто навіть без попереднього узгодження з князем.

79. Горский А.В. О митрополии русской в конце IX века // Прибавление к изданию творений святых отцов. - 1850. - Ч.I. - С.142; Мавродин В.В. Образование древнерусского государства. - Л., 1945. - С.82; Левченко М.В. Цит. праця. - С.82; Рапов О.М. Русская церковь... - С.124. Крім того, налічувалося ще 42 архієпископства - Щапов Я.М. Цит. праця. - С.130.

80. Хорошев А.С. Цит. праця. - С.86; Васильев В. История канонизации русских святых. - М., 1893. - С.95-97; Голубинский Е.Е. История канонизации святых в Русской Церкви. - М., 1903. - С.64, прим.1; Грушевський М. Цит. праця. - С.533.

81. Аналогічну картину спостерігаємо в римо-католицькому церковному календарі, де, крім літургійної пам'яті Бориса та Гліба (24 липня), інших святих української землі не знайти - див. Droga do nieba. Modlitewnik. - Opole, 1993. - S.5-15. І це попри рішення II Ватиканського Собору в 1964-1965 рр.!

82. Важко назвати прізвища хоча б одного більш-менш відомого історика України чи Росії, який би протягом попередніх 150 років не втрутився в дискусію з цього питання. Останні 60-70 - цю «цілину» успішно освоєє і західна історіографія. Створено візантійську, римську, болгарську (македонську) й навіть тматороканську моделі походження київського християнства. Однак, крім Монблану літератури по цій проблемі, жодних конкретних результатів, які б свідчили про суттєве просування до остаточного вирішення питання, після чого можна було б вже ~~установлювати окремі деталі~~, наука не зафіксувала.

83. Суттєве значення для їх успішної діяльності в наших місцевостях мала істотна відмінність між Католицизмом і Православ'ям ранньої пори. Західний монах ішов до варварів для спілкування з ними, надіючись в кінці набути такий бажаний мученичий вінок, в той час як на Сході головна мета аскези – усамітнення від людей - Іванов С.А. Цит. праця. - С.7. Для ірландських монахів, крім того, властива схильність проповідувати рідною мовою варварів. Як правило, ці місіонери мали з собою до 200 готових алфавітів, літургійна мова богослужіння у них була мовою місцевих племен, саме тому їх нерідко називали в Центральній Європі “греками” - звідси постійна плутанина у наших літописах. Значення їх діяльності в Центральній Європі в VI - XI ст., величезний їхній вплив на результати місійної праці Кирила та Мефодія - незаперечні (Кузьмин А.Г. Западные традиции в русском христианстве // Введение христианства на Руси. - С.27, 40, 49). Однак, марними є спроби пов'язати їхню діяльність з аріанством, павликіанством і т.п. Рим, як і Константинопіль, однаково безкомпромісно реагували на найменші прояви будь-якої ересі, а подібного непримиренного ставлення до київського християнства в них не спостерігаємо. Окремі спроби занести еретичні ідеї на Русь мали місце (“Промова Філософа” у ПВЛ в цьому плані найхарактерніша), однак суттєвого впливу на християнізацію наших предків вони не мали.

84. Явище, до речі, характерне не лише для Русі, на що ми вже звертали увагу, але й для Болгарії, й навіть для діяльності Кирила та Мефодія на слов'янських землях.

85. Русь була відкритим суспільством, яке, як ми відзначали, не знало міжнаціональної чи міжрелігійної ворожнечі. Язичники спокійно сприймали перебування новоприбульців в своєму середовищі, й жоден з місіонерів на Русі не загинув мученичою смертю. Вбивство в 983 р. в Києві варягів (батька й сина, які, хоч і прийняли християнство у Візантії, також ніколи не були канонізовані) є винятком, але обставини їхньої загибелі інші, про якусь місійну діяльність їх нічого не відомо. Антихристиянський терор Святослава в 970-971 рр. носив чисто політичний характер - з християнами в Києві, а перед цим в армії у Болгарії, розправлялись, як з ворогами князя і то в умовах війни з Візантією.

Публікація: “Джерела”, науково-методичний вісник Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,

освіти, 1-2, 2001, с.88-95; 3-4, 2001, с.96-105. Для даного видання стаття доповнена та суттєво доопрацьована.

З ненадрукованого

Коли в середині грудня 1993 року редакція однієї з івано-франківських газет запропонувала мені написати статтю, я сприйняв цю ідею з відомих причин надзвичайно скептично, згодом став вагаться, поки останні події - в першу чергу хід передвиборної кампанії 1994 р., не переконали мене, що не лише можу, а й повинен її написати. Ясна річ, істиною в останній інстанції не володію зовсім, хоча б тому, що доступу до всієї повноти інформації зроду не мав, тим більше сьогодні. Однак переконаний, що на даному етапі суспільного розвитку цілком достатньо навіть того, що чує та бачить за посередництвом наших ЗМІ нормальна тверезомисляча людина, до числа яких, пробачте за нескромність, відношу й себе. Прошу розглядати ці рядки як приватні роздуми інтелігента в першому поколінні, котрий довгі роки намагався стояти осторонь політики, але якого постійні та тривалі заняття античністю привчили вірити лише фактам та документам, а не легендам та міфам, що так щедро насаджувались ще зовсім недавно й пропонуються широкій громадськості ще й сьогодні тими, хто бажає, аби ми і надалі перебували в атмосфері надуманої, а не реальної дійсності. Усвідомлюю, що знайдеться немало людей, які, прочитавши ці рядки перестануть зі мною вітатись, але не можу далі байду-же спостерігати сумну долю Рідної Землі, а саме цим, й нічим іншим, викликані наступні рядки.

Перш за все визначимось у системі суспільних координат, щоби чітко усвідомити, де ж ми, врешті, знаходимося. В одних газетах знаходиш зливу проклять на голови негідників-демократів, які захопили владу мало що не обманом, все розікляли, а тому пора їх “усунути”... В деяких статтях - навіть заклики до нової революції, тільки взірця 1994 року! З протилежного боку немало витрачено слів про безкровну, “оксамитову” революцію, що ніби мала місце й у нас у 1989-1990-х роках, і великі жалі з приводу того, що не була доведена вона до кінця. Зупинімось, панове, чи, пак, товариші! Відкриймо найбільш примітивний марксистський політичний словник і пошукаємо там визначення соціальної революції, яке ще зовсім недавно повинен був добре засвоїти звичайнісінький старшокласник. **Соціальна револю-**

ція - це корінний переворот у суспільному та політичному державному ладі, що приводить до повалення старого та утвердження нового прогресивного суспільного ладу. Корінним питанням усякої революції було і є питання про владу, а це перш за все означає, в чііх руках знаходиться армія, економіка (передусім, банки, земля, промисловість), засоби транспорту, зв'язку та інформації і, врешті, уряд. Не буду багато розписувати, бо навіть сліпому очевидно, що, крім хіба що сфери інформації та ідеології й то частково, стара тоталітарна система на Україні протягом останніх 4-5 років зуміла у недоторканості зберегти у своїх руках усі командні висоти в кожному з перелічених мною підрозділах улади. І якщо в якомусь з численних урядів Леоніда Кравчука випадково затесався "рухівець" - довго він там не засиджувався, бо рано чи пізно йому показували на двері, або "культурно" примушували подавати у відставку. Можуть сказати: "Так це ж у Києві, а ось у нас!?"

До відома цієї категорії читачів можу, посилаючись на авторитетні джерела, повідомити, що п. Микола Яковина, прийшовши в нашій області до влади зовсім не обманом, а найдемократичнішим шляхом, (бо більш демократичнішого ніж вибори, людство досі не придумало), протягом усього періоду свого перебування на посаді голови не звільнив із роботи в апараті обласної ради народних депутатів першого демократичного скликання жодного "партократа". На території Івано-Франківщини під цим аспектом мало що змінилось, хіба що обкому КПРС не стало. На Сході України навіть таких змін немає, бо сидять у старих кріслах секретарі обкомів, тільки називаються вони тепер то Представниками Президента України, то Головами обласних рад...

Стосовно "прихватування", яка сьогодні в усіх на устах, то необхідно і тут внести певну ясність. Згадаймо ще не так давно минулі часи, як у ході останньої партійної реформи генсека тов. Михайла Горбачова обкоми та міськкоми КПУ звільнялись від "зайвого" майна. Хіба саме не тоді часто новісінькі "Волги", "Лади" та "Жигулі" між своїми апаратчиками "продавались" за безцінь, адже 700-800 крб. при тодішньому надзвичайно гострому дефіциті на автомобілі - нормальною ціною аж ніяк не назовеш?. А щоби ніхто не прискіплювався у майбутньому, масово складались фіктивні акти, згідно з якими новісінькі машини йшли за ціною мало що не металобрухту. На жаль, це був тільки початок. Те, що розкрадання державного загальнонародно-

го майна не вдалося зупинити до сьогодні, нинішніх представників влади не прикрашає зовсім. Але будьмо справедливі, його успішно освоїли не лише новаки від влади, старий бюрократичний апарат у цьому відношенні зовсім не відстає, більше того, при загальному паралічі влади та майже повній анархії у суспільстві, саме він і показує приклад, що і як треба чинити. А чого вартують безконечні пошуки "золота партії", які вже давно стали популярними сюжетами навіть телесеріалів?

Отже, ні про яку демократію на Україні в 1994 році й мови не може бути. Живемо ми всі у посттоталітарному суспільстві при загальній анархії державних як законодавчих, так і виконавчих структур. Негативних явищ таких, як ріст корупції, мафія у Росії, наприклад, на Сході України чи у Середній Азії значно більше, ніж у нашій області, а там уже кого-кого, а Руху при владі ніколи не було..

Необхідно звернути увагу на ще один нюанс нашого суспільного життя: оскільки не маємо демократії, то не можемо мати і правдивих демократів. Це добре видно на прикладі Росії, де і "демократ" Б.Єльцин, і його політичні противники з компанії Крючкова "со товарищи" - усі вийшли, якщо не з Політбюро, то принаймні з ЦК КПРС. На Західній Україні ситуація, дещо відмінна, але й у нас значна частина новоявлених "демократів" ще досі мають подібні партійні квитки, бо здавати їх нікому, а тому тримають їх так, на всякий випадок. Отже, поняття "демократ" у нас і в Західній Європі - далеко не тотожні й означають зовсім різні речі..

Разом із тим, не сміємо у своєму есе проминути ті паростки нового, що викликані потребами життя, а не якоюсь "зловмисною" політикою демократів. Мова йде про початки приватизації, свідками яких ми є сьогодні. Дуже поволі переділяють землю, поки що тільки в оренду; значно більше приватної ініціативи спостерігаємо у сфері торгівлі, побуту, банківській справі, на жаль, немає жодних суттєвих зрушень у промисловості... Усе це результат у першу чергу розвалу загальносоюзної економіки і не є унікальним, чисто українським явищем, зовсім навпаки - на Україні в силу цілого ряду причин, про що буде мова нижче, приватизація найменш розвинена в той час як у Росії, країнах Прибалтики чи у колишніх державах соціалізму Східної Європи приватизаційні процеси охопили всі сфери економіки. Тому там зараз люди живуть набагато краще. У нас ці перші паростки нового співіснують із старою системою, яка всіма силами чинить опір, бо усві-

домлює: як переможуть не фіктивні, а справжні ринкові відносини, весь старий бюрократичний апарат, незалежно від його віку, потрібно відправляти хіба що на пенсію. А тому його боротьба навіть із такими незначними проявами нового – жорстока й безжалісна, не знає жодних правил, не признає елементарної етики, питання “хто - кого” в умовах України далеко від вирішення, а при сучасних темпах нашого суспільного розвитку навряд чи буде остаточно вирішене в найближчому десятиріччі. Такими є наша невтішна дійсність, наше нелегке й неоднозначне сьогодення.

У травні 1990 року в газеті УГКЦ “Нова Зоря” я закликав наше суспільство рішуче відмовитись від таких близьких і рідних йому міфів і зійти на грішну землю. На жаль, із цього часу мало що змінилось! В той час, як усюди у світі громадського діяча чи політика оцінюють за результатами праці його діяльності, у нас чинять зовсім інакше. Схема до примітивного проста: добродій, ім’я рек, мав хороші наміри, тому сам він хороший і діти його такі ж, в той час як його противник - мав наміри не дуже, то він разом із своєю ріднею найгірші негідники. Хороші добрі наміри нашого діяча не вдалося виконати через низку обставин, зрозуміло, що його вини в цьому немає жодної. Хто ж винен? Ясна річ: поляки, москалі, татари, жиди, ДПУ-НКВС-МДБ-КДБ і т.д., тільки не наш ім’я рек. За такою схемою зовсім забуваємо, що добрими намірами вистелена дорога до пекла, а мистецтво політики якраз і передбачає врахування абсолютно всіх можливих і значно частіше навіть неможливих обставин при виконанні тієї чи іншої програми. Але на цьому не кінець... В минулому і тепер у нас не має не лише політиків із навіть незначними помилками, весь народ наш безгрішний, немов сам Господь Бог. Зате ворогів маємо і в минулому, а ще більше сьогодні - стільки, як усі інші народи разом узяті. Замість того, аби об’єктивно аналізувати причини своїх чергових невдач, ми всю свою енергію витрачаємо на пошуки уявних і дійсних ворогів. Ніби десь колись існувала хоча б одна держава, якій би допомагали хороші сусіди. Назвіть мені політика, який би у своїй діяльності спирався на підтримку своїх опонентів. Можна було б про такі наївні та смішні речі не згадувати зовсім, як би не те, що живемо в суспільстві, де його історія, сьогодення та майбутнє настільки переплелись, що годі їх розділити. Чи є ще десь такий народ, котрий після проголошення незалежності відразу був буквально завалений макулатурою на історичну тематику, і це при тому, що маємо художню літе-

ратуру зовсім не гіршу, ніж інші народи, але яка й далі залишається недоступною для широкого кола читачів.

Усезагальне захоплення історією й минулим не були б такими трагічними, якби ми мали історію як науку, але, на жаль, історію нам писали кобзарі з лірниками, бандуристи з поетами та прозаїками, політики й громадські діячі - всі, кому не ліньки, лише не історики. Навіть акад. М. Грушевський, заслуги якого в науці безсумнівні, і той розривався між філологом, істориком та політиком. Не диво, що наша “наука” історія творилась за тими ж принципами та правилами, що й усна народна творчість, чи літературний процес узагалі. Зовсім не треба бути визначним істориком, аби не розуміти, що це абсолютно різні речі.

Для прикладу відзначимо, що гіпербола з параболою є звичайними широкоживаними засобами у фольклорі, навіть найгірший письменник при написанні повісті чи роману має право на власний розсуд добирати собі факти, зовсім відкидаючи ті, що чимось йому не сподобались, в той час, як історик на таку розкіш не має права взагалі. Адже у науці історії в усі часи однаково злочинно уважалося як замовчування фактів, так їх фальсифікація, а всілякі перебільшення - просто недопустимі. Не диво, що багато тверезих людей цілком справедливо сумніваються, чи нашу історію можна назвати наукою? І в минулому, й сьогодні вона, на жаль, була і досі залишається лише засобом, наприклад, виховання: раніше - інтернаціонального, атеїстичного, патріотичного, сьогодні - національного, тобто, у наших областях - націоналістичного, та й ще у бандерівському варіанті. Засобом, а не наукою! Мабуть, це і є головною ознакою нашого менталітету. Можна було б зовсім не згадувати про ці не дуже приємні справи, як би не те, що вакуум у нашій історії, що природно виник за останні 4-5 років, дуже поспішно дехто намагається заповнити сумнівної вартості різного роду писаниною, й аргументи, запозичені з подібних “творів”, все частіше використовуються у політиці.

Передруковуємо і радо читаємо історичні казочки про славетних українських князів, яким не сиділося вдома, тому, що постійно розширювали кордони своєї держави від Вісли і Дунаю по Кавказ. І жоднісіньким словом ніде не згадуємо, що Європою досі ми не стали в значній мірі саме з їх вини. На старті, тобто десь у VII-IX ст. Київська Русь у всіх відношеннях мала далеко кращі показники, ніж будь-яка інша держава Європи. Ми були Гардарикою - країною більш ніж

200 міст, перехрестям світової політики й торгових шляхів Північ-Південь, Захід-Схід, в той час як решта Європи, за винятком хіба що сплюндрованих ущент Італії та Греції, навіть не знала, що таке місто, цивілізація, міська культура, світова торгівля чи політика. Назвіть мені ще одну таку державу, 25 принцес якої були в короткому часі князівнами, королевами, імператрицями у своїх близьких і далеких сусідів, серед них Анна - королевою Франції, її родичка Євпраксія - імператрицею Германії. Усе це протягом якихось 150 років XII-XIII ст. Однак, всі здобутки та досягнення почали поступово розбазарюватись вже з 988 року, як кн. Володимирі заманулося своєї кишенькової Церкви на чолі з "домашнім" якщо не патріархом, то принаймні митрополитом. В той час, як королі та імператори Англії та Франції, Іспанії чи Германії, не говорячи вже про нашу сусідку Польщу, цілком задовольнялись повною відсутністю якогось особливого церковного обряду (до речі, вони його не мають навіть сьогодні), наші князі ніяк не могли змиритись із подібною "зневагою". Услід за візантійськими імператорами вони кожен раз любувались пишною та багатою, зате безхребетною церковною ієрархією, набраною виключно з чужинців – з 22 київських митрополитів домонгольського періоду тільки двоє були обрані на синоді наших єпископів, а тому були українцями – канонічність їхнього вибору Константинопільський Патріархат зроду не визнавав, а тому їхня наступна доля на митрополитомому престолі нікому невідома. Усі решта – греки, яких із Константинополя кожен раз присилали, "забувши" перед цим навіть узгодити їхні кандидатури з київськими князями, хоча це у тих часах *вимагали церковні канони* (цього на Заході ніхто не стерпів би!). Природно, така ієрархія була переважно зовсім байдужою до долі нашого народу, зате вона майже завжди виявляла повний послух князям.

Європа довго не звертала жодної уваги на цю специфіку нашої Церкви, однак, наступив 1054 рік. Візантія, а за нею, хоч і не відразу, Україна розірвали церковну єдність з Римом.

Навала татар 1240-1241 рр., повний "успіх" якої вони завдячували нашим князівським усобицям, лише ствердила це, як мало що недоконаний факт. Прошу читачів вдуматись у цифри наведеної нижче страшної "арифметики": за період із 1146 по 1246 рік – усього одне сторіччя, київський престіл поміняв свого "господаря" 46 разів, один із яких аж 7 разів запрошувався, а згодом виганявся з Києва; тільки один із них князував 13 літ, зате 30 – протримались на престолі від

одного року до декількох місяців. Останній київський князь – король Данило навіть не вважав за потрібне приїхати до своєї столиці - Києва! Чи не вперше в історії нашого народу хороші наміри "власть імущих" органічно переплелись зі здоровим чисто українським почуттям "бий свій свого.."? В результаті наші предки отримали більш ніж столітнє татарське рабство.

Однак, тільки з кінця XIV ст. у Європі стали дивитись на нас, як на іновірців, в результаті - кордони між Азією та Європою в історичному сенсі стали проходити не по Дону, чи Волзі, а Карпатами, а територія України на всіх тодішніх картах позначалась як Скіфія... Відзначимо: крім східного обряду, у ті часи нас нічого ще не розділяло із країнами Західної Європи!

Не менш охоче читаємо про наших славних козаків, що завжди були справжнісінькими лицарями в найповнішому розумінні цього слова: і за сироту заступляться, і сльозу вдові обітруть, і кожному скривдженому готові віддати останнє. А що вже випити любили - нічим не відрізнялися від нас, сьогоднішніх. І за віру істинну, звичайно, християнську - життя зроду не жаліли - у наших писарчуків від історії навіть слів від захоплення не вистарчає все це описати. Однак, "козацька християнська республіка", яка ніби-то існувала на наших землях у XVI-XVII ст., розпочала свою історію з геноциду євреїв. Не буду наводити макабричних деталей масової різанини, про що розповідається не на одній сторінці літопису Величка, польських анналів, в описах Натана Ганновера та інших раввинських хронік тих часів, лише відзначу: тільки протягом не сповна одного року із середини 1647 до лютого 1648 рр. на Україні було вирізано понад 100 тис. євреїв, а через якийсь рік наша земля взагалі була "очищена" від жидів.

Якщо приплюсувати до цього військові втрати Польщі, різню шляхти, яка на Україні, основному була українською за походженням, жадливі втрати серед повстанців та мирного населення включно з **ясиром для кримчаків, а це - неодмінна умова і плата за допомогу з Криму обидвома воюючими сторонами, як Річчю Посполитою, так і нашим славним гетьманом, Хмельниччина обійшлась Україні втратою не менше двох мільйонів чоловік. Треба при цьому мати на увазі ще й той сумний факт, що її до особливо залюднених територій Європи й до того зроду ніхто не відносив. І все це заради ганебної Переяславської угоди, наслідки якої відчуваємо на кожному кроці ще й сьогодні!**

Але ж на цьому не кінець, бо Хмельниччина відкрила епоху названу нашими найбільш патріотичними істориками та письменниками "Руїною", причому, треба мати на увазі, що наступні півстоліття в основному били свій свого... Однак, спостерігаючи цю бійню, ні у Польщі, ні у Москві чомусь зовсім не тремтіли зі страху, більше того в силу всіх своїх мір і можливостей посилено допомагали мало що не кожному претенденту до гетьманської булави чи навіть до бунчука полковника, й при цьому потирали руки від задоволення! Ось так знову нищівною поразкою закінчились "хороші" наміри у діалектичному поєднанні з "бий свій свого..."

Ясна річ, що жодної християнської республіки в результаті таких дій не мали ні тоді, не маємо й тепер, однак "єврейське" питання, про яке ніхто до Б. Хмельницького у нас не відав, міжетнічні непорозуміння були лише на побутовому рівні, стало на порядку денному аж по сьогоднішній день. На жаль, вирішується воно сумно: в Івано-Франківську за деякими даними залишилось не більше 50 єврейських сімей, причому вже давно виїхали, у першу чергу, ті, які б так знадобились не в одній установі нашої України.

З одного боку ніяк на забудуть Хмельниччину, єврейські погроми Петлюри, участь української поліції у винищенні жидів в 1941-1942 рр., із протилежної сторони - указують на жидівські корчми, оренди церков у XV-XVII ст., кагановичів, троцьких та іже з ними як на прямих ініціаторів голодомору 1933 р., мало що не всіх "червоних" терорів, і в результаті Україна недорахувалась не одного здібного інженера, музиканта, лікаря...

Можна було б на цьому зупинитись, однак не смію проминути ще два моменти вже з цілком недавнього нашого минулого - в останній час вони особливо популяризуються. 29 січня вже декілька років відзначаємо невеселу дату: тоді у 1918 р. під Крутами загинуло близько 250 безвусих гімназистів та студентів, яких кинули рятувати Україну. Невже більше нікого, окрім цих буквально дівчаків, в Києві тоді не знайшлося? Адже 18 травня 1917 р. на Першому Українському Військовому з'їзді були представники 1,58 млн. українських вояків, у червні цього ж року - на Другому - 1,732 млн. солдатів і старшин, й усі вони виражали палке бажання служити Україні. Сьогодні не будьмо наївними, бо не на всіх них при тодішній нашій "організованості" ми могли розраховувати. Але навіть третина зі названої кількості при тодішньому всезагальному революційному хаосі та анархії,

що запанували в Петрограді, Берліні та Відні, вистарчило б з лишком, аби утвердити тризуб з блакитно-жовтим знаменом не лише у Європі від Рейну до Уралу, але навіть і на Амурі. Однак, соціалістична Центральна Рада, очолювана М.Грушевським, В.Винниченком із С.Петлюрою, була "зайнята" зовсім іншим і тому із завзятою планомірністю робила все залежне від неї, тільки б через кілька місяців у тому ж 1917 році залишитись без жодних збройних сил. *"Якщо Україна не буде соціалістичною, то нам не треба ніякої..."* *"На соціалістичну Україну ніхто нападати не збирається..."* В інших народів це називають запроданством і зрадою, у нас - вулиці перейменовують іменами таких, із дозволу сказати, "національних героїв". Не може при тій нагоді не згадати колишнього генерала царської свити П.Скоโรปадського, який хоч по-українському до самої своєї смерті у 1945 р. так і не навчився говорити, зате для України протягом неповних 7 місяців перебування при владі у 1918 р. зробив значно більше, ніж усі "щирі" українські уряди в 1917-1920 рр. разом узяті. Доброго слова він ще досі не заслужив, не допомогло навіть те, що був він славним нащадком гетьманського роду і ніколи України не зрадив до самої смерті...

Мусимо признати, врешті, і той очевидний факт, що возз'єднання українських земель у теперішніх кордонах відбулось не в результаті Злуки 22 січня 1919 р., бо проіснувала вона всього декілька місяців, оскільки уряд ЗУНР на своєму засіданні у Відні вже 20 грудня 1919 р. був змушений, враховуючи зрадницьку дворушницьку політику Петлюри, денонсувати свій договір із Центральною Радою. Територія сьогоденної України (за винятком хіба що Криму, котрий нам передав уже Микита Сергійович Хрущов) - результат змови А.Гітлера зі Й.Сталіним у серпні-вересні 1939 р. Історія нерідко любить такі несподівані зигзаги...

Недавно, 3 лютого, була відзначена ще одна "кругла" дата - 65-ліття створення ОУН. Мало що не з першого класу мене не один десяток років переконували, що весь історичний процес в Галичині у ХХ ст. зводився до боротьби за встановлення радянської влади та за возз'єднання Західної України з УРСР. В останній час звідусіль чую протилежне: весь український народ завжди боровся проти комунізму, проти більшовицької російської радянської окупації не лише Галичини, але і всієї України. Однак, ще зовсім донедавна в кожному селі, не тільки нашої області, на майданах можна було бачити офіційні спис-

ки односельчан, що загинули як удома, так і на фронтах Другої світової війни. За чисельністю людських утрат були вони подекуди однакові, але було й немало таких сіл, де "домашні" жертви *від рук своїх* переважали фронтові. Не знімаючи ані одного грама вини з репресивного апарату НКВС-МДБ-КДБ, не сміємо закривати очі й на той сумний факт, що переважна частина наших громадян гинула з рук таких самих громадян, як вони, ще одна частина зовсім, не зі своєї волі кращу частину свого життя провела за межами України й була депортована у Сибір чи даліше - за доносами односельчан: знайомих, близьких, а, то навіть - родини. На жаль, як і з одного, так і з другого боку гинули в ті страшні часи переважно українці, які навіть на одному й тому ж діалекті розмовляли. Пора врешті визнати, що з 1941 по 1956 рр. в нашому краї точилась громадянська війна, яка відбувалась у специфічних умовах Другої світової війни, а згодом більшовицької окупації. В усьому іншому - була вона такою ж, як і десятки й сотні інших, про які знаємо з історії Європи, США, Росії, тощо.

Признавши цей факт, мусимо визнати специфічне ставлення всього цивілізованого світу до подібних подій: героїв такі війни не мають. Прошу не закидати мені жодної ідеалізації, але, наприклад, в усіх білих російських арміях протягом усієї громадянської війни не проводилось жодного нагородження, чи підвищення у чинах будь-якого офіцера, а про солдатів і мови бути не могло. Відбули в еміграцію, а переважна більшість їх загинула на широких просторах Росії з тими орденами й при тих погонах, що їм були вручені в минулому царем. Навіть він був розстріляний у чині полковника, бо наказ про присвоєння йому наступних звань, підписати було нікому - його попередник на престолі Олександр III занадто швидко пішов із цього світу і не встиг цього зробити.

Першими грубо порушили це неписане правило більшовики - радянський орден - Червоного Прапора був установлений декретом ВЦВК РРФСР уже 16 жовтня 1918 року, але ввести звання Герой Громадянської війни офіційно навіть вони не наважились... Військові нагороди в УПА були запроваджені наказом ГВШ від 21 січня 1944 року...

Я обмежився лише кількома миттєвостями історії нашого минулого зовсім не для того, аби із мною всі негайно погодились. Мав намір лише висловити й обґрунтувати висновок, що наше далеке та близьке минуле - складне, неоднозначне, тому не потрібно його насильно

впихати в прокрустове ложе "біле-чорне". Цих двох фарб явно замало, щоб дати вичерпну характеристику всім складним, а інколи з першого погляду ніби простим процесам минулого. Маю ще одну надію, хоч повністю усвідомлюю, що вона сьогодні - нездійсненна: шановні і не дуже шановні політики! Залиште нашу давнину історикам, хай неспішно розберуться, аби у черговий раз через декілька років не прийшлося, в котрій уже раз знову переписувати підручники з історії. Предметом наших роздумів на передвиборних мітингах і зборах зробімо аналіз сьогоднішнього, тверезий підхід до майбутнього нашого народу, Землі, а не пусті суперечки відносно того, кого ставити на обшарпані п'єдестали, де ще донедавна баввовніли силуети, якщо не Маркса чи Леніна, то когось із новітніх "героїв". Україна вартує того, щоб ми думали передусім про неї, а не тратили дорогий усім нам час на дискусії про заслуги чи провини її синів у минулому. Вона, як добра мати, всіх нас горне до себе, однак не маємо жодного права постійно зловживати її добротою. Подумаймо не про прадідів, яким ми вже нічим не допоможемо, а про своїх власних онуків і правнуків, доля яких цілком залежить від нас. В умовах масштабного передвиборного шоу глибоко переконаний, що для всіх нас актуальною мусить тема: майбутнє наших прямих нащадків, Нашої Землі, аби не було згодом страшно дивитись їм у вічі, якщо не приведи Боже, ми їх занепастимо. Історія нам для цього залишила не так уже багато можливостей, хіба що останній шанс!

Однак, замість позитивної програми справа знову в котрій уже раз звучать лиховісні прогнози про ті нещастя й біди, які нас очікують, якщо віддамо свої голоси за комуністичних кандидатів. Прошу усіх: перш, ніж повірити новоявленим златоустам, будь ласка, перелистайте ще не зовсім пожовклі сторінки газет минулих двох-трьох років і переконайтесь, що економічні пророцтва новоявлених "провидців" про голод, що мав бути як не в минулому, то в позаминулому році, анархію чи навіть повну зупинку виробництва - такий же міф і вигадка, як і їхні щедри обіцянки все поправити, все налагодити... Не дайте себе обдурити, як це вже не раз було в минулому. А при тому кожен задайте собі просте запитання: кому вигідно постійно залякувати нас усіма бідами в цей дійсно нелегкий для всіх нас час глибокої кризи комунізму, який переживаємо не лише ми одні, але добра половина як Європи, так і Азії. Віддаймо цим силам належне - вони доби-

лись багато, в першу чергу того, що замість глибокого аналізу ми в котрий уже раз шукаємо ворогів, тільки не там, де це потрібно...

На жаль, мистецтво залякування засвоїли не лише справа, але і зліва. Тому одні кандидати вже майже постійно твердять про загрозу неობільшовизму, інші ще реставрацією ССРСР погрожують.

Глибоко переконаний, що незважаючи на грубі помилки прогресивно мислячих інтелектуалів і навіть їх можливу поразку – сьогодні реальної загрози реставрації комунізму вже не існує. Пора всім усвідомити собі той факт, що комунізм був глухим кутом в економічному та суспільному розвитку не лише ССРСР, але 3/4 людства Земної кулі, бо комуністичний "рай" будували не тільки в нас, але не менше як у 50 країнах Африки, Азії, Європи й навіть Латинської Америки. Одні приступили до цього діла у 1917 році, інші – у 1924, ще інші – після Другої світової війни. І що за різноманіття фарб і визначень тоді було: соціалізм румунський, кубинський, ефіопський і т.п., розвинутий, побудований, незавершений, фаза початкова, кінцева – усього не перерахуєш! Але кінець в усіх один: нищівна поразка й повний розгром. А був ще світовий комуністичний рух, котрий охопив кожну з 161 країн світу, причому, в деяких (Італія, Франція) комуністи, хай за наші гроші, добились немалих успіхів. Де ж вони всі поділись сьогодні? І після цієї загальної у світовому масштабі катастрофи комунізму в 1990-1993 рр. дехто намагається мене переконати в тому, що купка пенсіонерів, відставників і колишніх партійних функціонерів, які ніяк не можуть примиритись з утратою панівного становища у державі й зроду не признають своєї поразки, досі не в змозі забути "красний день календаря", а тому час від часу виходять на вулиці під червоними прапорами та комуністичними гаслами - становлять реальну загрозу нашому суспільству?! І як не грізно іноді виглядають їхні колони - ці люди - учорашній день нашої історії. Дивно сьогодні читати їх пропагандистські листки, де вони безконечно захвалюють себе та свою справу.

Хто ж їм заважав у минулому, а вони ж безроздільно перебували при владі на Сході України - понад 70 років, а у нас - більше сорока? Хто не давав їм розвернути роботу у Верховній Раді УРСР, яка і зараз, коли Україна вже незалежна, на 3/4 знаходиться в їхніх руках? Віддаймо їм належне: за більш ніж 70 років перебування при владі, вони створили страшну тоталітарну систему, вкрили країну густою сіткою ГУЛАГ'ів, на їхньому сумлінні голодомори, депортації цілих

народів і, врешті, Чорнобиль... Рецидиви проявів комунізму, безперечно, можливі і навіть реальні - на це закривати очей не маємо права, але повернення до минулого в будь-якій формі - неможливе, ні сьогодні, ні тим більше - завтра. Час комунізму безповоротно закінчився, на звалищі історії і він, і його ідеї опинились цілком закономірно, тому рано чи пізно цей відрізок нашої історії повинен стати лише предметом досліджень вчених, які повинні всім нам пояснити, де і на якому етапі помилилося попереднє покоління, чому взагалі можлива була така ситуація, коли й у нас, і у наших близьких та далеких сусідів при владі довгі десятиліття перебували істоти, що людьми подекуди не мали права називатись.

Таким же міфом є і можливість реставрації ССРСР. Імперія зла розвалилась зовсім не тому, що до влади прийшов М.Горбачов, а тому, що ця "тюрма народів" вичерпала всі можливості репресивного апарату, а саме він був запорукою сумнозвісної "дружби народів". Зауважмо, що його розвал - явище в історії людства зовсім не унікальне. Не буду чіпати античності, нагадаю лише, що зовсім ще недавно існували іспанська, британська, португальська, французька колоніальні імперії, на територіях деяких - навіть сонце ніколи не заходило. І хоч їхні народи й по сьогоднішній день не знають, що таке тоталітаризм, тим не менше - куди вони поділись? Ще зовсім недавно навіть найлітніший учень міг непогано орієнтуватись на політичній карті світу, бо була вона розмальована всього декількома кольорами, а зараз не всяка друкарня береться друкувати таку карту, бо не менше 160 відтінків фарб треба мати у своєму розпорядженні. Глибоко переконаний, що розвал ССРСР ще не завершився, тому сподіваюсь стати свідком не одного параду суверенітетів, на цей раз у Росії. Не можу сьогодні сказати, хто його розпочне: Карелія чи Татарстан, Соха чи Урал, Башкорстан чи Находка, буде це республіка, монархія чи "вільна територія", але те, що це неодмінно відбудеться і, то в недалекому майбутньому - вірю і на цьому стою. Переконаний, що і п. Б.Єльцин добре це усвідомлює, а тому зовсім не поспішає, хоч ще має немалі можливості приєднувати нові землі до Росії.

Що, наприклад, міг би удіяти уряд України, якби комусь у Москві закортіло дати команду всьому Чорноморському флоту на його відплиття до Новоросійська? Чи маємо сьогодні реальні сили, аби не допустити відділення від України Донбасу, Криворіжжя чи "вільної" Одеської республіки? Чим можемо собі реально зарадити проти 14-ої

армії, що є серйозною загрозою не лише для Молдови, але й України? Признаймо сумний факт: при бажанні Росія вже давно, та не один раз, абсолютно реально могла б при бажанні розчленувати Україну... Ще влітку 1990 року немов по команді всі російські газети, в тому числі - на Україні, опублікували людиноненависний шовіністичний памфлет новоявленого "пророка" російської демократії - О. Солженіцина, де, був розроблений детальний сценарій для всіх бажаючих "обустроить" Росію. Могли все зробити, але чомусь ні тоді не спішили, ні сьогодні не рвуться до діла, хоч руки в деякого здорово сверблять. Крим - зайвий доказ моєї правоти...

Імперія зла існувала як прекрасно відрегульований економічний механізм, що жила небаченою експлуатацією не лише України, Прибалтики, Середньої Азії та Кавказу, але і російської "глибинки", Фінляндії, країн Східної Європи, постійним розпродажем дешевої сировини та величезної кількості зброї в усі куточки Землі. Однак, найбільш значні вогнища збройних конфліктів ООН зуміла в основному загасити; Східна Європа, Прибалтика, Україна та Середня Азія відійшли; Фінляндія в борг працювати відмовилась; дешеві поклади сировини вичерпались (сьогодні вимушені розробляти ті родовища, які протягом усіх років радянської влади вважались "неперспективними"), й економіка нашого східного "старшого брата" майже в такому хаосі, як наша. Адже, як шахтарі більше півроку не отримують заробітної плати, а працівники сільського господарства вже й не пам'ятають, коли їм платили за здану продукцію при шаленій галопуючій інфляції, бо кожен день диктори змушені по телебаченню подавати чергові курси підвищення курс валют, а в самому центрі Москви танки ведуть вогонь по будівлі власного парламенту, все це жодну країну повік не красило, у всіх народів - це називається кризою. Попробуй у такій ситуації перебазувати на свою територію Чорноморський флот, як він нікому не потрібний, бо з кораблями Північного, Балтійського та Тихоокеанського флотів невідомо що робити! Звідки візьмеш грошей для фінансування ще одного флоту, який годиться хіба що для парадів?

І в Донбасі сьогодні немає жодної рентабельної шахти, бо ціна видобутого там вугілля в десятки разів вища від світових цін, а це вже проблема не стільки економічна, як соціальна, адже свої, власні шахти на Воркуті треба закривати, і ніхто не відає, як уникнути при цьому соціального вибуху. Подібна історія з криворізьким металом, бо

видобуток руди дорожчає з дня на день, про ціну вугілля з Донбасу, що йде на виплавку сталі - повторювати не буду. Якщо ще додати майже постійні людські жертви в результаті частих аварій на наших шахтах, то незабаром мало що не кожен ешелон цього вугілля буде супроводжувати один небіжчик, не існує такої ціни, щоби оцінити його й той метал...

Крим зроду не мав нічого свого, крім теплого моря та хіба що трохи хліба, все інше: вугілля, сталь, електроенергію і навіть воду - завжди постачала Україна. З одного боку - страшенно кортить розчленувати Україну як політикам справа (Жиріновський, Хасбулатов), так і "демократам" (Гайдар, Лукін, Козирев, Б.Єльцин), але як ті, так і інші прекрасно усвідомлюють, що поки що це неможливо. З іншого боку - від своїх "суверенних" територій голова болить, як їх усіх утримати в російській упряжці. Не можна одночасно і Крим приєднувати, і Чечню не відпускати від себе!...

Але є ще одна проблема: варто лише трошки порушити хельсінкський принцип недоторканості післявоєнних границь, як виникне питання, яке рано чи пізно все одно прийдеться вирішувати: Прусія, Сілезія, Судети, Трансільванія, Добруджа, та хіба мало важливих і невирішених справ залишилось у спадщину після Другої світової війни? Ось так найменші претензії щодо України, а вони на неофіційному рівні є не лише у Росії, загрожують спокою всієї Європи... Югославський варіант у загальноєвропейському масштабі мало кому до вподоби! Є ще одна для Росії проблема чисто престижного характеру: скільки сил і енергії витратили Лукін у США, коли він перебував там на посаді посла Росії, Козирев - мало що не на кожній міжнародній конференції, тільки б переконати світову громадськість у якійсь особливій місії Росії, дарованій їй мало що не самим Господом Богом: бути миротворцями хоча б на території колишнього СРСР. Дипломати прибалтійських держав та Казахстану солідно "підмочили" ці претензії, тому не спішать в ООН наділяти російський колоніальний військовий корпус такими повноваженнями ні в Абхазії, ні у Південній Осетії, ні у Придністров'ї, ні у Таджикистані... Так що дуже невчасно у Криму вибрали "президента", поспішили трішки...

Тому замість того, аби урочисто приєднувати Мешкова з Кримом до Росії, обмежились вітальними телеграмами на рівні відставників типу Гайдара. А планувався, видно, зовсім інший сценарій. Усе це переконує мене в тому, що на теперішньому етапі російсько-українсь-

ких відносин за суверенітет і територіальну недоторканість України як сьогодні, так і в найближчому майбутньому особливо переживати не слід. Можна, звичайно, в черговий раз подратувати київське керівництво якоюсь черговою "картою" (може властяться відволікти його від вирішення насущних проблем), своїм ура-патріотам час від часу треба підіграти, - ось і все, на що здатні офіційні кола у Москві у сфері політики. Дуже характерним є те, що завжди чергове погіршення російсько-українських відносин, а ініціатива всякий раз виходить від нашого північно-східнього сусіда, має місце тоді, як у Б.Єльцина вдома щось не клеїться. Ще про одне: повного розриву не допустить ні у Москві, ні у Києві. Ось так і живемо в очікуванні, "що день грядущий нам принесе..." При такій ситуації зовсім не до реставрації ССРСР, а тому залишімо залякувати нею людей!

Був час, коли агітатори за збереження ССРСР, без якого ніби ніяк не вижити, кивали в сторону інтегрованої Європи, "забуваючи" при цьому пояснити всім наївним, що розпочались ті процеси в Європі понад 20 років тому назад, а кінця їм не видно й досі. Крім того, мова там іде про інтеграцію абсолютно рівноправних партнерів. А хіба Україну хоч коли-небудь хтось сприймав як рівного партнера? Ми завжди були молодшим братом, чи пак - сестрою. Скажіть, наприклад, французів, що в інтегрованій Європі всі домоуправи (напевно, там існує щось подібне) будуть англійцями з числа лейбористської партії, Вас обов'язково відправлять на консультацію до психіатра. А я добре пригадую Львів 1950-х рр., де всі домоуправи були не просто членами КППРС, не просто росіянами, але ще й повинні були народитись за межами Західної України. Згідно з таким принципом підбирались не лише домоуправи, хіба сьогодні ми ще не бачимо навколо себе на керівних посадах до болю знайомі обличчя?

Загалом по Україні у ті роки тільки корінний росіянин міг бути командуючим військового округу, начальником гарнізону, начальником прикордонного загону, головою КДБ, міністром внутрішніх справ, управляючим залізницею та авіатранспортом, міністром зв'язку, директором підприємства союзного значення, завідувачим головних відділів ЦК КППРС... До речі, така картина спостерігалась у кожній "рівноправній" соціалістичній радянській республіці.

Наша область у 80-х рр. була єдиною, де голова міськвиконкому обласного центру був її уродженцем. Ось вам і "дружба народів" зразка 1950-60 рр. А хіба сьогодні в Росії нас вважають рівними собі?

Якщо хтось сумнівається, будь ласка, пригадайте собі російсько-українсько-американські переговори з ядерної проблеми в січні 1994 року, аби усе поставити на свої місця. Тому, як що я відносно спокійний за територіальну недоторканість наших земель, боляче спостерігати, як на економічних переговорах нам кожен раз диктують кабальні умови. Ось так виглядає на практиці економічна інтеграція в СНД у російському варіанті. Якщо не зуміємо налагодити власну економіку, рано чи пізно втратимо незалежність. Кожен новий економічний колективний "союз" під "патронатом" Москви типу СНД – пряма дорога до цього.

Серед багатьох гірких спадщин минулого маємо проблему російськомовного населення, яка мною вже частково розглядалась у попередніх рядках. Нею легковажити не можемо в жодному випадку, бо це динаміт із механізмом сповільненої дії, що запрограмований отримувати команди лише з Москви. При тому, що наші відносини з Росією - надзвичайно нестабільні, легковажити в цьому питанні не сміємо. Як і всяка інша складна проблема ця має ряд сторін, на чому хочу зупинитись детальніше. Перш за все дана проблема є чисто філологічна, оскільки необхідно дати можливість вивчити нашу мову людям, частина із яких проживала серед нас понад 40 років, але протягом усього часу не вважала за необхідне вивчити мову народу, серед якого нерідко проходило все їхнє життя. Цю проблему вирішити нескладно, - організувавши широку сітку різного роду українознавчих курсів, що і було зроблено у нашому місті майже відразу після проголошення незалежності України. Але вже самі початки їх роботи швидко переконали навіть найбільших русофілів у тому, що на цих курсах ніхто особливо не прагнув вивчати українську мову – бажаючих було значно менше ніж, сподівались. Основна частина російськомовного населення зайняла вичікувальну позицію, надіючись на повернення втрачених привілеїв. Відразу зауважу, що дані сподівання є марними, бо повернення до старих часів, коли від домоуправа до секретаря ЦК ВКП(б)У могли бути всі, крім українців - мови бути не може. Як би не розвивалась ситуація на Україні, а вона зараз проходить майже по-ленінському: крок уперед - два назад, мріяти про повернення старих часів, коли у кожній установі від діловодства до нарад абсолютно все проводилось російською мовою - ідея утопічна. Нічим їм у Москві тут не допоможуть! А, до речі, ніколи серйозно долею своїх громадян, що опинились за межами Росії, вона і не займалась. Пригадаймо долю мільйонів полонених у часі останніх війн уключно з афгансь-

кою, тільки б зрозуміти, що байдуже ставлення навіть до росіян, які опинились на чужині, є мало що не традиційним від першої хвилини утворення ССРСР. Нічого в цьому питанні не змінилось і сьогодні. Адже найбільш безглуздому новаку від політики повинно бути само собою очевидним, що кожне чергове загострення російсько-українських відносин, ініціатором яких майже завжди виступають урядові кола у Москві, в першу чергу незалежно від бажання окремих людей, буде відбиватись на становищі наших російськомовних... Навіть дітям очевидна проста істина: хочеш, аби з власними громадянами поступали по-людському - заопікуйся чужинцями на своїй території. Як у Росії турбуються про долю 4-6 млн. українців - усім відомо, а це також той постійно діючий негативний фактор, котрий не може не впливати на становище росіян навіть у нашому місті.

Ще про одне слід сказати. Чомусь у Москві постійно "турбуються" про долю росіян лише у Прибалтиці, Україні чи в Молдові, але ні слова не чути про захист таких же російськомовних у США, Канаді чи Ізраїлі, куди тільки за останніх кілька років виїхало не менше 3-4 млн. чол. і всюди там для отримання паспорта вимагають знання де ївриту, де англійської мови. А в Москві мовчать, немов зовсім не існує проблеми російськомовних в Ізраїлі? Невже весь персонал російського посольства там оглух і осліп? Протягом останніх двох років із колишніх середньоазіатських республік змушені були поспішно виїхати не менше 3,5 млн. російськомовних, причому, нерідко в тому, що було на них. Офіційна Москва довго мовчала і похопилась лише в останній час, як там залишилось їх не більше 500 тис. чол. Я прекрасно розумію, що страшно зачіпати мусульман, бо невідомо чим це може закінчитись - з арабами сваритись ніяк не хочеться, але, де ж тоді справедливість, бути еталоном якої намагається то Б.Єльцин, то Козирев? Крім того, останні події у Грузії всім показали, чим закінчується "турбота" Москви долею чужих громадян. Доки у Тбілісі президентом був З. Гамсахурдія, який проводив незалежну політику, доти Б.Єльцин "підкував" долею й абхазів, і осетин. Варта було прийти до влади, не без допомоги Москви, колишньому керівнику республіканського КДБ, згодом - секретарю ЦК КП Грузії, а далі - міністру закордонних справ ССРСР - Е. Шеварднадзе, до речі, саме він із піною на устах завжди виступав проти найменших спроб деяких західних дипломатів захистити прибалтів, чи його земляків - грузин, як усе змінилось. Навіть не ставлячи до відома нікого зі своїх колишніх кавка-

зких "підопічних" у Тбілісі примчав підписувати добрий десяток документів п. Б.Єльцин, а його новий "підопічний" - Е. Шеварднадзе оголосив їх "вікопомними" і найбільш важливими за останні 200 років. Можна лише здогадуватись про їх важливість, оскільки ні в Москві, ні в Тбілісі їх не спішать публікувати. Може, тепер нарешті наші російськомовні зрозуміють, що їхня доля для Москви - усього лише пуста карта в азартній грі. Про серйозну, розраховану на довгі роки політику в цьому важливому питанні мови бути не може. Повинні вони надіятись лише на себе! І треба пам'ятати, що втратити Батьківщину - дуже легко, на підшвах своїх черевиків нікуди вони її не заберуть, але втративши - не повернуть ніколи. Тому необхідно терпляче шукати шляхів до взаєморозуміння з населенням, яке вони, по суті, ігнорували десятки років, розумної альтернативи цьому я не бачу. Конфронтація в цьому питанні в кінцевому результаті, може привести до тих же результатів, що і в Таджикистані, Туркменістані чи Узбекистані. Скоріше всього не за горами масова депортація на батьківщину російськомовних із Казахстану, бо вже зараз президенту К.Назарбаєву легше зустрінеться із Клінтоном чи Кодем, ніж із Б.Єльциним, а чим це закінчується в Азії - відомо всім... І сьогоднішній захист російськомовного населення Б.Єльциним за межами Росії лише на території колишнього СРСР мені, як і багатьом спостерігачам, нагадує навіть в окремих деталях, як у свій час А.Гітлер із Й.Ріббентропом "захищали" сілезьких, поморських, судетських та інших німців. До чого це призвело і чим закінчилось, нагадувати не треба, але все-таки скажу: залюднені цими німцями території нікуди не ділись, але німців там сьогодні не знайдеш жодного!

Предметом дуже заінтересованої розмови часто виступає проблема наших узаємин із Заходом. Нерідко чути нарікання на те, що зовсім він невдячний і нам нічим не допомагає. На жаль, мало хто задумується над тим, а чому, власне, він має нам допомагати? Хіба не очевидно, що **вільна, багата й економічно незалежна Україна для Заходу - перш за все небажаний конкурент** у всьому: від продажу хліба й горілки до найскладнішої техніки. Така Україна Заходу не потрібна зовсім!

Хіба не це з повною відвертістю висловив Буш-старший у Києві ще в 1990 році? Чи не підтвердили це Клінтон із Гором, викручуючи руки нашому Президенту на переговорах із ядерної проблеми в січні 1994 року? Які ще потрібні докази неприхильного, чи навіть ворожо-

го ставлення до України? Але хіба Захід уперше торгує інтересами та долею України? Ніби не в Парижі в 1918-1919 рр. було віддано ЗУНР на розтерзання Польщі? Хіба не Англія з США в 1945 р. відправили на неминучу смерть у сибірські ГУЛАГ'и сотні тисяч інтернованих українців, що опинились у західній окупаційній зоні Німеччини? Ніби не їхні дипломати 45 післявоєнних років "не бачили" і "не чули", як Україна поступово русифікується, як її плюндрують і знищують? І хіба вся співпраця Заходу з Україною не зводиться сьогодні до того, аби перетворити нашу державу в ринок збуту, застарілих та дуже сумнівної якості товарів?

В боротьбі за власну свободу та економічну незалежність, на жаль, мусимо розраховувати тільки на власні сили. І підтримки та прикладів, гідних для наслідування, шукаймо не на далекому чи близькому Заході чи Сході, а поруч, зовсім недалеко від нас – у країнах Прибалтики! А там ситуація далеко складніша, ніж у нас: і сировини браку навіть такої, як у нас, і кількість російськомовних в окремих країнах доходить мало що не до 40 відсотків, і Санкт-Петербург під боком, і Балтійський флот, якого ніхто не збирався ділити, поки що базується на їхній території. Тим не менше в Прибалтиці зараз є три незалежних держави, в той час як Україна, судячи по всьому, повністю незалежною державою стане не скоро... Свій успіх прибалти значною мірою завдячують складу своїх парламентів. На відміну від нашої горюльни вони завжди склались із професіоналів високої проби, в першу чергу, зі числа юристів, економістів, політиків, а не як наша Верховна Рада УРСР, що на 74 відсотки складається із колишніх партійних функціонерів розпущеної КПУ, командирів ВПК. Незначна кількість інтелектуалів, головним чином із західних областей України, суттєво вплинути на роботу всього закладу не змогла. І ось результат: за 4 роки роботи не було прийнято жодного законодавчого акту, якого б не треба було сьогодні переробляти, або в кращому випадку суттєво доповнювати. Мусимо усвідомити сумний факт, що наш парламент в основному працював не для України, а проти неї, не допомагав їй, а заважав. Не повторімо помилки минулих виборів!

Україні необхідний парламент, що складався б із професіоналів - досвідчених юристів, економістів, політиків. Праця в парламенті завжди була нелегкою, тому ні пенсіонерів, ні людей зі слабким здоров'ям, не говорячи вже про інвалідів, там не потрібно взагалі. А якщо хтось із них знадобиться для консультації, то що заважає запросити їх

на кілька засідань у відповідні комісії, чи навіть на засідання парламенту? Так є всюди у світі, бо так перш за все державі обходиться дешевше. Очевидно, що хорошим підприємцем бути також ще недостатньо, тільки б претендувати на крісло депутата. В минулому парламенті вже сиділи командири виробництва та ще військово-промислового комплексу, а який результат? Я мав можливість переглянути списки кандидатів до всіх 12 виборчих округів нашої області й особливого оптимізму вони мені не додали. Особливо сумно бачити серед них мало що не на кожній дільниці "варягів" із Києва. Сміливості змагались із кандидатами від прокомуністичної номенклатури на Сході України в них явно не вистачило, а це означає, що Україна недорахує не один десяток демократів у своєму парламенті, навіть, якщо допустити, що все в них пройде гладко. Але ж протилежна сторона й у нашій області так просто уступати не збирається. Тим не менше передвиборне шоу розгортається... Про можливі його масштаби свідчить хоча б той факт, що дехто збирається передвиборну кампанію проводити у супроводі Гуцульського танцювального ансамблю. Так що подивитись буде на що. Гірко спостерігати, як однаковою мірою й зліва, й справа широко використовується соціальна демагогія. В Тисменицькому районі, наприклад, на власні вуха чув, як кандидат від давніх номенклатурників не моргнувши оком обіцяв усім своїм майбутнім виборцям зробити усіх їх фермерами помість не менш ніж по 200 га землі, в той час як згідно з офіційними даними кадастру на кожну селянську сім'ю в цій виборній окрузі припадає менше одного гектара. Протягом 70 років перебування при владі мистецтво використання соціальної демагогії його колишні колеги настільки добре засвоїли, що змагались у цьому - марна справа, бо в даному випадку - це гра на чужому полі. Однак, при всьому моєму песимізмові я не можу ніяк повірити у можливість повернення СССР чи реставрацію комунізму в будь-якій формі ні сьогодні, ні в найближчому майбутньому. В разі перемоги на виборах прокомуністичні сили цілком реально в силі ще більше загальмувати і без того повільні на Україні процеси приватизації. Головною причиною того, що ми досі є жebraками, є не приватизація, а майже повна її відсутність. Поки командні висоти в промисловості, сільському господарстві, в армії, органах правопорядку будуть у руках представників колишнього державного та партійного апарату, Україна не має жодних шансів вийти з кризи. А те, що приватизація набула потворних форм і виявляється головним чином у тому, що ро-

стуть, як гриби після дощу, кіоски та лавки, де можна купити хіба що "Снікерси" та "Марси", товари чисто спекулятивного походження вже навіть із Китаю, чи секс-літературу, погодьмося, що на економіку України це не впливає і не вони є причиною інфляції та нашого жебрацтва.

Вибори до парламенту Україна фактично вже програла. Тому мене більше турбують майбутні вибори у місцеві органи влади у червні 1994 року. Абсолютно деструктивними вважаю заклики як зліва, так і справа про кардинальну заміну всього апарату. Це ми вже проходили, а до чого це привело в Росії в 1917 році - усім відомо. Повна заміна персоналу з усіма декораціями приносила користь хіба що у публічних будинках, а до цього ми ще на разі не дожили. Уважаю, що кожен претендент в органи місцевої влади повинен публічно прозвітувати, що він конкретно зробив за минулі чотири роки корисного для держави. Одних байок та обіцянок про те, що треба зробити - уже недостатньо. Зараз не 1990, а 1994 рік. Кожен із претендентів мусить не просто заповнити декларацію про особисті прибутки, а дехто повинен розкрити джерела, за рахунок яких коштів побудовано багатоповерхові вілли, придбано машини, в тому числі для дітей та родичів. Злодійство українською мовою завжди називалось злодійством. Якщо ж багатство є результатом підприємницької діяльності, яка принесла користь суспільству, його можна лише вітати, а його власник бажаний на всіх рівнях влади. Нарешті, кожен претендент мусить мати чітку програму дій, а не набір казок на тему, що треба робити взагалі. У програмі повинні бути чітко визначені пріоритети на всіх етапах її здійснення, а також засоби та методи, за допомогою яких збираються її виконати. Повторюю: мусить бути чітка програма, а не чергова казка про добрі наміри. Зовсім не зайвими будуть наявність різних варіантів однієї й тієї ж програми. Адже мистецтво політики завжди передбачає врахування всіх можливих обставин, аби успішно виконати заплановане, а не шукати причини, чому та чи інша справа була провалена. Необхідно при звичаїтись до думки, якщо програму не вдалося виконати - винуватий політик, діяч, а не обставини. Останнє: навчені гірким досвідом минулого мусимо розробити ефективні та дійові методи повсякденного контролю за діями керівників усіх рівнів. До чого призводить безконтрольність нашого чиновника - говорити багато немає жодної необхідності...

Після довгих років існування тоталітаризму з його "голосуваннями", нарешті маємо не лише декларовану, але й реальну можливість вибору парламенту та виконавчої влади. Тому, якщо знову не виберемо достойних, шукаймо винуватих не в Москві, Варшаві, Бонні чи Стамбулі. Кожен народ заслуговує той уряд, що має! Вивести Україну з глибокої кризи можуть не заклинання, чергові пророцтва чи казки про загальне благоденствіє, що наступить вже завтра, а творча праця всіх нас, де б ми не працювали. Необхідною умовою успіху такої праці є єдність народу, всіх його здорових сил. Ясна річ, просім її у Бога, але пам'ятаймо, - що кожен день мусимо ще й працювати заради цієї єдності. Пора, нарешті, добитись того, тільки б із нашої мови щезло те страшне "бий свій свого, щоб чужий боявся".

Січень 1994 р.

Примітка: Дану статтю у ті часи не наслідувати видрукувати жодна івано-франківська газета, навіть та, що її замовила. Наважуюся помістити її у даній книзі тому, що й сьогодні мало що у нас змінилось, хіба що засвоїли більш удосконалені передвиборчі технології, але сам характер передвиборної боротьби зовсім не змінився й економічна ситуація у країні стабільно незадовільна. Для мене особисто дана робота є свідомством неповторної атмосфери перших років Незалежності, непростих політичних обставин, які, на жаль, вже ніколи не повернуться, а тому виправити допущені у тих часах помилки ми вже неспроможні.

Боляче спостерігати, як у наші дні, від грудня 1993 р., коли писалась ця стаття, в економіці наші чисельні уряди навперейми кожен раз, ніби змагаючись між собою, здають позиції як "друзям" із Заходу, так ще більше зі Сходу. **Утрата економічної незалежності в усі часи була прелюдією до політичного закабалення.**

Не смію закривати очі на ще один, чи не найбільш трагічний для долі нації аспект - посилені ідеологічна та інформаційна обробка всього населення мало що не на державному рівні. Театр, естраду, кіно, телебачення, радіо та решта ЗМІ, книжковий ринок заповнили чужинці чи їхні твори як із Заходу, так і Сходу. Хоча планомірна боротьба за викорінення нашої солов'їної милозвучної мови на імперському рівні розпочалась ще у XVIII столітті, для долі нації її наслідки були несуттєвими. Інтелігенцію можна до уваги не приймати, адже у всіх народів й у всіх часах вона завжди була інтернаціональною. Для

прикладу, пануюча еліта російського дворянства, включно з усіма імператорами, краще знала німецьку чи французьку мови, ніж того народу, над яким вона була поставлена. Те саме можу сказати про місто, яке на Україні в тих часах було повсюдно не українським: російськомовним на сході й німецько (польсько)- мовним у нас, в Галичині. Але село по обидва береги Збруча завжди було українським. ХХ століття все докорінно змінило. Дві революції, громадянські війни, штучно викликані три голодомори, дві світові війни, невідворотні процеси урбанізації, а в останні роки масові (більше десятка мільйонів молодих людей!) довготривалі виїзди на заробітки у всі куточки світу, підірвали самі підвалини нації – українське село поволі, але неухильно вимирає, а разом із ним і наш народ. Уже не один рік у нашій державі кількість новонароджених у російськомовних сім'ях набагато перевищує немовлят в українськомовних. Маємо уряди, ніби й українські, але, на жаль, всі вони проявляють у цьому питанні злочинну бездіяльність, яка може, а подекуди вже призвела до найтрагічніших і непоправних результатів. **Чи не вперше за всю історію України над нацією нависла смертельна загроза її повного винищення, на цей раз - цілком мирним шляхом, без жодного використання будь-яких, навіть найменших засобів насилля.**

Наш політичний бомонд замість того, аби думати про єдність народу, як вийти з кризи, ніяк неспроможний вгамувати свої власні амбіції та кланові інтереси, а тому маємо несуттєві зрушення на ниві економіки, чи політики, а більше сотні партій та партійок. Не вистачає у нас хіба що партії любителів галушок, бо партію любителів пива вже ніби маємо. А до того, що минуло вже два роки, як нашу країну віднесли до числа слаборозвинутих, нікому немає жодного діла.

Історія – учителька життя. Та чи вчимося ми в неї?

Під таким заголовком 10 червня 2000 року в івано-франківській газеті “Галичина” було опубліковане моє інтерв'ю з приводу нагородження мене грантом асоціації ACLS, що при фонді Карнегі у Департаменті США, в якому я висловив ряд “сретичних” думок, після чого почалась добре спланована проти мене кампанія, яка тривала до 20 серпня. Була вона, як мені здається, організована в дусі “краших” радянських часів тоталітарного періоду: листи обурених громадян, спільні засуджуючі зібрання місцевих осередків правих та “націона-

льних” партій, неприпустимо менторський тон листів, в яких усі брались повчати професора (коли ще буде така можливість?). Не вистачало хіба що мітингів і демонстрацій по місту з вимогою віддати мене до суду “революційного” чи “народного” трибуналу, а, може, позбавити пенсії (смертну кару місцеве відділення УНА-УНСО в 1993 р. мені вже винесло). Серед дописувачів переважали давні політичні засланці, яким я, незважаючи на все, висловлюю свою глибоку шану та повагу, але зверталися з повчанням й “вільні” журналісти, яким дуже кортіло сказати своє вагоме слово в галузі історії України, і навіть колишній парторг КПРС, котрий ще зовсім недавно, незважаючи на хвору ногу, гасав мало що не по всій області в пошуках матеріалів до своєї чергової брошури про героїчну боротьбу населення Прикарпаття з німецько-фашистськими загарбниками, збирався навіть увіковічити звершення чекістів на невидимому фронті в Карпатських горах та на полонинах, а зараз вирішив суттєво поліпшити свою репутацію описами подвигів героїв УПА...

В мене склалось враження, що більшість із дописувачів, беручись за пера, так і не дочитали до кінця моє розлоге інтерв'ю, бо його головна ідея, заради якої воно було опубліковано, взагалі залишилась поза їхньою увагою, адже предметом публікації моїх роздумів були зовсім не “вікопомні” подвиги УПА. Тому дискусії, на яку я розраховував, не вийшло – була звичайнісінька полеміка згідно з давно відомим всім правилом: мають право на існування будь-які судження, однак єдиним, навіть абсолютно правильним є лише моє власне. Уже після публікації третього допису я втратив усякий інтерес до інформаційного шквалу обурення моїм учинком. В ті дні розрадою для мене стали безконечні розмови на вулицях міста, коли навіть зовсім незнайомі люди, пізнаючи мене з опублікованої в газеті фотографії, підходили до мене, тиснули руки, дивувались моїй відвазі, переповідали свої, не раз чудернацькі біографії, гідні пера хіба що самого О.Дюма чи Ж.Сименона...

На початках я ще надіявся на те, що принаймні хтось із них піде у редакцію, поділиться з журналістом, який брав у мене інтерв'ю, своїми враженнями та споминами, й тільки згодом зрозумів, що чуда не буде, бо страх перед пережитим ще досі в них не пройшов, хоча від описуваних ними подій минуло вже 60, а подекуди й більше років. Серед моїх співрозмовників на вулиці були учителі, доценти, навіть один академік, але й їх усіх у редакції також не дочекались...

А ще вразив мене історичний нігілізм на рівні майже всього суспільства. Якщо мені, незважаючи на майже піввіковий досвід історика, збреше в голову подавати фахові поради, як і що чинити лікарю, чи астроному, інженеру, чи математику, у кращому випадку відповіддю буде глузлива усмішка, а що при тому буде думати про мене мій співрозмовник – краще не здогадуватись. Мене ж кожен намагався вчити й виставити майже повним невігласом у питаннях, які входять у коло моїх вузько професійних інтересів. “Аргументи” типу: “мені розповідав батько (мама, чи бабуся)”, або “мені так здається” ставали мало що не істиною в останній інстанції.

Тому втратив я всяке бажання відповідати обуреним громадянам, бо вже давно пересвідчився, що марна це справа переконувати вічно “вчорашніх” – цього досі ще ніхто не зумів зробити й мені не судилось. Крім того, не так швидко вдалося розшукати матеріали, які б не викликали найменшої підозри в тому, що вони не є фальшивками колишніх ГУГБ, НКГБ-НКВД, МВД, МГБ чи КГБ СРСР, у чому мене звинувачував мало що не кожен із моїх опонентів, дарма що самі ними майже всі користувались. На заваді стали й сімейні обставини, а тут ще напад хакерів (протягом минулого листопада – тричі) і робота, що була залишена у комп’ютері (останніх півроку), пропала доценту.

Однаке, лише тоді отримав повне моральне право сідати за відповідь, коли нарешті прийшли вкрай необхідні для мене дані, на які очікував не один місяць, а їх одержав тільки в середині червня 2001 р. Нелегко мені далися ці роздуми, бо мова йде про минуле моєї Батьківщини, заради якої я прожив життя, намагаючись на всіх його відрізках зробити для неї щось корисне, при тому, що декілька разів мав змогу залишитись спершу на Сході, згодом і на Заході з набагато кращими перспективами життя та наукової праці, ніж мав увесь час у Дрогобичі чи Івано-Франківську. Але відповіді необхідно, особливо після подій 11 вересня 2001 р., коли звична вже картина світу змінилась докорінно. Стало зовсім неможливим проголошувати устами навіть найвищих посадовців держави свою повну солідарність із боротьбою з міжнародним тероризмом, при тому не переглянувши у світлі цих подій своє не таке вже й далеке власне минуле. А крайню необхідність цього доказали всім, хто хотів це бачити, й події 7 березня 2001 р. в Києві під час відзначення Шевченківських днів, а згодом святкування 10 роковин Незалежності України. Внесло свої корективи у публікацію моїх заміток і наближення Парламентських виборів,

кампанія яких негласно розпочалась задовго до встановленого законодавством терміну.

Звичайно, немає жодної необхідності в науково-популярній статті викладати повну історію ОУН-УПА, як і наводити всю систему доказів із конкретним посиланням на джерела, тож мушу обмежувати себе лише тими моментами, хоча їх було немало, які тоді стали предметом палкої полеміки. Повний обсяг матеріалу подам у книзі, над якою працюю вже не один рік.

Перше запитання, навіть постановка якого обурила всіх авторів дописів, було моя ніби “наївна” заява: із ким все-таки боролась УПА? Наперед прошу пробачення в читачів за короткий історичний екскурс у вже неблизьке для багатьох читачів минуле, але без нього ніяк не обійтись.

Якщо опустити деталі, що цікавлять хіба що науковців, то можна викласти таку схему: в Празі 3 серпня 1920 р. проголошено створення **терористичної** організації УВО, яка складалась в основному з давніх старшин УСС, УНР та УГА. Її ініціатор – Євген Коновалець, намагаючись трансформувати це об’єднання в політичну партію згодом, на об’єднаної з двома іншими подібними структурами 3 лютого 1929 р. прокламує появу ОУН. **Антипольський характер обидвох організацій Є.Коновальця – безсумнівний.** У прийнятих при створенні ОУН деклараціях стверджувалась повна незгода з рішенням від 15 березня 1923 р. Ради Амбасадорів у Парижі про передачу Східної Галичини під протекторат Польщі, а тому методами **політичного терору оголошувалась помста всім ворогам України** з метою підняти все українське населення Галичини на національну революцію, аби добитись кінцевої мети – незалежності України.

В наші дні багато розмов про антикомуністичний характер УВО, а згодом й ОУН всіх відламів мало що не від першої хвилини їх існування. Таке тлумачення початків історії цієї організації не згідне з фактами. У розгромі ЗУНР, окрім Речі Посполитої, вину повинні розділити в першу чергу галицькі політики, які не спромоглися підняти все українське населення на боротьбу з поляками. Гірка правда про ті трагічні дні, яку об’єктивно описав повітовий комісар Самбірщини - Андрій Чайковський (“Чорні рядки: Мої спомини за час від 1 листопада 1918 до травня 1919”) – основна причина того, що за весь час Незалежності України його книжка так і не дочекалась порядного видання.

Немала вина за нашу поразку лежить й на політиках Заходу, які воліли мати Польщу, ніж ЗУНР, а тому надали всю необхідну їй допомогу для здобуття так бажаної перемоги над українцями, а 15 березня 1923 р. ще й передали Галичину з Волинню під її протекторат. А між тим, історії невідомий жоден випадок атентату бойовиків УВО на когось із численного персоналу західних посольств у Варшаві, при тому, що всі вони тоді ходили по вулицях польської столиці без жодної охорони.

Пропоную співставити ще й такі факти: створення УВО було проголошено 3 серпня 1920 р., якраз тоді, коли в самому розпалі була Варшавська операція (23.06 – 25.08.1920 р.) радянських військ й 16-а армія Західного фронту під командуванням М.Тухачевського кілька днів перед цим дійшла мало що не до передмість самої Варшави, польські війська тільки 16 серпня спромоглися на відсіч радянській армії. Чому “антикомуністичний” Провід УВО не організував тоді жодного збройного загону проти Радянської Росії? І це у той час, як після ультимативної ноти Дж. Керзона (11.07.1920 р.) мало що не вся Європа була готова знову надати полякам усю необхідну допомогу, а з числа українців їй спромігся реально допомогти лише один С.Петлюра зі своїми збройними формуваннями. А до 15 березня 1923 р., коли з волі західних політиків Східна Галичина й Волинь були передані під протекторат Польщі, було ще два з половиною роки!

Тому маю всі права стверджувати: *усіх ворогів України націоналісти звели до однієї Речі Посполитої й створювана тоді УВО, а згодом і ОУН носили винятково антипольський характер.* Порушуючи хронологію викладу подій, не можу не відзначити ще й того факту, що ця особливість не лише збереглась, але, всупереч пропагандистським деклараціям про антибільшовистську солідарність чи згодом навіть створення блоку з усіма антирадянськими організаціями, набула особливого розвитку та розповсюдження після вересня 1939 р., коли Польща як незалежна держава вже припинила своє існування...

Здавалось, заснування подібної організації та ще з такими грізними заявами про помсту повинно було до смерті налякати всіх польських капітанів, не говорячи вже про майорів чи генералів, які в свій час приймали активну участь у розгромі ЗУНР, а Річ Посполиту, що надзвичайно піклувалась про долю своїх офіцерів, довести до повного фінансового банкрутства оплатою додаткових заходів на їхню індиві-

дуальну безпеку. Однак, на практиці ніхто з них і не подумав хоча б на йоту міняти свої усталені звичаї. Як показав варшавський процес 1935 р. над учасниками вбивства генерала Броніслава Перацького, небіжчик, якщо перебував у Варшаві, протягом останніх десяти років перед смертю обідав в одному й тому ж клубі в строго визначений час при по-смішному примітивній охороні всього декількох поліціантів. Але ж мова тоді йшла не лише про звичайного генерала, а про віце-міністра внутрішніх справ з 1929, віце-прем'єра з 1930, міністра внутрішніх справ Польщі з 1931 до своєї смерті в 1934 р., обтяженого Проводом УВО-ОУН відповідальністю за масові репресії у Галичині під час її “пацифікації”!..

Практично караюча рука терору націоналістів не сягнула жодного з числа чільних політичних діячів Речі Посполитої, а що стосується військовиків, то з усіма ними взагалі творились речі немислимі. Незважаючи на грізні декларації лідерів ОУН, кожен із них спокійно дочекався свого природного кінця вдома чи в лікарнях, якщо тільки у вересні 1939 р. не опинився у радянському полоні, де майже всі 18.789 польських офіцерів наступного року були розстріляні, як не в Козельську під Харковом, то в Катині під Смоленськом. Предивні діла Твої, Господи – до смертної кари присуджує Провід ОУН, а ці вироки виконує ГУГБ ССРСР! І як тут не припустити наявності чудово спланованого своєрідного “поділу” праці націоналістів із репресивними органами “диктатури пролетариата”? Коли я ближче познайомився із практичною діяльністю ОУН – перестав дивуватись, бо подібна ситуаційна “співпраця” між нею та її, здавалось, найзапеклішими природними ворогами завжди була річчю звичайною. Практика сьогодення лише підтверджує дану тезу.

У наші дні необхідно визнати, що серед усіх підпільних терористичних організацій країн міжвоєнної Європи УВО-ОУН була тоді чи не найбільш розлогою та організованою. Навіть теоретично немає з ким її порівнювати. Але предивна річ: вістря її терору мало що не від першого дня заснування було направлене не стільки проти дійсних ворогів України, скільки проти так званих “зрадників” у середовищі власних громадян-співвітчизників, а з польських політиків у першу чергу всі шанси стати жертвами атентатів її бойовиків мали ті з них, що намагались налагодити хоча б у якоюсь мірою українсько-польський діалог. Обмежусь лише тільки тими

іменами, які у свій час місяцями не сходили зі шпальт усієї галицької преси й були предметом палкої дискусії всього суспільства.

15 жовтня 1922 р. в Кам'янці Бузькій (Струмиловій), що на Львівщині, бойовиком УВО був убитий поет і перекладач, учасник грона "Молода Муза" – Сидір Твердохліб. Після закінчення народної школи в Дрогобичі та гімназії у Ярославі вищу освіту він здобув у Львівському та Віденському університетах, після чого працював гімназійним учителем у Львові. За життя встиг видати одну власну поетичну й три збірки перекладів: польською мовою – творів Т.Шевченка, І.Франка, О.Олесея, О.Маковея й своїх колег – "молодомузівців", німецькою – "Гайдамаків" Т.Шевченка, на українську – переклав дві поеми Ю.Словацького та ін. І.Франко характеризував його як людину широкої духовної культури.

9 травня 1934 р. у Львові на території Стрийського парку згідно з прямим наказом Степана Бандери було забито студента Якова Бачинського, якого лише **запідозрили** у співпраці з поліцією. Згодом на варшавському та львівському процесах над ОУН виявилось, що Я.Бачинський загинув невинно. Відзначимо, що в 1931 р. лише за подібні **підозріння** бойовиком ОУН було вбито ще одного українського студента Євгена Бережницького...

25 липня 1934 р. у Львові неподалік від власного помешкання від кулі бойовика ОУН загинув директор Академічної української гімназії у Львові – Іван Бабій, якого перед тим у 1932 р. двічі немилосердно побили. Небіжчик – колишній старшина УГА, директор Архієпископського Інституту Католицької Акції, найближчий помічник митрополита Андрея Шептицького, один із головних організаторів свята Українська Молодь Христові, проти проведення якого різко виступала ОУН. Дане вбивство також було санкціоновано С.Бандерою.

Інші розправи з так званими "зрадниками", а їх було немало (не одна сотня осіб) – промінемо, а кого зацікавила ця проблема, відсилаю до книги на цю тему офіційного історика ОУН(б) – д-ра Петра Мірчука. З усього видно, навіть через півстоліття виникла необхідність якось виправдатись у масових убивствах власних громадян-українців, але в його книзі, виданій у 1985 р., марно шукати будь-якого вибачення, чи висловів жалю – Провід УВО-ОУН зроду у нічому не виправдовується. Він непомильний в усіх питаннях більше, ніж Папа й усі Патріархи взяті разом, а безгрішний, як сам Господь Бог!

Аналізуючи в наші дні 63 найбільш гучні атентати, згідно з нашими підрахунками їх було набагато більше (понад 200), деякі історики у 1985 р. підраховали, що бойовиками УВО-ОУН у 1921-1939 рр. було вбито 25 поляків, 1 росіянин, 1 єврей, зате 36 осіб були з числа українців, серед яких тільки **один комуніст**. Якщо ж додати до цього ще страчених націоналістами сільських старост, про що мова йтиме далі, то число українців досягне цифри 160-170 чол.

Крім українців, найбільше шансів бути вбитими у тих часах мали діячі, котрі виступали за нормалізацію українсько-польських відносин...

Так, 29 серпня 1931 р. у Трускавці було вбито посла до сейму Тадеуша Голувка – начальника східного відділу в Міністерстві закордонних справ, прихильника українсько-польського зближення, котрий підтримував українську політичну еміграцію та прометеївський рух. Довгий час підозрювали, що замовниками, а, може, й виконавцями цього вбивства були польські шовіністичні кола, яким політична діяльність небіжчика була не до смаку.

15 червня 1934 р., як нами вже відзначено, від кулі бойовика ОУН – Г.Мацейка у Варшаві о 17.15 дня помер міністр Б.Перацький, який щойно 9 червня повернувся з поїздки по Галичині, де в супроводі солідного ескорту відповідалних державних службовців високого рангу провів довгі та важкі переговори в Самборі, Стрию, Дрогобичі, Станіславі та у Львові з представниками українського політичного істеблішменту, в тому числі з митрополитом А.Шептицьким, єпископом Йоаном Лятишевським (владика Григорій Хомишин на той час офіційно був хворим і тому не міг з ним зустрітись). Була це не перша його поїздка до Галичини, а особлива зацікавленість міністра українською проблематикою подобалась тоді в Польщі далеко не всім.

Варто при цьому відзначити, що в першій своїй реакції польська преса пов'язувала його смерть із ворожим до нього ставленням молододендеків, а еміграційний уряд Речі Посполитої, незважаючи на те, що на варшавському процесі у 1935-36 рр. виявили не лише вбивцю генерала, але й зуміли посадити на лаву підсудних усіх причетних до організації цього злочину, ще в лютому - березні 1940 р. у Лондоні проводив урядове слухання у цій справі саме за першою версією польської преси. Сьогодні вже в нікого не викликає найменшого сумніву причетність ОУН до цього лиходійства, лише звертається увага на те, що активна антигітлерівська налаштованість міністра не подо-

балась тоді багатьом політикам у Райху. Цілком ймовірно, що саме там і проживали замовники цього атентату, адже близькість Проводу УВО-ОУН в ті роки до спецслужб фашистської Німеччини в нікого з числа серйозних дослідників сьогодні сумнівів не викликає, інакше чого б чекали майже чотири роки після завершення “паціфікації” на території Галичини, що ніби була головним злочином небіжчика?..

Дивуватись цьому не слід – антипод ОУН – КПЗУ забезпечувала на ту пору свої фінансові потреби зі спецфондів аналогічних служб східного сусіда - ГУГБ ССРСР (у львівських архівах документи про це знаходились ще до середини 1970-х рр.), а фінансування з подібного джерела до останніх днів існування “імперії зла” всіх, без винятку, “братських” комуністичних партій у світлі масових публікацій давніх, навіть особливо таємних державних та партійних документів ССРСР у сучасній Російській Федерації вже давно ні для кого не є жодною таємницею.

В зв'язку з тим, що ці збройні акції не лише не додали авторитету, а викликали масове обурення на шпальтах не лише польської, але й української галицької преси подібним свавіллям бойовиків, Провід ОУН досить швидко віднайшов інший, не менш ефективний метод розправи з політичними ворогами з числа **українців**, котрий уперше випробував на сім'ї Антона Крушельницького – директора городенківської гімназії (1917), міністра освіти ЗУНР (1919 рр.), редактора прорадянських журналів “Нові шляхи” та “Критика”. Заляканий не одним вибухом у редакції та майже безперервними письмовими погрозами фізичної розправи з боку ОУН, професор врешті сам **добровільно** в 1932 р. емігрував на Радянську Україну (не міг він бути депортованим, як це стверджують деякі наші краєзнавці, бо екстрадиція з політичних міркувань у юридичній практиці тодішньої Польщі була невідомою). 17 червня 1936 р. складаючи зізнання на львівському процесі стосовно запланованого на нього замаху, С.Бандера цинічно заявив: “Відкликаючи атентат на редактора Антона Крушельницького я міркував, що його стріле в Україні така сама доля, як інших українських інтелігентів”. Не помилився майбутній “вождь української нації”: уже 6 листопада 1934 р. професора заарештували, спершу його присудили до 10 років позбавлення волі, а 23 жовтня 1937 р. – розстріляли. Раніше - 14 грудня 1934 р. були страчені його сини - Іван і Тарас, які емігрували незадовго до батька. Як тут знову не відзначити прихвності чудового “поділу праці”: патріоти виносять вироки, їхні

вороги, ніби за замовленням, їх виконують, і така практика **схвалюється на найвищому рівні Проводу ОУН!**

Здаймо собі сьогодні декілька запитань: невже Митрополит з І.Франком належали до таких собі простачків, котрі навіть у людях були неспроможними розібратись, і чи в Галичині у 1930-х рр. так уже було багато з числа української інтелігенції особистостей, подібних до згаданих мною? Не маємо права забувати, що в єдиному на всю Східну Галичину – Львівському університеті Яна-Казимира для українців була встановлена процентна норма така ж, як і для євреїв, але й вона ніколи не була виконана, тому прошарок української інтелігенції в галицьких та волинських містах, а ще більше в селах у ті роки був надзвичайно тонким, майже прозорим. Західноукраїнське місто ні за Австрії, ні згодом за польської окупації зроду не було українським, бо переважав там якщо не польський, то єврейський етнос. Лише в ході й у результаті Другої світової війни демографічна ситуація у містах кардинально змінилась: єврейське населення було в основному винищене **гітлерівцями за активної допомоги української поліції**, а поляки депортовані на свою батьківщину за не менш активної співпраці УПА-ОУН на цей раз вже з органами радянської влади. Саме тому тільки з кінця 40-х років пустуючі квартири у наших містах і містечках стали заповнюватись українцями, а самі вони, нарешті, стали набувати українського характеру...

Врешті, хто наділив Провід УВО-ОУН правом визначати, кого вважати “зрадником” українського народу, а кого ні? Хто дав йому право прирікати людей на смерть і тут же поспішно виконувати власні вироки, тим більше у випадках, якщо вони – помилкові? **Право проголошувати себе єдиним захисником українського населення й тому видавати і виконувати смертні вироки Провід узурпував, самочинно не порадившись ні з ким і не одержавши на це жодних санкцій ні від кого.** А тим часом Східна Галичина у той час, як дехто собі уявляє, зовсім не була політичною Сахарою, де не було жодної партії, чи фазендою, яка належала винятково одній лише УВО-ОУН. І що було би, коли все суспільство стало жити за законами, нав'язаними йому націоналістами?...

У різний час тут активно легально діяло майже десять інших українських політичних партій, невже за прикладом націоналістів кожній з них необхідно було би обзаводитись бойовиками (на сучасному політичному жаргоні – кілерами), для яких єдиним законом бу-

ла б думка чи прямий наказ їх провідників, аби вчиняти бучну стрілянину супроти всіх своїх політичних противників? А не-українські партії, їх у тогочасній Польщі було не менше пів сотні, напевно, повинні були організовувати вже приватні армії для забезпечення безпеки всім своїм рядовим членам, не говорячи про власні партійні проводи...

Фатально помиляються й ті, хто думає, ніби лише одна ОУН піклувалась тоді про долю України, зокрема, Галичини з Волинню. Усі українські політичні партії, кожна по-своєму, пропонували тоді свій шлях до суттєвого поліпшення становища українського населення у Польщі й у першу чергу, боролись за те, як добитись принаймні її автономії. Саме тому з приходом більшовиків у 1939 р. усі вони, без жодного винятку були заборонені як "буржуазно-націоналістические".

А скільки зусиль у свій час потратив А.Шептицький, який, незважаючи на важку хворобу, тільки з цією метою здійснив у ті часи вимушену тривалу подорож у головні країни Західної Європи й Америки для зустрічей з провідними політиками, від яких тоді залежала доля Східної Галичини з Волинню.

Врешті, кому на руку були убивства польських політиків, котрі намагались довести принаймні до початку українсько-польський діалог (зауважу, що у тодішній Польщі таких нараховувалось одиниці), адже в першу чергу вбивали саме тих, чия діяльність могла довести до національного примирення обидвох народів?...

І, накінець: що виграло українське населення Галичини й Волині в результаті описаних нами терористичних актів націоналістів?...

Тому не дивно, що далеко не в усіх політиків та громадських діячів описані мною дії наших націоналістів знайшли безумовну підтримку. **Не знайшлося, для прикладу, жодної навіть української газети, яка б схвалила подані вище атентати Проводу УВО-ОУН.** І зовсім не тому, що журналісти ніби-то налякалися офіційної реакції польських властей. За довгі роки окупації наші ЗМІ прекрасно засвоїли "езопову" мову спілкування з громадськістю, і читачі, переглядаючи сторінки преси, шпальти якої не один раз сіяли білизною скофіскованих статей чи заміток, добре орієнтувались, про що йшла мова в тому чи іншому матеріалі. Описи перебігу тодішніх подій у пресі не надавали владі жодних підстав для поліцейних конфіскацій пресових матеріалів, настільки майже однотайно засуджуючим був тон тодішніх ЗМІ.

Це ж стосується й офіційних позицій усіх наявних в той час політичних партій. Ідейні засади й тактику українських націоналістів **принципово** критикували серед інших і лідери центристських партій – націонал-демократи Степан Баран і Мілена Рудницька, соціал-демократ Володимир Старосольський...

Але найбільш рішуче й безкомпромісно засудила ці атентати ієрархія нашої Церкви. Видаючи смертні вироки, Провід кожен раз переступав П'яту заповідь Божу. Ще задовго до утворення УВО-ОУН 24 квітня 1908 р. у Великодню П'ятницю в проповіді у соборі св. Юра у Львові Митрополит в незвичній для нього надзвичайно гострій формі засудив убивство 12 квітня Мирославом Січинським галицького намісника - графа Андрія Потоцького. Через тиждень, 1 травня, спільно з іншими єпископами з цього ж приводу було опубліковано Пастирське послання, в якому рішуче засуджувались усі форми політичного терору включно з убивствами. Дане звернення Митрополита усе - духовенство було зобов'язане прочитати в своїх церквах у найближчу неділю. Зауважу, що така принципова позиція далась йому нелегко, адже **вбивця австрійського намісника був сином священника УКЦ.**

На жаль, ця безкомпромісна позиція єпископату зустрілась з негативною реакцією із боку переважної більшості українських діячів. Особливо гостро на Митрополита нападали Кирило Трельовський, Михайло Лозинський і навіть Лонгін Цегельський, у майбутньому - один із найближчих його співробітників. Трагедією для нього було й те, що не мав він у цьому питанні належної підтримки й повного розуміння навіть у середовищі власного духовенства. Однак, ця несхвальна реакція українського політичного істеблішменту (світського й духовного) ніяк не вплинула на ставлення А.Шептицького до політичного терору, котрий він завжди й без найменших вагань засуджував до кінця своїх днів й повсякчас після кожного чергового атентату бойовиків вже УВО-ОУН виступав з гострим засудженням цих злочинів. Особливо болюче ним була сприйнята вістка про вбивство І.Бабія, з яким його єднали роки спільної праці на добро народу.

Разом з тим, не смію проминути того факту, що засуджуючи вбивства людей, *навіть ієрархія не завжди була послідовною у своїй оцінці УВО-ОУН як організації.* Видно, політичні гасла про швидку її перемогу над усіма ворогами України затуманили і їй очі. Український аналог гітлерівської "Mein Kampf" – трактат Дмитра Донцова "Націоналізм", який для багатьох "борців за волю" мало що не відра-

зу став своєрідною Книгою Откровення, був у 1926 р. видрукуваний у типографії отців Василіан у Жовкві; у травні 1930 р. чергова конференція УВО-ОУН відбувалась у підземеллі собору св. Юра у Львові; навіть коли *син священика*, Степан Ленкавський, – у *Декалозі націоналіста* у 1929 р. по-близнірському “розправився” з основоположним документом християнської моралі – Десятьма заповідями Божими – мовчали всі. А між тим, особливо серед отців Василіан було достатньо докторів теології, вже їм годилося би сказати своє вагоме слово про антихристиянський характер, котрий нехтував усіма нормами загальнолюдської моралі не тільки у практичній діяльності, але також і у теоретичних засадах ОУН. На жаль, чітко визначена позиція стосовно не лише практики, але певною мірою й теорії ОУН усіх відламів, а згодом й УПА була сформульована Митрополитом і всією ієрархією УКЦ тільки в кінці 1942 – у середині 1943 рр., коли практично мало що вже можна було змінити. Національна трагедія – громадянська війна й збройне протистояння українського й польського народів на всій території проживання українського етносу у давній Речі Посполитій – стали доконаним фактом.

Безкомпромісну позицію стосовно атентатів бойовиків УВО-ОУН із самого початку зайняв хіба що станіславівський правлячий єпископ Григорій Хомишин, котрий рішуче засудив не лише їх, а й **політичну практику націоналістів** у своїй публіцистичній книзі – “Українська проблема”, що була опублікована у нашому місті у двох варіантах ще в 1930-1932 рр., але його голос ніким не був почутим навіть на Святоюрській горі. Звичайно, борці за волю України не могли вибачити йому такої “зради”- майже негайно присудили до смерті. От тільки присуд ніяк не наважились виконати, католицьких єпископів досі вони ще не страчували, тому відклали виконання свого смертного вироку поки що “на потім”, а тим часом закидали його канцелярію образливими анонімками та пасквілями, частину з яких я мав змогу бачити й читати у його карній справі Як завжди, їхнє заповітне бажання виконали більшовики, правда, трошки прийшлося почекати (до 24 грудня 1945 р.). Слід зауважити, що у 1943 р. від рук бойовиків УПА на Волині загинули Волинсько-Житомирський митрополит УАПЦ (зовсім не Російської Православної Церкви, як стверджують деякі історики) – Олексій Громадський, майже одночасно також і єпископ тієї ж Церкви - Мануїл. Ще пізніше, після 1946 р. за перехід до православ'я з рук націоналістів загинуло біля 50 священиків коли-

шньої УКЦ. Так що погрози фізичної розправи з вл. Г.Хомишином зі сторони ОУН були тоді зовсім не жартами.

На жаль, змагання з ОУН за впливи серед молоді наша Церква у ті роки прогнала повністю. Але не має тут найменшої провини з боку єпископів чи катехитів. Їхня діяльність проходила у надзвичайно складній ситуації, коли т.зв. “ліберально” налаштована інтелігенція, а до неї практично належали усі наші педагоги, вже у ті роки вимагала повного усунення духовенства з українських гімназій. Досить швидко всі українські навчальні заклади мало що без найменшого винятку стали чи не організаційними пропагандистськими осередками УВО-ОУН і маючи таку несподівану й повну підтримку вчителства, націоналістичні провідники одержали прекрасну можливість майже без жодних перешкод - повною мірою розгорнути свою діяльність серед учнів, заманюючи майже всіх їх у свої тенета пропагандою псевдоромантики боротьби за незалежність України. Провід ОУН ішов на свідомий обман, коли пророкував негайне а то й абсолютно корисне для українців Речі Посполитої вирішення всіх їх проблем, якщо не цього разу, то обов'язково після успішного проведення наступного атентату. Але на це тоді майже ніхто, крім декого з ієрархії Церкви, не звертав жодної уваги...

Крім того, прекрасним агітатором на користь ідей, декларованих лідерами УВО-ОУН, була тодішня дійсність, коли становище корінного українського населення Галичини в умовах польської окупації з кожним днем ставало усе більш нестерпним, але **в цьому була немала “заслуга” самозваних вождів нашої нації...**

Як результат, не лише у гімназіях, але майже в кожному українському навчальному закладі Галичини та Волині діяла тоді підпільна комірка ОУН, а серед її членів, навіть у Проводі, було немало дітей та вчнів духовенства, тому, видно по всьому, він не особливо переймався різко негативною позицією ієрархії й продовжував розгортати свою діяльність на **антицерковній** основі. При вступі в ряди ОУН присягали тоді не на Христовому Розп'ятті чи Євангелії, а на пістолеті та крові, велась активна пропаганда неоязичництва - пропоную читачам самостійно порівняти широко відомий сьогодні “Декалог націоналіста” із Десятьма заповідями Божими (жодних сумнівів в тому, що обидва документи є антитезами, бути не повинно, оскільки автор першого зі згаданих мною документів був, як я вже відзначав, сином священика, а він добре мусів знати принаймні катехизм!); перегляньте,

будь ласка, назви тодішніх Пластових дружин, які, до речі, всі знаходились під “опікою” ОУН; не мало серед її членів було й просто атеїстів, для прикладу – активний член УВО - Ольга Басараб, смерть якої у ніч з 12 на 13 лютого 1924 р. під час слідства у львівській тюрмі використали з нічим не прикритою пропагандою, організовуючи по всіх церквах проведення *панахид*(?!). Навіть серед Проводу були масони... Не дивно, що кожна чергова голосна суспільна акція українського католицького духовенства зустрічалась націоналістами буквально в штики.

Є ще одна сторона цього явища – чисто людська. Освіта, починаючи з гімназійної, у Речі Посполитій, як у кожній державі не тільки Європи (СССР у цьому завжди був винятком), ніколи не була безоплатною. У державних гімназіях (а вони у Польщі були найдешевшими) вартість навчання тільки за один місяць становила 30 злотих, лише для державних службовців існувала знижка, вони платили третину - 10. Таким чином, один рік навчання дитини обходився батькам у 300 злотих (службовцям – 100) і це без вартості харчування та місць проживання, одяжі й форми, книг і зошитів тощо. Для порівняння вкажу, що вартість середньої якості корови на ринку в тих часах становила біля 80 злотих. Тому не дивно, що навіть священики далеко не завжди мали змогу посилати до гімназій (про вищу освіту промовчимо) всіх своїх дітей. Як правило, її отримували сини, а доньок намагались послати на навчання на різні курси: домашніх господинь, куховарські, медичні, агрономічні, бухгалтерські тощо чи у ліцеї (2-3 річні). Напевно, не одному батькові було гірко дізнатись, що після восьми років навчання у гімназії його дитина – надія всієї родини замість того, аби допомогти батькам і цим хоч якось, принаймні, у моральному плані, відшкодувати величезні їх витрати, опинялась на лаві оскаржених як терорист. На Варшавському процесі в 1936 р. серед 12 підсудних лише один 25-літній Євген Качмарський мав освіту п'ять класів гімназії, всі решта – повний її курс...

Широко розрекламована в наших ЗМІ сьогодні діяльність ОУН у 1930-і роки в дійсності призводила кожен раз до різкого погіршення становища українців у Польській державі, яким і так жилося тоді нелегко. Бойкотували націоналісти український кооперативний рух, що успішно розгортався під егідою Митрополита й метою якого було звільнити галицьке село з-під залежності від чужого капіталу. Під час “пацифікації” в 1930 р. їхні дії за словами еп. Г.Хо-

мишина, були настільки деструктивними, що тільки поглиблювали загострення польсько-українських стосунків, бо кожен раз викликали посилення терору з боку влади. Саме в ті часи за їх активного “сприяння” був заборонений на всіх українських землях Пласт (1930 р.), двічі саме через це польська влада забороняла Союз українок (1929 і 1938 рр.). Надзвичайно галаслива “шкільна акція” ОУН у вересні 1933 р. призвела, як і застерігало немало тверезих українських політиків, до різкого скорочення (з 3662 до 144) кількості українськомовних шкіл у Галичині, а про їх реакцію на проведення 7 травня 1933 р. навіть такого цілком далекого від політики свята, як Українська Молодь Христові, коли у Львові, незважаючи на різку протидію ОУН, зібралось майже 50 тис. юнаків і дівчат з усієї Галичини, я вже згадував. Убивство міністра Б.Перацького спричинилось до появи декрету Президента Польщі від 17 червня 1934 р. про “табори відокремлення”, тобто концтабори, першим із яких стала сумнозвісна Береза Картузька, **в'язнями котрої всі роки її існування в основному були українці.** Саме тому закриття польською владою розсадників націоналістичної ідеології – українських гімназій - після кожної чергової акції Проводу УВО-ОУН стають мало що не регулярними.

Усе націоналістами *свідомо* робилось згідно з дивною, хоч і своєрідною “логікою”: чим гірше буде українському населенню Галичини й Волині – тим краще для перспектив майбутньої національної революції! Подібна **політика лідерів УВО-ОУН цілком влаштовувала хіба що польські шовіністичні кола**, які завжди виступали проти будь-яких спроб національного порозуміння у державі, особливо, як мова йшла про українців, а тому навіть найменший прояв терору для них завжди був “законною” підставою для того, аби у сеймі, сенаті, чи уряді кожного разу вимагати чергових санкцій проти всього українства. **За весь час польської окупації Галичини від Проводу ОУН не надійшло жодної конструктивної ідеї, здійснення якої привело хоча б до часткового пом'якшення міжнаціональних стосунків у Речі Посполитій. Яка разюча солідарність між польським шовіністами та Проводом УВО-ОУН у підходах до однієї й тієї ж проблеми!**

Переважна частина політиків в Галичині поступово стала усвідомлювати той очевидний згодом факт, що постійне розхитування Українськими націоналістами державного корабля, на якому з волі державних мужів Заходу знаходились серед інших і галичани з воли-

нянами, було лише на користь А.Гітлеру та Й.Сталіну, які обидва **особисто люто ненавиділи міжвоєнну Польщу**, а її повна руйнація призвела б до катастрофічних наслідків не лише для польського, але й для всього українського населення Східної Галичини, що незабаром, із початком Другої світової війни виявилось повною мірою й стало вже зрозумілим для кожного. Назвемо й тут речі своїми іменами: **антипольська політика Проводу УВО-ОУН стосовно міжвоєнної Речі Посполитої ідеально вписувалась в агресивні плани щодо неї як фашистської Німеччини, так і ССРСР.**

Не в ладах із теорією політичної боротьби були широко розрекламовані декларації лідерів ОУН про кінцеву мету їх змагань. Як могла боротьба населення порівняно невеликих за територією Галичини та Волині, де проживало якихось 5-6 млн. українців, переважна частина яких ніколи не сповідувала ні ідей ОУН, ні її терористичної практики, та й до того ж 94% з них у Галичині були сільськими жителями (на Волині їх нараховувалось до 95%), призвести до незалежності **всієї України**, яка на ту пору в складі ССРСР знаходилась в умовах жадливого тоталітарного більшовицького терору й на теренах якої проживало, навіть враховуючи шалені втрати під час громадянської війни, не менше 35 млн. осіб, напевно, не могли пояснити навіть автори цих декларацій, а про т.зв. національну українську революцію в 1930-х роках краще промовчимо. Пройшло вже понад 70 років від описуваних подій, але й досі ніхто з Проводу ОУН не вибачився і, видно по всьому, не збирається вибачатись, перед нашим народом за те, що заради хибної ідеї, яка ніколи не була здійснена, **тільки за часів польської окупації було пролито немало крові й загублено не одну сотню молодих життів. Ніхто досі не вибачився перед родичами чи нащадками жертв цього терору.** Навпаки, нас сьогодні продовжують переконувати в мало що не божественній непогрішиності теорії та практики “вождів української нації” і знову намагаються виховувати молодь на прикладах здійснення в Галичині цієї хибної та цілком згубної для українського населення політики, яка тепер видається мало що не за найвище досягнення патріотизму.

Терплячим та уважним читачам напевно цілком зрозуміла є необхідність наведеної історичної довідки про діяльність ОУН у 30-ті роки минулого століття, адже тоді ще на нашій території не було спецзагонів НКГБ-НКВД-КГБ ССРСР, на які у наші дні “заднім числом” ладні списати будь-яке політичне вбивство. Крім того, організа-

ція з такою ідеологією, методикою діяльності та лідерами, як УВО—ОУН, ніяк не могла раптом переродитись у пізніших часах.

З приходом більшовиків, уже 21 вересня 1939 р., була заборонена діяльність усіх, без винятку, “буржуазно-націоналістических” українських партій та організацій, їхні офіси, документи та всі матеріали й майно були конфісковані, а ті з їхніх лідерів, які з якихось причин не зуміли, чи не захотіли перебратись на Захід, усі без найменшого винятку, згодом були арештовані. На заклик влади всі легальні партії вимушені були припинити своє існування. Тим самим, **зовсім цього не бажаючи, радянська влада суттєво спричинилась до зросту авторитету ОУН, яка продовжувала діяти у підпіллі.**

Однак, особливого розголосу її боротьба проти чергового окупанта не набула. Провід ОУН майже в повному складі тоді опинився, якщо не в Кракові, то у Берліні, а оскільки існували таємні домовленості між урядами ССРСР та гітлерівської Німеччини про поділ сфер впливу в Східній Європі, націоналісти, хай тимчасово, змушені були майже повністю згорнути свою діяльність у Західних областях України. На львівському “Процесі проти 59”, як й інших закритих політичних судилищах ГУГБ ССРСР, їх у той час карали, **про це свідчать документи**, головне за діяльність під час польської окупації Галичини, а основна частина їхньої енергії у ті роки, як видається не лише мені одному, була направлена на взаємні “розбірки”, котрі часто носили кримінальний характер. Саме на ту пору, в серпні 1940 р. відбулась “**велика революція**” в надрах самої ОУН – організаційний розкол на бандерівців та мельниківців, жертвами якого вже від самого його початку стало немало осіб із числа найбільш активної частини націоналістів.

Припинити цей розбрат намагались збори української інтелігенції Кракова, які 14 червня 1941 р. закликали ворогуючі сторони “залишити на боці всякі непорозуміння і стати разом... Нікому з українців не можна тепер... ломати закон національної солідарності.” Зібрання пропонувало:

“1. **Усунути з українського національного життя явища всякого розкладу і внутрішніх міжусобиць...**

4. **Видвинути на чоло національного життя чинники, що візьмуть свій мандат з волі української суспільності та будуть відповідальні перед нею**, із тим виразним застереженням, що покликаною

таким чином провідного тіла не може очолювати ніхто з тих діячів, що очолювали чи очолюють політичні групи чи організації.”

Під постановою стоять підписи 114 чільних українських політичних та громадських діячів мало що не з усіх міст і містечок Галичини та Волині, яким пощастило на ту пору перебратись через Буг на Захід і врятуватись від більшовицького терору. Але на цей заклик до національної консолідації, незважаючи на стільки авторитетних підписів, від С.Бандери та його найближчого оточення ніколи не надійшло жодної відповіді. Не бажав він ні перед ким і ні в чому звітуватись за свої дії, а вже роль керівника лише однієї політичної групи його аж ніяк не влаштовувала. Зауважу, що всі історики бандерівського напрямку намагаються про ці збори не згадувати – їй виходить це в них майже як у Наполеона: “якщо факти суперечать моїм висновкам, геть їх!”.

Скільки не перечитав я літератури про “вікопомну революцію”, досі не можу ніяк уторопати, яке ж відношення вона має до України, до боротьби за її незалежність. Кому на руку був поділ на дві непримиренно ворогуючі (по сьогоднішній день!) між собою частини української організації, котра, незважаючи ні на що, була в ті роки наймогутнішою та найвпливовішою? Як відомо, де б’ються двоє, завжди виграє третій. Хто був цим третім? Хто стояв за плечами тих, що спровокували цю масштабну братовбивчу війну в організації, яка так широко, мало що не на кожному кроці, декларувала своє намагання добитись незалежності України? Невже всьому виною є лише непомірно роздута власна амбіція лідерів ОУН(б)?..

Небачена чисельність жертв цих “розборів” дає мені право стверджувати, що саме від 1940 р. й слід відраховувати початок **громадянської війни**, яка згодом, після 22 червня 1941 р., перекинулася на Західну Україну й особливо - Волинь.

Перший прихід більшовиків в 1939 р. до неї жодного відношення не мав, навпаки, соціальні заходи радянської влади навіть де-що пом’якшили майнове протистояння на селі. Перерозподіл землі та майна арештованих польських посадників та офіцерів, а також депортація в глибинні райони СРСР їхніх сімей, що майже не викликало особливого протесту ні в українського населення, ані в нашої Церкви, а тим більше – в ОУН, набагато зменшили відсоток малоземельних і безземельних селян. Цьому ж сприяла й секуляризація церковних та монастирських земель, котра була повсюдно проведена радянською

владою, незважаючи на рішучі протести Митрополита. До речі, назад ці землі в повному їх обсязі Церкві вже не повернули, незважаючи на те, що в період німецької окупації Ординаріат і єпископи пропонували селянам суттєві компроміси. До кінця 1939 р. було конфісковано 2753 млн. га землі – майже третина всіх сільськогосподарських угідь й хоча радянська влада роздала селянам близько половини цієї площі – цього було достатньо, що задовільнити найбільш пекучі проблеми безземелля. Колективізація, яка почалась весною 1940 р., тоді ще не мала тотального характеру й була, можна сказати, на грані експерименту, адже до осені цього року лише 2% селян стали колгоспниками.

Усеціло перейнятий унутрішньопартійними чварами та непорозумінням, а також боротьбою за вплив у Проводі ОУН С.Бандера видно “забув” навіть про рідного батька. 23 травня 1941 р. о. Андрій Бандера був арештований органами ГУГБ СРСР у своєму селі Угринові, 8 липня на закритому засіданні Військового Трибуналу Київського Особливого Військового Округу його засуджено до страти й уже 10 липня 1941 р. він був розстріляний у Києві як “батько ворога народу”. Те, що його син був прекрасно обізнаний, як в СРСР чинять із родинами “врагов народа”, він це дуже кваліфіковано продемонстрував ще під час львівського судового процесу над ним, на що я вже звертав увагу читачів. Страшно навіть подумати, невже для утвердження власного авторитету в організації С.Бандері була необхідна смерть рідного батька?..

Після оприлюднення даної статті в газеті ніби за замовленням пішли розмови про те, що син, і то навіть не в одному листі, турботливо прохав батька приїхати до Кракова, але той кожен раз категорично відмовлявся. Мав я змогу переглядати карну справу цього священника у кінці 1995 р. ще до того, як вона побувала в руках наших краєзнавців, але жодних листів від сина як *речових доказів* його “сотрудничества с украинскими буржуазными националистами” я не знайшов. А вже автограф “*Вождя Української Нації*” я зроду не пропустив би. Крім того, жодного з його численних листів до батька досі ніхто не опублікував, хоча про їх наявність мова йде вже не один рік.

Влада, як це не дивно, з арештом о. А.Бандери зволікала мало що не до останніх днів і, нарешті, діждавшись гінця зі Кракова, а він за непідтвердженими даними був “двійником” і видав радянським карним органам ще трьох осіб, до яких був посланий, провела його арешт з усіма необхідними їй доказами його “враждебной деятель-

ности". Жодного листа від сина серед них не було. Слід мати на увазі й те, що С.Бандера зумів втекти з тюрми на початку вересня й до приходу радянських військ на Станіславівщину (17.09.1939 р.) він мав майже два тижні для того, щоби особисто прибути в Угринів за батьком, але цього він не зробив, тому *вину за розстріл у Києві в 1941 р. о. А.Бандери й далі покладаю на "турботливого" сина.*

Подібна поведінка дуже характерна для *"Вождя Української Нації"*, адже, вийшовши з тюрми у вересні 1939 р., він ніколи не робив найменших спроб вернутись на Україну і всі роки громадянської війни в Галичині та Волині (1941-1955 рр.) без найменших вагань *посилає на вірну смерть не один десяток тисяч людей*, сам залишаючись, як це йому видавалось, у повній безпеці спершу у Кракові, згодом у Берліні, а після закінчення Другої світової війни у комфортабельній зручній теплій квартирі в тихому передмісті Мюнхена, хоча повинен був би безпосередньо керувати діями своїх підлеглих з одного з бункерів у лісових нетрях Волині чи в гірських ущелинах Прикарпаття. Що тоді значила для нього смерть однієї особи, навіть якщо нею був його рідний батько?

Стосовно "очевидців", які готові згідно зі всяким замовленням свідчити про події, яких ніколи не було, або самі, будучи там відсутніми, тим не менше все бачили й чули – мова буде йти пізніше.

Пронімецька орієнтація націоналістів, про яку вже й раніше здогадувались немало осіб, була продемонстрована кожному, коли майже у повному складі на вулицях Львова кращу частину воїнства ОУН(б) - біля 300 осіб, серед інших і Романа Шухевича, побачили вранці 30 червня 1941 р. в німецьких мундирах Вермахту в складі похідної колони "Нахтігаль", яка на сім годин випередила регулярні гітлерівські війська після того, як напередодні ввечері місто Лева залишила Радянська армія.

Повністю проігнорувачи всі демократичні принципи, в тому числі й згадані нами заклики до національної солідарності, котрі прозвучали тоді з Кракова, Ярослав Стецько скликає в залі будинку матірного Товариства "Просвіта" (площа Ринок, 10) на 20-ту годину збори інтелігенції міста Львова, на яких прийнято ним же запропонований надзвичайно дивний документ, котрий сьогодні не знаємо навіть як назвати. Газети, що є в моєму розпорядженні: "Жовківські Вісті", які виходили на Львівщині, та "Самостійна Україна" - у Станіславові – обидві від 10 липня 1941 року, його іменують Актом **проголошен-**

ня Української Держави, а д-р. Володимир Косик у своїй відомій монографії з посиланням на німецькі архіви – Актом **відновлення** Української Держави. І така плутанина в термінах – цілком закономірна, бо Левко Ребет, котрому було доручено скласти текст цього Акту, свого завдання не виконав, довелось це спішно робити самому Я.Стецькові вже нашвидкоруч олівцем на колінах під час зборів, а подібний поспіх, враховуючи дуже низьку політичну культуру самозваних "лідерів нації", не міг не мати негативних наслідків у вже найближчому майбутньому.

Учасники цих зборів згадують, як після їх закінчення спішно відправлялись гінці на львівську радіостанцію, аби вчасно передати в ефір текст прийнятого документу (устигли здійснити дві передачі: ввечері 30 червня й вранці 1 липня), але необізнані в тодішній дійсності автори мемуарів, видно по всьому, забули той загальновідомий факт, що **по обидві сторони радянсько-німецького фронту слухати ці радіопередачі з числа цивільних осіб було нікому**. Задовго до початку Другої світової війни за прослуховування радіо на території Райху, а згодом і на окупованих землях, гестапо відправляло людей у кращому випадку у Дахау, чи до Аушвіца, де життя таких "злочинців" переважно закінчувалось в печах крематоріїв. А на Схід від Бугу та Сяну згідно з вже однією з перших постанов радянської влади (друга половина вересня 1939 р.) усе населення Західних областей УРСР зобов'язували здати наявні радіоприймачі, за непослух – судили з наступною депортацією у віддалені райони (Сибір чи Середня Азія), а у випадку, коли буде доведено поширення "вражескої пропаганди", то навіть могли й розстріляти. На решті території СРСР радіо заборонено було слухати ще від середини 30-х рр., а **радіоприймачі для продажу цивільному населенню тоді взагалі не вироблялись**. Уперше у вільному продажі для населення вони, але й то тільки з довго- та середньохвильовим діапазонами з'явилися в кінці 1950-х рр...

Майже відразу далася взнаки й недостатня підготовленість тексту прийнятого Акту. Згаданий нами В.Косик повідомляє про "невизначний та хаотичний спосіб" одержаної у той час у Кракові інформації про події у Львові, а що вже говорити про Галичину? Уважаю й це абсолютно закономірним, бо **всі три згадані мною публікації Акту суттєво різняться між собою не лише назвою, але, що особливо важливо, своїм змістом**. Для повної ясності додам, що в "Рогатинському слові" ч.1 від 23 липня 1941 р. був надрукований ще один - чет-

вертий варіант, а згаданий нами Я.Стецько у своїй книзі “30 червня 1941 р.” подає навіть п’ятий з усіх відомих мені варіантів цього Акту. Тому не виключена можливість існування ще доброго десятка інших його версій, бо мала змогу його тоді опублікувати тільки провінційна преса (у центральній – львівській, чи краківській - німці заборонили навіть згадку про нього). Таким чином, запитання: врешті, який же текст був прийнятий 30 червня 1941 р. у Львові, не таке вже риторичне, як може видаватись із першого погляду? А таке, аж занадто вільне поводження з Актом, котрий у наші дні трактується мало що не винятковою історичною ваги документом, промовисто свідчить, що навіть сучасники не сприймали його серйозно, а тому намагались його “удосконалити”, вносячи у його текст усе, що кому заманеться.

Залишимо осторонь й питання про юридичну правомірність прийняття подібної декларації керівництвом однієї (зовсім не єдиної!) партії з декількома десятками випадкових осіб із числа львівської інтелігенції. Серед присутніх тоді в залі “Просвіти” були відомі правники, які, напевно, чудово усвідомлювали той факт, що подібний документ можна приймати хіба що на засіданні спеціально вповноваженого до цього всенародно вибраного парламенту, чи народних зборів та не у Львові, а в Києві, бо описане нами зібрання випадкових людей аж ніяк не підпадає під жодну з цих обидвох категорій. Претензії Я.Стецька щодо того, що саме він є Головою Національних Зборів, - подиву гідні, а з фактичного боку є звичайнісінькою фальсифікацією.

Незважаючи на надзвичайно вірнопідданий тон і славослів’я у честь “Націонал-Соціалістичної Великої Німеччини” та її “Вождя Адольфа Гітлера”, яким була присвячена вся третя частина Акту, німецькій владі, із якою цю акцію “забули” попередньо погодити, не сподобались ані його назва, ні зміст, а тому вона, як ми це вже відзначили, зроду не дозволила жодної його публікації у центральній пресі, а про те, аби офіційно провести його в життя, й мови бути не могло.

Разом із тим віднайшлася офіційна організація, яка належним чином “оцінила” даний документ. Маю на увазі ГУГБ ССРСР. В негрях беріївського відомства пригадали недовершену перед війною справу академіка Агатангела Кримського. Хворого напівсліпого перестарілого вченого (йому на той час вже виповнилось сімдесят) у ніч на 20 липня 1941 р. заарештували, до всіх видуманих у 1938 р. звинувачень спішно прилучили ще одне, найтяжче й найнепрощенніше: “За наявними даними, Кримський останнім часом активізував свою ан-

тирадянську націоналістичну діяльність, спрямовану на утворення самостійної буржуазної української держави, на відрив України від Радянського Союзу”. 25 січня 1942 р. о 1 год. 30 хв. дня академік помер у лікарні Кустанайської загальної тюрми № 7 Казахської РСР...

Негативною реакцією німецьких властей стосовно проголошення незалежності України у Проводі ОУН(б) особливо не переймались. Разом із двома Дружинами Українських Націоналістів (“Нахтігаль” і “Ролянд” – загальна чисельність до 750 чол., з них перша була повністю укомплектована бандерівцями, друга – наполовину, решту становили мельниківці) на Україну, користуючись військовим хаосом перших днів війни, а подекуди ще до її початку, підпільно проникли три похідні групи ОУН(б), числом понад 4 тис. осіб, із чітким завданням не лише організувати в кожному населеному пункті органи місцевого самоуправління, але й повсюдно усувати всіма доступними засобами мельниківців, якщо вони вже встигли в цьому випередити бандерівців. Цікавим є той факт, що в Станіславові подібна підпільна нарада ОУН(б), на якій було призначено нове керівництво, як міста, так і області, що мало перебрати владу вже з приходом німців, відбулась 21 червня 1941 р., тобто за добу до початку військових дій.

Так на територію Галичини прийшла громадянська війна. Усі автори дописів у газету рік тому дружньо протестували проти використання мною цього терміну стосовно подій 1941 – 1955 рр. на території Західних областей України. Але як же ще інакше назвати подію, коли громадяни однієї держави, які говорять однією мовою, належать до однієї національності й релігії, навіть визнають один обряд і донедавна належали до однієї політичної організації, намагаються, і, то в масових масштабах позбавити життя одне одного? Тлумачні словники й не лише української мови, на жаль, іншої дефініції не знають...

Згідно з деякими даними, тільки в нашій області бандерівцями в липні 1941 р. було видано біля 400 смертних вироків стосовно своїх політичних противників із числа мельниківців. На щастя, не всіх їх устигли виконати, на заваді стало гестапо, і багато з приречених ними тоді на смерть осіб зуміли ще не один рік плідно прожити на користь народу.

В ті ж дні гинули й ті з числа радянського “господарського активу”, що не покинули Галичину разом із відступаючою Радянською армією. Серед них було немало порядних людей, яких односельчани у жовтні-листопаді 1939 р. тижнями умовляли згодитись зайняти ці ве-

льми сумнівні посади. Протягом усього періоду більшовицької займанищини багато з них, як могли, чесно допомагали людям, інколи навіть могли застерегти їх перед вивозами у Сибір, а тому ця частина їх зовсім і не збиралась втікати на Схід. У липні-серпні 1941 р. більшість із них загинула. Серед моїх знайомих саме на ту пору був убитий його батько – голова сільради, незважаючи на те, що на його захист піднялось усе село. Не допомогло – бандерівські емісари були невблаганними. Знову із рук українців гинули українці...

Криваві оргії між обома вітками ОУН тимчасово припинило гестапо після того, як 30 серпня 1941 р. о 19.30 на вул. Бердичевській у Житомирі було вбито двох лідерів ОУН(м) – чудового організатора - Омеляна Сеника-Грибівського та головного ідеолога - Миколу Сціборського. На початку вересня на всій окупованій німцями території України почались масові арешти як бандерівців, так і мельниківців. Куди на цей раз списати нові криваві жертви?

Весь абсурд створеної бандерівцями політичної ситуації прекрасно усвідомлювала переважна більшість свідомої української інтелігенції. Обмежуся висновком Олени Теліги, опублікованим у часописі "Волинь" від 12 жовтня 1941 р.: **"Кожен вистріл у середині нації є наймилішою музикою для серця ворога, є для нього більшою радістю, ніж власний вистріл, бо то є завжди музика, якої диригентом є він сам..."** Шкода, що сьогодні дехто намагається викреслити з нашої пам'яті навіть згадку про ті страшні події та неمالі, нікому непотрібні жертви серед найбільш свідомої частини народу...

Церква в умовах громадянської війни опинилась у винятково складній ситуації, адже обидві ворогуючі сторони, якщо не були атеїстами, чи масонами, визнавали не тільки одну релігію, але й один обряд, тому до неї належали канонічно. Природно, вона все робила для того, тільки б якось їх опам'ятати й нагадати їм про Україну, заради добра якої вони ніби боролись.

1 липня 1941 р. в Пастирському посланні Митрополит виражає надію: **"Від Уряду (Я.Стецька)... очікуємо мудрого, справедливого проводу та заряджень, які узглядняли би потреби і добро всіх... громадян без огляду на це, до якого віросповідання, народності і суспільної верстви належать."** 5 липня 1941 р. у Зверненні до духовенства й вірних А.Шептицький знову напоумляє: **"Усі, що почувуються Українцями і хочать працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і зго-**

ді..." Такої ж думки 6 липня був і єп. Г.Хомишин: **"...Молю Бога, щоб Українська Держава, сперта на Божому Законі, забезпечила щастя, добробут і спокійне життя всім громадянам української землі без огляду на різниці віроісповідні, національні і суспільні."**

До речі, аналогічну позицію стосовно згаданого Акту зайняла й Православна Церква. В Архипастирському посланні єпископа Луцького – Полікарпа від 10 липня 1941 р. знаходимо подібне прохання: **"...українці мусять об'єднатись, всі мусять працювати спільно, бо в єдності сила, і ту єдність мусимо показати на ділі. Не треба нам партій, не треба нам боротись між собою."**

Однак, надії ієрархії обидвох Церков виявились марними. А тим часом політична ситуація стала настільки серйозною, що вже 7 липня 1941 р. Митрополит був змушений безпосередньо звернутись із листом до Андрія Мельника: **"Ціле українське громадянство домагається як умову конечно потрібну Вашого порозуміння з Бандерою та зліквідування так страшно шкідливого для української справи роздору."**

Видається немислиме, щоби ОУН приносило нам по большевицькій навалі домашню війну і всі нещастя, які вона спричинює...

Прохаю прийняти це до відома. Очікую відповіді про Ваше повне порозуміння."

На жаль, бажаної реакції й на це звернення не надійшло. Але він не покладав рук. Маю в своєму розпорядженні ще не один його заклик до народу в усній та письмовій формах, виданих в тих часах з однаковим змістом: проханнями, а той вимогами негайно припинити кривавий розбрат. А 21 листопада 1942 р. ним було написано відоме Пастирське послання **"Не убий"**, третя частина якого цілком присвячена темі: **"Убивство брата-громадянина"**. Йдеться в ньому знову про **"домашню війну"**! З великою душевною гіркотою А.Шептицький там стверджує: **"Не треба Україні інших ворогів, коли самі українці українцям ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидуються вже тої ненависти!"** Надаючи особливого значення цій проблемі, Митрополит формулює її у вигляді 8 правил і як декрет **"Про П'яту заповідь"** проводить через рішення Львівського Архиспархіяльного Собору 30 листопада – 10 грудня 1942 р., а весь текст свого Послання публікує у **"Львівських Архиспархіяльних Відомостях"**, з тим, аби зобов'язати духовенство довести його зміст до

відома всіх вірних у найближчу неділю в усіх церквах Східної Галичини. Можливо, саме через публікацію повного тексту цього Послання моя книга про Митрополита, видана в нашому місті в 1995 р., не дочекалась жодного схвального відгуку.

Прошу вибачення у читачів за такі часті й довгі цитування документів, але це є свідчення очевидців і сучасників національної трагедії, до думки яких варто було б тоді прислухатись. Крім того, не моя то видумка, ніби **громадянська війна** на наших землях розпочалась у липні 1941 р. Першим, як це можна побачити, ствердив Митрополит в цитованому мною листі до А.Мельника, а йдеться там зовсім не про його підтримку ОУН, як стверджував один із дописувачів у газету "Галичину" і чого в дійсності зроду не могло бути. Мова йде лише про конечну необхідність припинення міжпартійних кривавих роздорів; до речі, за це свідчить і надзвичайно прохолодний на грані невихованості, зовсім не властивий для А.Шептицького, тон листа, який я навів майже повністю.

Зауважу, що виділення шрифтом в тексті не тільки тут, але й у всій книзі є моїми, повсюдно я намагався також зберегти своєрідний правопис і особливості мови цитованих документів, абрєвіатури подав переважно мовою оригіналу.

Ліквідація, а згодом і поділ Речі Посполитої після вересня 1939 р. висвітлили ще одну добре всім відому проблему, яка особливо болючою стала вже від самого початку німецької окупації. Маю на увазі серйозне загострення українсько-польських стосунків. Дружнє та взаємне небажання як Проводу УВО-ОУН, так і польських шовіністів у минулому якось їх полагодили вже в другій половині 1941 р. призвело до перших відкритих збройних сутичок. В листі, скоріше всього написаного в листопаді 1941 р. до римо-католицького архієпископа Львова – Болеслава Твардовського, Митрополит закликає його до спільного публічного осудження національної ворожнечі. 18 серпня, 13 вересня та 15 листопада 1943 р. в листах до нього ним же пропонується необхідність публікації Пастирських послань українсько-польського єпископату до духовенства та вірних із закликом до порозуміння обох народів. У моєму розпорядженні є зміст листів від 30 липня, 15 листопада 1943 та 8 березня 1944 р. від архієп. Б.Твардовського про необхідність таких заходів. Однак, на жаль, було вже запізно. Навіть, якщо таке Послання й було б видане, воно вже нічого змінити не могло. Але й ці благородні наміри обидвох ієрархів залишилися лише у їхній

переписці. Напевно, вони прекрасно усвідомлювали ту гірку для них істину, що жодна з конфлікуючих сторін до голосу свого духовенства прислухатись не буде.

Мені дуже прикро констатувати, але саме апогей збройного протистояння між обома народами на Волині 11 липня 1943 р. уже в наші дні, згідно з рішенням ООН, щороку в усьому світі, крім України, відзначається як День боротьби з геноцидом. Узаємне винищення в основному мирного населення обидвох національностей досягало страшних масштабів і охопило практично всю територію спільного проживання обидвох народів: як східні райони етнічної Польщі, де українці гинули в основному з рук бойовиків шовіністичних угруповань WiN, NOW, NSZ, АК, так і Волинь із Галичиною, де вже бандерівці масово винищували польське населення. В нашій області пік цієї боротьби припадає на 1944 р. Обмежусь кількома цитатами з документів, які зберігаються у київських архівах:

19 березня 1944 р. – акція в с. Богородчани – спалено 50 господарств і вбито 40 осіб польської національності;

29 березня – с.Пасічна Надвірнянського р-ну – ліквідовано 25 осіб;

11 квітня - с. Рафаїлівка того ж р-ну – ліквідовано 81 особу...

Перелік можу продовжувати, але кого я цим переконаю? Кожне з цитованих донесень закінчується поданням відповідного бандерівського "псевдо", яке я свідомо упускаю, бо всі вони вже давно розшифровані й мені особисто дуже незручно читати прізвища виконавців цих акцій на табличках назв деяких вулиць нашого міста.

Еміграційні та урядові видання, тісно пов'язані з колишніми колами ендеків і кресових товариств, визначають загальні втрати польської сторони цифрою у 400-600 тис. осіб. Шеф СС та поліції Галичини ще у квітні 1944 р. визначив кількість вбитих поляків до 100 тис., однак, геноцид продовжувався далі, а в деяких районах тільки набирав обертів. У квітні 1944 р. німці були вимушені атакувати відділи УПА(б), які бушували на стратегічних дорогах у південній Галичині, і в окремих випадках брати під свій захист цивільну людинність, а тому на околицях Солотвина (Станіславщина) та Бережан (Тернопільщина) дійшло між ними до серйозних збройних сутичок. У зв'язку з тим, що в багатьох населених пунктах були організовані місцеві збройні загони самооборони, опір поляків приводив до значних утрат, особливо на Львівщині, й серед українців. Якщо втрати поль-

ської сторони все-таки можна назвати дуже наближено (не зустрічав жодного польського наукового видання, де б навіть мінімальні дані суттєво між собою не розходились між 60 і 100 тис. осіб), то втрати українців узагалі ніхто ніколи не підраховував: радянська влада весь період свого існування наявність **громадянської війни** у Західних областях України вперто ігнорувала; насильницьке переселення українців із Польщі на територію УРСР, а згодом і на Західні землі ПНР, депортація сотень тисяч осіб українського населення у віддалені райони СРСР у кінцевому рахунку призвели до його масової міграції, а тому сьогодні встановити, хто де проживав, як і де закінчив своє життя – практично неможливо навіть у дуже наближених величинах. У наші дні зовсім не етичними та позбавленими всякого здорового глузду виглядають суперечки стосовно того, яка сторона відправила на той світ більше чи менше осіб із числа мирного населення. Кров людська – не водиця, а тому не годиться міряти її літрами, чи якимось іншими мірами ємності. Кожна крапля пролитої невинної крові звиває до Господа і не може бути предметом жодного торгу, тим більше на науковому чи політичному рівнях...

В наш час також майже неможливо в'яснити й питання “хто почав”. На жаль, історія протистояння обидвох народів нараховує вже не одне сторіччя, але на всіх рівнях (економічний, політичний та релігійний) воно найбільше загострилось у ХХ столітті. Встановити на підставі документів, на якій стороні впала перша жертва кривавого тану – річ безнадійна. Разом із тим, вважаємо, що такі “дослідження”, а вони публікуються, як у минулому, так і сьогодні, є спробою не пошуків моменту істини, а цілком легальним способом перекласти вину за криваві події на протилежну сторону. Це тим більше є очевидним, якщо мати на увазі, що криваві інциденти у тих часах розвивались згідно з принципом *колективної* відповідальності кожного народу за вчинки окремих осіб, груп чи партій, що ніколи не було згідне ні з християнською мораллю, ні із засадами демократії й *жодної альтернативи кривавим розборам ніхто тоді не пропонував*.

Безперечно, свою частку, й, то немалу, внесли в розпалювання цієї ворожнечі офіційні кола як у Москві, так і Берліні, але основна вина за братовбивчу війну між двома народами, із спільною не одне сторіччя історією, падає на націоналізм, як то польський, так і український, на їхнє органічне несприйняття обома ідеї національного примирення навіть у самому зародку. А тому, коли хочемо сьогодні бу-

дувати цивілізовані взаємовигідні на всіх рівнях відносини між двома державами, **необхідно один в одного просити вибачення** як на рівні всього суспільства, так і всіх гілок влади, а не пред'являти якісь рахунки, чи взаємно звинувачувати одне одного у початках цієї трагедії. **Альтернативи міжнародного примирення у нашому випадку не існує**. Пригадуються абсолютно безрезультатні обміни у свій час між урядами Польщі й ЗУНР'у в аквилі взаємних звинувачень (“Біла книга” зі сторони Варшави й “Кривава книга” Відень 1919-1921 рр. зі сторони ЗУНР) про військові злочини на території Галичини в 1918-1920 рр. У наших часах подібні обміни “компроматами” на державному рівні з використанням значних фінансових засобів та солідних наукових сил, включно з високо дипломованими спеціалістами, обіцяють затягнутись до нескінченності...

Слід зауважити, що зводили порахунки на ту пору не лише з живими, але й мертвими. В липні 1941 р. у Львові **українцями** було розстроєно військовий меморіал поляків, що загинули в боях за місто зі загонами ЗУНР у листопаді 1918 р., а в нашому місті – навіть пам'ятник поету Адаму Міцкевічу, теперішній не дуже зграбний постамент спорудили вже за радянських часів у кінці 40-х рр.

Не можу промовчати й ще про одну проблему: після закінчення згаданих нами зборів 30 червня 1941 р. в Львівській “Просвіті” Голова Крайового Правління Західних Областей України, а простіше – Уряду з рамена Проводу ОУН(б) - Я.Стецько доручив Івану Равлику негайно організувати українську поліцію, яка мало що не з перших днів була залучена німецькими окупантами до **“розв'язання єврейського питання”**. І в цьому випадку також воювали не лише з живими, але й мертвими: саме в липні 1941 р. **українцями** були сплюндровані єврейські кладовища у Львові, що при Янівській дорозі, й в нашому місті, де згодом за радянських часів на його місці був розбитий сквер та побудовано кінотеатр “Космос”. Митрополит знову застеріг своїх вірних проти кровопролиття й актів насильства стосовно євреїв. У відомому листі до Г.Гімлера (1942 р.), згідно зі свідченням Костя Паньківського, він **“...як голова Церкви і духовний провідник своїх вірних, вважає своїм обов'язком просити, щоб української поліції, яка вся без жодного винятку складається з його вірних, не вживати до акцій проти жидів”**. Прохання А.Шептицького німецька окупаційна влада повністю проігнорувала, залучення української поліції до участі в антисемітських злочинах окупанта продовжувалось...

Однак, ця сторона діяльності Митрополита відзначена в 1956 р. у франкомовній Енциклопедії Єврейської діаспори.

Так намагались ввести в життя Акт не то **проголошення**, не, то **відновлення** Української Держави, в якій усі громадяни, як на це покладало великі надії керівництво обидвох наших Церков, **повинні були би мати рівні права...**

10 серпня 1943 р. А.Шептицький засуджує й, то в дуже різких висловах агітаторів, котрі саме в той час повсюдно стали закликати народ до зброї (проходила перша мобілізація до УПА). В листопаді цього ж року було навіть видано Спільне послання за підписами всіх сімох єпископів УКЦ разом із трьома Апостольськими Адміністраторами включно (явище в нашій Церкві небачене!), в якому цих агітаторів названо “ворогами народу” та “безбожниками”. На жаль, і ця пересторога була проігнорована як значною частиною суспільства, так і духовенства. Формування УПА тривало повним ходом. До жодних інших результатів, окрім продовження **громадянської війни**, на цей раз в умовах уже нової більшовицької окупації (радянські війська наближались до Галичини), дана акція призвести не могла. Саме про це й попереджав Митрополит в одному з останніх своїх публічних виступів – 7 вересня 1944 р. на урочистій сесії згаданого нами Собору. Нагадаю, що Львів, як і Станіславів, були звільнені від німецьких військ 27 липня, а смерть Андрея Шептицького мала місце вже 1 листопада 1944 р.

Через три тижні, 23 листопада 1944 р. його наступник на церковній кафедрі – митрополит Йосиф Сліпий майже повністю виклав зміст цього останнього виступу великого Покійника у своєму “**Посланні до духовенства та вірних з пересторогою перед кровопролиттям**”. Чомусь вважається й то мало що не аксіомою, що дане Послання було вимушене, оскільки було ніби замовлене радянською владою. Ми ж переконані: **для подібного висновку немає жодних підстав**, бо йдеться в ньому лише про ідеї, які А.Шептицький безнастанно відстоював весь час свого перебування на митрополичій кафедрі, а вперше чітко сформулював, на що ми також указували, ще 28 квітня 1908 р., засуджуючи вбивство А.Потоцького. Крім того, із розповідей близьких до Кардинала людей, із якими я мав не одну зустріч у Римі та Мюнхені, мені добре відомо, що він зовсім не надавався на людину, яку б можна було заставити зробити те, що хоча б трошки

йшло супроти його переконань. У цьому випадку навіть Папа для нього не був указом...

Давно стало мало що непрописною істиною твердження, ніби всяка жертва на війні є необхідною для здобуття Незалежності Батьківщини, й тому вважається страшною непристойністю, а, то навіть і злочином в цьому сумніватись. В аналогічних переконаннях кожен раз, і то не один десяток років, нас виховували на урочистих заходах, присвячених черговим роковинам, якщо не початку, то закінчення Великої Вітчизняної війни. Уже більше десятка років минуло, як немає тієї держави, але даний ідеологічний постулат не лише не відмінили, але сьогодні постійно підкріплюють і підновлюють новими “аргументами” – на цей раз *національної орієнтації*. Подібна політика дуже вигідна багатьом політиканам і навіть цілим партіям, бо дозволяє “заднім числом” виправдати безглузді, нічим не виправдані їх дії у минулому, особливо, якщо вони спричинили непотрібне нікому людське кровопролиття.

Уклінно прошу в усіх ветеранів ОУН-УПА вибачення, але по-смію запитати Вас, чи так вже необхідні були Ваші жертви, чи не можна було віднайти іншу дорогу, яка б привела нас до Незалежності, чи так уже конче потрібно було братись за зброю, особливо в умовах **громадянської війни** в Східній Галичині, які ж, врешті, конкретні результати Вашої боротьби.

Почнемо з останнього. Згідно з підрахунками, опертими на архівних даних колишнього Міністерства оборони ССРСР, на які я очікував більше двох років, війська НКВД-МВД-НКГБ-МГБ-КГБ та Радянської армії протягом 13 років боротьби з УПА (лютий 1944 - кінець 1956 рр.) утратили 5.060 осіб вбитими, 7.734 – поранених, 588 – пропало без вісти (в т.ч. у нашій області тоді загинуло всього 70 осіб штатних співробітників НКГБ-МГБ-КГБ ССРСР), тобто майже стільки, як становили людські втрати армії ССРСР протягом усього лише двох із половиною місяців боїв (2 липня – 15 вересня 1939 р.) на річці Халхін-Гол – військової операції цілком місцевого характеру. Зате зі сторони УПА протягом цих 13 років було вбито понад 57.800 осіб, й більш, ніж 110 тисяч - взято до полону, а 69.906 сімей галичан (203.662 чол.) було депортовано у віддалені райони ССРСР за стандартним вже звинуваченням у співробітництві з ОУН-УПА (у тому числі з нашої області в 1944-1952 рр. на спецпоселення було відправлено майже 55 тис. осіб).

Одночасно, у ході громадянської війни в результаті 14.124 збройних нападів бойовиків ОУН-УПА, в тому числі 4.904 терористичних актів, на території Західних областей України загинуло 1931 лікарів і вчителів, 582 (за іншими даними – 329) голів сільських рад, 267 (231) голів колгоспів, 2662 чол. з числа партійних та комсомольських працівників усіх рівнів, а всього було вбито від 30 до 40 тисяч осіб, які офіційно представляли в нас владу, чи мали до неї, принаймі, хоча б мінімальне відношення (їхні сім'ї, яких немилосердно у тих часах разом із ними позбавляли життя, треба рахувати окремо). Однак, оприлюднена під час “перестройки”, незважаючи на надзвичайно високий ранг посадовця, яка насмілилась це зробити (Шевченко В.С. – тоді Голова Президії Верховної Ради УРСР, член Політбюро ЦК Компартії України, а заодно – заступник Голови Президії Верховної Ради ССРСР, член ЦК КПРС), наведена нами цифра жертв бандерівського терору над українським населенням Західної України далека від реальних утрат. Немає у нашій області населеного пункту, де б від рук націоналістів загинуло менше півтора десятка осіб, адже тільки на території Станіславівщини таких загинуло ніяк не менше 13-15 тис.чол., а враховуючи інші сусідні області, число жертв, тільки з числа українців, слід визначити цифрою 80-90 тис. осіб, причому, господарсько-комсомольсько-партійний актив становив (без сімей) не вище 25-30% від загального числа втрат.

Таким чином, Галичина протягом цих 13 років не дорахувалась 140-160 тисяч осіб убитими та майже 315 тис. – депортованими та засланих згідно з судовими вироками у віддалені райони ССРСР, з яких більша частина вже ніколи додому не повернулася, тобто разом – до 500 тис. людей. Ще раз прошу пам'ятати, що мова в даному випадку йде винятково про українське населення. Втрати представників інших національностей, як, наприклад, євреїв чи поляків, до смерті яких ОУН, а згодом і УПА також мають немале й безпосереднє відношення, мною не враховувалось. Гинула й вивозилась тоді у Сибір та Середню Азію краща, найбільш свідома частина нашого суспільства: практично вся галицька інтелігенція, хороші сільські господарі, які успішно провадили свої господарства згідно з давно відомими їм законами агрономії та ринкової економіки, духовенство, але в першу чергу складали свої голови ті, що становлять надію всякого народу – молодь, тому втрати українського населення були тоді непоправними.

Так під приводом боротьби з УПА радянська влада систематично винищувала генофонд нації.

Однак, мусимо на рівні всього суспільства визнати вже в наші дні ту гірку для декого істину, що всяка держава вже в силу природи свого існування зобов'язана захищатись від будь-яких проявів антидержавницьких дій кого б то не було, особливо, якщо вони супроводжуються пролиттям людської крові, а реакція державних органів у кожному конкретному випадку залежить від ступеня її демократичності. В ідеальному варіанті вони, згідно з чинним законодавством, повинні карати лише виконавців та організаторів кожного злочину. Однак, практика сьогодення достатньо свідчить за те, що навіть країна “ідеальної демократії” цього правила не дотримується.

Польща після кожного “вдало” проведеного атентату УВО–ОУН намагалась посадити на лаву підсудних тільки їх бойовиків і, незважаючи на хвалену конспірацію, в переважній більшості випадків це їй вдавалось. Жодних “карних” санкцій супроти родичів підсудних ніколи не застосовували, зате кожного разу карали українські громадські організації (їх переважно закривали, а всі їхні лідери попадали під негласний поліцейський контроль).

Згодом, в 1941-1944 рр., гестапо та німецька військова польова жандармерія на окупованій території у подібних випадках, крім того, широко використовували тактику колективного заложництва, причому, людей не раз хапали прямо на вулиці й інколи через декілька годин розстрілювали. Саме так 19 червня 1940 р. в Замості загинув брат Андрея Шептицького – Олександр-Марія-Домінік. Сьогодні навіть у Росії не зустріти жодної нової книги про славетні колись подвиги радянських партизан, бо нарешті, стали усвідомлювати той гіркий факт, що за кожен пушений під укіс військовий ешелон чи вбитого посадовця окупаційної влади поголовно розстрілювали все населення навколишніх сіл та містечок. Так було не лише на Україні, Росії, чи Білорусі, але й у Франції, Італії, Бельгії, Польщі, Чехії. Саме в тому числі, згідно з офіційною статистикою, **75% всіх людських утрат у Другій світовій війні становило мирне населення, яке жодного відношення до неї не мало.**

Подібний метод від 1944 року широко практикувала й радянська влада: після кожного чергового вбивства, для прикладу, лікаря чи вчителя як правило складались додаткові списки на депортацію у від-

далені райони ССРСР чергової партії невинних людей як “соціально небезпечних елементів”. Крім того, якщо вдавалося віднайти вбивцю чи встановити хоча б його ім'я та прізвище, депортації підлягала вся його родина з малими дітьми включно. Бували випадки, як виселяли цілі села, правда, лише в південній області УРСР. Документів про ці дії “силових” структур влади неіснуючої вже десять років держави опубліковано в останні роки достатньо. **А тому маю право стверджувати, що значна частина арештованих і переважна більшість депортованих тоді наших співвітчизників у віддалені райони ССРСР жодного відношення до ОУН, не говорячи вже про УПА, ніколи не мали.**

Пропоную всім моїм опонентам подумати над ще однією проблемою: яка б була би реакція офіційного Києва у наші дні, коли б не дай Боже, хтось з екстремістів організував “УПА-Крим, чи Донеччина, Луганщина, Харківщина...”, й став чинити з представниками влади те, що робили з ними у нас бойовики УПА-ОУН у 1944-1955 рр.? Невже мовчки спостерігав би, як систематично винищуються призначені голови обласних чи районних адміністрацій разом із їхніми сім'ями, проводи всіх проурядових партій та організацій, директори навчальних закладів, промислових чи господарських об'єктів, медичний персонал всіх рівнів, учителі тощо?..

Минулорічна полеміка висвітлила ще одну проблему, навіть постановка якої викликала у свій час гнівне обурення не одного дописувача до газети “Галичина”, – яка потреба була владі затягувати ліквідацію збройного опору армії УПА аж на довгі 13 років?

Почну знову з фактів: від початку наступу під Сталінградом (19 листопада 1942 р.) радянським військам знадобилось всього два з половиною роки, для того, аби 8 травня 1945 р. підняти переможний стяг над Рейхстагом і цим завершити повний розгром не лише Німецької армії, але й її сателітів. Думаю, що нікому з моїх опонентів не забাগнеться порівнювати їхній військовий потенціал та можливості зі надзвичайно скромними можливостями боївків УПА.

Квантунська армія Японії нараховувала понад один мільйон осіб, 1155 танків, 6260 гармат, 1900 літаків і 25 кораблів, а була в ході Манжурської операції розгромлена Радянською армією протягом усього 25 днів (9 серпня – 2 вересня 1945 р.).

Врешті, вщент знищена та зруйнована 8-літнім кровопролиттям, в т.ч. гітлерівською окупацією та громадянською війною Польща

при збройній співпраці із сусідами розв'язала “проблему УПА” на власній території протягом усього якихось трьох місяців боїв (28 квітня – 28 липня 1947 р.). А на території Галичини та Волині Радянська армія в боротьбі з УПА демонструвала після 1946 р. виняткову безпорадність..

І це в той час, як досі проблема ліквідації збройного опору загонів ОУН-УПА нею вирішувалась швидко й кардинально – проти них було залучено чималу кількість військових частин армії та внутрішніх військ НКВД ССРСР. Так, за півроку (жовтень 1944 – по березень 1945 рр.) на території Прикарпатського Військового Округу, до якої належала й наша область, було “задіяно” 16 тис. військовослужбовців, значна кількість військової техніки включно з артилерією, танками, авіацією.

Саме на ту пору радянськими військами при мінімальних власних втратах (усього 45 вояків, основні втрати людей більшовицької армії припадають на період уже після грудня 1946 року!) було взято в полон 108,5 тис. осіб, що становило 98,63% від загальної кількості за 13 років, вбито 56,6 тис. чол. (98,26%) бойовиків ОУН-УПА, захоплено практично всі схрони з їх військовою амуніцією та припасами. Перелік військових трофеїв займає не одну сторінку машинопису й чого там тільки немає: 741 військовий склад, 18 автомашин, 135 радіостанцій, 18 друкарень, не один залізничний вагон куль та снарядів, а на території Тернопільської області, наприклад, напевно, єдиний в УПА літак “У-2”... Не менш успішною була й т.зв. “Велика (зимова) блокада” у січні-квітні 1946 р., коли у майже кожному населеному пункті були розміщені каральні військові загони, в той час, згідно з підрахунками Петра Содоля, УПА втратила до 40% свого особового складу, котрий тоді ще був у її розпорядженні.

І це цілком закономірно, бо проти Радянської армії, весь особовий склад якої мав мало що не 6-літній досвід ведення військових дій у найрізноманітніших і найважчих умовах, найсучаснішу тоді військову техніку та практично необмежений військовий та економічний потенціал, воювала партизанська армія УПА, яка навіть у період найвищого свого розвитку на Волині нараховувала в самому кінці 1943 р. не більше 20-ти тисяч вояків, озброєних лише стрілецькою зброєю (гори озброєння, які були вилучені радянськими військами при розгромі збройного підпілля у другій половині 1944 р., стали надходити зі складів Вермахту згодом – від середини 1944р.). В Гали-

чині приблизно таку саму кількість бійців із таким самим “легким” озброєнням досягнули тільки в середині 1944 року. Можна було, звичайно, мобілізувати тоді й 200 тис. осіб, “але в тих обставинах хіба що з косами та вилами” – оцінка знову не моя, а належить начальнику оперативного відділу КВШ УПА-Північ полковнику Миколі Омелюсіку (Поліщуку). Як професіонал він прекрасно усвідомлював, що не кожен мобілізований належав до стрілецького мисливського клубу, а щоби новобранця навчити навіть посередньо стріляти, необхідно витратити не один місяць, і є ще немало інших солдатських премудростей, без яких в умовах партизанської армії зовсім не обійтись. Часу й можливостей для цього в УПА не було зовсім. Саме тому не буду з ним дискутувати – полковнику УПА видніше.

Делегатура Уряду Речі Посполитої у Лондоні на початку 1944р. оцінювала сили УПА на 40 тис. осіб, згаданий нами П.Содоль зменшує їх до 25-30 тис. Згідно з нашими підрахунками одночасно при зброї навіть у період найбільшої активності в УПА загалом ніколи не було більше 30-40 тис. чол., хоча через її збройні загони за 13 років боротьби в цілому пройшло понад 100 тис. осіб.

Для порівняння можу вказати, що до Дивізії СС “Галичина” зголосилось у той же час із Коломиї - 11.325 добровольців, Станіслава – 8.827, Калуша – 850 осіб, тобто тільки з цих трьох міст нашої області (включно з навколишніми селами) прийшло на збірні пункти значно більше юнаків, ніж їх нараховувалось в УПА на Волині в кінці 1943 р., чи рік пізніше в Галичині. І це цілком закономірно, бо жодна партизанська армія протягом усієї історії людства не могла успішно конкурувати з регулярними військами.

Досвід боротьби гітлерівських генералів із радянськими, польськими та югославськими партизанами стверджував, що для кінцевої перемоги достатньо при повній блокаді місцевості сягнути 7-8 кратну перевагу особового складу армії із залученням усієї необхідної при цьому військової техніки та озброєння. Саме виконання згаданих умов надало можливість Польщі, Чехословаччині та підрозділам МГБ СРСР спільно добитись майже повної ліквідації УПА на польській території протягом усього лише трьох місяців боїв влітку 1947 року (операція “Вісла”). Хто ж заважав Радянській армії досягнути вказану перевагу на власній території, адже її успішні бойові дії протягом 1944-1946 рр., особливо під час “Зимової (великої) блокади” у січні:-

квітні 1946 р., стверджували, що до повної перемоги над УПА їй залишився всього лише один крок?..

Дехто пояснював такий тривалий період її боротьби з більшовиками тією всенародною підтримкою, яку нібито мала армія УПА. Однак, не зовсім це відповідає дійсності. Уже в ході першої мобілізації 1943-1944 рр. виявилось, що широкомасштабні декларації про готовність ОУН до всенародної боротьби проти окупантів виявились надзвичайно далекими від реальної дійсності, а подекуди були звичайнісінькими пустими деклараціями. Хоча військової амуніції, отриманої на складах німецької армії, було тоді ще достатньо, елементарних умов для проживання й ведення декларованої боротьби створено не було. Уважаю це цілком природним: **створена як терористична організація для проведення індивідуальних атак ОУН тоді ще не була спроможною до кардинальних змін у власній структурі.**

Офіційні історики ОУН(б) і по сьогоднішній день, наприклад, намагаються не звертати жодної уваги на УПА-“Поліську Січ”, організовану Тарасом Бульбою-Боровцем ще в червневі дні 1941 р., а вона на Україні була в тих часах не поодиноким... Через рік в офіційній відозві ОУН(б) читаємо: “Ми ставимось до партизанки вороже і її рішуче поборюємо... Не партизанка сотень, чи навіть тисяч, а національно - визвольна реакція мільйонів українських мас - наш шлях. Червень, 1942. Слава Україні! Героям Слава! Організація Українських Націоналістів.” Маю у своєму розпорядженні ще добрий десяток подібних, не менш безглузких, але надзвичайно гучних заяв членів її Центрального Проводу. Однак, коли в березні-квітні 1943 р. почалось формування Дивізії СС “Галичина”, ця “принципова” позиція ОУН(б) щодо партизанки раптом докорінно змінилась. **Видно, що дуже вже спішили – боялись запізнитись.** На жаль, кардинальна й така аж занадто вже поспішна модифікація політичної платформи не могла замінити кропіткою щоденної праці з організації всенародної боротьби проти окупантів. Тому не дивно, що почалось масове дезертирство мобілізованих до УПА з лісу до рідних осель. Аби припинити розвиток небажаного процесу, створили відділи Військово-польової жандармерії УПА, її у нашій області очолив давній лейтенант Радянської армії – Дмитро Вітовський, син знаного міністра ЗУНР. За дуже короткий період існування (вона була розформована вже в середині 1945 р. з передачею всіх її повноважень провідни-

кам СБ) жандарми його підрозділу стратили тільки в Прикарпатті 230-240 осіб “зрадників” й “дезертирів”, в т.ч. сам Д.Вітовський – 14, а відділ його особистої охорони - ще 37 чол.

З тими ж, що принципово не бажали йти до лісу розправлялись “традиційно”: 5 березня 1945 р., наприклад, в одному із сіл Городенківського р-ну під вечір, між 9 і 10 години, після візиту загону в 10 чол. УПА було знайдено повішеними шістьох односельчан, в т.ч. 15-літню Ганну Г. – робітницю цукрового заводу, яку лише підозрювали в тому, що вона збирається поступати до комсомолу. Свідком цієї розправи був священик, який на ту пору кілька тижнів проживав із бойовиками УПА, тому “списати” цю розправу на міфічні спецзагони, яких тоді ще не існувало, ніяк не можна. До речі, жодна вказана жертва до числа якогось сільського активу зроду не належала, а коли батько страченої Ганни повернувся після демобілізації додому, то і його 25 квітня 1946 р. повісили (назва села, як і повний список жертв із “установочними даними” мені відомий). Маю у своєму розпорядженні аналогічні дані з 1945-1947рр. про масові прилюдні страти місцевого населення у не одному десятку сіл тодішніх Городенківського, Галицького та Богородчанського районів Станіславівської області, які в тих часах були набагато меншими, ніж сьогодні, оскільки тоді їх нараховувалось 34 (зараз – 14), де загалом від рук бандерівців загинуло 1797 осіб, із них селян – 841 (46,8% всіх убитих). І така картина спостерігалась у всіх решта 31 районах. У Львівській області з числа 5058 тоді убитих (у кількох районах), хлібороби становили 3105 осіб (61,38%), Загалом, згідно з деякими даними на Львівщині за весь час діяльності УПА загинуло біля 22 тис., на Тернопільщині – 15 тис., на Рівненщині – ще 25 тис. осіб з числа місцевого українського населення.

Тому маю право стверджувати, що подібні трагедії, причому, зовсім не поодинокі, відбувались практично мало що не у кожному прикарпатському селі і списки тих українців, що загинули вдома, набагато перевищують число вбитих на фронтах Великої Вітчизняної війни, де їх посилали на передову мало що не наступного дня після мобілізації, а тому втрати галичан на фронті були без порівняння вищими, ніж решти категорій населення ССРСР. Пересвідчитись у цьому ще донедавна можна було зі стел, які стояли на центральних площах усіх наших сіл. Але ж вони не враховують жертви підпілля та репресованих разом із депортованими. Якби скласти повні списки на-

ших утрат – в кожному селі недорахували би не одну сотню осіб, які загинули не лише у боротьбі з ворогом, але й у результаті взаємного збройного протистояння. Від рук боївкарів ОУН-УПА, в основному бандерівців, українців в тих роках загинуло не менше, ніж поляків та осіб інших національностей, за винятком, хіба що євреїв. Що це, як не та громадянська війна, проти якої весь час від липня 1941 р. до самої своєї смерті з такою пристрасстю виступав митрополит Андрей Шептицький?..

Тоді ж на Львівщині в середині серпня 1944 р. загинув у своїй рідній стороні, а тому достеменно знаю навіть окремі деталі цієї трагедії, й мій батько, єдина “вина”, якого полягала в тому, що був прекрасним кухарем. Лісове ж братство бажало кожен день ласувати смачною кашею. Крім того, був він ще невійськовозобов'язаним, бо під час практики у варшавській школі кухарів серйозно пошкодив рогівку обох очей. Його каліцтво було настільки очевидним, що польська вибіркова комісія на початку вересня 1939 р. його повністю забракувала, а тоді, у зв'язку з критичною для Речі Посполитої військовою ситуацією, різко понизили й без того ліберальні медичні вимоги щодо призовників. В лісі нікого не цікавило, що вдома у Львові в нього залишилась без жодних засобів існування, без освіти й професії його дружина з двома дітьми (мені - п'ять років, а моєму брату - три тижні). Через кілька місяців, напередодні Різдва 1945 р. кинули в студню (криницю) його стареньку матір тільки за те, що проклинала вбивць улюбленого сина. І велика родина батька (у той час понад 60 осіб) через загрозу бандерівського терору розбрелась по світу – від Миколаївської області на Україні до Західної Польщі – усі назавжди покинули рідне село й навіть область. Від описуваних подій пройшло понад півстоліття, але ніколи вже родина батька не збереться разом. Прізвище вбивці чоловіка моєї мамі стало відомим в 1946 р., я ж довідався про трагедію родини в середині 50-х рр. Знову змушений відзначити, що мова йде про сусіда через кілька хат, а не про якийсь спецзагін, про які в ті часи ніхто й не чув.

На Волині розмах громадянської війни та міжетнічного протистояння набув надзвичайно жахливих масштабів, яких навіть у Галичині не спостерігали. У 1950-х рр. були оприлюднені дані про страшну трагедію Дермані, де в навколишніх селах були відкопані останки сотень й тисяч помордованих, серед яких було немало жінок, перестарілих, дітей. Не в одному селі бандерівці для страт використовували

ли криниці, куди скидали людей ще живими. Видно по всьому, криниці для цієї мети використовували не лише слідчі НКВД СРСР... Тоді у нас було опубліковано десятки брошур й навіть наукових розробок, а кожен український радянський поет вважав за свій громадянський обов'язок відгукнутись на цю страшну трагедію якщо не циклом віршів, то хоча б коротесеньким віршиком. Не буду їх наводити, як і називати імена авторів, бо за останнє десятиріччя багато з них уже зуміли кардинально помінати свої погляди.

Незважаючи на подібні випадки, а вони в ті часи були масовими (співрозмовники на вулицях міста рік тому переповідали мені не одну подібну сімейну трагедію: в кого загинув батько, котрий був відомим лісником, в іншого – молочар, який довозив зібране у населення молоко до молочарні, ще в іншого – важко побили батька-директора тартака...), треба визнати, що все-таки було на ту пору ще немало таких наївних, які на перших порах продовжували вірити в лозунги й гучні декларації Проводу ОУН(б) про його швидку перемогу над більшовиками й здобуття так довго вистражданої Незалежності України, про неминуче й вже зовсім недовге очікування на втручання в “галицькі справи” США та Великобританії.

Але час ішов, заповідана перемога все не наступала та й обіцяної допомоги із Заходу також ніхто не бачив.

Державні мужі США та Великобританії “продали” Східну Галичину Й.Сталіну за його принципову згоду згідно з домовленостями у Тегерані, Ялті та Потсдамі оголосити війну Японії, яку він виконав вчасно й повному обсязі. В той час, як захоплення в 1940 р. СРСР країн Прибалтії західна демократія зроду не визнала, про долю Західної України й Білорусі вона завжди сором'язливо мовчала. Видно, вважала, що цілком достатньо буде згодом надіслати туди десяток авіадесантів із збройною допомогою та інструкторами збройному підпіллю й це повинно повністю компенсувати її не дуже коректну власну поведінку.

Сьогодні знаємо: нічого путнього з цього не вийшло, бо графік усіх літакових викидів з англійських баз на Кіпрі у Карпати контролював у Лондоні давній радянський агент ще з часів Комінтерну – Кім Філбі, з яким, як на лихо, вирішили узгодити свій розклад (точну інформацію стосовно часу та географічних координат) надання допомоги УПА повітряною дорогою ще й американці зі своїх баз у власній зоні окупації у Західній Німеччині, а тому кожен раз у умовленому

місці парашутистів чекали “міцні обійми” працівників органів МГБ СРСР (було всього два випадки, коли “гості” змогли насолоджуватись, і то недовго, вільним повітрям Карпат лише через помилку літунів, які їх викинули за сотню кілометрів від місця умовленої зустрічі з каральними органами). Франція в наші справи зовсім не втручалась, а розгромленій Німеччині після 1945 року було не до Галичини.

Одночасно необхідно визнати, що цієї “допомоги” було стільки, що навіть якби дійшла до місця призначення в повному обсязі – суттєво вплинути на хід тодішніх подій вона була би не в змозі. Даю змогу читачам самим у цьому переконатись: у вересні 1949 р. американці скинули в Миколаївському р-ні на Львівщині двох парашутистів; у травні 1950 у нашій області – уже четверо; в ніч з 14 на 15 травня 1951 у Карпатах ще чотирьох; у серпні та листопаді 1952 у Прикарпатті ними було на цей раз десантовано дві групи. Англіїці в 1949 р. скинули одну групу, в наступному – ще дві групи, а в травні 1951 р. протягом місяця викинули ще три групи по шість осіб кожна: одна посередині між Львовом та Тернополем, друга - у верхів'ях Пруту недалеко Коломиї, третя – біля витoku Сяну на території Польщі. Ось і вся реальна “допомога” збройному підпіллю від західної демократії...

З ліквідацією, як на ту пору говорили, “куркульства як класу” (середина 1945 – кінець 1946 рр.), майже відразу надзвичайно гострою стала проблема постачання лісового війства продуктами харчування, одежею й особливо медикаментами, оскільки власні запаси були або захоплені ворогом, або в ході бойових дій вичерпались. Мародерство, чи як його завжди ввічливо всі називають – “експропріація” харчів й одежі в населення, а воно, як правило, було не особливо багатим, авторитету лісовим воякам додати аж ніяк не могло, бо “розраховувались” вони за все забране в селян лише розписками, які годились хіба що для прямого доказу їх співпраці з ОУН-УПА, а тому могли служити тільки “перепустками” від органів МГБ СРСР просто до Сибіру, куди, як відомо, ніхто спеціально добровільно не спішив. З огляду на це всі одержані розписки кожен намагався тут же й, то якнайшвидше знищити. Мав я можливість переглянути не одну карну справу арештованих священиків, але жодного разу в мої руки подібний документ не потрапляв, хоч у протоколах допитів вони фігурують не один десяток разів. Так що не знаю навіть, як виглядав той ле-

гендарний “біфон” – так його офіційно називали від своєрідного скорочення – “бойовий фонд”.

Досить успішною виявилась практика влади регулярно проголошувати **амністії всім, хто на збірні пункти з'явиться з лісу зі зброєю в руках і здасться властям**. Такі акції було оголошено сім разів: від 12 лютого та 27 листопада 1944 по 30 грудня 1949 рр. включно. Після надзвичайно ретельної персональної перевірки кожного колишнього бойовика, якщо на його руках не було крові мирного населення, як правило, відпускали до дому. Таких нараховувалось не один десяток тисяч осіб, адже тільки в нашій області протягом 1944-1947 рр. з повинною з лісу вийшло 23.756 чол.

На диво ефективною була й організація радянською владою майже в кожному більш-менш значному сільському населеному пункті Галичини та Волині загонів самооборони. Уже в червні 1945 р. було організовано 2.666 таких груп та 300 батальйонів “винищувачів”, як їх у той час офіційно називали, куди записалось 28 тис. осіб із числа місцевих жителів. Після постанови ЦК КП(б)У (липень 1946 р.) кількість бійців у винищувальних батальйонах була доведена до 35 тис. чол. На самих початках не раз було так, що вдень вони допомагали органам НКГБ-МГБ ССРСР, а вночі – ОУН-УПА, але досить швидко й тут влада зуміла навести повний порядок. Про ці загони, чисельність яких майже відразу перевищила кількість вояків підпільної армії, мої опоненти у своїх дописах воліли не згадувати. Мабуть, тому, що їхній національний склад та громадянський стан нічим не відрізнялися від збройного підпілля, а отже, маємо **ще один прямий доказ наявності тоді громадянської війни**, як одні громадяни допомагають владі розправлятися з іншими. Усі мої співрозмовники на вулицях міста рік тому дружньо відзначали, що загони “яструбків”, як їх ще на ту пору називали, дуже дошкуляли УПА особливо в 1946-1947 рр.

Відзначимо й той факт, що всі намагання Проводу поширити на решту території України боротьбу УПА з більшовиками не повелися – **зовсім байдужим і навіть ворожим до неї було налаштоване населення Закарпаття**, а окремі нечисельні загони, послані ним за Збруч на Схід, як правило, через декілька тижнів припиняли своє існування. А тому, чи можна сьогодні говорити про “**національно-визвольні змагання**” у межах 3-4 областей України?

Успіхи влади в боротьбі з УПА у багатьох людей породжували впевнену надію, що ще місяць-другий і на розлогих просторах Гали-

чини та Волині настане так довго очікуваний мир і громадський порядок. Але хтось “на горі”, думаю, навіть не в Києві, а в Москві в центральному апараті МГБ ССРСР, чи навіть у ЦК ВКП(б) вирішив, що спішити особливо немає куди й після цього вся подальша справа боротьби з УПА була передана в руки місцевої влади та нечисленних військових гарнізонів, яких про людське око “підсилювали” кількома десятками військовослужбовців у кожному конкретному випадку. **Так боротьба зі збройним національним підпіллям у Галичині та Волині з площини військової перейшла в площину політичну.**

В диявольській політичній грі з УПА московське керівництво головне місце віддело спецзагонам МВД-МГБ-КГБ ССРСР, які стали мало що не центральною темою дописів моїх опонентів. Одначе, повністю позбавлені доступу до документів, вони не завжди правильно орієнтуються навіть в обставинах, які самі пережили. Очевидно, так і повинно бути, бо свідки, в тому числі навіть активні учасники подій, як правило, не завжди достеменно в них розбираються. Потрібно відійти на чи малу часову відстань, одержати додаткову інформацію з інших незалежних джерел, щоб мати більш-менш об'єктивний погляд на минуле, навіть, якщо воно є твоїм власним.

Маю всі підстави вважати, що організовуючи ці загони, у Москві виходили з добре там відомого майже панічного страху Центрального Проводу ОУН-УПА перед т.зв. “зрадниками”, а тому покладали великі надії на те, що професійно препаровані у Москві фальшивки не будуть особливо прискіпливо перевірятись, а швидкі до розправи провідники “знаменитої” СБ довго не зволікатимуть із “оргвисновками”. При цьому враховували й такий дуже вигідний для спецорганів фактор, як надзвичайна легковірність керівництва підпілля, яка нерідко поєднувалась із винятковою примітивністю, а то й елементарним нехтуванням загальновідомих методів конспірації.

На руку Москві спрацьовував і той фактор, що члени Центрального Проводу принципово не бажали міняти свої зручні квартири в тихих передмістях Мюнхена на позбавлені елементарного комфорту схрони в нетрях лісів Карпат і Волині. Їх зв'язок із боївками на Західній Україні при гострій нестачі, а після грудня 1946 року навіть майже повній відсутності технічних засобів здійснювався за посередництвом зв'язкових. Виявити на перших порах хоча б окремі ланки цього зв'язку особливо у сільській місцевості, де кожна нову людину видно немов на долоні – справа хіба що техніки, а те, що у розпорядженні

“імперії зла” ще з 1930-х років була найдосконаліша у світі розвідувальна система, включно з контррозвідкою, – визнається тепер в усьому світі.

Великі надії покладали також на те, що згодом можна буде “оновити” навіть всю систему зв’язку збройного підпілля із Заходом і таким чином, контролюючи її на всьому протязі від бандерівських бункерів Прикарпаття до Мюнхена включно, отримати нові гарантовані канали проникнення радянської агентури в Західну Європу, в т.ч. й до Ватикану. На заваді цього став хіба що релігійний нігілізм Проводу ОУН, котрий у минулому приводив до принципових конфліктів з ієрархією УКЦ, але й ця проблема, думаю, що не без “підказки” із Москви, була незабаром вирішена у вигідному для неї напрямі.

Нарешті, нагальної потреби, а то й повного розв’язку вимагала справа галицької, зокрема, львівської інтелігенції. Легка ейфорія від “золотого вересня” 1939 р. швидко розвіялась навіть у тих, які з хлібом-сіллю зустрічали тоді “визволителів”. Близький контакт із суворою дійсністю більшовицької тоталітарної системи протверезив і, то негайно, навіть стійких у минулому “симпатиків” радянської влади. Якщо прийняти до уваги ще й те, що переважна їх більшість мала дипломи Віденського, Празького, Інсбрукського, чи інших не менш відомих європейських університетів (у Львові, як уже мною відзначалось, доступ їм до вищої освіти був суттєво утруднений), отже, **мали вироблений стійкий стандарт західного мислення**, то стане цілком зрозумілим, що з радянською владою їм було не по дорозі. Однак, справу ускладнював той факт, що переважна більшість галичан мала родичів у майже кожній країні Заходу, особливо їх побільшало в результаті Другої світової війни, коли десятки тисяч юнаків та молодих осіб, мобілізованих на роботи до Райху, додому, як правило, не повернулись. Потрібно було якось нейтралізувати, а ще краще повністю знешкодити цей, хоч і незначний, однак надзвичайно важливий суспільний прошарок, але так, аби особливо не дратувати цим державних мужів Заходу.

Саме для вирішення всього цього комплексу проблем і створювались спецзагони. Було очевидним, що протягом одного-двох місяців усі з названих мною завдань вирішити не вдасться. Крім того, після кінцевого та повного розгрому ОУН-УПА, який був не за горами, взагалі ставала проблематичною можливість розв’язку хоча б однієї з названих справ. Тому для початку, причому, за всяку ціну й, то негай-

но, слід було його повністю призупинити всіма можливими засобами. Цим, напевно, й можна пояснити таку різку та зовні цілком незрозумілу зміну тактики боротьби радянської влади з УПА від січня 1947р., починаючи, коли, здавалось, повна її перемога була вже близькою.

Несподівано для всіх почали чи не найкрупнішу після закінчення війни передислокацію військових частин Радянської армії, розміщених на території Галичини, Волині та Буковини. В одних раптово почалася демобілізація особового складу, інші – без усякого попередження переводились на територію внутрішніх військових округів СРСР. Жодної заміни на місце вибулих чи розформованих – не прибуло. “Посилання” місцевих гарнізонів щоразу десятком-півтора бійців замінити військові частини, які ще зовсім недавно були повністю укомплектовані за штатним розписом військового часу особовим складом та військовою технікою, аж ніяк не могло. В умовах існування тоталітарної системи мотивацію своїх учинків влада не мала жодної необхідності будь-кому пояснювати, а ще менше у чомусь виправдовуватись. Крім того, після політичних процесів 1937-1938 рр. командування армії привчили виконувати кожен наказ, навіть найбільш безглуздий, тому керівництво ПриКВОО та обласних управлінь МВД-МГБ СРСР сприйняло ці раптові зміни зовні спокійно та врівноважено.

Складніше було з цивільним керівництвом областей. Поки повним господарем на селі була ОУН-УПА, про партійне та радянське будівництво там годі було навіть думати. Але після грудня 1946 року, коли її сили були в основному розгромлені, можна було, нарешті, приступити до здійснення широкомасштабних планів соціалістичної перебудови, деталі яких у надрах обкомів, райкомів, міськкомів партії та всіх рівнів керівництва рад депутатів трудящих обговорювались вже давно й не один місяць. Єдиною умовою для успішного їх здійснення була наявність міцного військового забезпечення “тилу”, а його раптом не стало. А тим часом із центру надходять одна за однією грізні вказівки про недопустимість подальшого затягування з виконанням вище згаданих планів разом із закличками в жодному випадку не зважати на будь-які обставини.

Соціальні заходи радянської влади на селі не могли в тих часах не вплинути на зміну як характеру, так і масштабу **громадянської війни**. Якщо раніше в її основі були внутрішньопартійні та фракційні суперечності, а також міжетнічні протиріччя, то після 1946 р. перева-

гу все більше стали набувати питання соціального характеру, бо після масового виїзду польського населення із Західних областей України міжетнічне протистояння взагалі було знято з порядку денного, а міжпартійна боротьба на той час уже закінчилась в основному мало що не повною перемогою ОУН(б), принаймні у переважній частині областей.

Однак, вже масова депортація “куркулів” в 1945-1946 р., а це не раз були селяни середнього достатку, адже до них відносили тоді всіх, хто користувався найманою працею навіть однієї людини, викликала немале обурення серед їхніх чисельних родичів чи просто односельчан і ненависть до тих, хто підтримував ці заходи влади...

Ще більш трагічні наслідки мала колективізація, яка стала набирати темпи з початком 1947 р. При надзвичайно поширеному аграрному перенаселенні в Галичині вона навіть економічно була вкрай неефективною, й радянська влада всі роки свого існування так і не зуміла налагодити економіку колгоспного устрою – виїзди на сезонні роботи зимою на рубання лісу в Архангельську й сусідні з нею області, чи в Карелію; раноюю весною на сівбу, а в кінці літа на збір урожаю в південні області України – були явищем звичним; заклики до організованого переселення на постійне проживання в Миколаївську, Одеську чи Кримську області публікувались майже постійно мало що не до самого кінця 80-х рр.

На Волині та в гірських районах Карпат її ще до того супроводжували ліквідацією традиційної, ледве що не споконвічної, тому такої вже звичної для населення хутірної системи.

Крім того, приватновласницькі традиції у селах Галичини були значно сильніші, ніж на Сході України, бо община тут розпалась ще в першій половині XIX століття, в той час як за Збручем вона подекуди протрималась майже до самого початку соціалістичної колективізації у 1930-х рр.

Тому не дивно, що коли влада почала масово й насильно загнати селян у колгоспи та забирати в них землю, яку тільки що сама їм роздала й якою не всі ще встигли натішитись, опір був повсюдним. Усі вказані процеси відбувались на фоні значного поширення зброї серед населення, що є звичним результатом усякої війни, а вона тільки, що закінчилась, то цілком зрозумілим є, до чого усе це повинно було привести.

Бездумне й нерозважне, при тому насильницьке проведення колективізації остаточно відштовхнуло переважну частину сільського населення від радянської влади. Усе це ніби надало “друге дихання” громадянській війні, яка вже майже стала вщухати. Треба відзначити, що радянська влада мало що не геніально вміла створювати собі ворогів навіть тоді, як у цьому жодної потреби не було.

Саме в той час, із літа 1947 р. стали масово направляти в галицькі та волинські села комсомольців-випускників усіх видів середніх спеціальних і вищих учбових закладів головно зі східних областей України. Прибулим лише в обласних центрах пояснювали, та й то не завжди, про ті надзвичайно складні обставини, які їх очікують на місцях праці. Коли в результаті терактів збройного підпілля, яке в жодному випадку складати зброї не збиралося, вони стали масово гинути, секретарі обкомів, заручившись підписами своїх колег по паралельних гілках влади, буквально засипали київське керівництво відповідними записками, в яких не раз було викладено надзвичайно грамотні та розумні плани швидкого розгрому УПА, що ніяк не входило в розрахунки Центру, тому жодних відповідей на ці документи не надходило. Стривожені зростаючими масштабами розправи з радянським активом на селах дехто з місцевого керівництва на власну руку почав звертатись безпосередньо до московського керівництва в обхід Києва. Вивчаючи їхні доповідні, я зауважив чітку послідовність: після кожного такого листа до Москви впертий секретар на своїй посаді довго не затримувався. “В зв'язи с переходом на другу роботу” його майже відразу понижали настільки демонстративно принизливо, що його наступники по посаді не могли не зрозуміти, що всяка ініціатива знизу в цьому випадку – “наказуемая”. Напевно, саме на ту пору партійний апарат у Галичині та Волині привчили не думати, а тільки чітко й безумовно, виконувати всі розпорядження та інструкції “сверху”.

Політична гра, яку затіяло московське керівництво, була для нього настільки важливою, що не поразувались навіть із серйозними власними людськими втратами. З наведених мною даних стає цілком очевидним, що майже всіх їх Радянська армія в боротьбі з УПА зазнала вже після грудня 1946 року. Масові людські втрати серед партійного та радянського активу на території Галичини та Волині також беруть свій початок від того часу. Але результати, на які дуже вже тоді в Москві сподівались, цього вартували.

Таким чином перед новостворюваними загонами московське керівництво поставило цілий комплекс завдань:

1. Повністю дискредитувати керівництво Проводу УПА та найбільш авторитетних її командирів, заодно до кінця виявити підпільну сітку ОУН-УПА, а “замінивши” її своєю, отримати гарантовані канали проникнення своєї агентури на Захід уключно з Ватиканом. Задля економії місця надамо слово п. Михайлу Зеленчукові, який в 1992 р. визнав: “Впала на нас чорна зрада... пішов командир на командира, провідник на провідника, побратим на побратима, боївкар на боївкаря. Усюди на зв'язках полилась кров зради, падали герої, потрапляли в пазури чекістів есбісти й провідники, лицарі-революціонери.” Зауважу, що все це відповідає тогочасній дійсності, але творилось переважно руками провідників СБ.

Виготовлені далеко не тепер спецорганами ССРСР фальшивки досі викликають немалу довіру й у наші дні ще подекуди переконують ветеранів УПА, що прості хлопці з Коломиї чи Заболотова, які у свій час чесно полягли в боротьбі з більшовиками, насправді, є бійцями “спецотряда капитана Стрельченко”. Мало що не єдиним “доказом” подібної нісенітничі служать численні світлини: в одному випадку групові, в іншому – фотовін’єтки, де кожен випускник “спецшколы НКГБ ССРСР” красується у військовій формі та ще підписане прізвище кожного, аби, бува, хтось когось із кимось не переплутав. Зовсім як у всякій тоді порядній семилітній чи середній школі до випускного вечора. І забувають, що фотограф у такому закладі міг виконувати свої обов’язки лише з дозволу хіба що міністра, після чого весь фотоматеріал (плівки, світлини) опечатаний зберігався у спецфондах, доступ до яких ніхто не має навіть у наші дні, бо заховані вони у надрах архіву центрального відомства давнього КГБ ССРСР у Пермі, що на території Російської Федерації. Першим “ворогом” для всякого чекіста завжди була світлина, тому, на відміну від решти громадян, не мають вони права навіть на сімейні фотоальбоми, а про якісь групові знімки й мови бути не може.

Такі блискучі результати спецзагонів були б неможливими, якби каральні органи вже на ту пору повністю не контролювали всю підпільну сітку ОУН(б). Про те, скільки за посередництвом “своєї підставної сітки” було ними переправлено на Захід радянських агентів, можна лише здогадуватись. Нагадаю лише один давно оприлюднений факт: убивця Л.Ребета та С.Бандери – Б.Сташинський був ро-

дом із села Борщовиця⁴¹ Новояричівського р-ну Львівської області. Про інших довідаємось тоді, як стануть доступними всі архівні матеріали колишнього КГБ ССРСР, але я особисто не дуже вірю, що це матиме місце в цьому столітті.

Паралельно вирішувалась і “релігійна проблема” в ОУН-УПА. Члени Центрального Проводу до кінця днів своїх залишились при своєму релігійному нігілізмі. Ще в Присязі вояка Української Повстанчої Армії, що була затверджена УГВР і введена наказом ГВШ ч. 7, від 19.07.1944 р., годі шукати найменших згадок про Бога, чи Пречисту Діву Марію, Хрест, чи Євангеліє, як, наприклад, було вже в першому тексті Присяги воїнів Дивізії СС “Галичина”.

Надзвичайно спокійно сприйняли в ОУН-УПА арешт у квітні 1945 р. усіх єпископів УКЦ на чолі з мит. Йосипом Сліпим, хоча з опублікованих сьогодні давніх таємних донесень керівництва каральних органів і секретарів обкомів до Москви та Києва вони сподівались і готувались до цілком іншої реакції. Напрочуд стримано прореагували в збройному підпіллі й на проведення в березні 1946 р. Собору РПЦ у Львові, на засіданнях якого було проголошено ліквідацію УКЦ, приєднання до Російської Православної Церкви та повний розрив із Ватиканом (знову влада, сподіваючись небажаних збройних ексцесів, прийняла надзвичайні, майже безпрецедентні заходи охорони як місця проведення Собору, так і проживання призначених нею “делегатів”).

Так що пов’язувати створення УПА зі святом Покрови Пресвятої Богородиці чи розміщувати в музеях у муляжах бандерівських схронів Розп’яття чи будь-які ікони немає жодних підстав. Працюючи над карними справами репресованих священників, мав у руках не один десяток протоколів розгромлених бункерів, але жодного разу не зустрів у переліку знайдених і вилучених там речей предметів релігійного культу. А влада так мріяла перекласти всю вину за організацію збройних загонів ОУН-УПА на нашу Церкву, тому кожен найменший доказ цього був у ті часи для неї мало що не вагу золота!

Можуть мені заперечити, що на похоронах С.Бандери 20 жовтня 1959 р. був присутнім весь “сонм” українського католицького духовенства й не лише Мюнхена, а на його могилі поставили великий білий кам’яний хрест, біля якого страшенно полюбляють фотографуватись туристи зі західних областей України. У відповідь могу назва-

ти не один десяток знаних мені атеїстів, яких також проводжало в останню путь духовенство, і на їхніх могилах теж стоять хрести. Обмежусь лише І.Франком, якого А.Шептицький цілком обґрунтовано вважав атеїстом, але ховав його священик і на могильному пам'ятнику на Личаківському кладовищі у Львові викарбували, хай малесенький, але хрест.

З часом цей нігілізм на грані атеїзму Проводу ввійшов у пряме протиріччя з традиційною вірою простих вояків УПА, які бажали бути присутніми на Службах Божих хоча б по великих Господніх празниках, вимагали церковних похоронів, шлюбів та хрестин (життя бра-ло своє!). Вийшли тут із ситуації надзвичайно просто: зобов'язували, не - раз навіть силою зброї, священиків ближніх сіл час від часу відправляти святкові Служби в лісах, а все інше відбувалось у сільських церквах вечорами при закритих дверях, що згодом радянська влада юридично кваліфікувала як співпрацю нашого духовенства з “бандформированиями украинских буржуазных националистов”. **Можу категорично стверджувати, що капеланів в УПА зроду не було, бо не передбачено це навіть у її організаційній структурі. Я не зустрів жодної карної справи репресованого священика, якого би влада обґрунтовано звинуватила в тому, що він є капеланом, а після 1946 р. радянські каральні органи вже чудово розбирались у найменших деталях організаційної структури збройного підпілля.**

Те, що згодом виявилось немало осіб, що іменували себе ними, хай це залишається на їхньому сумлінні. Дивуватись цьому не варто – чим далі ми від описуваних подій, тим більше маємо її “героїв”. Пригадаймо, що ще зовсім недавно скільки налічувалося тисяч комуністів, кожен із яких претендував на те, що саме він у свій час допомагав хворому Іллічу нести легендарну колоду на подвір’ї Кремля під час першого комуністичного суботника!?

Тому, коли цілком несподівано в середині 1947 р. збройне підпілля раптом узяло під свій “патронат” Церкву й стало погрожувати всілякими карами за перехід її духовенства до православ'я, обуренню священиків не було меж. Однак, навіть найбільш хоробрих з них досить швидко переконали, що це зовсім не жарти: в Галичині згідно з офіційними даними у ті часи смертю покарали з числа кліру 50 осіб, в нашій області краєзнавці знайшли таких п'ятеро, можу по документах назвати прізвища трьох. Так відбулась ще одна метаморфоза ОУН(б) – з організації, яка згідно з чисельними заявами А.Шептицького очо-

лювалась “безбожниками” та “ворогами народу”, вона перетворилась в мало що не палкого “протектора”, а то й навіть ревного захисника УКЦ, що відкривало радянській агентурі пряму дорогу й до Ватикану.

Якби там не було, але з поставленим Москвою завданням спецзагони справились майже блискуче: і УПА було розгромлено значною мірою її власними руками, й дорога на Захід, включно з Ватиканом, для радянських агентів була вільною.

2. Результати діяльності спецзагонів допомогли повністю вирішити й проблему галицької інтелігенції. На території СРСР стара російська та українська інтелігенція систематично винищувалась більшовиками мало що не з перших днів жовтневого збройного перевороту, котрий від 1927 р. стали називати Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Годились для цього всі методи й засоби: розстріли без всякої причини, розстріли заложників після кожного вдалого атентату есерів, чи анархістів, насильна депортація великими групами на Захід. Але найбільш ефективним виявилось створення фіктивних “контрреволюционных” організацій, які діяли під контролем дзержинців. Лише в епоху “гласности” нам стали відомі окремі з них: “Трест”, “Синдикат”, а на Україні – СВУ (“Спілка Визволення України”), хоча їх у дійсності було, звичайно, значне більше. Можу з усією відповідальністю стверджувати, що переважна більшість відомих сьогодні “контрреволюционных” організацій, які діяли в 1920 – 1930-х рр. на території СРСР і зокрема на Україні, були фіктивними. Результат відомий: з 259 українських радянських письменників, які друкувались в 1930 р., після 1938 залишилось живими всього 36 осіб, твори яких час від часу можна було прочитати хоча б на сторінках провінційної преси. Але ж у тенета репресивних органів СРСР попадали тоді не лише письменники та поети...

Подібні методи масового винищення інтелігенції на території Галичини, Волині та Буковини після 1944 р., як мною відзначалось, не годились: і час уже був не той, і Захід завдяки численним радянським високопосадовим перебіжчикам був тоді досить непогано обізнаний навіть з окремими деталями методики “работы” репресивного апарату СРСР, та й сама “імперія зла” встигла за цей час стати співзасновником ООН, тобто значною мірою “цивілізуватись”. Крім того, на заваді стали надзвичайно розлогі родинні, чи просто дружні стосунки галичан із Заходом. Це зовсім не означає, що в період 1939-1941, а згодом після 1944 р. нікого з них не арештовували. Можна лише з

упевненістю стверджувати, що в тих часах масового характеру ця розправа не мала.

Тепер влада вирішила, що настала, нарешті, пора завдати по українській галицькій інтелігенції такого масованого удару, після якого вона не зуміла б уже більше стати на ноги. І тут знову, як ніколи, знадобилась ОУН-УПА, однак, для початку її терміново необхідно було “залегалізувати” на Заході. Стало конче необхідним наочно переконати західну демократію в наявності активного збройного підпілля в Галичині. У Москві були добре обізнані з тим фактом, що переможним реляціям Центрального Проводу ОУН(б) західні політики довіряють все менше й менше, адже боротьба радянської влади зі збройним підпіллям відбувалася в умовах повного, якщо не абсолютного інформаційного вакууму в радянських ЗМІ й жодного доступу на територію Західних областей України зарубіжні кореспонденти не мали навіть у значно пізніших часах - майже всі наші області до останніх днів існування радянської влади були закритими. Перевірити його повідомлення незалежними джерелами інформації, що було на Заході таким звичним, не було жодної змоги. Але як з літа 1947 р. в Мюнхені стали з'являтися невеликими групами смертельно перетомлені вояки УПА, яким буквально чудом вдалося провратись через кордони ССРСР, Польщі, Чехословаччини (у кінцевому рахунку разом біля 400 осіб), в ЦК ВКП(б) могли бути цілком задоволені, бо навіть найбільші недовірки на Заході наочно переконувались у наявності збройного антирадянського підпілля в Галичині. У Москві нічим особливо не ризикували, адже жодної Гаазької чи Женевської військових та гуманітарних конвенцій радянське керівництво повік не підписувало, але навіть якби й приєдналось до якоїсь із них, особливої біди не було б, адже жодна з них не бере під захист цивільне населення, яке зі зброєю в руках виступає проти законно визнаного світовою спільнотою власного уряду. Сформований у кінці червня 1941 р. у Львові “уряд” Я.Стецька ніхто зроду не признав, тому й УПА юридичного статусу мати не могла, й це в той час, як приєднання в 1939 р. Галичини до ССРСР негласно було визнано в усьому світі. А ось для обґрунтування розправи з галицькою інтелігенцією “Мюнхенський рейд УПА” був чи не найкращою демонстрацією наявності такого збройного опору, за що Центральному Проводу ОУН(б) годилось скласти глибоку подяку та шану від МГБ ССРСР, а декого з них, можливо, навіть нагородити принаймні медалями, а, то

навіть і військовими орденами. Уважаю зовсім не випадковим, що цей рейд відбувся саме влітку 1947 р., коли боротьба влади з УПА перейшла з площини військової у політичну.

Усе-таки необхідно було ще додатково провести, на цей раз найкраще у Львові, голосну акцію, яка б мала солідний міжнародний резонанс. Знову “знадобилась” ОУН-УПА. 20 вересня 1948 р. її бойовиками був страчений при виході з церкви св. Преображення о. протопресвітер д-р Гавриїл Костельник, а 24 жовтня наступного року у власній квартирі – письменник Ярослав Галан. Ні перший, ні другий на той час уже давно жодної визначної ролі в суспільстві не відігравали. Львівський Собор РПЦ, до організації якого лише незначною мірою був причетний о. Г.Костельник (весь його сценарій складали у Москві на рівні Й.Сталіна та його найближчого оточення, маю про це документи, а небіжчик був лише сліпим інструментом в їхніх руках) давно відбувся. Творчий злет Я. Галана також був у далекому минулому, бо крім не дуже високої художньої якості політичних памфлетів проти Ватикану, які напередодні березня 1946 р. відіграли свою фатальну роль політичних доносів, зараз уже не був спроможний нічого путнього створити. Тому, якщо керуватись “нормальною” логікою терористів, враховуючи те, що як один, так і другий безвиїзно проживали у Львові, й були досить доступні для здійснення атентату, обидва вони за свої вчинки повинні були би бути покараними саме тоді, як готувався Собор, або, принаймні, відразу після його закриття, а не два, чи навіть три роки після його завершення, - занадто вже дивно запізнилою, як на мене, виглядає тодішня реакція Проводу ОУН(б). Глибоко переконаний, що знову повторилась історія, яка колись мала місце з міністром Б.Перацьким, тільки тоді виконували замовлення Берліна, а тепер – Москви, а замовникам в обидвох випадках було не спішно...

Справа ще й у тому, що не один Я.Галан виступив із нападками проти Церкви: Степан Тудор написав свій антиклерикальний памфлет “День отця Сойки” в 1937-1941 рр.; Петро Карманський, якому отці Василіяни в Римі надали можливість отримати освіту, а згодом в Аргентині на свої кошти видали його першу поетичну збірку, відплатив пасквілем на мит. А.Шептицького майже одночасно з виходом у світ памфлетів Я.Галана; Петро Козланюк публікує в 1946 р. перший том свого “Юрка Крука”, який усі роки радянської влади використовували для атеїстичного виховання; Володимир Беляєв в 1951 р. завершив

публікацію останнього тому трилогії “Старая крепость”, де всіма доступними йому художніми засобами викривав “вражескую антинародную роль” націоналізму й Церкви, а в 1954 р. у співавторстві з Михайлом Рудницьким видав ще й збірку антицерковних памфлетів; антикатолицьким був увесь творчий доробок Андрія Чайковського, котрий більшу частину свого життя прожив у Коломиї, де й “благополучно” помер в 1935 р., переважно атеїстичним було спрямування новел Василя Стефаніка, вся творчість Осипа Турянського... Список можу продовжити, але проти жодного з них, за винятком хіба що В.Беляєва, якому не раз погрожували, ніколи не було організовано не те, що атентату, але навіть листів зі залякуваннями. Загальне у наші дні переконання про якусь виняткову релігійність галицької інтелігенції у 1930-х рр. далеке від тодішньої дійсності. Для прикладу, світової слави співачка Соломія Крушельницька була онукою та дочкою священників, однак, її ідейним наставником були соціалісти Михайло Павлик та Іван Франко. Жодної участі в релігійних та добродійних акціях, організованих Андрієм Шептицьким, вона не приймала, зате регулярно й то немалими коштами спомогала партію радикалів, яка весь період свого існування у Галичині та на Волині, аж до її розпуску більшовиками у 1939 р., була принциповим ворогом Церкви, духовенства та особисто Митрополита. Зараз нам став відомим весь творчий доробок галицької літератури 1920-1930 рр., публікуємо навіть незначні есе, але досі не віднайшовся жоден письменник, чи поет, який би в тих часах “наважився” свого літературного героя списати з когось із численних священників, а було їх у штаті тільки в одному 1939 р. майже 3500...

Убивство бойовиками ОУН(б) о. Г.Костельника та Я.Галана було здійснено ніби спеціально за замовленням з Києва, чи навіть Москви, бо *влада використала саме їх смерть як привід для грандіозної, досі небаченої “чистки” галицької інтелігенції*: у жовтні 1948 – листопаді 1949 рр. згідно з непідтвердженими документами даними у Львові було арештовано понад 400 осіб, дехто нараховує у кілька разів більше, із числа викладачів вузів та шкіл, лікарів, адвокатів та інженерів і не одна тисяча студентів та старшокласників – усі за стандартним уже звинуваченням у співпраці з ОУН-УПА. До Станіслава тоді “чистку” прибув робити сам заступник Голови Ради Міністрів УРСР член Політбюро ЦК КП(б)У Дмитро Мануїльський, після чого й у нашому місті також не дорахували не одну сотню інтелігентів та

студентів. А були ще Тернопіль, Луцьк, Рівне, Дрогобич, Чернівці, десятки районних центрів...

В наступні найближчі роки час від часу до того чи іншого професора, адвоката, лікаря чи інженера, які були на підозрінні у влади, навідувались, то “підпільний священник” на нічліг, то “зв’язковий” із лісу з проханням зібрати гроші, чи закупити в одному випадку медикаменти, перев’язочні матеріали, в іншому - друкарську машинку, чи папір до неї, а то й просто переночувати кілька ночей. Кожного разу результат був однаковий: тривалі роки заслання за співпрацю з “бандформированиями українских буржуазных националистов”.

Сприяло планам розправи з нею репресивних органів влади ще й їхня надмірна довіра та надзвичайна легковажність. Обмежусь лише одним прикладом. У 1947 р. була арештована член Проводу ОУН(б) - Катерина Зарицька (“Монета”, “Катруся”), під час її арешту були застосовані психотропні засоби, в тюрмі її, поки вона не опам’яталась, повністю переодягли і поклали у труну й сфотографували. Світліну мало що не через кілька годин “верные люди” переслали по своїх каналах прямо до Головного Штабу УПА на руки ген. Романа Шухевича. Здавалось, вже він добре повинен був би знати, звідкіля вона походить, як і те, що в радянських тюрмах для мертвих в’язнів домовини не були передбачені (те, що вона арештована він знав – при її затриманні на вулицях Ходорова була гучна стрілянина, про яку йому не могли не доповісти – бункер, в якому він зі своїм штабом тоді знаходився, був розташований недалеко - в околицях Рогатина). Нагадаю: на календарі - 1947 р., і було вже добре відомо, що трупи розстріляних чи вбитих у боях бандерівців скидали не раз нагими на вантажівки й ночами ховали за містом при дорогах. Тому обидві сторони всіх шосе, що сьогодні ведуть у нас з міста в радіусі 5-10 км від центру – мало що не суцільні кладовища, на яких похована не одна тисяча осіб, які загинули в тих часах в боротьбі з більшовиками. А ось “Тарас Чупринка” повірив, що для “Монети” зробили виняток, і в найближчому номері підпільного журналу “Ідея і чин” терміново публікують некролог з повним переліком всіх заслуг “небіжчиці” перед Проводом ОУН(б) та надзвичайно обгрунтованою постановою про нагородження її Срібним Хрестом Заслуги. Через декілька тижнів, напевно, усміхнений слідчий пред’явив підсудній під час чергового допиту цей номер журналу для ознайомлення. Не треба бути великим

екстрасенсом, щоби не догадатись, як на таку легковірність своїх колег прореагувала “Катруся”...

Маю у своєму розпорядженні не один подібний приклад легковірності на грані злочину. Мушу визнати, що не було навіть найменшого промаху чи навіть дрібної помилки в діяльності збройного підпілля, які б влада не використала з величезною користю для себе – мало що не на кожному кроці відчувалась колосальна різниця у “досвіді роботи”. Тому на наших землях відпала всяка потреба владі створювати в ті часи будь-які фіктивні “контрреволюционные” організації, як це дзержинці чинили на Сході, їх роль блискуче відіграла ОУН-УПА. Я став студентом історичного факультету Львівського університету в 1956 р., вже на ту пору серед моїх викладачів не було жодного, який мав би диплом про вищу освіту іноземного (нерадянського) вузу...

Західна демократія спокійно сприйняла такий тотальний розгром галицької та волинської інтелігенції – жодного разу офіційного протесту за всі післявоєнні роки від неї не надійшло!

Але, коли зі збройним підпіллям було вже покінчено, а боротьба з найменшими проявами українського націоналізму продовжувалась, виникла необхідність знову повернутись до практики створення фіктивних “конспіративних” організацій, рядові члени яких у більшості випадків навіть не підозрювали, що вони діють під контролем чекістів. З відомих причин знаю тільки про деяких із них: в 1966-1988 рр. на території Польщі діяла така липова організація, як “Гордон”, що з “благословення” польського УБ та радянського КГБ поширила свою діяльність на деякі області Галичини, у 80-х у Львові була організована – “Мирон”, в Києві – “Славутич”... На жаль, не були винятками з цього правила й деякі підпільні структури нашої Церкви.

На перших порах серед моїх випадкових знайомих було немало осіб із числа політичних засланих. Після детального вивчення не одного десятка карних справ репресованих священників з часом я почав усвідомлювати дуже сумний та неприємний для мене факт: не все у моїх приятелів клеїться, не завжди у них сходяться кінці з кінцями. Не буду вдаватись в особливі деталі, але на сьогоднішній день своєрідним “визначником” щирості й правдомовності співрозмовника для мене є дані про тривалість його ув’язнення й те, за якою статтею тодішнього Карного Кодексу кваліфікували його провину перед радянською владою. Якщо за один і той же “злочин” двоє людей “одержу-

ють” різні статті й один відсиджує повний термін – “на повну катушку” - десять років виправних таборів (тюрми), чи навіть підлягає “вищій мірі покарання”, а другий - усього півтора за зовсім іншою статтею; якщо у двох аналогічних випадках влада одного злочинця присуджує до страти й тут же негайно виконує свій присуд, а іншого за таку ж провину не лише не карає, а дозволяє йому вчитись в університеті й займати згодом державну посаду, для якої всім іншим необхідна навіть партійність, крім того, всі його діти навчаються у радянських вузах за державний рахунок, - інформації для роздумів більш, ніж потрібно. **У ті часи все можна було сфальсифікувати, крім термінів перебування у в’язниці та статті, згідно з якою відбували покарання...**

Думаю, що настала пора вияснити в міру своїх знань і проблему розправ із сільським радянським активом. Рік тому мало що не всі дописувачі були готові всіх їх приписати діям спецзагонів. Мушу ще раз нагадати всім, що йшла **громадянська війна**, а вона є особливою й кардинально відрізняється від звичайної “класичної”. Протягом п’яти тисяч літ писаної історії людство пережило сотні таких воєн і кожен раз вони відрізнялись від “нормальних” винятковою жорстокістю, повною відсутністю фронту й тилу, в усі часи не було ні своїх, ні чужих, а також і тим, що в жодні рамки навіть релігійних правил, а пізніше й міжнародних конвенцій вони зроду не вписувались.

Наша **громадянська війна (1941-1955 рр.)** аж ніяк не могла бути винятком. Природно, певна частина господарсько-партійного активу, головню на селах, могла подекуди стати жертвою діяльності спецзагонів, але систематичного характеру такі вбивства тоді мати не могли. **Повним абсурдом було б для радянської влади власними руками масово винищувати випускників радянських навчальних закладів, в переважній своїй більшості партійців чи принаймні комсомольців, які тоді становили основу більшовицької системи на селі, що в умовах надзвичайно непопулярної у Галичині та Волині колективізації й так була незначною, - гілляку, на якій сидиш, ніхто не рубає.** Як ми бачили, призначення спецзагонів було іншим і створювались вони для вирішення цілком інших проблем, тому вбивство комуніста-лікаря чи комсомолки-ветфельшера в жодному випадку не входило в перелік їхніх завдань. Звичайно, від випадку навіть сьогодні ніхто не застрахований, в ті роки трагічні випадки, зро-

зуміло, були частішими, однак, повторюю: їх смерть від рук бійців спецзагонів – явище в цілому рідкісне.

Значно частіше вони гинули в результаті **“нарушения революционной законности”** радянським деморалізованим вояцтвом, частина якого була призвана до армії ще в 1938 р. і за довгі роки військової служби вже звикла дивитись на всяке місце постою, як на завойовану територію, а на місцеве населення – як на свого лютого ворога, що цілком уписується в рамки **громадянської війни**. Оприлюднені в останні роки давні таємні доповідні записки керівництва областей до Москви та Києва промовисто описують більшість із подібних випадків їх розправ зі сільською інтелігенцією з поданням міри покарання за кожен конкретний злочин, як правило, тюремні ув'язнення до 5-7 років. Але й вони на загальному фоні 80-90 тис. осіб тоді вбитих становлять загалом незначний відсоток.

Тому й далі дотримуюсь висновку, що **переважна частина партійно-господарського активу**, включно з учителями, мед- і ветфельшерськими працівниками разом із своїми сім'ями гинули як **“зрадники”** від куль бойовиків ОУН-УПА.

Є ще одна ознака **громадянської війни** – в ній не буває переможців. Так було й на наших землях у ті роки. Збройне підпілля було повністю розгромлено, але навіть найзаскорузліші ортодокси від влади розуміли, що це зовсім не та перемога, якою слід хизуватись, а її роковини пишно відзначати щороку, як це тоді вміли робити майже геніально. Як я вже відзначав, в області загинуло 70 чекістів, але імена та прізвища жодного з них ніколи не стояли на табличках із назвами вулиць нашого міста, була просто **“Вулиця чекістів”**, на якій знаходилось обласне управління їхньої організації. Втрати, які понесла радянська влада у ході цієї війни були, думаю, не менш вагомими, ніж у розгромленого нею підпілля, - єдиного блоку комуністів та безпартійних, про котрий так охоче **“розглагольствували”** напередодні кожного **“голосування”** у Галичині та Волині ніколи не склалось, а помітка у паспорті про те, що дана особа народилась на території однієї із Західних областей України для київського начальства завжди було пересторогою про ймовірну небезпеку й **“неблагонадійність”**. В результаті навіть посада **“управдома”** у наших містах стала партійною номенклатурою, на яку призначали обов'язково партійця з числа росіян чи принаймні вихідця зі східних областей України, а голова міськвиконкому в нашому місті в першій половині 80-х рр. – уродженець

Івано-Франківщини, був єдиним місцевим на всі обласні центри Західної України за весь період радянської влади після 1944 р. Російськомовне населення, якого в порівнянні хоча б до Естонії у нас було вдвічі менше, так в основній своїй масі української мови не засвоїло, хоч деякі з них прожили серед нас більше півстоліття. Думаю, всі ці обставини також слід віднести на рахунок **громадянської війни**, а не просто політики русифікації.

Мое інтерв'ю було надруковано під заголовком **“Історія – вчителька життя. Та чи вчимося ми в неї?”** Як кожна добра вчителька, історія може виставити нам хіба що **“незадовільно”** за те, що ми погано засвоїли уроки своєї давнини й цілком ігноруємо історичний досвід хоча би близьких сусідів, але юридичного статуту її оцінка в жодному разі мати не може і не повинна. Насмілюсь повторити сказане мною рік тому: **історія не має права судити явища та особи – на це є призначені тільки судові органи; не може нікого звинувачувати, - для цього служить прокуратура; врешті, в її функції не входить і захист кого б то не було, - із цим в усі часи непогано справлялись адвокати; ніяк не може вона кого б там не було реабілітувати – для цього в усіх країнах існують парламенти й президенти. В неї єдине завдання – виявити причинно-наслідкові зв'язки подій та явищ минулого.** Тому й мій аналіз перебігу подій на наших землях в 20-х – першій половині 50-х рр. минулого століття зроду не претендував і не може домагатись на щось більше, ніж звичайні роздуми історика-професіонала (моя освіта й науковий та педагогічний стаж тривалістю понад 45 років дають мені право так себе називати).

Щоразу, як у пресі чи наукових монографіях з'являються матеріали, які чимось не вигідні ОУН, мало що не моментально публікується книга (стаття) то одного історика (публіциста), то іншого, де все, звичайно, оголошується фальшивкою (наклепом) на добре ім'я, якщо не цілої організації, то когось з **“винуватців торжества”**. І це в той час як переважна частина Проводу мало що не все своє свідоме життя прожила на Заході й тому добре обізнана, що **істина в усіх випадках установлюється не на сторінках преси чи наукових досліджень, які в кращому випадку і, то після ретельної експертизи можуть бути лише доказами, а у судах.** І для цього йому наймати працівників із сторони не має жодної необхідності, бо своїх докторів права цілком вистачає, хіба що, може, зі своїх вони також готові зідрати шалені гонорари? А тим часом не знаю жодного випадку, щоб десь

колись у якійсь країні протягом останніх півстоліття ОУН будь-якого відламу судилась й відстоювала істину про своє нічим не заплямоване минуле. Між тим, Ришард Торжецькі, Юзеф Туровські, Владислав Семашко, Едвард Прус, Веслав Шота, Антоні Щесняк, Григорій Стецюк, Віктор Поліщук та десятки інших дослідників, журналістів чи письменників, які у свій час опублікували не одне дослідження й немало публіцистики про страшні “здобутки” націоналістів, наскільки мені відомо, ще живі, а останній у своїй книзі навіть подав свою канадську домашню адресу, так що всі вони цілком доступні законодавству будь-якої країни. То чому б не організувати міжнародний суд, аби, нарешті, з'ясувати, хто, що й де і в яких творах допустив ту чи іншу помилку, чи звів наклеп на когось із членів, не говорячи вже про всю організацію в цілому? Варто було б на цьому процесі зіставити свідчення очевидців, поки вони є ще живими, з чисельними канадськими, американськими, польськими, чеськими, а особливо радянськими публікаціями й, нарешті, в'яснити, наскільки вони є фальшивими. Повторюю: істина встановлюється лише за посередництвом суду. Але, видно по всьому, до міжнародного суду поки що дуже далеко; очевидно, чекають, щоб ті, що могли б там засвідчити численні морди людей від рук бандерівців, повмирали від старості...

Як маємо оцінювати описані мною події не такої вже далекої нашої давнини? Однозначної оцінки надзвичайно складного суспільного явища, яким була тоді громадянська війна, дати не можна.

Однак двох думок стосовно оцінки дій тодішнього Центрального Проводу ОУН-УПА, що без усякого, навіть найелементарнішого аналізу галицької дійсності, кинув українське населення у страшне горнило кровопролиття, яке, крім непоправних величезних людських утрат, до жодних інших результатів призвести не могло, на мою думку, бути не може. Уже від часів польської окупації краю, все, що чинили лідери УВО-ОУН, було лише на користь нашим ворогам і на шкоду нашому народу.

Жодних політичних дивідендів не отримали націоналісти від своєї співпраці й з німецьким фашизмом. Мені дуже дивно, невже ніхто з них не читав гітлерівську “Mein Kampf”, яку в 30-х рр. можна було придбати мало що не в кожному порядному книжковому магазині не лише Німеччини за сміховинну низьку ціну? Невже забули німецьку мову, якою їх навчили вільно володіти в часі навчання у гімназіях? Невже не повірили принизливій та знущальній там оцінці сло-

в'ян? Невже навіть такий надзвичайно пересічний політик, який у стрийській гімназії не вилазив із “посередньо”, а зі Львівської політехніки був відрахований за неуспішність й усе наступне життя більше не ризикував десь вчитись, міг серйозно розраховувати на те, що в ході вирішальної битви між двома тоталітарними системами – більшовизмом і фашизмом, для політичних лідерів яких навіть сам термін “Незалежність України” був ненависним, ми мали хоча б один шанс із тисячі одержати її в червні 1941 р. з рук А.Гітлера? І це при тодішньому колосальному економічному потенціалові наших земель, який в умовах Другої світової війни для німецької армії був дорожчий за всяке золото!

Ще менше стало в нас шансів здобути Незалежність у наступні роки, коли могутній військовий потенціал Радянської армії в 1945 р. був так необхідний Заходу в його війні з Японією. Адже без утручання СРСР війна проти неї США та Великобританії могла затягнутись згідно з цілком тверезими оцінками експертів Пентагону до 1949, а то й до 1953 р., а на відміну від радянського керівництва вказані уряди завжди надзвичайно боліче реагували навіть на незначні власні людські втрати, тому й намагалися за всяку ціну їх завжди уникати в минулому й дотримуються цього правила також і у наші дні. Що значила тоді для західних політиків у такому випадку доля якоїсь там Галичини, багато з яких навіть не знали, де вона знаходилась.

Політика, як відомо, є мистецтво неможливого, але перш, ніж піднімати народ на збройну боротьбу, слід було прорахувати всі наші, навіть найменші, шанси на перемогу. А в тих часах їх не було жодного.

Важко, звичайно, не погодитись із тим, що політичні гасла Проводу ОУН-УПА про швидку його перемогу над усіма ворогами, про негайне здобуття ним Незалежності, варто лише всім взятись за зброю, фізично знищивши перед цим усіх власних “зрадників” й перемогти в одній-двох битвах, чи провести пару успішних атентатів, були надзвичайно на той час привабливими, а тому в переважній більшості галицького суспільства дуже популярними. Але ж крім цих гучних декларацій та гасел, нічого іншого за душею в наших “лідерів” не було. Народна мудрість знає від віків, що добрими намірами вистелена дорога до пекла. Тому, хоч наміри в лідерів ОУН дійсно були чи найбагатшими, сьогодні можемо їх назвати звичайнісінькою політичною авантюрою та спекуляцією найдорожчими для народу

ідеями. Кинути населення Західної України, яке становило нечисленну частину нації у тих часах, у збройне протистояння проти найсильнішої тоталітарної системи світу могло призвести всіх нас лише на грань повного фізичного винищення.

Це чудово усвідомлювало політичне керівництво Чехословаччини як у дні Мюнхена у 1938 р., так і тридцять років пізніше. В обох випадках воно прекрасно розуміло, що прийняте ним рішення залишити армію в казармах й відмовитись від відкритої збройної боротьби з окупантами, для них самих буде рівнозначне політичній смерті. Однак *доля нації для них важила значно більше, ніж власне політичне благополуччя або авторитет того чи іншого лідера*. На жаль, такого керівництва ми не мали ні тоді, ні згодом....

Крім того, першою умовою для здобуття Незалежності в усі часи було згуртування всіх політичних сил і необхідність добитись повної єдності народу. **Не знаю жодного випадку, щоб Центральний Провід ОУН виступив з ініціативою ведення хоч якихось переговорів із будь-якою з десяти названих мною українських політичних партій про вироблення спільної програми дій навіть проти окупаційної польської влади.**

Що вже говорити про якесь досягнення національної єдності в масштабах Галичини чи Волині, як у власних рядах її зроду досягнуто не було. **Історія УВО-ОУН – це історія майже безперервної фракційної боротьби та розколів, часто з кривавими наслідками.** Більшовики на території Західних областей України в 1940 р. насилують тотальне переслідування галицької інтелігенції та духовенства, в самому розпалі – початок їх депортації у віддалені райони ССРСР, а в Кракові 10 лютого бандерівці створюють власний “Революційний Провід ОУН”, організаційно завершивши своє відділення від мельниківів. Гітлерівці посилюють терор проти будь-якого прояву національної свідомості й 9 лютого 1942 р. заарештовують, а через декілька днів у Києві розстрілюють у Бабиному Яру велику групу українських інтелігентів, серед яких і Олену Телігу, а від ОУН(б) саме тоді відходить група І.Мітрінги. В той час, як у Галичині стоїть питання про виживання збройного підпілля УПА, в 1947 р. в Німеччині утворюється “нова опозиція” в особі М.Прокопа, Дарії та Левка Ребетів, В.Охримовича та інших. В Міттенвальді (також Німеччина) рік пізніше, в серпні 1948 р. виникає ще одна, нова сварка, на цей раз між “вождем нації” з однієї сторони та М.Лебедем, В.Стахівим із компанією з про-

тилежної; згодом відкололись Ю.Лопатинський з ще однією групою невдоволених; в лютому 1954 р. маємо новий розкол у Центральному Проводі, на цей раз його покинули З.Матла з Л.Ребетом...

Так “думали”, так “турбувались” про долю України члени Центрального Проводу ОУН(б)... Ті, що вважають мене необ’єктивним, можуть познайомитись з думкою ген. Романа Шухевича про ці “милі сімейні” чвари у власних рядах. Вона, як не дивно, опублікована на Заході вже давно.

Повністю й завжди ними ігнорувалась діяльність нашої Церкви. Про неї згадували кожного разу, як і передбачував це єп. Г.Хомишин, лише тоді, як виникала нагла потреба зібрати кошти на проведення тієї чи іншої акції; а від середини 1947 р. узяли патронат над нею, напевно, вимушено, не без “підказки” із Москви. Безнастанні заклики єпископату УКЦ, звернені в першу чергу до Проводу ОУН(б) не братись за зброю, не помножувати й так несамовито величезних утрат, які на той час вже зазнало населення Галичини та Волині у Другій світовій війні, навіть елементарної уваги в нього не викликали. Для того, аби зрозуміти й оцінити тоді дії єпископату нашої Церкви, необхідно було мати культурний та інтелектуальний рівні дещо вищі, ніж його мали тодішні “вожді” нації.

Безперечно, і Митрополит, і єпископи у своїх діях у першу чергу керувались нормами християнської моралі. Але не тільки. Андрей Шептицький належав до числа чи не найбільш інформованих політиків сучасної йому Європи. З ним вели переговори міністри Тимчасового уряду Росії, його приймали у себе Президенти Франції та США, прем’єри Англії, Франції, розуміння своєї позиції він знайшов у Державному департаменті США. А його глибоке переконання, що існує політична альтернатива збройній боротьбі за Незалежність України згодом блискуче підтвердилась на прикладі Індії, де в результаті надзвичайно вдало організованої Мохандасом Карамчандом Ганді політики громадянської непокори – “сат’яграха”, Великобританія врешті вимушена була в 1947 році покинути межі цієї супердержави, майже субконтиненту, й надати їй політичну незалежність. До речі, свою ідеологію Махатма, як ще інакше називали М.К.Ганді, розробив на основі засвоєння ідей Г.Торо, Л.Толстого, Євангелій та індійських священних книг. Про всі згадані мною твори та авторів більшість випускників тодішніх галицьких гімназій мала непогані знання, необхідно було лише вміння використати їх на практиці, а його якраз не

вистачало... Уже в наші дні послідовник ідей Махатми – Мартін Лютер Кінг та очолюваний ним рух за права негритянського населення США практично добився всіх запланованих завдань та й то в повному обсязі переважно за допомогою ненасильницьких дій. Саме за це і було його нагороджено Нобелівською премією. Так що альтернатива збройній боротьбі завжди існувала...

Тому вважаю всіх членів Центрального Проводу ОУН звичайними карними злочинцями-терористами, які у свій час повинні були би підлягати покаранню Міжнародного Трибуналу. С.Мілошевич зі своїми генералами, яких сьогодні судять у Гаазі, в порівнянні з ними – звичайнісінькі шкільні бешкетники, бо на кожного вбитого на Балканах із їх санкцій, у нас Галичині гинули сотні, якщо не тисячі...

Уважаю також, що не підлягають жодній реабілітації всі ті бойовики УПА, в першу чергу провідники СБ, на руках яких є кров невинних співгромадян, особливо дітей, жінок та перестарілих, незалежно від того, до якої національності вони у свій час належали: євреїв, поляків, білорусів, росіян, не говорячи про своїх українців. Не можемо також повністю ігнорувати не одну сотню, а подекуди й тисячі карних справ, які сьогодні зберігаються в архівах кожного з обласних управлінь західних областей СБУ, із яких виходить, що єдиною “причиною” для багатьох кривавих розправ були в ті часи звичайнісінькі непорозуміння навіть між родичами, що вже говорити про сусідів, особливо тих, із якими були спільні межі на полях, чи просто знайомі, яким потрібно було нарешті повернути позичені колись гроші, або з якими ще в юнацькі роки не “поділили” дівчину під час танців... Переконалий, що оцінка А.Шептицьким усіх їх як “ворогів народу” не втратила своєї політичної актуальності й у наші дні.

Тому обмежуся підсумковою оцінкою бандерівського терору, оприлюдненою в 1970 р. загальноновизнаним класиком сучасної української літератури Олесем Гончарем: *“Історія знає багато прикладів того, як носії фальшивих людинонезалежницьких доктрин неминує скочувались у болото виродження, деградації, із “борців за ідею” перетворювались у звичайних бандитів, катів, вбивць, заплямованих незліченними злочинами перед своїм народом і людством... Націоналістичні дітовбивці, мордувальники, котрі щодня більше деградували у своїх жорстокостях, у садизмі, втрачали*

остаточно подобу людську й не зупинялись ні перед чим, не визнаючи ніякої моралі, ані закону, ні права, окрім права ножа й багнета...” Переконалий, що він від своєї оцінки тогочасних подій сьогодні не відмовився б.

У наші дні на кошти правих “національних” партій в Україні опубліковано не одне наукове дослідження, немала частина із яких базується на великій кількості зібраного наукового матеріалу. Не моргнувши й оком, їх автори, а подекуди це дипломовані історики, проголошують всі жертви бандерівського терору, включно з малими дітьми, “колабораціоністами”, навіть не задумуючись над значенням цього терміна. І це в той час, як донедавна його відносили лише до осіб, які співпрацювали з німецькими окупантами. Але залишім осторонь суперечку про суть дефініцій і задумаємося над тим, що з розгромом УПА історія, на щастя, не припинила свого існування й життя продовжувалось. Місця страчених, часто зовсім невинних людей, зайняли інші. У нашій області, для прикладу, у 1985 р. до адміністративного апарату відносили 66,8 тис. осіб, в т.ч. 21,3 тис. чол. – керівництва. Згідно з дивною “логікою” цих учених – усі вони, звичайно, “колабораціоністи”, як і ті, що вже у наші дні на чергових виборах свої голоси віддають не за кандидатів “національних” партій. Не задумуються такі “дослідники”, що вже маємо немало політиків, які готові повторити страшний галицький та волинський експеримент 1943-1955 рр., але на цей раз - у загальнодержавному масштабі.

Однак, *якнайвищої поваги заслуговує та частина збройного підпілля УПА, хто, незважаючи на всі несприятливі обставини, зберіг свої руки чистими від невинної людської крові.* Таких, по суті, значно менше, ніж би нам сьогодні бажалось, але вони були. Зустрічав немало сміливців, що мали відвагу навіть у ті страшні часи з неабиякою безпекою не лише для власного життя, але й для своїх родин, рішуче засуджувати криваві розправи над мирним населенням. Саме вони, хай навіть під впливом абсолютно нереальних політичних гасел та декларацій Проводу пішли в УПА, згодом перейшли через пекло громадянської війни, страхіття сталінських казематів, жахи ГУЛАГ’ів, поневіряння після виходу на “волю” - усе заради однієї ідеї – боротьби з більшовизмом. На вітвар боротьби за Незалежність України вони нерідко віддали все, що мали, а більшість із них найдорожче, що є у людини – своє життя, але не тільки. Хоча на високому офіційному рівні не раз у ті часи проголошувалось, що батько за сина,

а син за батька не відповідають, на практиці цього ніхто не притримувався. Навіть над мертвим, котрий лежав тоді кілька днів на бруківці під Ратушею в нашому місті, його рідна мама не мала права витерти сльозу з очей, бо ризикувала цієї ж ночі з дітьми, які залишились у хаті, опинитись у товарняку, який направлявся в далекий Казахстан, чи до Сибіру.

На жаль, навіть після десяти років Незалежності наша держава не завжди з ними чинить справедливо. У свій час усі вони були суджені за ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР, які були настільки відомими, що в таборах їх прозвали "галицькими". Донедавна мала всі підстави стати такою ж "популярною" стаття 196 КК УРСР, на яку кожен раз проводили перекваліфікацію складу їх злочину сучасні судові органи вільної України, навіть тоді, якщо жодних злочинів радянські слідчі в 40-50-х рр. їм пред'явити не зуміли. В цьому наші юристи ще більш "принципові", ніж у свій час були каральні органи неіснуючої вже 10 років держави. Адже радянська влада **сім разів проголошувала амністію** в 1944-1949 рр. усім, хто з'явиться з повинною зі зброєю в руках, але має руки, чисті від крові мирного населення. Я прекрасно обізнаний у суттєвій різниці між юридичними термінами "амністія" та "реабілітація", але невже ми, суспільство, заради добра якого ці люди віддали все, що мали, неспроможні віднайти в себе крихітку милосердя й реабілітувати їх, на тих же умовах, на яких більше півстоліття тому радянська влада амністувала їхніх товаришів по зброї? Тому звертаюсь до Гаранта Нашої Конституції – Президента України Леоніда Даниловича Кучми із проханням: з нагоди 10-річчя Незалежності України, яке ми недавно відзначали, реабілітуйте, будь ласка, всіх учасників громадянської війни у Галичині, Волині та Буковини, яким слідство у свій час не довело, що їхні руки - у крові невинних людей. Сьогодні не повинно мати жодного значення те, що у свій час вони були арештовані зі зброєю в руках. Звичайно, дія Закону чи Указу повинна бути обмежена тільки подіями в західних областях України в 1939-1941 й 1943-1955 рр. і в жодному випадку не стосуватись нашого сьогодення.

Вважаю: на тій же підставі повинні, нарешті, бути реабілітовані воїни Дивізії СС "Галичина", бо вони у свій час ішли захищати не фашистську Німеччину, якій в 1944 р. уже нічого допомогти не могло, а свою Батьківщину. Звичайно, мова може йти лише про тих із них, які до служби в Дивізії та після не заплямували

ли своїх рук кров'ю мирного населення чи службою у поліції, як українській, так і німецькій, СБ, а особливо у обслузі концтаборів. В липні – листопаді 1997 р. я звертався до Генеральної Прокуратури та Верховного Суду України з обґрунтованою розлогою заявою про це, але отримав відповідь, із якої не можна не дійти висновку, що чиновник, котрий мені відповів, не знає навіть основ законодавства Міжнародного Трибуналу в Нюрнбергу. На Заході юристи більш обізнані з матеріалами цього процесу, бо мають змогу їх вивчити у повному обсязі перш ніж використати на практиці, в той час як у нас у російському перекладі, й то з великими пропусками опублікована ледве чи не його третина. Не знаю жодного випадку, щоби в Америці чи Європі хоча б одного дивізійника згідно зі статтями Трибуналу притягнули до кримінальної відповідальності чи до суду, а хто їх тільки не перевіряв: контррозвідки США, Канади, Великобританії, Франції, Інтерпол, "комісія Кашена" у Канаді... У нас згідно з тими ж статтями згаданого нами Трибуналу досі ніяк не можуть їх реабілітувати. До речі, скільки не погрожували офіційні представники ССРР, навіть з трибуни Генеральної Асамблеї ООН, подати матеріали про "злочинну" діяльність дивізійників, вони протягом півстоліття так і не спромоглися за західним стандартом відкрити хоча б одну кримінальну справу. Для них і такий тривалий термін виявився замалим навіть для оформлення однієї карної справи...

Таким чином, сьогодні є нагальною потребою не проголошувати когось воюючою стороною, а завершити процес реабілітації, в основі якої поставити необхідну умову: кожен реабілітований учасник громадянської війни у Галичині, Волині та Буковини, незалежно від того, де він тоді перебував: в УПА, чи Дивізії, повинен мати руки вільні від невинної крові мирного населення, незалежно від його національності, а чи мав він при його затриманні зброю, чи ні, в наші дні не повинно це мати жодного значення.

Зустрівся я у своїй практиці ще з одним фактом: надмірною заполітизованістю наших судових органів. У вересні 1998 р. мною було піднято клопотання про реабілітацію Катерини Зарицької ("Монети". "Катрусі"), яка цілком непричетна до організації громадянської війни, зате була засновником і очолювала в 1943-1947 рр. Товариство Червоного Хреста в Галичині. В її судовій справі немає чітко визначеного складу злочину, крім того, цілком є очевидним, що судили її за явно фальсифікованою справою. І хоча Генеральна Прокуратура та

Верховний Суд України не спромоглися довести неправоту жодного висновку моєї просторої заяви, "Монета" досі не є реабілітованою. Вона давно вже померла, жодного майна при її затриманні вилучено не було, все ж її реабілітація конечно необхідна всім нам, живим, адже кожен акт милосердя облагороджує наше суспільство, подає нам надію, що може хоч у цьому ми, врешті, колись наблизимось до Європи, про що кожного разу ведемо мову навіть на найвищому рівні, але практично в цьому напрямку мало що робимо.

Одночасно необхідно на державному рівні потурбуватись про нормальне існування всіх реабілітованих учасників подій 1939-1941, 1943-1955 рр. Їхні теперішні пенсії у декілька разів нижчі від офіційно визначеного прожиткового мінімуму, а про інші пільги, особливо на Східній Україні й мови бути не може. Як не скрутно в нашій державі, але вже якщо їх наважились реабілітувати, необхідно відшукати кошти, щоб всі вони мали забезпечену старість. Думаю, після того, як Німеччина з Австрією нарешті почала виплачувати мізерні згідно з західними стандартами, але в наших умовах такі суттєві компенсації давнім "остарбайтерам", прийшла, нарешті, вже пора звернутись до нашого великого східного сусіда про виплату ним згідно з тими ж правилами подібних компенсацій "вестарбайтерам", підневільними руками яких зводилась не одна "стройка социализма" у Сибіру, на Уралі чи на Далекому Сході. Юридичною підставою для такого клопотання повинен стати хоча б той факт, що Борис Єльцин у перші дні після проголошення Незалежності Російської Федерації визнав її юридичною правонаступницею СРСР й усі керівники колишніх радянських, а в той час уже незалежних республік погодились із ним без жодного заперечення, в тому числі й наш Леонід Кравчук – перший Президент Незалежної України. Дана дипломатична акція могла б бути узгоджена із аналогічними діями урядів Естонії, Латвії, Литви, Польщі та Молдови, громадяни яких разом із не однією сотнею тисяч галичан, волинян із буковинцями супроти свого бажання, на розлогих просторах Сибіру, Казахстану та Середньої Азії, насильно стали "ударниками строек социализма."

Переконаний, що все, про що йдеться в цій публікації, є складовими Програми Національного Примирення, яка конче нам усім необхідна. Це показало в тому числі й святкування 10-річчя Незалежності України. На державному рівні із залученням найбільш кваліфікованих спеціалістів (учених і урядовців) під патронатом Пре-

зидента України та Верховної Ради слід розробити таку Програму, розраховану, принаймні, на 5 років, якщо не більше. Необхідно при цьому врахувати позитивний досвід Іспанії, де подібна програма виявилась надзвичайно ефективною. Мусимо нарешті усвідомити, що, для прикладу, під Бродами влітку 1944 р. і воїни Дивізії СС "Галичина", й радянські солдати генерала Павла Рибалка, які тоді знаходились по різних сторонах окопів і стріляли один в одного, кожен по своєму, але всі гуртом боролись за Незалежність України. Такою вже є алгебра логіки нашої історії, а ми далі продовжуємо жити по прямолінійних схемах її арифметики. Дуже хочу дожити до того часу, як на кладовищах, де лежатимуть разом їхні тлінні останки, буде встановлено один спільний для всіх напис "Полеглим за честь й незалежність Батьківщини" як це вже добрий десяток років тому здійснили в Іспанії, де на могилах франкістів та їхніх тодішніх ворогів у громадянській війні середини - кінця 1930-х рр., подібний надпис давно примирив їх між собою. Мав можливість відвідати не одне кладовище часів Першої світової війни на Верденських полях у Франції, тому можу особисто засвідчити, як дбайливо там доглядають могили давніх ворогів, у нас же й далі продовжують воювати навіть із мертвими, ніби Друга світова війна все ще досі триває. Гірко визнати, але могили, пам'ятні знаки увіковічення подій минулої війни, тому, що ніяк вони сьогодні не вписуються у вузькі рамки "нового" бачення історії, у нас занедбані, а то й просто поступово й то цілком свідомо плондруються, а не раз навіть відкрито знищуються. Видно по всьому, із мертвими воювати легше, їм уже не болюче...

На рівні всього суспільства мусимо, врешті, навчитись вибачати своїм учорашнім ворогам. Але перш ніж пробачати комусь і просити вибачення у колишніх ворогів, мусимо розібратись у своєму власному минулому, необхідно добре розібратись, хто заслуговує на всенародну шану, а кого самі маємо, звичайно, морально засудити, а не чинити мало що не з кожного негідника, а то й кримінального злочинця національного героя. В іншому випадку маємо всі шанси уподібнитись населенню Ольстера, де кожен раз відзначення події 300-літньої давнини перетворюється у солідні вуличні бої, нерідко з людськими жертвами.

Рік тому я запитував: "Що залишимо в спадок внукам й правнукам?" Сьогодні маю всі підстави бути переконаним у тому, що швидше всього це буде взаємна ненависть, успадкована від наших ді-

дів, від нашого історичного минулого. Уїнстон Черчилль у свій час відзначав, що суспільство, де завели між собою суперечку минуле й сьогоднішнє, втрачає майбутнє.

Тому для нашої молодії, ще не зміцнілої Держави як повітря, як та чиста вода **необхідною є політика національного примирення**, а не безконечні, нікому тепер не потрібні, більше того – згубні пошуки в минулому та сьогоденні “зрадників” та винуватців, на яких кожен раз можна звалити вину за те, чому справи в нас ідуть не так успішно, як усім нам хотілось би. Пора, врешті, згадати старе французьке прислів’я: “Кожен народ має той уряд, який заслуговує.” Для миру та спокою в державі конче необхідно, але не політикам, нехай займаються тим, заради чого вони вибрані у Верховну Раду, а історикам та філософам розібратись у нашому нелегкому й непростому минулому і на підставі об’єктивного аналізу розробити для користування всьому суспільству таку схему, яка б задовольнила всіх.

Для повсякденного вжитку кожна нація використовує історичний міф, запозичений зі свого минулого. Але як обережно всюди ставляться до предмету майбутнього поклоніння!.. Скільки турботи проявляють, щоби, не дай Боже, ним не роздмухати чвар чи міжнаціональної ворожнечі! Як піклуються про те, аби не образити своїх, навіть не безпосередніх сусідів! В перші роки Незалежності, очевидно, завдяки низькому професіоналізмові команди Президента в числі національних героїв опинились особистості з вельми сумнівним внеском у нашу історію. Крім того, принаймні на побутовому рівні, звернення до їх діяльності пересварило нас не з одним сусідом. Згадаймо хоча б ажіотаж навколо демонстрування кінофільму “Вогнем і мечем”, хоча головний режисер Єжи Гоффман надзвичайно тактовно намагався приглушити всі антиукраїнські пасажі оригіналу Генріка Сенкевича. А що вже тоді говорити про нашого неблизького південного партнера, куди виїхала не одна тисяча давніх наших громадян!.. Те саме може сказати про відзначення кожного чергового ювілею битви під Полтавою.

Міф про якусь виняткову роль ОУН у здобутті нашої Незалежності болісно сприймається багатьма живими свідками тих подій навіть у західних областях України, що вже тоді говорити про її Схід, де не одна сотня тисяч громадян досі оплакують своїх близьких, які загинули в Галичині тоді, як у всьому світі Друга світова війна давно вже закінчилась. Тільки за дуже приблизними

моїми підрахунками сьогодні в Україні в цілому проживає більше мільйона осіб, яких у ті часи обпалила наша громадянська війна...

Націоналізм завжди був своєрідним політичним наркотиком. Кому не хочеться відносити себе до винятково обдарованої нації? Хто не хоче виводити свій родовід безпосередньо від Адама та Єви, а Рай, де вони проживали, знайти, приміром, в околицях Коломиї чи Львова?.. Уже зараз маємо “спеціалістів”, які не відчувають найменшої різниці між Галичиною та Галілеєю... Ще трошки і сам Ісус Христос буде оголошений корінним українцем.

Крім того, націоналісти завжди обіцяли те, що найбільш приємним є для кожного з нас усіх, але зроду не думали виконувати обіцяне, чи принаймні вибачитись, якщо здійснити заплановане були неспроможні.

В наші дні, на жаль, навіть із високої передвиборчої трибуни зовсім недавно подекуди звучали заклики до “помірного націоналізму”. Це нагадує мені старий анекдот про жінку, яка була трошки вагітною. Давно наші політики не в ладах із політичною термінологією, інакше як пояснити той факт, що вже не один рік ми дивуємо світ не менш анекдотичним неологізмом - “ближнім зарубіжжям” і дипломатам не просто пояснити своїм колегам у сусідніх країнах, що це означає. Ніби є заграниця, але зовсім не така, як вважається згідно з нормами міжнародного права й признається в усьому світі, а якась інша, особлива, й можливо її взагалі немає. Зовсім як та жінка, про яку вище згадав... За плутанину в термінах “лідерів нації”, коли в минулому своєчасно не зуміли провести чіткої грані між патріотизмом та націоналізмом в умовах існування тоталітарної системи, українське населення Галичини, і не лише воно одне, вже заплатило непомірно високу ціну. В наші дні, в умовах демократії при існуючій криміногенній анархії та нерозвиненості державних структур, жертв у результаті подібної плутанини в термінах може бути набагато більше.

Тому гратися навіть у “поміркований націоналізм” у наш час економічних та політичних негараздів особливо небезпечно. Відноситься це як до зовнішньої, так і внутрішньої політики. В першому випадку ризикуємо залишитись у повній політичній та економічній ізоляції, а всередині країни можна викликати таке міжнаціональне протистояння, якого не було навіть у нас в 1940-50 рр. Україна завжди знаходилась на перехресті культурних, релігійних та етнічних міграцій. Лозунг “Україна – для українців”, котрий уже не раз оприлюд-

нювався у нас на мітингах та зборах, може призвести до сумних результатів. Не сміємо забувати всіх трагічних наслідків для власного народу політика, який у свій час гуртував націю під промовистим гаслом "Один народ, одна держава, один вождь!" (Ein Volk, ein Reich, ein Fuhrer!). Чим це закінчилось – знають всі. На жаль, серед лідерів більш ніж сотні офіційно зареєстрованих у нас політичних партій є чимало осіб, що готові повторити його трагічний експеримент у наших умовах.

З таким багажем іти нам у Європу просто не годиться – нас туди з ним не пропустять. Там люди, в основному, живуть згідно з іншими стандартами, до вироблення яких і вони прийшли не відразу. 18 листопада 1965 р. з Риму прозвучав заклик трьох польських єпископів, серед них був і теперішній Папа, до німецького народу: "Ми просимо й просимо пробачення у вас!" На цей заклик до міжнаціонального примирення, що прозвучав із Ватикану, в Польщі мало що не наступного дня відповіли дружнім хором протестів і не лише комуністи, але й праві, а також переважна більшість інтелігенції. Однак сьогодні вже в нікого не викликає найменших сумнівів той факт, що тоді мали рацію ці троє сміливців, а не широка громадськість і навіть не нація в цілому. Час все розставив на свої місця...

В 1996 р. у Кракові польські єпископи мене не раз запитували: "Чому Верховна Рада України ніяк не прореагувала на прохання Польського Сейму про вибачення стосовно операції "Вісла", зверненого до українського народу?" Думаю, що й по сьогоднішній день наші депутати не знайшли навіть кількох годин для того, тільки б хоча обговорити цю пропозицію донедавна чи не найвірнішого нашого стратегічного сусіда. А там досі чекають на слова вибачення та не від Президента, він це вже зробив, а від депутатів Верховної Ради.

Пора, нарешті, на рівні суспільства всім нам зрозуміти, що в усіх наших негараздах і ще більше в поразках винуваті переважно не стільки наші сусіди з усіх сторін світу, як ми самі, наші політики й, на жаль, наші предки. А тому пора перестати звинувачувати всіх сусідів, без жодного винятку, в кожній нашій біді. Не забуваймо, що як добре покопатись у нашому спільному минулому, то не один наш теперішній сусід також може віднайти декілька десятків, якщо не більше, епізодів, коли уже винуватих необхідно буде шукати серед наших не таких уже й далеких предків, і то на нашій території... Невже вся зовнішня політика Нашої Держави має зводитись лише до то-

го, що ми будемо постійно пред'являти то одному, то іншому нашому сусіду солідні рахунки за минуле? Чи вистачить тоді в нас часу для встановлення нормальних добросусідських економічних і політичних відносин із ними?

Як і всяка інша держава маємо не просте минуле. Хоч за професією я історик, все ж вважаю, що ми всім суспільством занадто багато приділяємо часу й виділяємо немалі матеріальні засоби для дуже вже частих відзначень всяких ювілеїв. Знову, котрий вже раз, закликаю глянути на Європу. Давно там стали звичайними робочими днями, якщо вони не припадають на неділю, всі роковини початку та закінчення Другої світової війни. І не потрібно думати, що ця війна зібрала криваві жнива лише тільки на землі нашої Батьківщини. Майже вся Західна Європа в 1945 р. лежала в руїнах, безповоротно загинула значна частка її культурної спадщини, яку жодними грошима не оцінити; в усіх країнах, особливо у Німеччині, Англії, Голландії, Бельгії, чи Франції більшість сімей також недорахувалась своїх близьких. Але вже понад десять років там відзначають ці роковини тільки як суто сімейні дати чи дні поминання померлих на приватному рівні.

Думаю, що маю рацію ще й з таких міркувань: притаманна всім нашим державним ювілеям дуже солідна доза фальші, адже ми згадуємо про наших ветеранів кожен рік лише 22 червня, чи 9 травня й спокійно проходимо повз їхні біди та проблеми всі решта днів. Тому й живуть вони в нас чи не найгірше в Європі. Нагадує це мені ще одне "свято" із минулого, коли можна було немилосердно знущатись із дружини й навіть бити її круглий рік, зате 8 Березня обов'язково слід було прийти додому принаймні з тортом. І всі тоді були страшенно задоволені. Прошу зрозуміти мене правильно. Я за те, аби ми відзначали кожен по-своєму і навіть усі гуртом всі названі мною свята, але будьмо уважні й чуйними до "винуватців" торжеств кожний день, а то й усяку хвилину протягом усього року, а не тільки кілька годин раз на рік.

Не можу проминути у зв'язку з цим ще однієї болісної проблеми. Те, що ми, хоча й не відразу і не на всій території України, але в основному розлучилась із "вікопомними" маяками комуністичного минулого, можна лише вітати. Однак, на Західній Україні історія як була, так і залишилась в однобічному висвітленні, лише комуністичні стандарти вже десять років успішно замінюються на не менш фальшиві націоналістичні, та й то тільки бандерівського спрямування. Але

хіба лише одна ОУН(б) боролась за Незалежність України? Смію стверджувати, що не лише у нашому місті, а й в інших населених пунктах Західної України чомусь не знайти вулиці Андрія Мельника чи когось із його близьких співробітників із Проводу ОУН(м), при тому що він не один десяток років прожив у нашій області. Я вже не говорю про те, щоби йому чи комусь із його друзів поставили у нас навіть найскромніший пам'ятник чи меморіальну дошку.

Не розшукати в Івано-Франківську навіть малесенького провулка, названого іменем владики Григорія Хомишина. І це при тому, як у кафедральному соборі він майже 40 років був правлячим єпископом і зі своїх кімнат, що знаходились у будинку по вулиці, яка сьогодні носить ім'я Тараса Шевченка, у квітні 1945 р. пішов на смерть за віру Христову, а тому під час візиту Папи на Україну у Львові він був віднесений до лику блаженних. Однак ніша у стіні катедрі, яка вже давно проситься, аби заповнити її стелою на честь його діяльності, думаю, буде пустою світити ще не один рік. І навряд чи знайдуться кошти у Міністерства оборони України, щоб установити пам'яткову таблицю на його будинку, звідки він пішов на смерть, а у ректора Прикарпатського університету - на меморіальну таблицю на будівлі центрального (адміністративного) корпусу вузу, побудованої, до речі, на кошти владики.

Зрозуміло, що йому наші "патріоти" навіть через 60 років після смерті ніяк не можуть пробачити принципового несприйняття ним націоналістичної ідеології, але чим провинився єпископ Юліан Пелеш, який у свій час не один десяток років добивався і врешті добився організації Станіславівської дієцезії? Чомусь "загубились" імена всіх підпільних єпископів УКЦ, які в переважній своїй більшості не дожили до наших днів.

Не знайти жодної вулиці з іменем лідерів більшості зі згаданих мною десяти українських національних партій, що в складних умовах постійної протидії з боку УВО-ОУН активно боролись за права українського населення Галичини в умовах жорсткого тиску польської окупаційної влади, а після "золотого" вересня 1939 р., якщо їм не вдалося перебраться на Захід, майже всі загинули в сталінських казематах...

Чим завинили перед нашим суспільством ті солдати й офіцери Радянської Армії, що віддали своє життя в боротьбі з німецькими окупантами в 1944 р. на вулицях нашого міста та сіл області? Чи не

занадто поспішно щезли з назв вулиць їхні імена, причому нікого не цікавило, чи жителі населених пунктів цього бажають? Як і в старі "добрі" часи, їх просто "забули" про це запитати і як це було зовсім ще донедавна, їхні імена на табличках назв вулиць поспішно замінили іменами "героїв" вельми сумнівної вартості, котрі до того ж подекуди в нашому місті та області не перебували навіть хвилини.

А хіба вчителі, що в нелегкі страшні 40-роки вчили дітей добра, грамоти, порядності та гуманізму, не заслужили бути відзначені хоча б скромними пам'ятковими таблицями?

У чому провина перед нашою громадою лікарів, які в ті ж часи налагоджували медичне обслуговування населення, коли навіть звичайні бинти та йод, не говорячи вже про вату, були гострим дефіцитом, а поїздки з метою медичного обстеження населення гірських районів ще на початку 50-х рр. кожен раз, без усякого перебільшення, можна було прирівняти до військового подвигу?

А наші вчені, перші директори вищих та середніх навчальних закладів, директори перших промислових підприємств, невже не "доросли" до того, тільки б ми їх згадали хоча б тоді, коли адресуємо конверти наших листів?

Історія завжди була вчителькою життя, однак, для її успішної "праці" потрібно, аби ми їй принаймні не заважали.

Кожен з нас є заложником свого минулого, але як тільки ми стандарт власної поведінки у попередні періоди нашого життя будемо нав'язувати своїм нащадкам як єдино правильний, майбутнього наше суспільство мати не буде. **Повторювати сьогодні помилки нашого минулого, яким би воно для декого не видавалось у наші дні героїчним та славним, є політичним злочином, що через десятиріччя нам не вибачать ні наші внуки, ні правнуки.**

Публікація: Прикарпатська правда 24-31 січня 2002 – незавершений робочий матеріал. Для цього видання стаття суттєво доповнена зі значними уточненнями.

Відповідь історика

19 квітня 2002 р. в івано-франківській газеті “Західний кур’єр” (далі ЗК) була надрукована стаття наукового працівника Музею визвольних змагань Прикарпатського краю, у якій піддано нищівній критиці мої робочі матеріали, оприлюднені без мого відома та дозволу у “Прикарпатській правді” (далі ПП) 24-31 січня ц.р. Справа в тому, що призначались вони для газети “Галичини”, у редакцію якої я відніс їх ще на початку грудня 2001 р. З редактором та журналістами були обумовлені всі можливі варіанти публікації, в тому числі й те, що як тільки буде прийнято принципове рішення про появу на сторінках газети моєї статті, я принесу кінцевий авторський варіант, котрий і має бути виданий. Повністю усвідомлював, що не просто у наші часи надрукувати більше шести сторінок дрібного газетного тексту – часи, коли преса вимушена була кожен раз оприлюднювати десятки друкованих аркушів звітів чергового генсека на пленарному засіданні чи то партійного з’їзду, чи то пленуму, давно відійшли у минуле. Однак мав я право розраховувати на порядність газети, яка протягом липня-серпня 2000 р. видрукувала не один, часто навіть образливий для мене, матеріал практично всіх, кому тільки не ліньки було мене повчати, що і як я маю писати. І набралось його разом не менше, ніж моя відповідь на ці зауваження та замітки...

Але йшов час, всі обумовлені при особистій зустрічі терміни публікації давно минули. Хоча було вочевидь, що газета мої матеріали не збирається друкувати, я все ще чогось чекав, все на щось надіявся.

Неждана стаття у газеті, дописувачем якої за весь час мого проживання у нашому місті я ніколи не був, спершу прикро мене спантеличила, бо опублікували замітки, які вимагали ще певного доопрацювання. Однак згодом я зрозумів, що жодна інша з наших газет подібні матеріали не надрукує. Тому, попри все, я вдячний редакції “Прикарпатської правди” за її вчинок. Надіюсь, що врешті знайдуться колись такі, що забажають познайомитись із моєю точкою зору і я ще побачу публікацію кінцевого остаточного варіанта статті.

“Критика” негаданого опонента у ЗК мене вразила, і не так своїм змістом, як формою викладу. З таким публічним виявом презирства до своєї особи досі я ще не зустрічався. Думав, що радянські часи, коли політичні опоненти змішувались із брудом, їхні праці мало хто

читав, проте всі знали, що вони не заслуговують на жодну увагу, кагнули у Лету. На повагу, навіть найменшу, у націоналістів я ніколи не розраховував, але на те, що в наші дні перш ніж критикувати будь-які матеріали, усякому опонентові слід уважно перед цим їх вчитати, я мав право. Навіть першокурсник знає, що найлегше “громити” те, що у роботі противника відсутнє: для цього великого розуму не потрібно, а глибокі знання матеріалу – узагалі зайві.

Але чи не найбільше моє здивування викликали відкриті кримінальні погрози розправи наді мною, винесені вже у сам заголовок статті. А як же ще інакше можна зрозуміти “прозорі” натяки на пружину, про яку немає жодної згадки, навіть найменшого натяку, в опублікованих мною матеріалах? Не про опір матеріалу чи динамічні властивості пружин вів я мову на сторінках обидвох газет протягом двох років! А тому цілком спокійно сприймаю такі погрози, як “лицарське” попередження про можливу фізичну розправу. Офіційно заявляю: у випадку його здійснення відповідальність за злочин буде нести не лише автор статті, але й редакція газети, яка її опублікувала. Традиційна примітка в кінці газети: “Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій” редактору тоді навряд чи допоможе, бо оприлюднення, хай навіть “прихованих”, погроз фізичної розправи точкою зору автора чи редакції у жодному випадку не назвеш. Якщо ж надіялися подібним “лицарським” способом мене залякати й заставити замовкнути, гірко помилились.

На відміну від простих, але у більшості випадків щирих заміток про ті чи інші проблеми нашого недалекого минулого, які я мав можливість читати влітку 2000 р., на цей раз науковий працівник вибрав наукоподібну форму спілкування. Однак як тоді, так і зараз дискусії не вийшло. Про що може йти мова, якщо мені відмовлено навіть у праві називатись учителем історії? А я ним був усе своє свідоме життя, відразу після того, як у червні 1961 р. Державна Екзаменаційна Комісія після закінчення Львівського університету присвоїла мені кваліфікацію “історик”. Усі наступні роки до сьогодні викладаю історію, на початках - у глухому бойківському селі, де навіть електрики не було, а згодом – після закінчення аспірантури у Ленінграді - у Дрогобицькому пединституті, а з 1967 р. – в Івано-Франківську. Дивно мені: за які ж такі заслуги отримав я звання спершу доцента, згодом і професора, за що присуджено наукову ступінь кандидата історичних наук? Але залишимо осторонь мою скромну діяльність на ниві історії.

Наведений мною розлогий документальний матеріал, як я надіявся, неспростовно свідчив про те, що, якщо не володію часткою істини, то принаймні близький до неї. Але й тут я серйозно помилювся. Згідно зі заявами автора статті, в історії я мало що не випадкова людина, а тому навіть у найелементарніших питаннях історії Галичини виявив повне нерозуміння; абсолютно не розумію найбільш примітивних проблем, і тому науковий працівник із музею вирішив мене, бідного, просвітити.

Хоча навіть поверховий аналіз його публікації надає мені право надіятись, що зі мною не все вже так погано. Адже весь документальний матеріал, наведений у ПП, пройшов майже без жодних зауважень строгого ока та караючої руки мого критика, а його тоді не на одну добру дипломну роботу могло вистачити. Факти, наведені ним у ЗК, із першого погляду можуть видаватись важливими, але в одному випадку він не завершив їх аналіз, в іншому – налякався детективного методу дослідження, так характерного для будь-якої історичної праці, але значно частіше - до питань, піднятих мною, жодного відношення не мають.

Однак, мушу виправдатись в очах не так мого критика, як читачів газети, а тому вимушений розібрати весь наведений ним матеріал, інакше буду й надалі мало що не повним невігласом від історії в очах багатьох.

Каюся, що не процитував Зиновія Книша (Б. Михайлюка) так, як, до речі, не одну ще сотню інших авторів, але жодного разу на шпальтах газет ніхто нікому, в тому числі і мені, дисертації чи наукової монографії не видрукує. До переліку питань, піднятих мною, його книга має опосереднене відношення, оскільки я зовсім не збирався ґрунтовно досліджувати історію ОУН чи її попередниці, що на шпальтах газети ще ніхто ніколи не робив, а шукав відповідь на звичайне "єретичне" запитання: **"Проти кого боролась ця організація?"** Однак мушу визнати, що його книги подекуди містять немало цікавого матеріалу, зокрема спомини "Бунт Бандери" (1950 р.), що до 1986 р. перевидавались Діаспорою чотири рази (для української політичної книжки на Заході – явище досі небачене!) і вартують хоча б одного видання у нас в Україні, бо досить об'єктивно подають обставини "революції", тобто звичайнісінької "сімейної" сварки у рядах Проводу ОУН в 1940 р., яка у кінцевому результаті призвела до початку в Галичині громадянської війни з чисельними людськими жертвами. А

якими художніми епітетами З.Книш наділяє "винуватця торжества" – не у всякій радянській публікації можна було колись такі вичитати! Однак, навіть подібні публікації вимагають суттєвих уточнень і доповнень, оскільки це свідчення активного учасника тих подій, а тому замінити документи тих часів і вони неспроможні. Давно відомо, що **ніхто так не спотворює опис подій минулого, як його очевидці, а про учасників, особливо в їхніх мемуарах, та й ще опублікованих через десятки років після пережитого, – промовчимо.** Але про це пізніше.

Постанова в 1930 р. Екзекутиви щодо дозволу оунівцям уступати до УНДО вікопомною подією не стала, бо після її прийняття УВО-ОУН не перетворилась в УНДО, а та не стала філією ОУН. Треба пам'ятати: якщо хлопець любить дівчину, це зовсім ще не значить, що вона обов'язково відповість йому взаємністю. Так було і в нашому випадку. УНДО було солідним партійним об'єднанням, хоч і без точної реєстрації своїх членів, членських внесків, партійних квитків, обов'язкових, мало не щорічних з'їздів чи пленумів, але з надзвичайно строгою партійною дисципліною, про яку в ОУН зроду навіть мріяти не могли. Тому особливої радості після прийняття вказаної постанови там не відчували, так як неофіти могли солідно зіпсувати вироблену вже роками традицію послуху та виконання постанов усіма членами об'єднання. Крім того, була вона солідною організацією, яку зовсім не прикрасила б тісна співпраця з терористами, а саме такою була не лише офіційна опінія стосовно УВО-ОУН. Нагадаю: й без націоналістів УНДО в ті часи об'єднувала $\frac{3}{4}$ усіх українських політичних та громадських організацій. Природно, що не один її керівник розглядав указане рішення Екзекутиви як звичайнісіньку політичну провокацію. Навіть названий опонентом З.Книш, не лише на 66 с. своєї книги, але й на інших сторінках не зумів навести хоча б одного прізвища оунівця, котрий би одночасно став визначним лідером УНДО. Спроба Д.Паліва, В.Целевича, Л.Макарушки та інших націоналістів, які вступали до неї лише з метою підкорити своєму впливові цю організацію, а зовсім не для якоїсь там "солідарності", закінчилась повним провалом, а в кінцевому рахунку - їх виключенням із рядів УНДО.

Тому й далі настоюю на висновку, опублікованому у січні про те, що **історія не знає жодного випадку, коли б із рядів ОУН поступила б хоча одна конструктивна ідея, здійснення якої привело до спільних дій, які б довели в кінцевому результаті до створення**

єдиного фронту супротиву польській окупаційній владі всіх політичних сил Галичини.

Причина цього одна – від самого початку свого існування УВО-ОУН свято сповідувала дуже дивний постулат- ніби лише вона одна єдина бореться за права українського народу, а тому не терпіла на цьому поприщі жодного “конкурента”. Уже в рішенні Конгресу Українських Націоналістів від 2 лютого 1929 р. записано (цитую дослівно): “ОУН протиставиться всім партійним і класовим угрупуванням”. На II Великому Зборі Організації Українських Націоналістів (Рим, 27.08.1939 р.) було схвалено “Устрій ОУН”, який чинний по сьогоднішній день для всіх відламів ОУН, де записано: “1. На чолі ОУН стоїть Голова Проводу Українських Націоналістів (ПУН)...4. Голова ПУН як керманіч і репрезентант визвольних змагань Української Нації є її Вождем. 5. За свою діяльність і рішення Голова ПУН відповідає перед Богом, Нацією і власним сумлінням”. Під час переслуховування у Кракові 3 липня 1941 року С.Бандера прямо заявив: “ОУН – єдина організація, що вела боротьбу”. На цьому націоналісти стояли весь час свого буття. Можу назвати ще не один десяток документів, які підтверджують дану тезу. При цьому, звичайно, ними повністю ігнорувався здобуток усіх інших українських політичних організацій та партій, а у першу чергу - Церкви, тому до консолідації у Галичині всіх здорових національних політичних сил у боротьбі проти окупанта в 1920-30 рр. справа жодного разу не дійшла. Вина за це в першу чергу падає на Провід УВО-ОУН. Однак не буду повторюватись, про це я вже достатньо писав. Зауважу ще одне: історія ОУН усіх відламів протягом останніх 60-ти років не знає жодного випадку звіту у будь-якій формі перед нашою нацією хоча б одного з її численних Голів, зате всі вони, без жодного винятку, узурпували собі право бути “Вождями Української Нації”... Ще раз нагадую: цитоване положення є чинне до сьогодні в усіх відламах ОУН.

А тому дуже вже мені цікаво, як функції вождя всієї української нації, котрий на практиці ніколи не був і не є нікому підзвітним, можна сумістити з обов'язками рядового депутата Верховної Ради України, який згідно з чинним законодавством зобов'язаний, хоч би теоретично, регулярно звітуватись за свою роботу перед виборцями? А може діючий сьогодні Президент України не відає, що в складі цього органу знаходилась донедавна особа, “повноваження” якої набагато перевищували його власні? Адже навіть він, всенародно обраний

на цю посаду, має право виступати тільки від імені Держави і, наскільки мені відомо, згідно з чинною Конституцією від імені народу має право приймати рішення тільки Верховна Рада України. Напевне, про це не підозрюють й жителі Криму, шахтарі Донбасу, селяни Черкащини, виборці Надвірнянщини, кияни, харків'яни тощо, а тому не відають, що їхній “вождь української нації” вже два терміни підряд усе “забувала” відзвітуватись перед ними у своїй діяльності...

Думаю, що сьогоднішній Президент нашої Республіки, як і його попередник, може, й гадки не мають, що Україна, крім того, ще є й королівством, і, як усяке інше, має свого власного монарха. Ним є Олелько II, повний титул якого у серпні 1994 р. був: Олексій (Олелько) II Василійович Довгорукий-Рюрикович, Володар і Король України-Руси, Великий Князь Київський і Чернігівський, Король Галицький і Володимир-Волинський, Князь Кримський, Володар Псковський, Великий Князь Смоленський, Рязанський, Полоцький, Ростовський, Ярославський, Львівський, Мстиславський, Сіверський і Тмураканський, гетьман і покровитель донських і кубанських козаків, князь д'Анжу, Любецький, Білостоцький і Соколинський, герцог де Дураццо і голова роду д'Анжу. От би і його в свій час у наш Парламент, думаю, що з присутньою там “вождем української нації” було би їм про що поговорити! Цілком можливо, що тоді ми набули б можливість суттєво розширити масштаб територіальних претензій стосовно всіх своїх сусідів, бо який же то король, якщо його офіційна титулатура включає землі, що знаходяться *поки що* за межами кордонів його держави? Газета “Демократична Україна” ще 13.06.1992 р. опублікувала карту відновлення Української Держави в етнічних кордонах, включивши до неї всього якихось декілька земель, які ще досі знаходяться за межами наших кордонів: Кобрин, Пинськ, Холм, Перемишль, Сянік, Курськ, Вороніж, Таганрог, Ростов, Краснодар, Ставропіль... А маючи у складі нашої Верховної Ради короля з такою солідною титулатурою можна було б тоді цілком обґрунтовано претендувати навіть на Псков, Полоцьк, Ярославль, Смоленськ, Рязань, думаю, що й Дураццо з Анжу для України зайвими не були би. А яка могутня була би підтримка нашим Збройним Силам від гетьмана донських та кубанських козаків...

Але повернімось з області політичної фантастики на реальний ґрунт сьогодення.

Як усяка інша політична структура, ОУН протягом усього свого існування опублікувала немало пропагандистських матеріалів, призначених хіба що для публіки, але які ніхто не думав виконувати, бо вони для цього й не призначались. А тому, розглядаючи той чи інший документ, кожен раз необхідно дослідити, що з них виконувалось, а що було тільки чистою пропагандою чи пустою декларацією. Не лише історія минулого, але й наше сьогодні повне доказів того, що постулат про виняткову, особливу роль УВО-ОУН у боротьбі нашого народу за волю, незважаючи на численні пишні декларації про крайню необхідність єдності народу, й досі сповідується практично всіма націоналістичними організаціями. А тому маємо тільки в Україні не то 5, не то 6 партій та об'єднань, які проklamують націоналізм уже у своїх назвах. Додам для повноти, що у США таких нараховується більше трьох десятків, приблизно стільки ж – у Канаді, трохи менше у Британії, Німеччині, Австралії, а в цілому по всьому світу набереться таких більше сотня, кожна з яких вважає, що лише одна вона – істинний борець за незалежність України й лідер кожної з них узурпував собі право бути Вождем Української Нації. Ось так не в теорії, а на практиці виглядає “здорове” почуття “солідарності” навіть у середовищі самої ОУН. Звичайно, при такому відношенні до своїх, часу на правдиву, не декларовану солідарність із можливими політичними партнерами зі сторони, хронічно не вистачає... Деякі моменти початків цього негативного для долі народу процесу численних розколів у самій ОУН мною вже достатньо висвітлювалось.

Аналізуючи терористичні акти націоналістів, залишімо в осторонь байки про хлопчаків від політики, які кожен раз не слухались сивочолих ветеранів й чинили чергове то одне, то інше убивство. Не так просто вбити людину, якщо тобі при тому 17-18 років. Прошу не плутати галицьку дійсність 1930-х рр. з нашим сьогоднішнім, коли сучасна молодь, вихована на голлівудських серіалах, не бачить жодного майбуття, а їхні батьки подекуди й досі сповідують ідею, що релігія є опіумом для народу. У ті часи наше духовенство мало ще певний вплив і могло своїм авторитетом зупинити не один злочин, а про дію натурального опіуму, як і всякого іншого наркотика на організм людини молодь Галичини й Волині, на щастя, ще нічого не підозрювала.

Порушимо хронологію й услід за строгим критиком розглянемо спершу перебіг “пацифікації” у Галичині та на Волині. Нагадаємо читачам, що прем'єром тоді в Польщі був Юзеф Пілсудський, а мініст-

там, що прем'єром тоді в Польщі був Юзеф Пілсудський, а міністром внутрішніх справ – Феліціян Славой-Складковський. Улітку 1930р. на території Галичини, головним чином на селах, почались бунти. На початках вони, судячи з останніх наукових публікацій, носили стихійний характер, однак, досить швидко віднайшлась людина, яка вирішила надати їм максимально організованого характеру. Усі офіційні націоналістичні, та й не тільки, біографії називають цього організатора Романом Шухевичем, якого тільки що призначили Керівником бойової референтури Краєвої ексективи ОУН на Західноукраїнських Землях. Уже у вересні 1930 р. у руки польської поліції потрапили документи, що досить красномовно свідчили про причетність до організації цих бунтів Проводу ОУН, котрий, врешті, вимушений був тоді публічно визнати свою відповідальність за них “як форму протесту проти національної політики Польщі”. Мовою офіційних документів націоналістами ці бунти називались “саботажною акцією” або ще “частинним виступом УВО”. Так що казочку про неслухняних хлопчаків – початкуючих політиканів – “лицарів абсурду”, прошу залишити для наївних. Хоча Р.Шухевичу тоді виповнилось всього 23 роки (до речі, майбутній “вождь української нації” С.Бандера у грудні тоді відзначав усього 21-й рік свого життя), але і в цьому віці в тих часах у підпіллі обидва вони вважались мало що не заслуженими ветеранами. А, крім того, в УВО-ОУН недорослів керівниками бойової референтури ніколи не призначали.

Ю.Пілсудський, очоливши 24 серпня уряд, вирішив забезпечити собі та своїй урядовій правіцї повну перемогу на сеймових виборах, що були призначені на листопад 1930 р. З цією метою він надумав завдати *попереджуючого* удару по опозиції й примірно покарати невдоволених. Бунти у галицьких селах, організовані в переважній більшості випадків ОУН, для цієї мети надавались мало що не ідеально. 30 серпня він достроково розпускає сейм, а вже 14 вересня розпочав “умиротворення (пацифікацію)” Галичини. Для цього було задіяно 17 рот спецвідділів поліції та 10 ескадронів кавалерії. До кінця вересня заарештовано 1739 осіб, а в ніч на 10.09.1930 р. - між іншими - 20 давніх послів до сейму, серед яких *було всього двоє українців*, а решта – євреї та поляки (до суду, крім того, віддали - 1143 чол.), під час прив'єрєння бунтів троє українців закатовано, ліквідовано такі громадські об'єднання та товариства, як Пласт, Луг, Січ, більшість філій Прогресу, всі українські бібліотеки спалено дощенту, закрито майже всі

українські кооперативи разом з українськими гімназіями у Тернополі, Рогатині, Станіславі. У цілому “пацифікацією” було охоплено 30 повітів із населенням майже п’ять мільйонів осіб...

30 жовтня 1930 р. єпископат нашої Церкви засудив безчинства властей, але одночасно *ним рішуче були засуджені теракти націоналістів*. А.Шептицький, бажаючи хоч якось урятувати становище, незважаючи на важку хворобу (ознаки паралічу правої руки й усієї нижньої частини тіла були вже явними) кинувся до Варшави, але нічого втішного не добився: ні Ю.Пілсудський, ні тодішній міністр внутрішніх справ його не прийняли. За посередництвом Ватикану він, врешті, добився того, що ситуація в Галичині стала предметом розгляду Ради Ліги Націй. 30 січня 1932 р. засуджуючи Польщу за перещення влади, Рада разом із тим відзначила: **“погроми українського населення спричинені українською революційною акцією”**. Дії **Проводу ОУН засудили всі тодішні легальні українські партії**.

Такими є свідчення сучасників подій, які по свіжих слідах подій добре розбирались в тому, хто що організував. Якби націоналісти були непричетними до організації та проведення бунтів, вже один Митрополит, до речі, доктор права, при його надзвичайній обережності при публікації політичних заяв, ніколи не звів би на ОУН обмову, яка б у цьому випадку була б навіть наклепом. Але допустімо, що єпископат міг тоді помилитись, як же тоді бути з проводами тих партій, які стояли на антиклерикальній позиції (таких у Галичині й Волині було тоді немало), бо й вони, всі до однієї, також засудили дії бойовиків УВО. Невже тоді єпископат з проводами усіх українських політичними партій, без винятку, знаходились під впливом дивного, навіть у наші часи, колективного гіпнозу й утратили всяку здатність реально оцінювати навіть те, що відбувалось у них на очах? Врешті, якщо всі дивним способом тоді помилялись, чому Провід визнав свою причетність до організації бунтів і зовсім не протестував чи навіть у судовому порядку не виставляв позови, якщо не в польських, то у чеських, литовських або німецьких судах супроти згаданих мною “наклепників”?

Шкода, що сьогодні хтось хотів би бачити наше спільне минуле в іншій – бандерівській тональності. Це вже ми всі проходили за часів радянської влади, коли всупереч очевидним фактам, істинним проголошувалось лиш те, що підходило владі й не суперечило пануючій ідеології. Особливої радості та видимої корчоти такий варіант історії нашому народові в ті роки не прикис.

Згідно з польськими офіційними урядовими реляціями бойовиками УВО-ОУН улітку 1930 р. в результаті 2000 терактів у польських хліборобських господарствах було спалено 62 житлові будинки, 87 стол, 78 господарських будівель (серед них і будинки державної поліції), 112 скирт сіна та збіжжя, одночасно було зірвано десятки кілометрів телеграфного та телефонного зв’язку. Запитаймо себе сьогодні: чи не занадто дорого ціну за часткове чи навіть повне знищення цих 227 будівель, 112 скирт й кількох десятків кілометрів обірваних дротів націоналісти примусили заплатити все українське населення Галичини та Волині? Адже в результаті “пацифікації” воно у своєму політичному розвитку було відкинуто більш як на десять років назад і до самого початку Другої світової війни повернути втрачені політичні позиції вже не зуміло.

Потирали руки від задоволення як Ю.Пілсудський, так і вся його урядова правиця: їхні плани завдяки акціям УВО-ОУН удалися блискуче: на виборах у листопаді 1930 р. українці здобули в Галичині та Волині всього 20 депутатських мандатів у сейм і 5 – у сенат.

Мала всі підстави бути задоволеною і радянська пропаганда, бо всяка вістка про кожен черговий теракт націоналістів видавався нею у своїй пресі як доказ “боротьби пролетаріату Західної України проти буржуазної панської Польщі”, “його боротьби за воз’єднання з СССР”, “його палкого устремління до світової пролетарської революції”.

Але найбільше був задоволений тоді Провід ОУН, адже під різними приводами про нього, нарешті, стала писати мало що не вся європейська преса. Після приходу А.Гітлера до влади не потрібно було зайвий раз доказувати йому свою антипольську налаштованість...

Однак, чи було усім цим задоволене українське населення? Думаю, що опоненту все-таки варто було познайомитись хоча б побіжно з думкою про ці політичні ігрища Проводу УВО-ОУН сучасника й очевидця тодішньої трагедії нашого народу – владики Г.Хомишина. До його книжки “Українська проблема”, у якій про хід бунтів і відповідну реакцію на них польської влади можна довідатись навіть у деталях (написана вона по свіжих слідах подій), я вже відсилав читачів у надрукованому в ПП матеріалі.

Подані мною факти про перебіг “пацифікації” достатньо доказово свідчать за те, що звинувачення націоналістами Б.Перацького в тому, що саме він – головний винуватець розправ над галичанами є

надуманими й далеким від істини. Під час “умиротворення” він постійно перебував у Львові, звідки керував військовими операціями у воеводстві; як міністр без портфеля - керував військовими гарнізонами у Ліському повіті, що на Львівщині (1931 р.); згодом як міністр внутрішніх справ – санкціонував проведення військових операцій на Волині та Поліссі (1932 р.), але все це відбувалося вже після закінчення “пацифікації”, другий завершальний етап якої припадає на жовтень-листопад 1930 р. А.Шептицький, перебуваючи у Варшаві в пошуках головних осіб, відповідальних за збройні безчинства влади, навіть не шукав зустрічі з ним ні там, ні перед цим у Львові. Видно, добре розумів, що таких, як Б.Перацький, у Польщі тоді був не один десяток й до чільних політиків у державі його поки що відносити не має жодних підстав, а головне - не від нього залежить вирішення питання про припинення безчинств влади. А вже Митрополит добре орієнтувався у коридорах влади в столиці тодішньої Речі Посполитої, бо інформацію отримував не лише від духовенства, а й від власної родини. Нагадаю: його рідний брат, генерал Станіслав-Марія Шептицький, у 1923 р. був міністром зброї у Ю.Пілсудського. Тоді навіть ж убили міністра внутрішніх справ?

У наш час існує з цього приводу дві головні версії.

Уже у червні 1931 р. Б.Перацький нав'язав контакти з чільними діячами української громади. Видно, в ході “пацифікації”, нарешті, зрозумів, що “українську проблему” треба вирішувати негайно, інакше верх візьмуть екстремісти з УВО-ОУН, із якими будь-які перемовини стануть неможливі. З цього часу його контакти з українцями стають майже постійними. 9 червня 1934 р. завершився наступний черговий етап непростих польсько-українських перемовин, ініціатором яких знову виступив міністр. Така “проукраїнська” позиція Б.Перацького в крайньої правиці кожен раз викликала гостре невдоволення. Можливо, саме тому через тиждень після завершення останнього туру цих перемовин, в п'ятницю 15 червня 1933 р. о 15.40 в нього стріляли, а о 17.15 він уже був мертвим. Цю версію висунула тодішня польська преса і притримувалась її навіть у 1940 р., як вже Польщі не стало. Але все це я в свій час уже описав досить детально.

Треба при цьому усвідомлювати, що абсолютних категорій в історії не буває й ніхто сьогодні не збирається Б.Перацького проголосувати палким українським патріотом. Ним він ніколи не був. З числа таких міністрами внутрішніх справ Речі Посполитої не лише тоді,

навіть зараз не призначали й не призначають. Але назвіть мені принаймні хоча б ще одного подібно високого рангу урядовця, який би в тих часах відкрито наважився на перемовини з представниками “гайдамацтва”, “хлопства” чи навіть “бидла” – існували й такі епітети для українського істеблішменту в шовіністичній польській пресі... Після його вбивства таких сміливців уже не знайшлося.

Згідно з іншою версією необхідно брати до уваги антигітлерівську налаштованість міністра. Звертається увага на те, що до приходу нацистів до влади він у Польщі нікому особливо не заважав. Бути ним незадоволеним – зовсім не означає, що його обов'язково хтось повинен був позбавляти життя. Зазначу, що польська крайня правиця була весь час незадоволена не тільки ним, а й багатьма іншими політиками, включно із самим Ю.Пілсудським.. Але вже давно оприлюднено факт, що рішення про вбивство міністра було прийнято на Конференції ОУН, яка відбувалась у Берліні в 1933 р. Невже сьогодні знайдуться люди, які вірять у те, що за часів панування німецького фашизму в тих часах на території Третього Райху могла відбутись будь-яка нарада (конференція) представників “нижчої” раси, склад делегатів та рішення якої попередньо не були заздалегідь узгоджені з відповідними закордонними відділами спецслужб (гестапо, вермахту чи хоча б міністерства закордонних справ)!..

Події у Львові 30 червня 1941 р., що відбувались в умовах грандіозної небаченої досі війни та звичного воєнного організаційного безладдя її початку, коли Провід ОУН(б) зміг собі дозволити політичний експромт й прийняти гучну декларацію, непогоджену з німецькою окупаційною владою, й *яка нікого ні до чого не зобов'язувала*, в жодному разі не можуть опротестувати даний висновок.

Ще раз нагадаю: мова у 1933 р. ішла не про *бравурну декларацію, яку ніхто не думав виконувати*, а про наміри вбивства націоналістами однієї з перших осіб держави, із якою Німеччина мала не одну сотню кілометрів спільного кордону, й столиця якої - Варшава від пруської границі була розташована всього за 90-100 км., тобто значно ближче, як від нашого міста до Чернівців чи Львова. Крім того, за пропозицією А.Гітлера в листопаді 1933 р. між обома державами розпочались перемовини, які, врешті, завершилися 26 січня 1934 р. (тобто, всього через два тижні після завершення Варшавського процесу над убивцями міністра) підписанням німецько-польського договору

про дружбу та ненапад, котрий був ним денонсований у самий переддень Другої світової війни.

Природно, що з початком Варшавського процесу (18 листопада 1933 – 13 січня 1934 рр.) у Берліні з тривогою слідкували за перебігом подій в судовій залі й недаремно. Побіжна згадка про те, що Провід ОУН отримав незначні суми від уряду Литви, викликали міжнародний дипломатичний скандал. Але згодом політична еліта Райху досить швидко заспокоїлась – нічого незручного для гітлерівців тоді оприлюднено не було. Як прокуратура, так і підсудні старанно обминали найменші натяки про причетність до злочину будь-кого з гітлерівських верховодів. Думаю, сьогодні всім зрозумілим є те, що найменша згадка про виконання вбивцями замовлення Берліна повністю унеможливила би всяке продовження німецько-польських перемовин, а згаданий нами вище договір про дружбу, текст якого був уже погоджений сторонами навіть у дрібних деталях, не мав би жодних, навіть найменших шансів бути підписаним.

Однак, зовсім по-іншому реагувала на цей зговір влади з підсудними широка польська громадськість. Те, що він мав тоді місце, може засвідчити той факт, що, незважаючи на грізні присуди, нікого, навіть зі числа злочинців, засуджених до смерті, тоді не стратили. В аналогічному випадку, зовсім ще недавно (не минуло й року), 23 грудня 1932 р. у львівських “Бригідках” без жодних зволікань були скарані на горло молоді робітники Д.Данилишин та В.Білас, які були звинувачені у вбивстві Т.Голувка, про якого я писав, та ще кількох поштарів та поліціантів у Трускавці та Городку, що на Львівщині. До того ж, особливо визначної ролі в УВО-ОУН жоден із них не відігравав (сьогодні вони “тягнули” б хіба що на досвідчених кілерів). У той час, як на процесі у Варшаві йшла мова про вбивство не просто генерала, а й міністра внутрішніх справ (третьої-четвертої за посадою чиновник у всякій державі), учинене у столиці серед білого дня мало що не у самому її центрі, а на лаві підсудних знаходилась ледве що не вся верхівка Проводу ОУН, про злочини якої супроти Польщі вже не один рік писала на перших сторінках уся польська, а особливо - шовіністична преса. Крім того, був це в тодішній Європі **перший випадок убивства міністра**: Жана Луї Барту вбили у Марселі, до речі, також на замовлення Берліна, через чотири місяці, 4 жовтня 1934 р... Цього не могли не розуміти навіть ті, що досі знаходились від політики дуже далеко.

Слід також мати на увазі винятково сприятливі умови, в яких відбувався процес. Для успішної роботи суду були залучені кращі адвокати, судді, прокуратура, одним словом - весь цвіт правової думки держави. В руки слідства потрапили архіви ОУН, прокуратура надзвичайно сумлінно поставилась до своїх обов'язків, тому на стіл суддям поклали 25 товстих томів (10 000 сторінок машинопису) карних справ – це на 12 підсудних (!), з яких двоє були арештовані у Німеччині, ще декілька – у вільному місті Данцигу (усі видані на руки польської влади), решта на території Польщі.

Вільне місто Данциг знаходилося в тих часах під управлінням Ліги Націй. Після виборів 28 травня 1932 р. перемогу в сенаті міста здобули нацисти, його президентом А.Гітлер особисто призначив свого давнього друга - Германа Раушнінга. Однак, у Берліні досить швидко у ньому розчарувались. Уже 5 серпня 1933 р. без найменшого погодження з Райхом він підписує з міністром закордонних справ Польщі Ю.Беком договір про особливий стан Данцига та німецько-польські відносини. Найстрашніше для Берліна було те, що Г.Раушнінг серйозно збирався виконувати підписану домовленість. А для початку саме він безуспішно намагався повністю припинити діяльність УВО-ОУН на території міста, із його наказу були видані польській владі арештовані у Данцигу націоналісти. Для повноти характеристики Г.Раушнінга додаю, що всі ці його дії врешті-решт привели до конфлікту з гауляйтером вільного міста Данцигу – Альбертом Форстером, тому незабаром він був змушений залишити пост президента сенату (листопад 1934 р.), і, побоюючись за власну безпеку, у 1936 р. емігрувати до Швейцарії, де опублікував низку антигітлерівських книг, за що був занесений у “чорний список” Г.Гімmlера. У 1948 р. Г.Раушнінг виїхав у США, де й помер у 1982 р.

Прокурор Ю.Желенський говорив про “допомогу” полякам когось із рейхсверу, що, очевидно, могло мати місце задовго до 1933 р. бо після приходу нацистів до влади зі всякою самостійністю у зовнішніх відносинах в армії було припинено раз і назавжди, й на чолі Вермахту були поставлені генерали, декого з них навіть називали “лакеями” А.Гітлера. У процесі ж підготовки й проведення процесу над ОУН реальна поміч Варшаві надходила тільки з Данцигу. Допускаю, що опонент просто переплутав це вільне місто з Райхом, а для прокурора в обидвох випадках мова йшла про одних і тих же німців. Таке, на жаль, трапляється частенько не лише з ним одним, хоча тільки за-

уважити, що у наукових дослідженнях, а саме на це претендує мій критик, не годиться на кожному кроці цитувати чужі наукові здобутки у передачі третіх осіб, й при тому робити помилкові посилання на використаний текст (на цитованій ним стор. 6 праці д-ра В.Косика немає жодної згадки ні про процес, ні про прокурора). Побіжно зауважу, що практично всі посилання опонента, особливо на документальний матеріал, "зідрано" в інших авторів. У юристів це кваліфікується як звичайний плагіат з усіма подальшими правовими наслідками...

Німеччина також була вимушена видати польській владі арештованих націоналістів, у їх числі навіть одного з головних обвинувачених – Миколу Лебеда, бо вкрай необхідно було продемонструвати всій Європі початки німецько-польської "дружби"; крім того, зовсім ще недавно було досягнуто попередню домовленість про те, що у жовтні 1934 р., польська влада почне нові перемовини з А.Гітлером стосовно питання співробітництва політичних поліцій обох країн у боротьбі з "українськими терористами". Тому не слід було так швидко сваритись із сусідом через якихось там убивць, навіть якщо вони й виконували замовлення Берліна, тим більше, що цю "таємницю", як відзначено мною вище, згідно з попередніми домовленостями старано обминали на процесі як прокурор, так і всі підсудні.

Однак серйозно боротись з діяльністю УВО-ОУН на території Райху ніхто не думає ні тоді, ні значно пізніше. З посиланням на архівні матеріали у Польщі давно оприлюднені дані про підписання у 1933 р. Ріком Ярим із гітлерівцями таємного договору про вишкіл членів ОУН у школах СА й про надання значної фінансової допомоги Проводу ОУН. Ці дані підтвердились вже на самому початку Другої світової. Для того, щоб озброїти, обмундирувати та підготувати спершу український легіон полковника Романа Сушка, який у вересні 1939 р. приймав безпосередню участь у війні з Польщею на боці А.Гітлера, а згодом - 750 осіб у складі двох колон Дружин Українських Націоналістів ("Нахтігаль" та "Ролянд"), яких бачили на Україні у червні-липні 1941 р. у складі Вермахту, "Буковинський курень", котрий у ті ж дні з Чернівець прямував до Вінниці, а в кінці ще й понад 4 тис. осіб у складі трьох похідних груп ОУН(б), про що я вже згадував у попередній статті, потрібен був не один рік й немалі кошти. Останніх якраз в ОУН обидвох відламів хронічно не вистачало. От і виходить, що у Берліні однією рукою підписують договір із Польщею про

"дружбу", а другою одночасно – інший з ОУН про надання суттєвої, так необхідної їй фінансової та військової допомоги для боротьби з тією ж Польщею...

Тому можна з усією впевненістю стверджувати про наявність під час Варшавського процесу змови й на міждержавному рівні. Подібне у політиці – явище звичне. На львівському "Процесі проти 59" 17-19 січня 1941 р. на столах суддів також було немало слідчих матеріалів ГУГБ СРСР про зв'язки арештованих націоналістів із спецслужбами Третього Райху, однак навіть і через декілька десятиліть їх так і не наважились оприлюднити. Проголошуючи неочікуваний усіма присутніми тоді на перемовинах у Кремлі в ніч з 23 на 24 серпня 1939р., тост за здоров'я "Фюрера німецького народу", Й.Сталін не міг не знати про його антикомуністичну антибільшовицьку налаштованість, як супроти СРСР, так і особисто його самого. Адже, виконуючи замовлення "вождя усіх народів", відомство Берії, де в'язнів із прекрасним знанням німецької мови вистачало, виконало дуже точний, мало що не найдосконаліший з усіх існуючих на сьогодні у світі, переклад Mein Kampf. А там цій проблемі присвячена не одна сторінка. Крім того, у Москві компетентні органи щодня вичитували мало що не до дірок усю німецьку пресу, яка навіть у переддень згаданих переговорів зовсім не приховувала своїх антирадянських симпатій.

Польща тоді знаходилась у аналогічній ситуації. Зіпсувати, як тоді видавалось багатьом із правлячої еліти у Варшаві, добросусідські відносини з грізним, не завжди прогнозованим у своїх діях західним і північним сусідом заради вияснення причини смерті якогось там міністра, діяльність якого у вирішенні "української проблеми" не раз піддавалась шовіністичною пресою нищівній критиці, ніхто не бажав.

Зате польська громадська думка всіма цими закулісними інтригами в ході судового процесу над Проводом УВО-ОУН була дуже невдоволена. Хоча представників преси на залі суду було більш ніж достатньо, всіх дивувало надзвичайно строге дозування інформації, призначеної для публіки, до чого власне польська преса досі призвичаєна не була. Вирок над злочинцями також містив цілий ряд недомовок, які ніхто з влади пояснювати не збирався...

25 травня 1936 р. у Львові розпочався новий процес проти Проводу ОУН і справа убивства Б.Перацького удруге стає мало що не головною. На цей раз на лаву підсудних зуміли посадити чи не повний склад Проводу спільно зі Краєвою Екзекутивною (разом уже 23 чол.),

ще раз були залучені кращі правники держави, в тому числі 11 відомих українських адвокатів, й знов таки забракло відповіді на головне питання всякого судового процесу, особливо у наші дні: “Хто замовляв й оплачував це убивство?”

У вересні 1939 р. Польща перестала існувати. Здавалося, на тлі грандіозної несподіваної державної катастрофи кого ще могло зацікавити шестилітньої давності вбивство міністра вже неіснуючої держави? Однак, у лютому-березні 1940 р. уже у Лондоні еміграційний уряд ще раз повернувся до справи морду Б.Перацького й провів нове урядове судове слухання з цього питання. І в котрій уже раз відповіді на питання, яке ставило все польське суспільство у 1935-1936 рр., ніхто не отримав.

Історія європейського судочинства останніх 300 років не знає жодного подібного випадку, коли при позитивному об'єктивному з'ясуванні особи вбивці справу про вбивство протягом шести років розглядали у судах тричі. Ще раз нагадаю читачам: у Варшаві, Львові та Лондоні ніхто із суддів ні на хвилину не сумнівався в тому, що міністра вбив член ОУН Г.Мацейко. Кожен раз мова йшла лише про виявлення замовника цього злочину, шукали відповідь на питання: “Чиї гроші відробляли підсудні, яких влада зуміла розшукати й посадити на лаву оскаржених?”

Головна таємниця вбивства міністра залишається нерозкритою й досі. Згаданий мною і цитований опонентом д-р. В. Косик у 1986 р. дуже обережно зауважив, що поки що в таємних німецьких документах ним необхідних документів не знайдено. Хто хоч трохи працював в архівах, прекрасно знає, які несподівані сенсації вони містять. В архівах ОУН документи про тісну співпрацю зі спецслужбами III Райху були знищені давно, ще у період денацифікації (1946-50 рр.) – занадто вже небезпечно було їх зберігати. А тому шукати там сьогодні ці свідчення – марна справа, але в німецьких – несподіваних знахідок може бути скільки завгодно. Розпорошені по урядових архівах державпереможниць, частково відновлені у Німеччині – вони буквально є Клондайком для кожного історика. Так що з остаточним висновком треба ще трохи потерпіти, хоч наведений нами аналіз перебігу тодішніх подій у жодному випадку ігнорувати не варто навіть у Музеї визвольних змагань.

Цілком несподівано для мене у дуже “оригінальний” спосіб було вирішено ще одне питання: Б.Перацького, крім усього іншого,

вбили ніби задля того, аби про нестерпне становище українців у Речі Посполитій заговорила вся європейська преса, у доказ чого наводиться одна цитата з правої польської газети. Це вже навіть не смішно. Хіба можна вбивати людину заради кількох статей, хай і в найбільш престижних європейських газетах (правда, цитований опонентом часопис ніколи до таких не належав)? Чи не за надто низько опонентом оцінюється людське життя? Невже до Варшавського процесу ніхто у Польщі не підозрював про нестерпне існування українського населення в Галичині та Волині? З ким же тоді воювали поляки, починаючи з листопада 1918 р.? З ким мали після цього постійні клопоти їхні політики, в тому числі й на міжнародному рівні? Про що ж писав згадуваний нами еп. Г.Хомишин у своїй книзі, виданій *до початку* процесу? Хто, врешті, постійно просував “українську, зокрема, галицьку, проблему” на шпальти європейської преси?

Безперечно, *перше* у післявоєнній Європі вбивство міністра внутрішніх справ стало сенсацією в першу чергу для всієї польської преси. Значну увагу приділяли опису ходу судового процесу у Варшаві, а згодом і у Львові, й основні європейські видання, були відгуки навіть за океаном. Але не вони собою відкривали розгляд “української проблеми” на шпальтах світових ЗМІ.

Нагадаю, що чи не першим на цій ниві був посол до австрійського рейхсрату (парламенту) сільський дяк від Солотвинського виборчого округу, Іван Капушак, промова якого на засіданні 17 серпня 1848 р. на захист поневолених галицьких селян обійшла всю європейську пресу й попала навіть на шпальти такого екзотичного видання, як “Нова Рейнська газета”, власником якої був Ф.Енгельс, а головним редактором – К.Маркс.

Усі, без винятку, українські послы до Відня від Галичини намагалися чесно відробляти посольський хліб і кожен раз у своїх виступах піднімали наболілі питання національного та суспільного гноблення своїх співвітчизників. Особливо великі заслуги в цьому мали українські єпископи Львова, які за посадою постійно представляли права нашого народу у Палаті панів, серед них, у першу чергу, відзначу А.Шептицького, промови якого у рейхсраті про необхідність відкриття української гімназії у Станіславі (1902 р.), українського університету у Львові (1910 р.), про право націй на самовизначення (28 лютого 1918 р.) давно стали хрестоматійними. Їх кожен раз друкували майже всі головні європейські видання газет.

У 1920-23 рр. Митрополит здійснив вимушену, (поляки заборонили йому перебувати на території Галичини,) тривалу подорож до країн Західної Європи та Америки – він був у Римі, Парижі, Лондоні, Брюсселі, Торонто, Вашингтоні, Бразилії. На перемовинах із державними секретарями, прем'єр-міністрами та президентами, думаю, що, напевно, ним тоді піднімалися питання зовсім не про порядок Богослужіння у Великодню Неділю чи особливості додержання постів у нашій Церкві. Завдяки його зусиллям “українська проблема” стала предметом обговорення й на засіданнях Ліги Націй 23 лютого 1921 і 30 січня 1932 рр.

Немалі заслуги перед українським народом має Мілена Рудницька – у 1928-1934 рр. український посол від Галичини до Ліги Націй, яка багато зробила для нашого народу під час “пацифікації” й статті якої про безчинства польських властей друкувала преса всієї Європи.

Про героїчні зусилля вже важко хворого А.Шептицького, щоб якось відвернути від народу зло, спричинене йому безрозсудними діями націоналістів у 1930 р., я вже згадував вище. Можна подібні приклади продовжити, але це вже окрема тема.

Жаль тільки, що в 1920-30 рр. на сторінках жодної європейської газети не було навіть короткої аналітичної статті хоча б одного з видних членів Проводу УВО-ОУН... **Стріляти в людей та палити сільські будівлі й скирти, напевно, легше, ніж сісти й написати тямущу статтю у газету.** Дивуватись цьому не слід. Сповідуючи вчення Д.Донцова, вони добре пам'ятали, що “...воля (яку Шопенгауер називає ще “сліпою діяльністю”, “хотінням”, “тугою”, “поривом”, “жагою”, “люття”, “гнівом”, “ненавистю”) є перша галузка дерева життя. У цій волі немає жодного декартівського “Cogito, ergo sum”. **Інтелект – засада другорядна, підпорядкована у світі, витвір пізнішого походження!**” І.Лисяк-Рудницький, підсумовуючи свою розлогу характеристику українського націоналізму, підмітив: “Суть справи не в окремих “елементах програми” ОУН, але в цілій суспільній природі націоналістичного руху, яка була виразно **тоталітарна та співзвучна з фашистськими течіями**, що в тому часі ширилися в багатьох європейських країнах”, а тому “вона набрала **войовничо-іраціонального, антиінтелектуального і волюнтаристського**” характеру. Можна цю надзвичайно точну оцінку явищ тої епохи доповнити висновком О.Субтельного: “Разом із прагненням монополізації всіх аспектів життя нації прийшла й нетерпимість. Переконані, що

знають єдиний шлях досягнення національної незалежності, вони (націоналісти – Я.З.) були готові воювати з кожним, хто стане їм на заваді”.

В наші дні необхідно, нарешті, визнати той сумний для декого факт, що український націоналізм у його західноукраїнському варіанті появився на історичній арені, коли у переважній більшості європейських країн він давно вже переріс у фашизм. До 1929 р. у тій чи іншій формі авторитарні режими були встановлені в Угорщині, Албанії, Португалії, Литві, Польщі, Югославії та Італії; до 1936 р. до них приєдналися Румунія, Австрія, Болгарія, Естонія, Латвія, Греція, Німеччина. У Європі єдиними демократичними країнами залишались хіба що Великобританія та Франція. А тому у нас запозичали далеко не кращі сторони теорії націоналізму, а тільки його терористичну практику, яку вже принаймні у Європі та США демократична громадськість повсюдно засудила. Предтечею ОУН була зовсім не теорія (згадана нами книга Д.Донцова “Націоналізм” була вперше видрукована шойно у 1926 р.), а утворена 3 серпня 1920 р. терористична організація УВО, від злочинних дій якої націоналісти всіх відламів, незважаючи на численні розколи, ніколи не відрікались і, як видно, не збираються цього робити й у наші дні. Тому цілком закономірним є те, що, прийнявши на озброєння теорію інтегрального націоналізму Д.Донцова, націоналісти рішуче відкинули самого творця цієї теорії. Гітлерівці марно сподівались, що в “уряді” Я.Стецька, склад якого було проголошено у Львові 30 червня 1941 р., він займе одну з ключових посад, але цього не відбулося - **як політичний лідер він їм був зовсім не потрібний, а, можливо, навіть і зайвим...**

Одночасно, мушу в котрій уже раз нагадати: ніхто не наділяв Провід УВО-ОУН якимось особливими функціями **єдиних захисників українського народу**, тим більше правом виносити й тут же негайно виконувати смертні вироки кому б то не було. Дані “повноваження” націоналісти *узурпували* самочинно, не спитавши на це дозволу ні від кого. А питати було в кого: існувала Церква, яка завжди користувалась незаперечним авторитетом навіть в атеїстів, було до десятка політичних партій, які представляли весь спектр тодішнього українського істеблішменту. Якщо не на території Польщі, то у будь-якій іншій, хіба що за винятком ССРСР, країні Європи завжди можна було зібрати конференцію усіх заінтересованих осіб, груп, партій чи об'єднань, й у демократичний спосіб отримати від них усі необхідні

повноваження. Цього ніколи зроблено не було. Навіть згодом, коли у червні 1941 р. українська громадськість Кракова пропонувала здійснити щось подібне, про що я писав у січні, С Бандера цю пропозицію повністю проігнорував. А Організація Визволення Палестини (ОВП), будучи за своїм характером не менш терористичною, ніж ОУН в аналогічній ситуації, не маючи навіть найменшої змоги провести на окупованій Ізраїлем території Палестини вибори, заручилась підтримкою всіх, без винятку, політичних партій і створила на вигнанні не лише парламент, але й уряд. Обидві палестинські державні структури майже відразу були визнані мало що не в усьому світі, навіть ООН, а сьогодні вже й Ізраїлем.

Ще кілька слів про “користь” вбивства міністра для українського населення Східної Галичини та Волині. З “позитивом” у цьому питанні у мого критика дуже туго. Попробую йому допомогти. Я вже описав цілу низку репресивних заходів польських властей після цього атентату і в першу чергу про відкриття згідно зі спеціальним декретом президента від 18 липня 1934 р. такого сумнозвісного у міжвоєнній Польщі “курорту”, яким був перший та єдиний на всю державу концентраційний табір - Береза Картузька, де “поправили” своє здоров'я до вересня 1939 р. не менше 5-ти тисяч українців. 14 вересня 1934 р. було денонсовано закон про захист прав національних меншин, українці остаточно втратили навіть ті “куці” права, якими користувались досі. Крім того, польська влада продовжувала забороняти й розпустила ті громадські організації та партії, про які чомусь забула “згадати” відразу після “пацифікації”, серед інших заборонила 16 липня 1937 р. Українське селянське об'єднання...

Ось так виглядає справа з “позитивною” стороною цього атентату.

Підсумовуючи, маю всі підстави знову стверджувати: **за все, що чинили в ті часи націоналісти, причому робили вони це цілком свідомо, українське населення кожен раз мусило заплатити непомірно високою ціною.**

Є ще одна делікатна проблема у зв'язку із захоплюючими описами політичних убивств організованими, а особливо виконаними за наказом Проводу УВО-ОУН. 10-15 років тому ми всі були войовничими атеїстами, немов Маркс-Енгельс-Ленін і черговий генсек КПСС разом узяті. Сьогодні, ніби за замовленням, всі ми перетворились не просто у християн, але стали ревними віруючими, неначе сам Папа

разом з усіма Патріархами. Тому вимушений нагадати автору, що у переступ П'ятої заповіді Божої входить не лише сам факт убивства, але й його вихваляння чи намовляння до нього, а його стаття – мало що не суцільний панегірик терористам і тероризму, де і коли б він там не був: Галичина, Ірландія, Палестина, Чечня...

Варто пам'ятати слова: **“Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіквбивником, як людина, що це робить задля рабунку, і так само заслуговує на кару Божу і на клятву Церкви”**. Не мені належить цей висновок, а Митрополиту Андрею Шептицькому, бо взятий він мною з його Пастирського послання “Не убий”, яке стало офіційним документом Нашої Церкви, після того, як у грудні 1942 р. його прийняв Львівський Архиєпархіальний Собор. Згідно з церковними канонами відмінити рішення Церковного собору будь-якої партикулярної Католицької Церкви не може ніхто, окрім самого Папи, а він, судячи з його виступу під час візиту у Львові, робити цього не збирається (досі цього не зробив жоден із його попередників). Якщо мій опонент і далі продовжує перебувати в рядах атеїстів – немає жодної проблеми, але якщо став ревним віруючим, хай навіть не у католицькій конфесії – раджу у найближчу неділю порадитися зі священником. В кінцевому рахунку, всі ми, включно зі мною, рано чи пізно відповімо за свої вчинки перед самим Господом, незалежно від того, чи віримо ми, чи ні...

Тепер щодо вбивства Сидора Твердохліба. Якщо мені відмовлено у праві називатись учителем, то небіжчика позбавили права бути поетом. Усі ми маємо право не любити поезію, а тим більше - не признавати творчість того чи іншого поета, але чи варто повідомляти про цю свою особисту думку у пресі для загалу всієї громади?. На щастя, не від такої поважної установи, яким є Музей визвольних змагань, залежить давати оцінку тому чи іншому поету. Але мова йде, як я зрозумів, не про поетичні чи перекладацькі заслуги небіжчика. Знову задамо собі питання: **“Навіщо вбили поета?”**

У липні 1919 р. збройні змагання між Річчю Посполитою та ЗУНР завершилися повною перемогою поляків. Однак, сьогодні можемо стверджувати, що *тоді не стільки перемогла Польща, скільки потерпіли поразку українці*. Адже досить добитись силою зброї кількох, хай навіть вирішальних перемог над ворогом, як відразу виникає непросте питання: що робити далі? Засліплені перемогою на полях

битв і безумовною підтримкою Заходу, Ю.Пілуудський та його найближче оточення у Варшаві, сповідуючи традиційний польський шовінізм, наслідком чого стала мало що не повна органічна нездатність на цивілізованій основі вирішувати складні проблеми взаємин із національними меншинами, не зуміло розібратись у тодішній ситуації. А вона була зовсім не простою.

На Сході, у Москві, *Польщу розглядали не як державу, а лише як суто географічний феномен*, а тому більшовики робили все залежне від них, тільки б із політичної карти Європи Річ Посполита зчезла якнайскоріше. Цьому сприяв й той факт, що міждержавні відносини між обома країнами склались від самого початку не найкраще, в тому числі з вини польської сторони.

У Німеччині ще задовго до перемоги на виборах А.Гітлера, також було немало політиків, особливо серед генералів, які ніяк не могли зрозуміти, чому значна територія, яка досі не одне сторіччя була у складі того чи іншого князівства, чи герцогства й мало що не споконвічно вважалась німецькою, згідно з Версальськими трактатами після закінчення Першої світової війни перейшла раптом до Польщі. Цілком природно, що в першу чергу саме на антипольській основі відбулось зближення військових діячів Росії та Німеччини, в результаті чого після підписання радянсько-німецького договору в Рапалло (16.04.1922 р.), обминаючи виразні заборони Версальських мирних договорів, військова могутність Німецького фатерланду відновлювалась на військових заводах та летовищах Уралу, Тули, Курська та Підмосков'я. Уже у період "перестройки" дані про ці радянсько-німецькі відносини 1920-х рр. стали надбанням широкого загалу науковців, а тому далі розвивати цю тему вважаю зайвим. Але відзначу: особливо виразно антипольський характер у німецькій зовнішній політиці став переважати вже після перемоги нацистів й приходу до влади фюрера.

У Варшаві жодних висновків із цього не робили ні у 1920-х рр., ні значно пізніше.

На жаль, втратили повну уяву про реальний стан речей і тодішні українські політики. Ніхто з них не бажав усвідомити собі того дійсного факту, що **в 1919 р. війну програла не Польща, а ЗУНР**, а вони й далі продовжували вести себе так, ніби переможцями є саме вони.

Зі сторони Варшави було достатньо багатообіцяючих політичних жестів: згідно з договором про національні меншини, який 28 червня 1919 р. підписали США, Великобританія, Франція, Італія, Японія та Польща, уряд останньої брав на себе зобов'язання забезпечити в тому числі й українцям усю повноту громадянських та політичних прав; 30 липня 1919 р. у своєму виступі у сеймі тодішній прем'єр, а заодно й міністр закордонних справ І.Падеревський виявив готовність проголосити амністію всім воякам переможеної української держави; за Ризьким мирним договором (18 березня 1921 р.) у 7-ій статті Річ Посполита зобов'язувалась надати "особам ...української національності ... усі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови й виконання релігійних обрядів", крім того, їм надавались ще й права "у межах внутрішнього законодавства культивувати свою рідну мову, організовувати й підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства й спілки"; були оприлюднені плани Ю.Пілуудського створення польсько-українсько-литовської федерації; конституції 1921 й навіть 1935 рр. підтверджували правовий статут усіх національних меншин згідно з нормами міжнародного права; закон від 26 вересня 1922 р. надавав самоврядування Львівському, Станіславівському й Тернопільському воєводствам; однак, всі спроби уряду Варшави нав'язати будь-який контакт із нашим урядом на вигнанні, а такі спроби робились у 1921 р. двічі, ще один раз - у наступному, Євген Петрушевич відкидав "із ходу". Оскільки до жодних перемовин тоді справа не дійшла, сьогодні можемо лише гадати, який характер вони могли б мати й наскільки зі сторони уряду Польщі вони були щирими та реальними.

У наші дні знаємо: якщо у когось є бажання налагодити зіпсовані колись взаємини, годяться для кардинальної їхньої поправки навіть спортивні змагання з пінг-понгу. А тоді надзвичайної популярності не лише серед політиків, але й широкого загалу українського суспільства, набула абсолютно абсурдна ідея, ніби за посередництвом західних дипломатів (своїх практично не було) із ласки урядів Заходу в Парижі можна буде здобути те, що втратили раніше на полі бою. Не порахувались навіть із тим, що **історія нічого подібного досі не знала**. Значно частіше було навпаки: дипломати, але власні, за столом перемовин не раз утрачали здобутки, оплачені немалою кров'ю на полях боїв (історія російської дипломатії на Балканах протягом всього XIX століття може бути непоганою ілюстрацією цього постулату).

А у тих часах, аби “допомогти” західним політикам, у краї проголосили лозунг: “Жодних контактів із Варшавою”, тобто пробували налагодити політичне й економічне життя у Галичині та на Волині на принципах “внутрішньої еміграції”, так ніби польської окупаційної влади взагалі не існувало. До чого це привело – сьогодні відомо всім.

Чисто по-людськи у наші дні можемо зрозуміти поведінку галицьких політиків. Психологічно важко проводити будь-які перемовини з ворогом у той час, як в тюрмах і в таборах тоді знаходились десятки тисяч українців, а могили полеглих на полях боїв ще навіть добре не заросли травою. Але, на жаль, політика не рахується ні з психологією, ні з людськими емоціями. Однак на це ніхто не збирався зважати і від раз прийнятого рішення вирішили не відступати. У 1921р. галицькі українці саботували перепис населення. На листопад 1922 р. поляки призначили перші вибори до сейму та сенату. У відповідь, 28 серпня 1922 р. міжпартійний з'їзд українських партій на підтримку зусиль Є.Петрушевича закликав до бойкоту цих виборів. Голоси тверезих політиків, а такі тоді були, почуті не були.

Вони ж звертали увагу на те, що Польща в ці дні була буквально переповнена різними комісіями (у Парижі на засіданнях Ради Амбасадорів якраз у цей час вирішувалась доля Східної Галичини й Волині), а тому прояви будь-якої анархії на вулицях краю будуть лише на користь Польщі. Крім того, за повної відсутності відокремлених особливих зон проживання окремих національностей, бойкот виборів узагалі не дасть бажаного результату – місця у сеймі та сенаті, які могли бути зайняті українцями, займуть поляки, яких навіть у тих часах на наших землях проживала не одна сотня тисяч осіб. Додамо до цього ще й те, що найавторитетніший політик – Андрей Шептицький, до аналізу політичної ситуації якого у більшості випадків прислухались навіть його політичні опоненти, вимушено, всупереч власній волі знаходився на Заході (поляки примусили його після розгрому ЗУНР покинути Батьківщину), а тому не міг допомогти своїм словом. Не прислухались, проігнорували...

Більше того, всіх незгідних із рішенням з'їзду поспішили проголосити “зрадниками”. Не було б це таким страшним, якби не те, що роль “відповідального” за виконання серпневого 1922 р. рішення про бойкот *самовільно узурпувала* УВО, яка, не будучи легальною організацією, жодної участі у роботі міжпартійного з'їзду не приймала,

зате гучною стріляниною на вулицях вирішила відзначити другу річницю свого заснування.

На Волині місцеві осередки всіх українських партій та організацій рішення про бойкот виборів повністю відкинули. Незважаючи на те, що й там поляків проживало достатньо (19% від загальної кількості населення), **жоден польський кандидат на виборах 12 листопада 1922 р. не пройшов**. Вибори пройшли там напрочуд дружньо й організовано. Було вибрано 20 послів до сейму та 5 у сенат – Волинь тоді у польському сеймі та сенаті представляли лише українці. У Галичині також не зуміли добитись повного бойкоту: 5 листопада - до сейму, а через тиждень - 12 листопада до сенату було вибрано хоч і дуже мало, але разом - 5 українців (зазвичай, як це буде згодом, обирали 14 депутатів до сейму й 5 – до сенату).

Таким чином, зводити опис тодішніх подій до вбивства одного Сидора Твердохліба не варто. Не лише він один з адвокатом Северином Даниловичем, о. Миколою Ільковим та письменником Михайлом Яцковим були проти цього бойкоту. Помилковість рішення про його проведення та виконання атентату на поета швидко усвідомили навіть ті, хто влаштував бучну стрілянину, в результаті якої він загинув. Хоча у Речі Посполитій до вересня 1939 р. відбулись ще не одні вибори до сенату й сейму, більше жодного разу Провід УВО-ОУН до їхнього бойкоту наше населення не закликав. Таким чином, без звичних в інших подібних випадках галасливих заяв і декларацій було *de facto* визнано помилковість дій націоналістів у ті дні. Але перед рідними вбитого 15 жовтня 1922 р. в Кам'янці Струмиловій, що на Львівщині, Сидора Твердохліба ніхто не вибачився й досі. Ще у своєму інтерв'ю в “Галичині” 10 червня 2000 р. я закликав Провід ОУН вибачитись перед родичами всіх жертв його страшної терористичної діяльності за весь період існування, повторив це прохання у опублікованих матеріалах у січні ц.р., підкріплюючи його прикладами новітньої історії, - не почули. А Провід Ірландської революційної армії (ІРА), дії якої ставляться мені мало що не для прикладу, днями це зробив. Там інтелігентності та політичної культури у керівництва, видно, більше...

Хто найбільше скористав від убивства поета? В першу чергу, звичайно, польська влада, бо всім заїжджим контролерам від Європи наочно руками бойовиків УВО був продемонстрований той очевидний факт, що українське населення Галичини державною нацією вважатись не може. Навіть із немалими труднощами справджена Мит-

рополитом із Ватикану місія о. Джованні Дженоккі, на жаль, у своїх висновках також це підтвердила. **Польська дипломатія у Парижі, нарешті, отримала такі незаперечні, вкрай необхідні їй додаткові докази цього, а тому 15 березня 1923 р. Рада Амбасадорів передала Східну Галичину й Волинь під "опіку" та "виховання" українського населення Речі Посполитій на 25 років. Таким чином можна цілком обгрунтовано стверджувати, що передачу тоді Східної Галичини й Волині під протекторат Польщі до 1939 р. значною мірою масмо завдячувати безрозсудним авантюристичним діям Проводу УВО.**

А тим часом політика бойкоту продовжувалась навіть після 15 березня 1923 р. Усього через декілька днів, 24 березня, на багатотисячному вічі українців на площі біля собору св. Юра у Львові була прийнята урочиста присяга, що вони ніколи не визнають згаданого рішення Ради Послів у Парижі...

Немалу вигоду отримала від описаних нами подій радянська пропаганда: чи не вперше вона одержала так необхідні їй "докази" того, що пролетаріат Західної України навіть після невдалого рейду кінноти С.Будьонного й армії М.Тухачевського на Віслу до Варшави продовжує "боротись за світову пролетарську революцію". Солідну заявку на світове "визнання" терористичної організації європейського масштабу зробила УВО. Про те, що у зв'язку з описуваними інцидентами становище галичан із волинянами у Польщі суттєво ускладнилось, ніхто у Проводі думати не бажав.

Хотів би зробити у зв'язку з описуваними подіями ще одне зауваження: дуже вже необдумано у статті, яка претендує на науковість, опонент розкидається різними ярликами, судячи по всьому, не розуміючи навіть їх значення. Яку вигоду могли мати названі вище "зрадники"?

Усі трубадури радянського державного та політичного ладу за свої поезії, прозові чи наукові твори тощо отримували: хто квартири на престижних вулицях якщо не у Києві на Хрещатику, то принаймні в обласних центрах, кого відзначали включенням до складу чисельних урядових делегацій для зарубіжних поїздок, кожен раз із солідною, навіть як на наш час, валютною оплатою, усіх, без винятку приймали до Спільки радянських письменників чи Академії Наук, де навіть із двадцяти років можна було отримувати солідні "пенсії" чи надбавки до зарплат, найбільш "заслужених" за творчу та наукову працю нагороджували державними орденами, якщо не медалями, для

них були призначені Сталінські, а згодом - Ленінські, Державні, у кожній соціалістичній республіці ще й місцеві немалі грошові премії, їхні твори штампувались мільйонними тиражами...

У Польщі в описуваний час не було жодної державної спілки з її високою членською зарплатнею, а членство у Академії було хіба що почесним без жодної додаткової платні, ні один поет, письменник чи вчений зроду не був удостоєний якоїсь урядової нагороди усі, без винятку, українські поети, науковці чи письменники за всю історію міжвоєнної Польщі так і не стали лауреатами жодної престижної, навіть не державної, літературної чи наукової премії, проживали вони у приватних тісних помешканнях, які оплачували зі своїх надзвичайно скромних гонорарів, а тому переважна більшість їх мусила ще десь працювати, аби хоч якось зводити кінці з кінцями, бо літературні та наукові тиражі тоді були незначними навіть на наш час; державний квартирний фонд був, але існував тільки для президента (довічно) й членів кабінету міністрів (лише для самих міністрів, поки вони займали свої посади)...

Але ж сам факт "зради" передбачає її оплату, причому настільки високу, щоби варто було заради неї жертвувати власним життям. Може, через півстоліття після описуваних подій врешті перестанемо паплюжити мертвих, які загинули з рук бойовиків УВО-ОУН? Невже забули стару істину: **про них необхідно хоча б помовчати, якщо не спроможні сказати нічого доброго.**

Аналізуючи поведінку цих і подібних їм "зрадників", яких у тих часах кого вбили бойовики УВО-ОУН (на шпальтах газети я обмежився лише голосними успішними атентатами, насправді, їх було майже дві сотні, хоча в літературі називають цифру скромнішу: понад 60 замахів і вбивств), кого отруїли (в 1929 р. - редактора часопису "Селянин" Миколу Величковського), кого присудили до смерті, але вирок не виконали (між іншими сп. Г.Хомишина), кого змусили емігрувати (таких, як А.Крушельницький, було немало), кого паплюжили в летючках та у своїх виданнях (серед інших навіть Андрея Шептицького) доходимо висновку, що занадто багато їх усіх набралось.

Особливе місце серед "зрадників", які тоді масово гинули з рук бойовиків УВО-ОУН, належить сільським війтам. До державного перевороту й кардинальної зміни конституції в 1935 р. польська адміністрація не втручалась у виборний процес на селі, а тому війта кожен раз вибирали сільські громади самостійно, без жодного втручання

влади. Не раз було так, що село не могло собі вибрати вїйта тижнями. До речі, свої обов'язки вони в тих часах виконували безоплатно, тобто на громадських засадах. Саме вони як "зрадники" в 1923-35 рр. масово гинули від рук бойовиків, особливо це характерно для часу "паціфікації". Після 1935 р. вїйтів став призначати уряд, їм з державної казни, нарешті, була визначена заробітна платня, і тим самим влада покінчила із залишками демократизму на селах. Цікаво, що після цієї зміни у своєму становищі вїйти перестали "цікавити" й Провід ОУН.

Серед дуже великого розмаїття професій та суспільного становища спільне для всіх "зрадників" є хіба що те, що в більшості випадків усі вони були високоосвіченими. Сказане стосується й вїйтів, освіта яких ніколи, звичайно, не сягала рівня міської інтелігенції, про що йшла мова вище, але на селах вони вирізнялись достатньою освіченістю на фоні загальної, досить низького рівня освіти навколишнього населення. Усі вони намагались безкорисно служити своєму народу, відстоювали як могли його інтереси. Їхня "зрада" пояснюється, очевидно, зовсім не тим, що сподівались вони на якусь винагороду, бо ніхто з тих, хто пережив те страшне лихоліття, її від офіційної Польщі жодного разу так і не заслужив. Зате після "золотого" вересня 1939 р. хто з них не вибрався за Сян та Буг, всі до одного закінчили своє життя, якщо не в тюрмі, то на засланні у віддалених районах СРСР. На відміну від Польщі, радянська влада "достойно" оцінила їхню "зраду".

Тому, напевно, слід вести мову про інше: саме вони при тодішній політичній ситуації розуміли, що *за обставин, створених поразкою ЗУНР та несправедливим рішенням Ради Амбасадорів у Парижі, жодної прийнятної альтернативи українсько-польському порозумінню в тих часах не існувало*. Це ставало все більш очевидним після приходу до влади А.Гітлера. Попри всі його демонстраційні вияви "дружби", ніхто у Третньому Райху проводити ревізію чи суттєву корекцію антипольської спрямованості його Mein Kampf не збирався, а у Галичині та Волині цю книгу мали можливість читати завовго до приходу нацистів до влади – відмінне володіння німецькою мовою давала кожна українська гімназія, а для тих, хто її все-таки не знав, Д.Донцов здійснив її скорочений адаптований переклад на українську мову. Оцінка Польщі у радянській пресі тих часів також не була ні для кого особливою таємницею – хоч і нелегально, але, наприклад, у Львові завдяки активності радянського консульства її відносно легко

завжди можна було отримати. Крім того, КПЗУ також відробляла свої гроші, а тому кївські та московські офіційні видання не були жодною проблемою для тих, хто бажав їх мати, чи прочитати.

Усе більше політиків тоді усвідомлювали, що Річ Посполита мало що не від початку відновлення своєї державності постійно знаходилась між молотом та ковадлом, а безперестанне розхитування Проводом УВО-ОУН польського державного корабля прискорювало його загибель, бо внутрішньої стабілізації при мало що не постійних атентатах його бойовиків зроду не існувало. Якою б не була для українців мачухою Польща (а це так було), її заміна на тоталітарні режими А.Гітлера чи Й.Сталіна нічого доброго нікому не віщувала. Так виглядала зовнішня проблема.

Але й була ще внутрішня: постійні збройні акції Проводу УВО-ОУН, з одного боку, й нерідко непомірно жорстока відповідь на кожному з них офіційної Варшави, а також постійне цькування всього українства у пресі крайньої правиці, в першу чергу ендеків кожен день поглиблювали взаємну ворожнечу на грані ненависті двох народів, яким доля призначила жити в одній державі.

Уряд Речі Посполитої в останній період існування намагався, хай не завжди успішно, але якось залагодити міжетнічні протиріччя. На першій сесії вибраного у вересні 1935 р. сейму лідера УНДО Василя Мудрого було обрано віце-маршалком. У 1937 р. уряд проголосив амністію, й на волю вийшла більшість українських в'язнів Берези Картузької, серед інших випустили Р.Шухевича та К.Зарицьку, був підготовлений проект про амністію всіх політичних в'язнів. Жодної відповіді на це зі сторони Проводу ОУН не відзначено. Задля об'єктивності відзначимо, що кожен крок уряду з нормалізації польсько-українських взаємин зустрічався вороже й польською правицею, особливо згаданими нами ендеками...

У 1939 р. Польща припинила своє існування хоча безславно, але благородно – нікому зі своїх, навіть принципових, ворогів не мстила. Спеціальним розпорядженням президента вже на початку вересня були відкриті ворота всіх тюрем і місць ув'язнень включно з Березою Картузькою. Усі, без жодного винятку, в'язні вийшли на волю. Серед інших були звільнені Микола Лебідь, Микола Климишин та інші лідери крайового Проводу ОУН(Ж), самому С.Бандері вдалося втекти з тюрми кілька днів раніше. Як вчинила в аналогічній ситуації Радянська влада – стало відомо вже у на початку липня 1941 р., коли

населення, розбивши ворота в'язниць, знаходило гори трупів часто в нелюдський спосіб помордованих осіб, серед інших навіть дітей та підлітків...

На останньому засіданні польського сейму у вересні 1939 р. весь склад українського посольського клубу, серед них й Степан Скрипник – майбутній Патріарх Мстислав у УАПЦ, у своїй відозві до українського населення закликав захищати зі зброєю в руках Річ Посполиту, а серед українських депутатів тоді було немало таких, хто до числа друзів Польщі ніколи не належав. Ці заклики відповідали загальній позиції українських вояків у польській армії, а тому під час німецько-польської війни у вересні 1939 р. не відзначено жодного масового вияву ворожого чи нелояльного ставлення солдатів українського походження. Однак, ця вереснева відозва українських депутатів і senatorів солідно припізналась – не стало навіть газети, аби її опублікувати.

ОУН, навіть у ті трагічні, не лише для однієї Польщі, дні своєї антипольської позиції у цьому питанні змінюватися не збиралась, більше того - саме тоді різко посилилась її співпраця з гітлерівською Німеччиною. Як ми відзначали, з числа націоналістів напередодні був сформований український легіон під керівництвом члена Проводу ОУН – полковника Романа Сушка, котрий у складі Вермахту у вересні 1939 р. прийняв активну участь у бойових діях проти Польщі – взятті Самбора...

Продовжувався курс на подальше розпалювання й поглиблення міжетнічної ненависті. *Польський шовінізм та український націоналізм, попри голосні декларації з обидвох сторін про взаємну неприйнятність один одного, продовжували ситуаційно співпрацювати на цьому поприщі напрочуд дружньо.* До чого це призвело, я достатньо висвітлив у попередній статті, подаючи, хай навіть дуже фрагментарно, приклади взаємної національної різни, головним чином, на території нашої області, на Волині вона набула більш страхітливих форм. Підвалини цієї кривавої трагедії слід, напевно, шукати в тому числі й від часу убивств С.Твердохліба, Б.Перацького та всіх інших подій. Тому, на відміну від опонента, жодного атентату бойовиків УВО-ОУН до позитиву історії України зарахувати не маю права.

На початку цієї статті я відзначав, що неодмінною умовою всякої критичної статті науковця є уважне, хай і прискіпливе читання

матеріалу, який він збирається громити. На жаль, цієї риси в опонента я відзначити не можу.

Почну по порядку:

Початок братовбивчої, без усіляких лапок, громадянської війни у Галичині й на Волині я, вслід за А.Шептицьким, датую від липня 1941 р., тому, звичайно, репресії поляків стосовно українців між 1919 і 1922 рр. до неї не мають абсолютно жодного відношення.

Невже до середини 1943 р., тобто мається на увазі до утворення УПА-ОУН(б), ніхто на Україні не боровся з німцями? Як відомо, у листопаді 1941р. до формування збройних загонів УПА "Поліська Січ" приступив Т.Бульба-Боровець і вже через декілька місяців відбулись перші їх зіткнення з ворогом.. А як бути з масовими випадками підпалів та саботажу, наприклад, у Києві, після чого 2 листопада 1941 р. було страчено 300 мешканців? За напад у ніч із 4 на 5 листопада 1941 р. у с. Баранівка (30 км на північ від Миргорода) на 4 німецьких солдат страчено 10 його жителів, а село спалено. За подібне у жовтні 1941 р. повністю спалено сусіднє с.Обухівка, все населення якого розстріляли. 2 грудня 1941 р. було вчинено замах на німецького офіцера у Дніпропетровську, за що було розстріляно 100 заложників. У донесенні головнокомандуючого вермахту на Україні від 16 грудня 1941 р. говориться вже про тисячі партизан, які були німцями публічно повішені або розстріляні. Я тут навів лише деякі повідомлення про боротьбу з німецькими окупантами уже у 1941 р. А боротьба тоді тільки починалась... Після того як німці розпочали масовий вивіз молоді на роботи до Райху, який на Сході України повсюдно носив примусовий характер, вже у квітні 1942 р. там діяв 91 партизанський загін із загальною кількістю бійців до 7 тис. осіб і жоден загін не сидів склавши руки. Тому, якщо хтось вважає, що повсюдно на Україні всі тільки й те робили, що палко очікували, поки Провід ОУН(б) не наважиться приступити до створення УПА, він гірко помиляється...

Ще ж стосується відношення Мюнхенського рейду УПА до переділу сфер впливу на нашому континенті. Мені дуже жаль, що опонент не відає того, що кордони Європи остаточно були перекроєні на Потсдамській конференції й після 1945 р. вони були непорушними аж до "оксамитової" революції 1989-90 рр., тому, звісно, у цьому відношенні офіційні кола у Москві в 1947 р. нічим особливо не ризикували, а вигоди, про які я писав, від цього рейду мали немалі...

Якщо у розколі (а я додаю - багаточисленних розламах) в ОУН винуваті тільки нацистські та радянські спецслужби, то чому відразу спершу після розгрому Німеччини, а згодом – розвалу СРСР, Проводи ОУН усіх відламів дружньо й то негайно не відновили своєї єдності? Які ще спецслужби заважають це здійснити сьогодні? Невже китайські чи може тайландські вкупі з аргентинськими?

Не тільки від одного Й.Сталіна залежало, чи вводити, УРСР до складу ООН. Але допустімо услід за опонентом, що УПА суттєво спричинилось до прийняття УРСР у склад цієї організації, як же тоді бути з БРСР, де не було жодного загону УПА, а яку разом з Україною у 1945 р. прийняли до ООН? Невже й за неї прохачем перед Й.Сталіним благородно виступив Провід ОУН(б)? Однак, кинемо жартувати, бо всім відомо, що членство УРСР і БРСР в ООН – визнання всім світом немалих заслуг населення цих республік у розгромі німецького фашизму й непомірно високої ціни, яку воно заплатило за це у роки війни, а УПА до цього не має жоднісінького відношення. Й.Сталін переважно ні з ким не погоджував свої дії, про його консультації з цього приводу з Проводом ОУН(б) нікому, окрім опонента, невідомо, а тому напевно, цілком можна таке “відкриття” віднести до світової сенсації, яких у нього не одна. Крім того, не від одного “вождя всіх народів” залежало, хто буде, а хто не буде членом ООН. Дозволю собі нагадати всім, скільки десятків років радянська дипломатія безуспішно протестувала й навіть боролась проти присутності як постійного члена ООН, а головне – Ради Безпеки цієї організації, представника націоналістичного Китаю з Тайваню й нічого вдіяти не могла.

Те, що політика Проводу ОУН стосовно міжвоєнної Польщі ідеально вписувалась у агресивні плани відносно неї А.Гітлера та Й.Сталіна, зовсім не виключає того, що від початку війни українська громада Кракова могла мати хвилеві вигоди. Однак, раджу продовжити арифметичні маніпуляції, коли книги діляться на українців й виходить від цього небачена “вигода”. Пропоную вісім мільйонів убитих у Другій світовій українців поділити на кількість видрукованих книг у Кракові в 1940-1941 рр., може тоді будемо знати правдиву ціну кожної виданої тоді публікації. Стосовно ставлення гітлерівців до питання щодо рівня освіти українців на окупованій території, то навіть налаштований на націоналістичний, навіть бандерівський лад д-р В.Косик, якого кожен раз так полюбляє цитувати опонент, достатньо

приводить жахливих за своїм характером й цілком принизливих для всіх нас документальних матеріалів, які повністю спростовують всю “користь” окупації навіть для згаданого книгодрукування. Обмежусь цитатою тільки з одного запису розмови А.Гітлера у найближчому колі 19 вересня 1941 р.: “Фюрер і райхскомісар відкинули ідею вільної України. Слов’яни – це родина кроликів. Якщо клас господарів їх не підштовхуватиме, вони самі ніколи не зможуть піднятися вище кролячої родини. Природний стан, якого вони прагнуть – це загальна дезорганізація. Будь-яке знання, дане їм, у кращому випадку перетвориться у них у напівзнання, яке зробить їх незадоволеними й анархічними. Саме з цієї причини ідея створення університету в Києві повинна бути відкинута” (док. № 92). На виконання цих настанов Фюрера згідно з постановою VII секції Вермахту зони Б від 29 грудня 1941 р. на території всієї України заборонялись університети, політехнічні інститути, гімназії, ліцеї, середні школи, семінари, загальні середні та професійні школи тощо. Невже опонент не підозрює, що вища освіта для всіх українців була тоді заборонена й навіть прирівнена до державного злочину? Знаю декого, який лише за те, що зі Львова поїхав у 1942 р. у Прагу здобувати вищу теологічну освіту, відсидів не один рік у німецькому КЦ, ще й при тому тішився, що гестапо за це його не розстріляло. Що там хтось не говорить про Польщу, але вона такий учинок українця у жодному випадку криміналом ніколи не вважала.

Ніде відкритим текстом я не стверджував, що Омеляна Сеніка-Грибівського та Миколу Сціборського у Житомирі 30 серпня 1941 р. убили бандерівці. Однак, для цього у них було підстав набагато більше, ніж необхідно. Обидва, займаючи високі становища у ОУН (О.Сеник був співзасновником УВО, а М. Сціборський - співтворець ОУН) при її розколі стали на сторону А.Мельника. Вилучені прокуратурою в 1934 р. документи (т.зв. “Архів Сеніка”) дозволили полякам провести Варшавський процес над вбивцями Б.Перацького мало що не зразково, а такі речі ніхто не прощає, - за меншу провину платили життям. О.Сеник на II Великому зборі ОУН в 1939 р. у Римі був головуючим, завдяки його активній підтримці Головою ПУН тоді було проголошено А.Мельника. М.Сціборський був визначним ідеологом і теоретиком офіційних видань ОУН і після розколу в середовищі бандерівців не так швидко зуміли найти йому протидію. О.Сеник із М.Сціборським до того ж улітку 1941 р. очолювали похідну групу

ДУН від імені А.Мельника, а як я вже відзначав, жодних конкурентів у боротьбі за волю України Провід ОУН(б) не терпів ніколи. У М.Сціборського, крім того, дружиною була єврейка, а антисемітизм ОУН(б) у квітні-липні 1941 р. – річ загальновідома – бажаним може надати для ксерокопіювання не одну українську газету із липня 1941 р., а там закликів до розправ із жидами – більш ніж завгодно. Термін “жидокомуна”, який співзвучний з фашистським “жидобільшовизм”, постійно використовувався як у документах Проводу ОУН, так і всією галицькою пресою весь період німецької окупації. Могли просто загинути “за компанію”, адже вбили їх обидвох о 19.30 на вулиці Бердичевській, коли йшли разом. Мусимо рахуватись ще й з тим, що Провід ОУН(м) до сьогодні обтяжує бандерівців виною за це злодіяння. Згадувана нами Олена Теліга була переконана, що на них “піднялась українська рука” і навіть називала ім'я убивника – Степан Козій з Любачева. Одночасно вражає оперативність, із якою поспішили у Проводі ОУН(б) відмежуватись від цих убивств, тому не лише у мене одного створюється враження, що дане спростування було заготовлене заздалегідь ще задовго до здійснення цього злочину. Реакція гестапо, а там на той час також вже добре навчилися розбиратись, хто чого вартує, була відповідною: мало що не негайні арешти членів ОУН обидвох відламів, бо цілком обгрунтовано вважали, що це вбивство – продовження міжфракційних “розбірок”. Версія про причетність до злочину радянської агентури – мало ймовірна, появилася вона вже у наші дні, а зараз чого тільки не напишуть, та ще пенсіонери від КГБ СРСР, але про це трошки нижче.

Стосовно того, що в 1946-47 рр. у Галичині врятувалися сотні, я додам: не одна тисяча біженців із Східної України та Молдавії, то при чому тут Провід ОУН(б), чи УПА? Невже на полонинах Карпат бійці УПА старанно й ретельно вирощували хліб спеціально для порятунку голодуючих із Сходу, а по всій Галичині організовували пункти роздачі їм якоїсь гуманітарної допомоги? Моя родина, із відомих причин, не відчувала жодних симпатій до УПА, але у 1947 році, повертаючись після уроків із школи додому, не один раз заставав у хаті переважно молдаван, їх неправильно тоді у Львові всі називали циганами, із якими мама ділилась нерідко останнім куснем хліба, бо його у вдови з двома маленькими дітьми було не вельми багато.

Ніде мною не стверджувалось, ніби УПА створили мало що не за вказівкою з Москви. Я думав, що використовувати наявність УПА

для боротьби з галицькою інтелігенцією є одне, а створювати цілу структуру підпільної армії – це зовсім інше. Хтось думає інакше... В такому випадку рівнозначним є припустити, що з метою активізації книгодрукування у Кракові, якому опонентом присвячено так багато уваги, українські провідні діячі попередньо поїхали одні до Берліна, інші до Москви узгоджувати по чергово спершу з А.Гітлером, а згодом і з Й.Сталіним терміни та масштаб розгрому Польщі й час початку Другої світової війни. Абсурд? Звичайно...

Але чому в 2002 р. уже зі звичною помпою, особливо у західних областях України, відзначали круглий ювілей створення УПА мало що не на державному рівні? Хіба вона була створена у 1942 р.? У січні я наводив документи, які незаперечно свідчили, що *Провід ОУН(б) ще у червні 1942 р. у надзвичайно категоричній формі навіть гадки не допускав про створення якоїсь партизанської армії.* Переважала доктрина, згідно з якою необхідно було створювати регулярну армію, тому всякі розмови про “партизанку” засуджувались тоді як провокаційні. На цьому він стояв до самого кінця 1942 р. Тільки у кінці грудня 1942 р. в околицях Львова відбулась підпільна конференція військових референтів вищих проводів ОУН(б), яка переглянула існуючі концепції і висловила за доцільність творення цієї “партизанки”, для чого була створена робоча група в складі Василя Івахіва, Михайла Медвідя та Луки Павлишина для вироблення відповідних партизанських статутів та інструкцій. Видно по всьому, що виконувати доручене їм завдання вони не дуже спішили. Але надамо слово документам.

У постанові III Надзвичайного Великого Збору ОУН(б) (21-23 серпня 1943 р.) читаємо: “Провід ОУН на III-ій Конференції у *лютому 1943 року* зважив стан та сили ворога, розглянув зовнішні політичні обставини для військових сил. *Після цього на теренах Полісся й Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанської Армії (УПА).*” У Галичині процес формування партизанської армії ОУН(б) припізнався ще мало що не на рік. Тому як не крути, а круглий ювілей початків її створення навіть на Волині треба відзначати у березні-квітні 2003 р., хіба що допустити неймовірне: дану постанову складала радянська агентура, але чому тоді вона публікується у всіх бандерівських виданнях, навіть у Діаспорі? Постараюся вяснити й це протиріччя.

Саме на початку 1943 р. у Берліні нарешті позитивно відгукнулись на неодноразові прохання створити дивізію СС "Галичина". Червень 1941 р., коли А.Гітлер під час наради вищих чинів Вермахту міг заявити: "Ніколи не дозволяти, щоби хтось інший, окрім німців, носив зброю", вже на той час відійшов у небуття. У кінці серпня 1942 р. Г.Гімmlер дав згоду на створення естонського легіону, у грудні 1942 р. створено латиський легіон, на початку 1943 р. у стадії формування були естонська та дві латиські дивізії, у лютому 1943 р. приступили до створення у Боснії та Герцеговині мусульманської(!) гірської дивізії СС "Хандшар". 8 березня 1943 р. Володимир Кубійович у листі до генерал-губернатора Ханса Франка подав чергове, не знаю вже яке, прохання щодо організації української дивізії, в кінці березня воно, врешті, було вирішене позитивно й 15 квітня 1943 р. у Львові був створений Військовий комітет для організації цієї дивізії, а 28 квітня 1943 р. офіційно проголошено її створення.

Напевне, саме *ці зовнішні політичні обставини* мали на увазі автори цитованої вище постанови III Надзвичайного Великого Збору ОУН(б), коли у кінці серпня 1943 р. з'ясовували початки історії створення УПА. Ще одним доказом того, що УПА виникла вже після лютого 1943 р. є те, що *10 серпня 1943 р., тобто за два тижні до згаданого Збору А.Шептицький у дуже різких виразах публічно засуджує діяльність агітаторів за створення УПА, а у листопаді цього ж року було видано Спільне послання на цю тему всіх єпископів з Апостольськими Адміністраторами*, про що я вже писав. Чого б то Митрополит із єпископами так сильно запізнилися і яке значення тоді мало би публічне оприлюднення їхнього, небаченого досі одноставного засуду, якщо УПА вже нібито існувала мало що не рік? Митрополит завжди все намагався робити вчасно, а тому його свідчення про початки УПА є дуже важливими, бо є вони абсолютно достовірними. Крім того, це свідчення очевидця, *опубліковане відразу після події*, а тому його сфальсифікувати комусь не було жодної змоги ні у ті дні, ні сьогодні.

Таким чином, не у 2002 р., а у березні-квітні – 2003 р. необхідно було відзначати одночасно ювілей створення як УПА, так і Дивізії СС "Галичина", що у наші дні політично незручно, бо й так багато розмов про те, що до створення обидвох військових формувань причетні одні й ті ж посадові особи у Берліні. Звідки ж бо взяли тоді ешелони зброї та цілі гори військового обладнання, яке попало в

руки Радянської армії вже після перших успішних дій проти УПА із лютого по 31 грудня 1945 р.? Кожна армія в період свого формування відчуває гостру нестачу навіть звичайних онуч та черевиків, не говорячи вже про щось більш суттєве, а УПА на початках свого існування мала всього вдосталь, навіть артилерію та літак, не говорячи вже про друкарні, радіостанції тощо. Невже такий Монблан військового спорядження зуміли придбати у Львові на Краківському речовому ринку (найбільшому в 1940-х рр. на всю Галичину)? Але тоді звідкіля взяли немалі кошти на придбання звичайнісіньких пістолетів, в той час як гармати, радіостанції, друкарське обладнання, думаю, коштують набагато дорожче, а всього цього тоді в УПА було вдосталь. Крім того, й після 31 грудня 1945 р. там зовсім не скаржились на якусь нестачу зброї.

Потрібно зауважити, що фальсифікація історії початків створення УПА почалася давно, як тільки у Проводі ОУН(б) усвідомили всю небезпеку відзначення "ювілеїв" формування підпільної армії одночасно з утворенням дивізії СС "Галичина". Вже 14 жовтня 1947р. за підписом Головного командира ген. Р.Шухевича видано святковий наказ про відзначення 5-річчя з дня створення УПА. Цим наказом добивались подвійної мети: **збройним загонам надавали**, всупереч виразним рішучим протестам Митрополита й всіх єпископів УКЦ, що нами відзначено вище, **релігійного забарвлення**, адже на цей день припадає свято Покрови Пресвятої Богородиці; одночасно всупереч своїм власним документам і в першу чергу згаданий нами постанові III Надзвичайного Великого Збору ОУН(б) **дата створення партизанської армії відсувалась** з дійсної (березень-квітень 1943 р.) **на абсолютно міфічну** (жовтень 1942р.), Даний наказ ген. Чупринки в наші дні є мало що не найбільш вагомим "доказом" на рівні вже всього суспільства бандерівської версії історії початків УПА і його підтримує практично вся історіографія, як у Діаспорі (М.Лебедь, Л.Шанковський, П.Мірчук тощо, хоча в інших питаннях вони нерідко виступають мало що не запеклими антагоністами), так вже і в Україні...

А тим часом, поки йшло формування УПА, вже на самому початку вирішили на всякий випадок позбутись усіх можливих конкурентів. Нагадаю: ще від самого свого створення ОУН завжди сповідувала постулат про її виняткову роль у боротьбі за волю України. Згодом цей постулат перейшов у спадщину до бандерівців. Тому

7-8 серпня 1943 р. вони роззброїли на Кременеччині, що на Тернопільщині, військові відділи ОУН(м), вчинили тоді звично: хто згодився перейти під нове командування – прийняли, хто не забажав, цим не позаздриш. Через кілька днів, 19 серпня 1943 р. був атакований штаб Української народно-революційної армії на Поліссі, очолюваний прихильниками Т.Боровця-Бульби з подібним результатом. Восени 1943 р. на Волині ліквідовано групу Тимофія Басюка “Фронт української революції”. Після підступного вбивства у Львові 12 січня 1944 р. одного з видатних членів Проводу ОУН(м) – полковника Романа Сушка, дуже нетривке перемир’я між обома відлами ОУН було порушено, й єдина УПА назавжди перестала існувати. Нечисленні збройні загони ОУН(м) подекуди зберегли своє існування й після 1943 р., переважно на Буковині, але вони не йдуть у жодне порівняння з УПА-ОУН(б), а тому їх майже ніколи ніхто не приймав до уваги. У нашій та Львівській області, наприклад, діяла лише УПА, яка визнавала верховенство над собою тільки Проводу ОУН(б). Ось так виглядають початки її “боротьби” з окупантом і “консолідація” усіх здорових й свідомих національних сил для спільної боротьби з ворогом. У 1943р. повторився варіант “солідарності”, якого дотримувалась ОУН протягом польської окупації краю аж до 1939 р. включно. Слід мати на увазі ще й таке міркування: якщо в першу чергу поставлено завдання нещадної розправи зі всіма можливими політичними “конкурентами”, хіба до боротьби з якимось там окупантом? І пощо сьогодні говорити про різноманітні УПА, якщо у свій час бандерівці зробили все залежне від них, аби вона була одна й лише їхня? Жаль, що сьогодні хтось хоче переконати нас в іншому.

Мені, звичайно, можуть заперечити нові опоненти - а як же бути зі збройною боротьбою з німцями, про що у наші дні пише мало що не вся преса західних областей України? Спробую відповісти й на це питання.

Незважаючи на приливи й відливи у відносинах ОУН із гітлерівцями, у керівництві III Райху ніхто Провід ОУН обидвох відламів принциповими ворогами німецького фашизму не вважав, подібно й Провід ніколи не ставився до А.Гітлера та його оточення вороже. Варто звернутися до фактів, які сьогодні неможливо сфальсифікувати. Саме столиця Третього Рейху була у 1934 р. Обрана місцем постійного перебування Проводу ОУН (з 1940 обидвох відламів). “Вожді нації” перебували у Берліні до 1944 р. У вересні 1939 р. у складі

Вермахту проти Польщі воює український легіон ОУН (тоді вона ще була єдиною) полковника Романа Сушка, звичайно, оснащений для війни всім необхідним за рахунок казни III Райху. У червні-липні 1941 р. тисячі львів’ян мали змогу не лише бачити, а й розмовляти чи не з кращою частиною воїнства ОУН (б) – колоною ДУН - “Нахтігаль”, яка в складі Вермахту, одягнена в німецькі мундири й прекрасно озброєна деякий час, перебувала у Львові. Майже одночасно зі сторони Ясс у напрямі на Київ прямувала друга колона ДУН - “Родлянд”, яка складалась наполовину з мельниківців, решту становили бандерівці. В тому ж часі з Чернівців у напрямі на Вінницю рухався “Буковинський курінь” ОУН(м). Усі вони були не лише обмундировані за рахунок Абверу чи Вермахту, але відповідно озброєні. А коли необхідність їхнього перебування у прифронтовій зоні відпала, їх знову ж таки за рахунок казни III Райху, перевели до Франкфурта-на-Одері для поповнення та переформування. Згодом, навесні 1942 р., з їхнього складу було сформовано поліцейний батальйон № 201 (командир – майор Б.Погрібний, його заступник – Р.Шухевич), який був перекинутий у Білорусь для боротьби з тамтешніми партизанами. Крім нього там, а також у північних районах окупованої України, діяли й інші українські поліцейні формування (№№ 5, 104, 114, 118). Два останні “відзначились” при розправі з населенням відомої згодом на весь СРСР Хатині.

До сказаного слід ще й додати три похідні групи ОУН(б): північна формувалась над Бугом, центральна над Сяном і південна – в районі Санока, - разом із штабами нараховували вони понад 4 тис. осіб, всі, звичайно, німцями прекрасно озброєні. Маю у своєму розпорядженні копію листа Голови правління Українського Національного Об’єднання (УНО) Т.Омельченка Головному Командуванню Вермахту від 18 липня 1941 р. з пропозицією мобілізувати у німецьку армію понад 150 тис. українських робітників, “більшість із яких є здоровими та придатними до військової служби”. Однак, дане прохання залишилось без відповіді, видно, таку кількість новобранців із числа українців німцям було сутужно озброїти та оснастити всім необхідним.

Сьогодні відомо, що керівництво поліції безпеки та СД у Берліні регулярно, не рідше двох разів на місяць, отримували детальний звіт про кожен, навіть незначний крок націоналістів на місцях, однак жодних “оргвисновок” стосовно Проводу обидвох відламів ОУН ні-

хто жодного разу не приймав. Арештовані 5 липня 1941 р. С.Бандера з В.Яновим, 7 липня – В.Горбовий, 9 липня Я.Стецько з Р.Ільницьким і 9 серпня – С.Ленкавський були переслухані у Кракові, згодом депортовані до Берліна й після короткого слідства переважно більшість їх звільнили, встановивши за ними нагляд Служби Безпеки із заборорою покидати столицю Райху. С.Бандера мав навіть можливість випускати агітаційні брошури, в яких бештав останніми словами “німецький підступний імперіалізм”, але й це йому прощали.

Після невдалого замаху на А.Гітлера 20 липня 1944 р. по всій території III Райху пройшли масові “чистки” всіх, хто хоч у найменший спосіб підозрювався в опозиції до фюрера. Загибло тоді згідно з різними оцінками від 180 до 200 осіб, у тому числі й з числа високо посадових осіб: усезнаючий адмірал В.Канаріс, кілька фельдмаршалів, більше двох десятків генералів, професорів, бургомістр Ляйпцига, всі друзі по данцигському сенату згаданого мною Г.Раушнінга та багато інших “опозиціонерів”. Однак, в дивний спосіб у ті дні караючі руки А.Гітлера та гестапо обминули Провід обох відламів ОУН, а всі вони, включно із С.Бандерою та А.Мельником (разом до двох десятків осіб) знаходились весь час у Берліні під почесним наглядом гестапо, й лише під сам кінець війни були інтерновані у КЦ. Усі вони благополучно дожили до самого кінця війни, а тому до останніх своїх днів уже як “жертви фашизму” (як-не-як в'язні концентраційних таборів!) отримували від уряду ФРН немалі пенсії, які їх живі вдови, якщо офіційно не вийшли заміж удруге, продовжують отримувати ще й до сьогодні.

Усе це не було б таким дивним, як би не те, що у сотнях опублікованих після закінчення війни таємних колись документах вермахту та гестапо обидві ОУН виставляються у них мало що не найстрашнішими ворогами Райху. Маємо, отже, два стандарти поведінки вищих посадовців гітлерівської держави: у Галичині, Волині, Східній Україні чи деінде, але *на окупованій території* каральні органи нещадно розправляються не лише з рядовими, а й навіть досить визначними (місцевого масштабу) оунівськими провідниками. Можу назвати до сотні, а їх було тоді значно більше, подібних жертв із числа обидвох відламів ОУН, яких у ті роки на Україні безжалісно позбавляли життя. В той же час обидва Проводи мають можливість час від часу посилати навіть А.Гітлеру меморандуми та доповідні записки з різних питань, де серйозно радять йому, що він має робити й як по-

ступати в тому чи іншому випадку. Правда, наскільки мені відомо, всі вони, без винятку, завжди залишались без жодної відповіді.

Дане протиріччя можна пояснити тим, що йшла війна і, як досить швидко це виявилось, була вона надзвичайно далека від оптимістичних розрахунків 1940-41 рр. як А.Гітлера, так і його найближчого оточення. А тому допустити, щоб у тилу армії у цей надзвичайно важкий для Німеччини час хтось собі міг дозволити гратись зброєю, як це бойовики УВО-ОУН привикли кожен раз чинити за часів польської окупації краю, командування армійських підрозділів усіх типів укупі з каральними органами ніяк не могло допустити. З Берліна *весь період війни їм ніхто наводити “порядок” на окупованій території не заважав, вимагали лише регулярних звітів про виконану “роботу”*. У принципі німецьке командування тоді не робило найменшої різниці між націоналістами, хто б вони не були: поляки, бандерівці, чи мельниківці, в подібний спосіб поступали й з радянськими партизанами чи диверсантами. *Кожен захоплений зі зброєю в руках у зоні дії того чи іншого німецького військового підрозділу підлягав негайній смерті* – у тилу мав бути повний порядок. Такий стандарт поведінки не потрібно вважати якимось особливим винятком. У подібний спосіб чинили у своєму тилу Радянська армія в ході Великої вітчизняної війни на Україні, Білорусії, Прибалтиці, чи деінде; усі Союзницькі війська на Західному фронті, згодом - Американська армія у В'єтнамі, а Радянська – в Афганістані...

Однак, така поведінка в жоден спосіб не заважала протягом усієї війни підтримувати майже нормальні, як на стандарт тоталітарної держави, якою була тоді Німеччина, ділові стосунки на рівні вищого керівництва між обидвома Проводами ОУН та фюрером із його найближчим оточенням.

А тому виставляти їх сьогодні непримиренними ворогами гітлеризму, читати постійні їхні взаємні звинувачення у колабораціонізмі – не лише дивно, але є звичайною фальсифікацією тогочасної дійсності.

Дана проблема тісно пов'язана з іншою: як ставитись до давніх таємних документів незалежно від того, де вони були у свій час виготовлені – у Берліні, Москві, чи деінде, а особливо - у бункерах Прикарпаття. Після закінчення Другої світової війни мало що не відразу на Заході наступив обвал публікацій найрізноматніших колись таємних документів спершу розгромленої Німеччини, а згодом й власних

державних архівів. Після розвалу СРСР така ж сама хвиля подібних публікацій прокотилась по всіх колишніх радянських республіках. Україна в цьому відношенні – зовсім не виняток, навіть навпаки, у порівнянні з Російською Федерацією подібних публікацій у нас у сотні разів менше, головним чином, тому, що коштів на всіх не вистачає.

Здавалось, маємо вітати кожну нову книгу про наше не таке вже недалеке минуле. Однак, навіть у найбільш ревних науковців нові монографії особливої радості не викликають. Якщо про одну й ту ж подію маємо документи з різних, часто навіть ворогуючих тоді між собою сторін, як на мене, давнього античника, необхідно їх усіх між собою негайно співставити. А якщо маємо не з двох, а з трьох сторін – тим більше така робота є вкрай необхідною. На жаль, *не можу назвати жодного автора, навіть найбільш відомого й титулованого, котрий би на сторінках власних наукових досліджень провів таку роботу*. Зачаровані підписами високих посадових осіб держави, різноманітними ступенями таємничості друкують їх без найменших спроб критичного підходу до матеріалу, ніби, якщо документ підписав Г.Жуков, Л.Берія, не говорячи вже про самого Й.Сталіна, є це істина, мало що не в останній інстанції. Сказане стосується й протилежної сторони. Тому наукова цінність переважної більшості історичних досліджень – невисока.

Крім того, слід мати на увазі й те, що нерідко випускались цілі збірники фальшивок, а той просто “липи” й, то у багатьох випусках (книжках), до яких необхідно ставитись з особливою обережністю. Сказане стосується як численних радянських збірників публікацій документів, які часто публікувались під промовистими назвами, типу: “Правда о...”, або “Против фальсификаторов...”, так і з протилежного боку - маю на увазі в першу чергу багатотомний “Літопис УПА” - на Заході його досі не використав ще жодний учений, якщо він не є українцем за походженням.

Особливо низьким рівнем відзначаються публікації наших місцевих краєзнавців. У свій час я займався підрахунками людських утрат Радянської армії у боротьбі з УПА. Опісля я закинув цей безглуздий задум, оскільки на сторінках численних брошур і на шпальтах газет лише обласного центру на Прикарпатті, за станом публікацій на 1995р., загинуло не менше мільйона осіб. Де ж їх усіх поховали? Крематоріїв навіть сьогодні не маємо жодного, братських могил також небагато. Якщо на кожного небіжчика виділити тільки два ква-

дратні метри землі – не буде де хліба сіяти... А ще є краєзнавці Тернопільщини, Львівщини, Луцька, Рівного... Там також, напевно, ніяк не бажають відставати від наших науковців. У зв'язку з цим у Москві повинні були б мало не щороку оголошувати все нові й нові гігантські призови до армії, аби хоч якось принаймні частково поповнити “страшні” свої втрати на Західній Україні в боротьбі з УПА. А там, як це не дивно, після 1945 р., хоч і не відразу, проголошували одну за одною демобілізації, що цілком зрозуміло. Розорена довголітньою війною країна не була спроможна прогодувати мільйонні маси солдат й офіцерів. Про дійсні втрати Радянської армії у ті роки на Прикарпатті я повідомляв у попередній статті.

Сказане стосовно боротьби збройного підпілля стосується й численних гітлерівських дивізій, які нібито були в тих часах розгромлені УПА. У публікаціях із німецьких архівів іде мова хіба що про випадкові збройні сутички місцевого значення, які у жодному випадку на результати війни аж ніяк не впливали, а про якісь суттєві військові втрати з боку німців при цьому навіть не варто говорити, тим не менше: за кожний збройний виступ УПА чи ОУН населення платило страшною платою...

А тому, може, не будемо занадто вже спішити з оголошенням тих чи інших цифр? Мені, наприклад, дорікають, що не знаю про те, що у 1939-41 рр. на Схід було депортовано ніби один мільйон наших земляків. Я, дійсно, про це не відаю, оскільки такого ні тоді, ні навіть значно пізніше не було. Якщо враховувати депортовані у Сибір сім'ї польських осадників та офіцерів, їх самих арештували скоріше й стратили в Катині під Смоленськом та у Козельську під Харковом, про що я писав, й за якими не пролилась тоді сльоза жодного націоналіста, то згідно з уточненими даними разом набереться не більше 45 000 осіб. Більшовицький терор стосовно власне українського населення лише розпочинався, а тому навряд чи вивезли й арештували більше, ніж 10-15 тисяч осіб. Ось і все. Дуже сумнівним є, чи варто сюди приплюсовувати українське населення, яке виселялось з демаркаційної зони нового німецько-радянського кордону – усі вони тоді переселялись у “глибинні” райони Галичини та Волині, як правило, в оселі депортованих раніше польських офіцерів та осадників. Згідно зі законами арифметики маємо не більше 60 тис. осіб., а це більш ніж у десять разів менше наведеної ним цифри, та й ще до власне українського населення можна віднести не більше, ніж п'яту частину від цих

даних. Напевно, слід мати на увазі ще й те, що депортація протягом 10 лютого та 13 квітня 1940 р. (а саме у ті дні тоді тривав вивіз польського населення) за анархії, викликаній початком Другої світової війни, коли ще не були повсюдно перелицьовані рейки залізниць на радянський стандарт, а парк залізничних вагонів – недостатнім, масове виселення мільйона осіб породило б немало технічну проблему, що при тодішньому масштабі заселення Галичини й Волині призвело б ще й до того, що пустувало би кожне п'яте помешкання у місті й така ж кількість хат по селах. Такої жахливої картини загального спустошення, яка б напевне запам'яталась багатьом навіть до сьогодні, не згадує ніхто. Завершуючи цю тему, зауважу: мільйона депортованих із числа українського населення не було навіть у 1944-55 рр., а тоді масштаби геноциду й депортації були куди більші, ніж до початку Великої вітчизняної...

Таких, із дозволу сказати, історичних сенсацій стосовно недалекого минулого нашого краю достатньо й не лише в мого опонента. Чого вартує, наприклад, проект “наказу про суцільну депортацію українського населення Західних областей УРСР”? У хворобливому мозку перестарілого Й.Сталіна, звичайно, могли зародитись всілякі ідеї, але щоби два маршали підготували йому документ без попередніх скрупульозних підрахунків кількості необхідних вагонів, військового персоналу, потрібного для проведення таких масових, не бачених досі арештів, супроводу до станцій завантаження, конвоювання у дорозі, точного графіку проходження поїздів, станцій призначення й ще багатьох інших деталей своєрідного катівського ремесла, цього вже “вождь усіх народів” навіть їм би не пробачив. А тим часом маршала Г.Жукова навіть вороги вважали цілком непоганим організатором, перемоги якого у війні значною мірою є результатом надзвичайно точних й скрупульозних підрахунків усіх можливих варіантів дій ворога й навіть найменших власних можливостей. Маршал Л.Берія був не лише оберкатом, але одночасно також й блискучим організатором. Тому саме йому Й.Сталін доручив керівництво атомним проектом СРСР, який вимагав максимального врахування не однієї тисячі деталей – отже, був він ще й одним із “батьків” радянської ядерної зброї. Маючи на той час вже немалий досвід масової депортації малих народів Кавказу, Криму та Поволжя, не міг він навіть у чернетці поставити свій підпис під таким безглуздим планом. Але тим не менше то в одній, то в іншій газеті час від часу зустрічаються різні варіанти

цієї фальшивки й знаходяться такі, що не лише читають, але палко обурюються подібним вандалізмом Москви, забуваючи при цьому, що він ніколи не був здійсненим.

Це ж стосується й казочки про те, ніби нацисти спокійно збирались передати владу в Україні комуністам чи росіянам. Коли це було? На яких теренах України? Прошу назвати хоча б одного бургомістра чи гауляйтера з числа членів ВКП(б). Напевне таке “відкриття” потягне вже на Нобелівську премію!.. Ще гірша справа з аналітичним документом НКГБ СРСР від 28 серпня 1944 року. Уже тоді опонент мусів би це добре знати, у спецблоці німецького КЦ сидів як С.Бандера, так і А. Мельник. Не знаю жодного випадку, аби гітлерівці висували на якийсь передній план хоча б одного з них, а тим більше проголошували когось із представників нижчої раси **фюрером, якщо фюрером у III Рейху міг бути тільки один А.Гітлер**. Коли у Москві комусь так уявлялось, це зовсім не є підставою для того, щоби подібне повторювати у “науковій” статті в 2002 р. У всіх московських оперативках, адресованих військовому командуванню прикордонних округів за підписами Г.Жукова та С.Тимошенка у квітні-травні 1941р., на догоду Й.Сталіну стверджувалось, що жодної концентрації німецької армії на радянських кордонах немає і бути не може, а розмови про це – провокація, поширювана ворогами народу. Може, сьогодні будемо подавати й цю очевидну всім нісенітницю як доказ істини в останній інстанції тільки лише тому, що даний документ має гриф “совершенно секретно, экз. №...” та підписи високих військових й державних посадовців?

Стосовно громадянської війни в Галичині й Волині в 1941-1955рр.:

Обставини її виникнення й розвитку я подав у матеріалах, опублікованих у січні. Додавати до цього нічого не буду, бо жодного мого аргументу не зуміли спростувати. У своїй статті мої докази опонент не раз повторює, але вже як свої, та й ще при цьому кепкує. Цього не варто робити навіть у полеміці. Раджу йому більш уважно вчитати мої матеріали у ПП, можливо, тоді сам себе “спростує”. Не можу йому нічим зарадити й у виборі мною самого терміну для визначення подій 1941-55 рр. у Галичині й Волині. Повторюю: не моя то видумка, вперше до цього висновку прийшов Митрополит у цитованому мною листі до А.Мельника ще у липні 1941 р. й на цьому стояв до самої смерті (його пастирське послання від листопада 1942 р. “Не убий” –

достатній цього доказ), а йому як очевидно цієї трагедії я більше вірю, ніж всім "аргументам" опонента. До речі, тодішній адресат А.Шептицького в цьому питанні також не мав жодних заперечень. Так що всі претензії та вирази свого палкого невдоволення прошу направляти їм. Нагадую, що вину за розгортання братовбивчої громадянської війни А.Шептицький покладав на ОУН. Треба при цьому мати на увазі те, що Митрополит в багатьох інших випадках неодноразово різко засуджував злочинну діяльність більшовицької тоталітарної системи й не дуже добирає у цих випадках слова, однак, в цьому разі й згодом у своєму посланні "Не убий" всю вину за розгортання громадянської війни покладає лише на націоналістів...

Крім того, перш ніж доказувати мені, що жодної громадянської війни тоді не було, опоненту варто переконати всіх живих на сьогоднішній день членів Проводу ОУН(м). Згадуваний нами обома З.Книш у "Бунті Бандери", перераховуючи жертви громадянської війни, серед інших, називає вбитих бандерівцями: О.Сеника, М.Сціборського, Р.Сушка, Яр. Барановського, Утьо Сокольського, І.Мисика, І.Шубського, двох братів Пришляків, сотні осіб організації й біля 4 тис. чол. рядових членів із числа мельниківів. Окрім того, він має спеціальне дослідження - "Розбрат" про розкол ОУН в 1940 р., де на цю тему сказано немало гірких слів. Про масові вбивства бандерівцями своїх політичних противників із числа націоналістів протилежного табору пишуть десятки інших авторів. Олена Теліга до цього списку додає ще й Куца, Шульгу, Гадуса, Федіва (усі загинули на Волині від рук бандерівців тільки у 1941 р.) Як це все сьогодні назвати? Тому вважаю, що моя роль була надзвичайно скромною - я лише намагався висновок цих й інших свідків подій обґрунтувати додатковим науковим матеріалом. Не тільки я один вважаю, що це мені вдалося непогано.

Але розгляну найважливіші "кити", на яких базується заперечення опонента, навіть ті з них, що жоднісінького відношення до обґрунтування чи спростування тези про наявність тоді громадянської війни у Галичині й на Волині не мають.

Почну із сумнозвісної СБ. Від неї у наші дні всі "праві" намагаються відхреститися, немов чорт від ладану. І це у той час, як був це орган із вельми широкими політично-репресивними повноваженнями, які зводились до стеження за політичною благонадійністю членів ОУН, морально-політичним станом всього місцевого населення в зоні

дії кожної бойовики, до застосування репресій, головним чином, прилюдних езекуцій на "зрадниках", незалежно до якої національності ті належали. Поза тим, в її функції ще входили: контррозвідка, розвідка й безпека, іншими словами, маємо класичний приклад військового підрозділу розвідки й контррозвідки зі специфічними чисто місцевими галицьким і волинським колоритами тоталітарної організації в час громадянської війни. Назвіть мені хоча б одну армію світу, яка б воювала без цих неодмінних атрибутів, але без відзначених нами "місцевих специфік". Наскільки мені відомо, всі тільки що згадані мною військові підрозділи мали армії вже стародавнього Китаю, війська Юлія Цезаря, Наполеона, не кажучи вже про ХХ століття.

Функції ці особливі, а тому всі особи, що їх виконували в усіх арміях світу, мали особливий статут, однак, у жодній не користувались навіть найменшим авторитетом. У царській армії, наприклад, Миколи ІІ, жоден офіцер не сів би з контррозвідником за один стіл у ресторані, а про те, аби когось із них запросити в гості до порядних людей, й мови бути не могло. Можу тому зрозуміти досить невизначене ставлення опонента до есбістів. Але від згадуваного мною царя до останнього офіцера в російській армії всі тоді розуміли, що без них обійтись ніяк не можна.

Природно, що подібні служби завжди мають своє власне керівництво, але в умовах партизанської армії, а саме такою була УПА, дає правило порушувалось на кожному кроці. Не уявляю собі, як представляє опонент пряме підпорядкування провідників СБ Проводу ОУН(б), як той майже у повному складі всі роки громадянської війни в Галичині й Волині сидів собі у Мюнхені, а на Прикарпаття посилав хіба що емісарів, із яких до бункерів добирались лише поодинокі... Може, підтримували постійний зв'язок за посередництвом мобільних телефонів, чи, мабуть, тільки для них уже у ті часи винайшли супутниковий зв'язок? Крім того, які ж накази есбісти могли отримати з Мюнхена, коли там знали становище в Галичині й Волині лише у загальних рисах? Якогось міністерства безпеки в УПА зроду не існувало. Можу знову допомогти опоненту.

На практиці в УПА есбісти підпорядковувались вищестоячому польовому командирі, тобто звітували про свою "роботу" у якомусь підрозділі чи на підпорядкованій йому території, не його безпосередньому командирі, а вищестоячому. Доказом цього є їхні досить численні донесення-звіти про все, що вони чинили, які попали в руки ра-

дяньських каральних органів, й мали вони у більшості випадків форму доповідної про виконання чи невиконання тих чи інших положень із виданих їм розпоряджень. А їх кожен раз їм видавав вищестоячий польовий командир, бо свого міністра, повторюю, вони не мали. Можна, звичайно, услід за опонентом й далі твердити, що вони не входили у структуру УПА, але тоді, за повної відсутності міністерства, чий ж накази виконували провідники СБ? Усі, без винятку, есбісти мали фактичний статут офіцерів, а не існує такої армії, де хоча б один із них робив, що йому заманеться. В армії кожен виконує чийсь наказ.

Крім того, дехто видно забув, що весь склад верховного командування УПА, включно із самим Р.Шухевичем, одночасно були членами Проводу ОУН(б), а отже, для кожного провідника СБ, незважаючи на його ранг, у краю були найвищим керівництвом. Слід мати на увазі ще й те, що на відміну від Радянської Армії, де у паралельному підпорядкуванні різних міністерств існували під час війни цілі дивізії МГБ, чи МВД, СБ жодних, навіть незначних, власних збройних формувань в УПА ніколи не мала. У розпорядженні її провідників була хіба що їхня невелика особиста охорона, тому для "роботи" кожен раз залучався повний склад боївків, на території якої вони перебували. І не було жодного випадку, аби колись хтось із польових командирів посьмів відмовити хоча б один раз усесильному есбісту. Так що сьогодні відділяти СБ від УПА ніяк не можна, як і перекладати вину за масові морди цивільного населення УПА чи Проводу ОУН обидвох віддамів на СБ, особливо у статті, що претендує на науковість.

Пару слів про "лицарство" бойовиків УВО-ОУН, вояків УПА, а особливо есбістів. Там, де панує терор, про яке лицарство може йти мова? Людину перестривають на вулиці недалеко помешкання й стріляють у неї, не даючи їй жодного слова для особистого захисту, а д-ра Івана Бабія перед тим, як в 1934 р. застрелили, у 1932 – немилосердно, звичайно, по-лицарському, ще й двічі побили. Згідно з свідченням згаданого нами М.Лебеда, що виконував до квітня 1943 р. обов'язки голови Проводу ОУН(б) на рідних землях, на початку того року видали наказ, де по-лицарськи в дуже галантній формі запропонували всім полякам негайно покинути межі Волині та Полісся. До 1939 р. вони там становили не менше 20% від загальної кількості тамтешньої людності, через 4 роки їхня кількість у зв'язку з розгромом і поділом Польщі різко зросла, а це означає, що територію України по-

винен був тоді покинути кожен п'ятий, якщо не кожен четвертий. Природно, що багато з їх числа нерозважно проігнорували лицарське попередження Проводу, згодом заплативши за це своїм життям (польські втрати в цьому регіоні оцінюються цифрою не менше, ніж 50 тис. осіб). Мою бабусю останні метри перед криницею волочили по снігу також, напевно, по-лицарському, бо нарешті, розпізнала, що молодик, котрий стояв біля студні, не її улюблений син Юрко, на побачення з яким її виманили з хати. По-лицарськи заборонили її тіло витягнути з криниці й поховати по-християнському; кілька днів лежало воно у воді, поки в село не увійшов підрозділ армії. Звичайно, по-лицарському вбивали нерідко всю сім'ю, наприклад, голови колгоспу чи секретаря сільради, навіть як не зуміли вбити їх самих. Правда, в більшості випадків намагались (й то успішно) розправитись зі всіма одночасно також, звичайно, по-лицарськи, для прикладу, спалили живцем у хаті чи повісити на узліссі...

Були випадки й навіть досить часті, що надсилали їм попередження-вимогу негайно покинути даний населений пункт. Сьогодні хтось це вважає доказом мало що не найвищих проявів лицарства. Але в 1947-1949 рр. що мала робити з таким попередженням майбутня жертва бандерівського терору? Самовільно покинути місце праці, куди її направила партія (комсомол)? Без відповідної довідки з дозволом органів влади чи партійних органів нікому у залізничній касі не продали б тоді навіть квитка на поїзд за межі області. Питання про такий виїзд завжди вирішувався на засіданні відповідного комітету й в усіх випадках воно закінчувалось виключенням дезертира з партії (комсомолу), а якщо це був випускник навчального закладу, якого направили до нас з комсомольською путівкою – могли ще й до суду віддати. В ті часи навіть за крадіжку кількох колосків отримували "порядні" терміни ув'язнення, а тут утеча з місця роботи за призначенням!... Усе ж дезертири були, але навіть 5-7 % не перевищували від загальної кількості тих, що залишались. Цим і пояснюється такі значні людські втрати серед партійно(комсомольсько) - господарського активу з початком 1947 року.

Про різноманітні провокації, включно з численними безчинствами радянської вояччини, які мали місце на наших землях у часі громадянської війни, я вже звертав увагу читачів, але, видно повсьому опонент у котрий уже раз у моїх матеріалах цього не зауважив. Слід мати на увазі, ще й те, що в самій УПА також було достат-

ньо багато висококваліфікованих “спеців” до всіляких провокацій. З розповідей свідків, котрі заслуговують на повну довіру, знаю, що не було жодного випадку, аби до демобілізованого з рядів Радянської Армії у перший же вечір не являлися “гості” із лісу з негайною вимогою віддати форму. Для чого це робилось? Невже вона була набагато теплішою від козушків, в яких кожного разу так полюбили фотографуватись бійці УПА(б)? А тому маємо всі підстави стверджувати, що “спецзагони” переодягнутих у військову форму ворога збройне підпілля почало створювати значно раніше, ніж влада...

Однак, у наші дні повідомлення про провокації з подібним переодяганням слід сприймати спокійно, адже вони – неодмінна умова всякої громадянської війни, навіть регулярні армії при кожній можливості ними ніколи не гребували. І це, незважаючи на те, що *використання форми ворога категорично заборонено Женевською конвенцією, за масові та систематичні порушення передбачена навіть кара смерті*. Але “уряд” Я.Стецька, як ми вже не раз відзначали, ніхто ніколи не визнав, тому обидві воюючі сторони: з одного боку УПА, з протилежного - урядові війська ПНР, а також і ССРСР не вважали за необхідне дотримуватись будь-яких міжнародних угод. Ішла громадянська війна, а в ній усякі засоби вважались добрими, якщо вони ведуть до звитяги. *Але не вони визначають характер війни, не за їх посередництвом здобувається кінцева перемога над ворогом*.

Крім того, специфічні умови Західної України надзвичайно обмежували можливості широкого використання подібного “маскараду”.

Звичайно, у відомстві Л.Берії було достатньо в’язнів не лише з відмінним знанням, для прикладу, літературної німецької мови, але, враховуючи надзвичайну її популярність у 1930-х рр., ще й філологів, особливо з числа політемігрантів, із хорошим знанням не таких уже чисельних германських говірок, а тому підготувати агента з прекрасною вимовою на берлінському, чи гамбурзькому діалекті - особливих труднощів не становило. Доказом цього твердження може бути той факт, що “Пауль Зіберт”, тобто Ніколай Кузнецов (корінний житель Уралу!), не один рік успішно “працював” в середовищі окупаційної німецької адміністрації в Рівному, тривалий час не викликаючи жодного, навіть найменшого підозріння стосовно своєї особи. Таких ра-

дянських агентів, як він, протягом всієї війни в німецькому тилу діяла не одна сотня.

Інша справа, коли мова заходила про наявність у спецшколах фахівців із прикарпатських чи волинських говірок. Підготувати росіянина або просто східняка з відмінними знаннями львівського “сленгу”, чи коломийського діалекту при не такій уже великій популярності української мови навіть у наші дні не так просто, а в тих часах було не завжди й можливим.

Слід враховувати ще одну специфіку нашого регіону: при відносно невеликій території й при надзвичайному розгалуженню родинних стосунків, особливо в середовищі українського католицького духовенства, не становило жодної проблеми по зв’язках підпілля встановити особу новоявленого чужака, який видавав себе за когось із жителів Галичини чи Волині. З розповідей багатьох осіб, які заслуговують на повну довіру, знаю, що саме так було демасковано не одного радянського агента із тих, хто намагався у 1944-1945 рр. проникнути у середовище збройного підпілля. Ситуація різко змінилась після масової депортації українців із Польщі після 1947 р. Переміщення великих мас української людності, а їх радянська влада, видно, спеціально розселяла не компактно, а розсіяно, подібні перевірки підпіллю ставало робити все важче, а в окремих випадках навіть і неможливо. Цим, напевно, й пояснюється дуже низька ефективність радянських спецзагонів на початках, на що безперервно скаржаться майже всі високопосадові чиновники у своїх доповіднях у Київ чи Москву, й різке зростання результативності цієї ж агентури саме після масової депортації українського населення зі східних районів Польщі на Україну.

Необхідно, як це не видається дивним у наші дні, мати на увазі ще й те, що збройне підпілля мало далеко кращі умови виступати у військовій формі ворога, ніж офіційна влада. На території нашої західної сусідки в УПА(б) існували навіть цілі військові спецпідрозділи, як наприклад, сотня “Хріна” (у всіх польських документах, очевидно, з етичних міркувань його псевдо подають як “Гринь”) - Степана Стебельського, які діяли нерідко надзвичайно успішно, бо польську мову усі їхні бійці та старшини знали відмінно, дехто навіть не один рік відслужив у польській армії, як наприклад, згаданий вище С.Стебельський, котрий закінчив школу підхорунжих і дослужився до чину капрала (у свій час офіцерами та старшинами у цій армії були: Борис Бедрик - “Клим”, “Див”, Олекса Гасин - “Лицар”, “Дор”, “Чор-

нота", Дмитро Грицай - "Перебийніс", "Палій" та ще не один десяток інших осіб тільки лише із числа Проводу ОУН(б), включно з самим Р.Шухевичем, серед рядових членів - їх було набагато більше), а форма та відмінні знання військових статутів Війська Польського дозволяла їм бути невловимими не один місяць. В той же час польським каральним органам подібне вдавалося не завжди: знову на заваді ставали слабкі знання нашої мови, а особливо місцевих говірок.

Аналогічна ситуація для УПА заіснувала на Волині, яка від кінця XVIII ст. більше 120 р. була складовою частиною Російської імперії, а тому бійців із прекрасним знанням російської мови у збройному підпіллі там вистачало. Хто ж бажає на цю тему довідатись більше, відсилаю до книги канадця волинського походження Віктора Поліщука "Гірка правда: злочинність ОУН-УПА (сповідь українця)", Торонто-Варшава-Київ, 1995, де на 451 сторінках можна віднайти не одну сотню жаклих, але завжди повністю документованих фактів із подачею назв конкретної місцевості на Волині, а також усіх можливих, включно з персональними, даних на кожну жертву бандерівського терору, в тому числі й від переодягнених у **радянську військову форму боївкарів**.

На території Галичини чи Буковини ситуація була дещо відмінною, тому навіть коли боївкам УПА й удавалося роздобути радянську форму, що не становило для них жодної проблеми, осіб із відмінним знанням російської мови було вкрай недостатньо й переодягнені намагались відмовчуватись, навіть тоді, як виникала потреба відповідати на прямі запитання...

Слід пам'ятати й те, що апогей діяльності радянських спецзагонів припадає, як я відзначав, на період після 1947 р., коли основні сили УПА були вже в основному розгромлені регулярною армією.

Напевно, необхідно пам'ятати ще й те, що *індивідуальна* підготовка всякого агента навіть в умовах наявності тоталітарної держави завжди обходилась недешево. У зв'язку з даними обставинами, їм ставили завдання значно більш серйозні, ніж стратити в якомусь прикарпатському, галицькому, чи волинському селі того чи іншого комсомольця (партійця). На такі "дрібнички" цілком достатньо було використати місцеві "кадри", що робилось й то з немалим успіхом. А тому надавати спецзагонам як в УПА, так і у радянському війську надмірного значення не варто. Ні в першому, ні в другому випадку не ними здобувалась перемога для влади й не були вони у змозі завадити

повному розгрому підпілля, але зі своїми головними завданнями (прокласти майже легальний міст на Захід радянській агентурі й забезпечити владу обґрунтованими підставами "вини" перед нею галицької інтелігенції й тим сприяти її винищенню) – радянські спецзагони справились мало що не на "відмінно". *У зв'язку з даними обставинами обтяжувати їх виною мало що не за кожну жертву в наших містах та селах немає жодних підстав...*

У війни не жіноче обличчя. **Громадянська війна в усі часи в першу чергу була найжорстокішим видом масового винищення невинного мирного населення.** А тому кращі уми людства біблійною мовою називали її "**мерзотою звірства**", а не прославляли кожне вбивство навіть через півстоліття. Давно знаю також і те, що жодна війна не обходиться без людських втрат серед мирного населення, але добре обізнаний ще й з тим фактом, що Друга світова - різко в цьому відношенні відрізняється від усіх попередніх, бо до **75% всіх убитих на цій війні – це особи похилого віку, жінки й діти, які жодного відношення не мали до військових справ.** Саме тому був заснований Нюрнберзький Трибунал, де судили політичне й державне керівництво Райху зовсім не за здобуті ним перемоги чи поразки на полях боїв, а **за злочини супроти людськості**, в першу чергу за безцільне винищення мирного населення. Тільки за це сьогодні у Гаазі судять С.Мілошевича із його генералами та полковниками.

Мусимо в наші дні усвідомлювати гірку для декого істину, що на лаві підсудних там давно є місце всім членам Проводу УВО-ОУН та провідникам СБ, які безпосередньо причетні до кривавих злочинів супроти, в першу чергу, українського населення, однак не можна забувати про численні жертви їхнього терору над поляками, євреями, білорусами, росіянами тощо, здійсненого згідно з їх прямими наказами чи навіть за їх безпосередньою участю. Цьому ж суду підлягають без найменшого винятку також й усі ті з кримінальних елементів, що "примазались" до національної ідеї й під приводом боротьби за волю України часто розправлялись з усіма, хто хоч чимось провинився колись перед ними у минулому. Природно, що поряд необхідно було би посадити й садистів із протилежного боку, починаючи від Й.Сталіна, Л.Берії та їм подібних, у тому числі й організаторів убивств Л.Ребета й С.Бандери, яких слід було судити, а не знищувати за посередництвом отрути й тим самим творити з них мало що не національних героїв...

Про необхідність поваги до тих, хто загинув у боротьбі за національну ідею й зуміли при тому не заплямувати своїх рук невинною людською кров'ю невинного мирного населення, я у січні писав достатньо.

Те, що УПА воювала лише з військами НКВД, а не з Радянською армією – пропагандистська вигадка наших днів. В 1944-55 рр. у всіх збройних операціях проти УПА кожен раз залучались військові підрозділи з обласного центру й ближчих до театру військових дій районних центрів. Хоч я сам писав про небачену демобілізацію після 1947 р., але ніхто не оголював ні обласний, ні основні районні центри (Станіславів, Долина, Надвірна, Коломия). Ще в 1967 р., як вперше приїхав до міста, мене вразила надзвичайна насиченість нашого обласного центру військовими гарнізонами (у Ленінграді, Москві, Дрогобичі й навіть у самому Львові нічого подібного я досі не спостерігав). До демобілізації й передислокації Радянської армії в 1947 р. подібна насиченість була характерна для всієї області включно з кожним районним центром (їх тоді було не 14, як сьогодні, а - 34), але цю специфіку Прикарпаття я відзначав. Такої кулі, яка б потрапляла б у бійців, що носили сині кашкети, а проминала – із зеленими, чи кольору хаки, й досі ще ніхто не винайшов. До речі, два роки я шукав дані про людські втрати радянських військ на Прикарпатті; в одержаних мною даних, я наводив їх у січні, не розділяють втрат військ НКВД від підрозділів Міністерства оборони, подають їх разом. Напевно, це найбільше відповідає тодішній дійсності, тому коли подібним “поділом” сьогодні думають здобути певні симпатії у частині ветеранів – не той це спосіб.

Тепер стосовно капеланів в УПА. У січні мною було наведено достатньо документального матеріалу, який свідчив за те, що **жодних капеланів там зроду не було й не могло бути**. Але видно комусь дуже вже кортить, аби вони там обов'язково були, щоб УПА була чи не найбільш християнською армією. Тому, безсовісно спекулюючи на авторитеті Церкви, її намагаються в наші дні “облагородити”, напевно, ще й заради того, тільки б хоч якось виправдати розміщення у макетах бункерів у Музеї, де працює опонент, релігійної атрибутики, а тому він ще раз вирішив мене повчити історії.

Необхідно чітко сформулювати висновок: *хто в 1943 р. хотів запровадити у себе капеланів, той не мав на цьому шляху найменших проблем*. Українські організатори Дивізії СС “Галичина”,

всупереч усім есесівським статутам і правилам, усе-таки добились у Г. Гімлера дозволу їх там мати. Після відповідного звертання до Митрополита майже негайно було направлено більше півтора десятка молодих неодружених священників, які згодом навіть в усіх таборах інтернування вояків після 1945 р. в Італії та Австрії продовжували виконувати свої душпастирські обов'язки капеланів. Під час відправлення в 1943 р. майбутніх дивізійників до залізниці, а їх усіх спершу направляли в навчальні табори до Німеччини, в кожному населеному пункті Галичини, де проводився набір новобранців, були відправлені урочисті Богослужіння (у нашій області: у Калуші, Коломиї та Станіславові) у присутності значної кількості духовенства, а у нашому місті й Львові навіть єпископату (вл.вл. Й.Лятишевського у нас, й Н.Будки у Львові), на яких, крім того, були присутніми десятки тисяч родичів та всі бажаючі. Урочисті проводи знімали кінооператори й описували журналісти у численних репортажах, які через два роки стали мало що не головним доказом вини арештованих священників і єпископів. Статут віруючого дивізійника був підтверджений уже у першій редакції присяги, про що я також писав.

Зовсім інша картина з УПА. Терористична діяльність УВО-ОУН нашим єпископатом постійно засуджувалась і то публічно: у книгах, десятках пастирських послань, а також у листах до віруючих, а в 1943 році ще й на Соборі. Немає жодного факту, аби сьогодні мати підставу стверджувати, ніби, засуджуючи цей терор на словах, його використовували як засіб якогось тиску на владу, яку б то не було. Єпископат нашої Церкви виступив також із рішучим засудженням агітації за створення УПА – це я також відзначав. Хоча пройшло від описуваних подій більше півстоліття, досі ні на Заході, ні у нас в Україні не було опубліковано жодного звернення Проводу ОУН чи командування УПА про організацію в її підрозділах інституту капеланства. Зробити це було надзвичайно легко, бо значна частина Проводу й Командування – якщо не діти, то внуки священників, а тому знали вони добре, у якій формі необхідно звертатись до Митрополита з проханням про заснування інституту капеланів, а без його санкції про жодне капеланство й мови бути не могло. Такі звернення ретельно вишукувались радянськими істориками та слідчими НКГБ СРСР понад сорок років, але також марно. Протягом останніх десяти років подібні публікації вже нікому не могли б зашкодити, однак, їх й далі немає. Структура УПА у наші дні добре вивчена багатьма істориками

як у Діаспорі, так і в Україні, але жоден із них у своїх наукових дослідженнях не ризикує подавати у ній капеланів, бо не передбачений цей інститут навіть у структурі цієї армії.

Давайте все ж пофантазуємо й допустимо, що Командування УПА звертається, а Митрополит, звичайно, негайно виконує таке прохання. Як в умовах партизанської армії новоспечений капелан буде сповняти свої функції? Для партизанської армії характерна повна відсутність казарм із традиційним великим скупченням бійців, а переходити йому з боївки в боївку – означає повне їх демаскування перед ворогом і цього йому ніхто не дозволить. Призначати капелана у кожну боївку – всього особового складу тодішнього духовенства УКЦ не вистачить навіть на один відтинок УПА. Є ще одна проблема: бункери закривались з першим снігом, а відкривались через декілька місяців ранньою весною, були вони тісними, розраховані на 5-6 чоловік, окремого місця там для священика не передбачено, та й що він буде робити у ньому протягом 4-5 місяців із таким аж занадто скромним контингентом, серед якого цілком могли бути як атеїсти, так і віруючі іншої конфесії. Сутички з ворогом, особливо в останній період існування УПА, стали частими. Постійні втечі від погоні були надзвичайно важкими навіть для молодих бійців, а що вже тоді говорити про людей старшого віку, саме з таких складалась основна маса тодішнього духовенства. Зустрічав у карних справах історію одного священика, витримав він таке “романтичне” життя всього декілька тижнів, але у його випадку мова йшла про ранню осінь 1945 р. – пору чи не найсприятливішу для бойових дій УПА.

З подібною ситуацією дещо пізніше зустрівся Ватикан у Латинській Америці, коли у 1970-х рр. частина місцевого духовенства пішла у троцькістські загони Ернесто (Че) Гевари. Закінчився цей експеримент швидко й надзвичайно трагічно. Усі вони незабаром загинули, а світову пресу обійшли світлини мертвих отців, кого з автоматом у руках, а хто навіть за кулеметом. В Римі вимушені були прореагувати різко й негайно, бо участю в бойових діях самозвані капелани неприпустимо грубо порушили всі існуючі канонічні правила та відповідні статті міжнародного гуманітарного права. Надалі всім священикам у категоричній формі заборонили будь-яке перебування в партизанських загонах, а непослушних позбавили сану.

Обізнаний зі змістом декількох листів до Митрополита від польових командирів УПА(б) з околиць Львова з проханням прислати

священика. Кожен раз той давав відповідне розпорядження вітцеві з найближчого від розташування боївки села й тоді той кілька днів перебував у лісі. Після завершення душпастирської праці священик кожен раз повертався у своє село для продовження своєї звичайної парафіяльної праці, а вдячний командир відправляв до Собору св. Юра подячного листа. Подібних листів дуже небагато – усього декілька. До вл. Г.Хомишина з подібним проханням не звертався ніхто. Цікавим є те, всі ці листи побували у свій час у руках слідчих НКГБ СРСР, але жоден з них ніколи не кваліфікував такі випадки як капеланство, а завжди як “сотрудничество з бандформированиями украинских буржуазных националистов”.

У нашій області значно частіше зустрічався інший варіант із таким же результатом, описаний мною у січні, важко тільки зрозуміти кепкування з цього приводу опонента, але це вже його проблема. **Необхідно чітко розмежовувати військових капеланів, функції яких у всіх арміях завжди є особливими, й які постійно, весь свій час проводять пастирську роботу серед вояків та старшин, і священиків, які виконували душпастирську працю лише в окремих боївках і то хвилево, тобто епізодично, бо основним місцем їхньої праці було село, а не ліс.** Про тих, хто ще й досі продовжують називають себе чи своїх батьків (дідусів) капеланами УПА і тим самим намагаються всіх нас переконати в тому, що ієрархія Церкви жодного разу не засуджувала злочинної діяльності ні УВО-ОУН усіх відлამів, ні згодом – УПА, й своїми байками сьогодні намагаються суттєво поліпшити давно підмочену репутацію націоналістів, повторю сказане у січні: **нехай це залишиться на їхній совісті.** Далі продовжую настоювати на тому, що **в УПА ніколи капеланів не було.**

Шкода лише, що в наші дні ієрархія УКЦ досі не відмежувалась від таких абсолютно безвідповідальних заяв, які ніколи не сприяли жодному, навіть найменшому підсилению авторитету нашої Церкви. А на таке в'яснення чіткої її позиції у цьому питанні давно вже чекають не лише в сучасній Польщі, але й у Ватикані. Принаймні Папа під час візиту до Львова звернув тоді увагу на цю проблему всіх присутніх..

Необхідно внести ясність і в питання про представництво УКЦ в Українській Головній Визвольній Раді (УГВР).

Незважаючи на важку хворобу та похилий вік, Митрополит ніколи не дозволяв, аби хтось колись спекулював авторитетом нашої

Церкви. Тому в першому складі цього бандерівського новоутворення, проголошення якого припадає на 15 липня 1944 р., тобто ще за життя А.Шептицького, жодних представників духовенства УКЦ не було. Перший склад УГВР давно вже оприлюднено, тому в цьому можна легко переконатись. У листопаді 1944 р. він помирає, у квітні наступного – весь склад ієрархії арештовано, й мало що не відразу з'являються в УГВР особи, яких нібито делегував туди особисто сам Митрополит. Небіжчик не міг з того світу заперечити, арештовані єпископи з митрополитом з тюрми також були позбавлені такої можливості. Божа заповідь “Не свідчи ложно” повинна до чогось зобов'язувати всіх, хто принаймні називає себе християнином, особливо це стосується духовенства. На практиці не раз бачимо протилежне. На жаль, ніщо людське кожному з нас не чуже, а вже щодо перебільшення власних заслуг перед історією, на жаль, всі, без винятку, страшенно ласі...

Не було, як це стверджує опонент, котрий у цьому питанні повністю підтримує породжену у надрах КГБ ССРСР легенду, єдиної позиції Церкви стосовно описуваних мною подій 1920-1955 рр. Єпископат на чолі з Митрополитом й переважна частина нашого духовенства завжди гостро й принципово засуджували як терористичну діяльність ОУН, так і значно пізніше - втягування українського населення у громадянську війну, яка, як вони були глибоко й цілком справедливо в цьому переконані, могла тільки примножити й без того його шалені людські втрати. З особливою принциповістю це було проголошено ієрархією УКЦ у кінці 1943 р., хоч, як я відзначав, було вже запізно.

Одночасно, на жаль, було немало отців, які національну ідею поставили вище свого пастирського служіння Богові. Невже ніхто з них не зауважив, як у їхніх власних родинах виховуються майбутні терористи? А як вже не раз мною відзначено, значна частина навіть членів Проводу УВО-ОУН походила зі священничих сімей. Невже не читали вони суворі перестороги Митрополита, а кожен з них до цього ж був ще й зобов'язаний кожного разу їх оголошувати всім своїм вірним після недільної проповіді у церквах і закликати їх всіх дотримуватись? Невже забули, що згідно з церковними канонами батьки відповідають за своїх дітей перед Богом усе життя, аж до своєї смерті? *Вважаю, що тоді спрацювала мораль подвійних стандартів: до одного закликали з церковних амвонів, зовсім протилежного стан-*

дарту моралі притримувались у власному середовищі, зокрема, у своїх сім'ях... Про добро ж Церкви ніхто з них тоді не думав.

Знаю з документів, що в нашій області було не то два, не то три випадки, коли в розгромлених бункерах знаходили тіла не лише бандерівців, але й священників, а в криптах й на дзвіницях їхніх храмів були влаштовані криївки навіть для провідників СБ. Як маємо ставитись до подібного сьогодні? Невже цим порушникам церковної дисципліни слід складати шану як героям? А може ще й вимагатимемо у Папи, у випадку їхньої смерті у тюрмі чи на засланні, аби він проголосив їх відразу святими? Такі голоси я вже чув...

На жаль, не було єдності серед нашого духовенства й у питанні щодо його переходу до православ'я. Навіть у нашій, чи не найбільшій католицькій дієцезії, згідно з моїми даними 4/5 його особового складу протягом 1945-1947 рр. визнали православ'я, а в цілому по Західній Україні, як я вже згадував, за це 50 з них збройне підпілля покарало смертю. Таким чином, теза про нібито однастайну підтримку УПА зі сторони УКЦ, є бездоказовою фальшивкою, нагадую, породженою у надрах КГБ ССРСР, яка використовувалась його апаратом для обґрунтування розправи більшовицької влади з нашою Церквою. Два-три десятка осіб священників чи дияконів, які дійсно з доброї волі співпрацювали з УПА, суттєво змінити даного висновку ніяк не можуть. Таких від загальної кількості духовенства Львівської та Станіславівської дієцезій разом було тоді менше 1%, а тому в наші дні робити з мухи слона - зайве.

Я вже писав про спомини “очевидців”: переважно небагато вони вартують, але найстрашніше є те, що надзвичайно важко їх вигадки спростувати тоді, як вони вже встигли стати історичним міфом. Дотепники на історичному факультеті Московського університету у середині 1960-х, наражаючись на немалу небезпеку, підрахували, що якби кожен комуніст, котрий наче б то був учасником першого комуністичного суботника в Кремлі, підтримав би хоч одним мізинцем колону Ілліча, вона повинна була б мати у довжину згідно з одними підрахунками – 14 кілометрів, згідно з точнішими – навіть 17. Найбільш пікантним у цій історії є те, що вождь протягом усієї тої неділі був настільки хворим, що лікарі в категоричній формі не дозволили йому навіть покинути ліжко й весь час у день цієї “історичної” події він пролежав удома.

У 1965 р. виник грандіозний план видати сотні томів військових мемуарів радянських солдатів, включно зі старшинами, заздалегідь навіть немалі кошти на це виділили. Однак, цей проект не був здійсненим тільки тому, що Вермахт заднім числом мусів би збільшити штатний склад гітлерівських генералів мало що не у сотні разів, щоб забезпечити кожного ветерана хоча б одним генералом, який той ніби захопив у полон у ході війни.

З подібним феноменом я особисто зустрівся під час збору матеріалу для книги про А.Шептицького у 1995 р.. Був страшенно здивований, як довідався, що у різних виданнях 32 особи претендували на те, що Покійник віддав Богу душу в них на руках. Ще трошки й можна було повірити, що у театральних касах оперного театру, чи на пл. св. Юра у Львові в кінці жовтня 1944 р. продавали квитки на грандіозне шоу "Смерть Митрополита". Мав розмову з одним таким претендентом у нашому місті й швидко заспокоївся, бо той, бідний, навіть не орієнтувався, у якому приміщенні помер А.Шептицький, але всі деталі, подані мною в книзі про Митрополита, яку можна легко отримати у бібліотеках. Сьогодні лише відзначаю, що Він помер сам у присутності сплячого слуги.

Багато займався я справою еп. Гр. Хомишина, а тому мені достеменно відомо, що помер він у кінці грудня 1945 р. Але дехто переконаний, що його судили в середині 1946 р. Деякі "очевидці" говорили з ним у Казахстані навіть у 1947 р., інші "зустрічались" з ним дещо раніше на лавці у скверіку біля тюремної лікарні в Києві, ніби внутрішня тюрма НКГБ ССРСР чимось нагадувала нашу обласну лікарню, де хворий може завжди вийти подихати свіжим повітрям як тільки того забажає сам і дозволить йому стан здоров'я та лікарі - такого навіть в американських і швейцарських тюрмах, які у наші дні вважаються зразковими, ніколи не було. Ще інші тоді ж "бачили", як на тюремному ліжку у лікарні карні зеки зривали з грудей владики золотий хрест і це після того, як він пройшов три повні обшуки при кожній зміні тюрми: станіславівської, львівської та київської, і кожного разу, як відомо, було при цьому мало що не заповзятє полювання персоналу усіх місць ув'язнення за "изделием из жёлтого металла" серед особистих речей усіх в'язнів.

Що вже тоді говорити про спогади сивочолих відставників чи то Міністерства оборони, чи будь-якої іншої державної структури, особливо, якщо вона - КГБ ССРСР. Дивно мені з надзвичайної легко-

вірності опонента, але для початку цього це припустимо. А я добре пригадую небачений ажіотаж навколо довго очікуваних споминів Г.Жукова, які витримали в центральному московському видавництві протягом короткого часу аж три видання, а після смерті автора ще не менше десятка, причому, кожного разу їх суттєво доповнювали та виправляли, ніби його спалений прах з урни, замурованої у кремлівській стіні, мав змогу всякий раз продовжувати перервану смертю співпрацю з чисельними редакторами книги. Таке було можливе лише за часів радянської влади... Але жодної революції чи навіть суттєвих виправлень й після третього (прижиттєвого) - у наукових працях з історії Великої вітчизняної ніхто не робив. Спокійно сприйняв я після цього спомина О.Василевського, А.Громика й усіх інших високопосадових відставників. Спогади генерала КГБ П.Судоплатова, як відомо, спершу англійською мовою вийшли друком у Лондоні, а вже потім у російському перекладі - у Москві. Думав, що, нарешті, вчитаю там щось суттєве, але, заклавши останню сторінку, мав те саме враження, що й від прочитаних мемуарів його попередників. Оцінка одна - або звичайнісінька дезінформація, або нестримне самовихвалення. Старші за званням - давно на тому світі, а тому нікому спростувати кожну чергову побрехеньку давнього капітана чи навіть майора, які вже в наші часи стали генералами. Якщо інколи я вимушений використати щось з їхніх писань, то роблю це лише після ретельного співставлення з іншими мемуарами й усім доступним мені документальним матеріалом.

Образив цнотливого опонента я ще й згадкою про гроші. Напевно, дана стаття у нього є першою, а тому не відає у своєму Музеї, що політики без грошей не буває. Чим політика більша, тим дорожче вона коштує, тому велику політику може собі дозволити лише держава з міцною економікою, в усіх інших випадках - промишляють хіба що політиканством. Те, що Провід ОУН до 1939 р. був в основному на утриманні Німеччини, навіть задовго до приходу А.Гітлера до влади, не було особливою таємницею ні для кого. Правда, при кожній нагоді він намагався вже тоді поправляти свою незavidну фінансову ситуацію додатковими датками з урядових спецфондів Литви, Італії, Чехословаччини, чисельних американських та канадських громадських організацій і т.п. Після 1945 р., хоч і не відразу, його найбільшими спонсорами виступають спецслужби США та Великобританії. Оскільки на цю тему існують гори літератури й у нас, а ще більше на Заході

(включаю сюди й численні взаємні звинувачення Проводів ОУН усіх відламів), вона може стати темою не одного наукового дослідження. Вважаю, що сьогодні цю істину треба сприймати спокійно, без жодних ламентаций. Згадувана опонентом ІРА, хоч вважається й досі католицькою, також жодного разу не гребувала регулярно поповнювати нестачу своїх коштів зі спецфондів відповідних служб ССРСР, Китаю, Куби, кількох арабських режимів, допомога їй надходила також й від палестинських терористів, правих із Франції, Німеччини, Італії. Це було у свій час доведено численними журналістськими розслідуваннями, за що не один з них поплатився власним життям. Однак, іноземними датками користувались не лише УВО-ОУН чи ІРА...

У 1915-1917 рр. поповнювали нестачу коштів зі спецфондів сусідніх держав серед інших й Ю. Пілсудський, К. Маннегрейм, політичні лідери всіх трьох майбутніх держав Прибалтії. У 1974 р. майже одночасно у Лондоні, Парижі та Варшаві були оприлюднені дані про те, що Ю.Пілсудський ще в часі російсько-японської війни (1904-1905 рр.) зумів успішно налагодити з великою вигодою для своїх бойовиків зв'язки навіть з генеральним штабом Японії. Однак навіть після цих публікацій Нью-Йоркський Інститут Юзефа Пілсудського не припинив своєї наукової та пропагандистської діяльності, а в середовищі польської діаспори й у самій Польщі його авторитет в жодний спосіб від цього не потерпів. Для національної та світової громадськості важливим є не сенсаційні деталі у біографії того чи іншого лідера, а те, що завдяки "спонсорам" та вмiлому їх використанню згаданими лідерами Латвія, Естонія, Фінляндія вперше за свою історію кожна вибороли тоді свою державу й досі всі вони є повноправними членами європейської співдружності. Польща й Литва завдяки цьому тоді ж зуміли відновити, а згодом і відстояти свою державну незалежність, втрачену в кінці XVIII ст. Усе інше - навіть не другорядне, а настільки незначне, що про це й говорити не варто. А хіба наші Січові Стрільці споряджались й озброювались за рахунок датків, зібраних жebraками під церквами?.. У США давно знають, що не один "батько" їхньої Конституції був таємним агентом на службі Англійської корони до кінця своїх днів, але жодних "оргвисновків" ніхто не збирається сьогодні чинити, бо для кожного американця є важливим лише те, що завдяки їхній діяльності Штати більше як 200 років є державою, якою всі гордяться, й одержати паспорт громадянина якої є вимріяною мрією для не однієї сотні тисяч навіть наших емігрантів.

Усюди у світі політиків оцінюють лише за досягнутими результатами. А наші політикани весь час сповідували олімпійський постулат "Важливий не так результат, як сама участь". У спорті це добре, а у політиці як, наприклад, у нас у Галичині чи Волині, додержання цього принципу в описувані роки призвело до страшної трагедії народу. Тому *з точки зору українських інтересів гроші чужинців, витрачені на утримання УВО-ОУН, а згодом й УПА були викинуті на вітер. Жодної користі українському народу вони не принесли, але сплачував ці борги наш народ з небаченими ніде інде надзвичайно високими відсотками. Мусимо сьогодні собі усвідомити на рівні всього суспільства, що до здобуття Незалежності України ні УВО-ОУН, ні УПА навіть найменшого відношення не мають*, а тому вже через це одне жодного аналізу тодішньої галицької дійсності у нікого з наших "вождів української нації" ніколи не було. У кращому випадку їхні дії сьогодні можемо кваліфікувати як невдалий політичний експромт на грані авантюри.

Кілька слів про радянську агентуру в Проводі ОУН й в Командуванні УПА. На Заході, повторюю сказане у січні, на цю тему вже вийшла не одна сотня публікацій. Тому мало що можу додати. Але нащо згадувати 20-і рр.?.. Чого вартує, наприклад, особа "спадкоємця" Р.Шухевича на посаді Командувача УПА? Недавно випадково натрапив на мемуари чергового сивочолого ветерана з київського, а згодом і московського управліннь КГБ ССРСР. Такого панегірика "підпічному" досі ще не зустрічав. А що вже розумний той був: навіть дисертацію в Києві написав, потягнула відразу на докторську, але через неухважність республіканської науки й виразну заборону Микити Сергійовича Хрущова - не став навіть кандидатом наук. Про фізіологічні деталі його життя у Києві пропущу, аби не образити надмірної цнотливості опонента, а заодно й читачів. Зауважу лише, що неодноразово згадуваний нами З. Книш припускав, що цю "дисертацію" той почав писати, напевно, ще у Мюнхені задовго до свого десантування на територію Західної України, а, може, навіть мав пряме відношення до смерті свого попередника за посадою. І нічого: сором йому очей не їсть, а тому час від часу з'являється на екранах центральних студій ТV, звичайно, для "з'ясування" спірних питань історії УПА, й ніби це не він у 1960 р. написав простору "сповідь" зі закликом до Діаспори припинити будь-які ворожі дії супроти ССРСР. Я особисто бачив його два роки тому у Львові на зустрічі ветеранів Другої світової війни,

виглядає нічого собі, особливо гарно проглядаються золоті й срібні хрести за “заслуги”... З жителів нашого міста також є особи, що стали “героями” не однієї статті на цю тему, виданої у Мюнхені. Особисто намагаюсь на “спомини” таких “ветеранів” ОУН-УПА чи “борців” з радянською владою не звертати жодної уваги.

Ніде я не описував французькі кладовища Другої світової, бо під Верденом, де я хвилиночку перебував, як відомо це навіть старшокласникам, була найграндіозніша битва часів Першої світової, а тому описав кладовища саме від того часу. Отримання грошових компенсацій остарбайтерами, а для Західної Європи – вестарбайтерами, яке тільки що розпочалось, жодного відношення до стану військових кладовищ у Західній Європі не може мати хоча б тому, що ці могили були впорядковані задовго до початку цих виплат. Як мені відомо, немає жодного повідомлення, щоб, наприклад, французькі давні підневільні робітники III Райху чи їх прями спадкоємці дружньо стали вкладати отримані ними компенсації у реконструкцію чи оновлення могил з часів Другої світової. Якщо ж хтось має на увазі сплату Німеччиною репарацій, то “прокол” допустив колосальний. Не відає, бідний, що держави-переможці Німеччини після Першої світової не лише відмовились від значної частки приналежних їм репарацій, але згідно з планами Ч.Г.Давеса (затверджений у серпні 1924 р.), а згодом – О.Юнга (прийнятий у січні 1930 р.) усі вони вклали немалі кошти у економіку Німеччини й мало що не дружньо допомагали їй зіпнутись на ноги. Після розгрому Німеччини у Другій світовій ця ситуація повторилась тільки з деякою модифікацією. На цей раз, на превелике незадоволення уряду й партійного керівництва СРСР, вже тільки західні держави-переможниці знову не лише відмовляються від великої частки належних їм репарацій, але й приймають у квітні 1948 р. американський план Дж.К.Маршалла, який передбачав значну допомогу 17 європейським країнам, серед яких Західна Німеччина була першою в цьому списку й отримала чи не найбільшу частку з виділеної суми коштів. Так що невідомо, хто кому й скільки платив. У цій ситуації хіба до могил? Напевно, *не слід судити всіх, виходячи лише з власних моральних критеріїв, можна опинитись у не завжди зручній ситуації.*

Жодного разу у статтях чи у своїх публічних виступах Польща мною не виставлялась взірцем розв'язання міжетнічних відносин ні в описуваний мною період, ні у сьогоденні. Нездатність вирішення цієї

проблеми – трагедія Речі Посполитої протягом не менше як останніх 400 років її історії. Тому цілком згоден з опонентом, що випасати худобу на могилах вояків УПА – варварство, особливо тоді, якщо держава вважається ще й до того католицькою. Однак візьмемо справу ширше: робити це з будь-якими могилами, навіть якщо вони й не героїв УПА, значить чинити звичайне, посполите свинство. Але перш, ніж пред'являти рахунок за подібне плюгавство всім нашим сусідам, закликаю глянути на самих себе: *“...як можеш твоєму братові сказати: Дай, хай вийму скалку в тебе з ока, а он же колода в твоїм оці? Лицеміре! Вийми спершу зі свого ока колоду, і тоді побачиш, як вийняти з ока брата твого скалку (Мт: 7.4-5)”*. Ми, хіба, чинимо інакше?

У 1940 р. були депортовані кілька десятків тисяч сімей польських офіцерів й осадників. Могили їхніх предків, які подекуди нараховували не одну сотню років, залишилися на нашій землі. Може, їх дбайливо доглядали хоча б ті, яких переселили в оселі їхніх прямих нащадків при демаркуванні нового кордону? А немало спадкоємців цих українців у тих хатах проживають ще й досі...

У липні 1941 р. “відновлення” чи “проголошення” незалежності України почалось з наведення “порядку” на меморіальному військовому кладовищі у Львові. Зараз його, нарешті, відновлюють, але сам процес реставрації супроводжується постійними скандалами, що їх смакує вже сьомий рік уся преса Польщі й кінця цьому не видно. Не допомогло навіть пряме втручання президентів обидвох країн, й це при тому, що *оплачує всі роботи польська сторона*. А хіба це львівське кладовище було тоді єдиним, яке в ті дні сплюндрували?

Після 1947 р. проходила у нас масова депортація корінного польського населення до Польщі, про дружню ситуаційну співпрацю у цьому питанні органів радянської влади з Командуванням УПА я вже достатньо писав у січні. Знову на нашій землі залишилися тисячі могил предків депортованих поляків. Невже наше населення дбайливо їх доглядає? Чи не жителі Івано-Франківська на давньому польському кладовищі у самому центрі міста випасають своїх псів лише тому, що іншої худоби не мають? І ніхто не зважає на те, що рядом зі сплюндурованими за часів радянської влади місцями поховань поляків там знаходяться відновлені могили січових стрільців, а також страчених більшовиками у червні 1941 р. в'язнів Станіславівської тюрми.

А хіба було знищено тоді одні лише польські могили? Куди поділись масові поховання солдатів та офіцерів царської та цісарської армій з часів Першої світової? Не віднайти сьогодні й слідів могил радянських вояків, які були поховані у нашу землю в часі польсько-радянської війни 20-х років... Під час "визвольного" походу Червоної Армії у вересні 1939 р. на території Західної України й Білорусії загинуло протягом неповного місяця 2953 бійців й командирів. В основному бої з нечисленним загонами польської армії тоді точились на території України, тому й були поховані вони переважно у нашу землю. Може, хтось може показати мені хоча б одну доглянуту могилу з тих часів?

Мені можуть вказати: чоґо це захищаю окупантів, бо одні й другі сьогодні такими вважаються. Але тоді знищувались могили не лише росіян чи поляків.

Як я вже писав в опублікованих матеріалах, у липні 1941 р. були сплюндровані всі єврейські кладовища, де б вони не були, серед інших і у нашому місті. В тому числі повністю зрівняли із землею чи не найстаріший єврейський цвинтар Східної Європи, який був розташований у басейні р. Лукви поблизу Галича, й новий, що знаходився перед в'їздом до нього від нашого міста справа. Кожен раз, як їду автобусом до Львова, бачу там десятки корів, яких випасають переважно діти, яких навіть у сільських школах сьогодні навчають релігії, а у кожному селі є ще й священик, котрий, незалежно від конфесії, повинен був би переконати місцеве населення, що так чинити негоже, стає не по собі. На місці єврейського гетто, що було розташовано по вулиці Бельведерській, яке хоч і не вважалось одним з найбільших, але вмещало не одну сотню тисяч тих, які у 1942 р. пішли у нашу землю, може, є хоч малесенька меморіальна таблиця? На місцях масових страт, так зв. "розстрільних ям" не лише євреїв у нашому місті, чи у Львові є хоч якийсь знак? Чи не випасає там сьогодні свою худобу на людських кістках навколишнє населення? Чи не продовжує на місці масових страт успішно функціонувати чи не найбільший у Львові Краківський продуктовий ринок, зведений за часів радянської влади на останках помордованих євреїв?

У липні 1941 р. хтось від надмірної "освіти" сплутав вірменський алфавіт з єврейським, і доля попередніх могил спіткала й усі вірменські кладовища області. А був час, коли вірмени були чи не найбільшою на Прикарпатті з національних меншин, заснували не

одне містечко, навчили наших предків мистецтву обробки шкіри то-що, а в нашому місті від них залишилась хіба що назва вулиці та величний бароковий собор.

Куди ділись могили німецьких колоністів, які проживали у нашому місті не одне сторіччя? Про могили німецьких та австрійських вояків з часів двох світових воєн краще промовчимо...

Прикарпаття й Галичина, в цілому, здавна належали до тих районів, де проживали десятки інших народів. Може, стан їхніх могил чимось відрізняється від тільки що описаних мною?

Так чому ж ми повинні розраховувати на те, що до могил наших співвітчизників хтось десь має відноситись інакше? Уже років п'ять тому мав розмову з одним з українських дипломатів у Польщі на цю тему. Розповідав мені, як часто наші консульство й посольство спочатку брали під захист мало що не кожную сплюндровану українську могилу, але нічого суттєвого добитись вже тоді не вдавалось. Кожного разу польська сторона клала на стіл перемовин на одну знищену українську десятки світлин розорених ущент польських могил на нашій землі і заперечити не було чим. **"Якою бо мірою ви міряєте, такою й вам відміряють"**(Лк: 7.37.).

Не все так просто в нашому минулому, як пробують зі школярською прямоотою мене сьогодні повчати. Історія навіть нашого народу в останнє сторіччя є надзвичайно складною, а що вже говорити про світову. Але не дай Боже, аби усі свої негаразди ми розв'язували згідно зі схемою, яку пропонує нам дехто прийняти. Появились терористи у Корсиці й негайно отримала вона автономію; налякавшись терору у Белфасті, англійці тут же і то мало що не відразу надали значну автономію Уельсу й Шотландії; після терактів 11 вересня минулого року у США раптом згадали про "афганську проблему", ніби не вони ж зі СССР її створили більше десятка років тому? Постріляла трохи УПА-ОУН(б), й Й.Сталін тут же негайно "ввів" УРСР у склад ООН, ніби ця організація була чимось подібна до рядового комітету Верховної Ради якоїсь заштатної радянської республіки. Ось тільки забув опонент чомусь розширити цей список "позитиву", чи пак, панегірику тероризму й з невідомих мені причин не ввів до нього не одну країну в Латинській Америці, Алжир, Туреччину, Курдистан, Ліван, Пенджаб, Шрі-Ланку, Філіппіни, Палестину, Країну Басків в Іспанії, хоч у деяких з названих територіях і державах терористи стріляють вже скоро півсторіччя й кінця цьому не видно, а результатів жодних... Я

мало що трохи не забувся й не назвав й нашу область, де також не все гаразд, а на вулицях і у під'їздах теж подекуди пострілюють, причому вже не один рік. Невже опонент надіється, що після публікації подібного панегірика тероризму, хтось з властей імущих перелякається і загальмовані вже не один рік політичні й економічні реформи в Україні негайно зрушаться з місця? На жаль, так не було на нашій землі ні в минулому, де настрілялись колись досхочу, немає жодних підстав думати, що стріляниною можна щось поправити й сьогодні.

Тому мене лякають подібні “наукові” обґрунтування “користі” від терору у минулому. Справа в тому, що у наш час катастрофічного дефіциту державного бюджету, знаходяться кожен раз уже сотні добровільних й до того ж безоплатних агітаторів, які готові не годинами, а тижнями прославляти “героїв” УВО-ОУН, а згодом УПА-ОУН(б) мало що не у кожній школі чи навіть у всіх академічних групах наших вузів. Чи не що день усі ЗМІ обробляють нашу громадську думку, нав'язуючи їй найгірший варіант націоналізму – бандерівський. Іде тотальна, в тому числі й деякими державними чиновниками високого рангу, глобальна підміна поняття “патріотизм” на “націоналізм”. Деякі результати цієї мозольної праці вже маємо: хай і не масово, але сьогодні вже можна віднайти не одну сотню молодих людей, вихованих у душі сліпої ненависті до всіх дійсних, а ще більш уявних ворогів України й заодно своїх “зрадників”, з якими, на щастя, поки що теоретично, вони готові розправлятися кожен раз після чергових парламентських чи президентських виборів. Львів уже бачив їхні факельні походи. Вулиці нашого обласного центру вже давно “прикрашають” листівки зі закликами: “Смерть усім ворогам!” і ніхто з влади на них не звертає жодної уваги, ніби й не маємо ні Конституції, ні Карного Кодексу, де в категоричній формі заборонена подібна людиноненавистницька агітація. Преса на території Західних областей сьогоднішньої України йде в основному в даному руслі й мало що не кожен день видруковує чергові спомини про “славні” подвиги то одного, то іншого “ветерана” “визвольних” змагань. До чого це призвело у 30-і роки – відомо сьогодні всім, хто бажає це бачити, й саме цьому були присвячені обидва мої опубліковані матеріали – сьогоднішній й січневий. Слід при цьому зауважити, що такої кількості преси, телестудій чи радіо в 1930-40-х рр. у своєму розпорядженні Провід ОУН зроду не мав, тому його можливості у порівнянні з нинішніми були в тих часах

набагато скромнішими, але й за тих умов він зумів залити кров'ю нашу землю...

Нині продовжують сповідувати радянський постулат, підпільно запозичений кимсь із тодішніх ідеологів нібито з Біблії, що “глас народу – глас Божий”, а тому наш, у ті часи, звичайно, радянський народ, помиляться ніяк не міг. Перш за все з усією відповідальністю мушу заявити, що у канонічному тексті Біблії як Старого, так і Нового Завіту, нічого подібного немає й бути не може, бо заперечує він як єврейське право, так і християнські канони. Ідеологів тих більше десятка років, як немає, але даний фальшивий постулат й досі продовжує сповідуватись, на цей раз уже мало що не на рівні всього суспільства. А він є не лише грубою фальсифікацією Біблії, а ще й по самій своїй суті – глибоко помилковий, антихристиянський. Тому ще раз повторю своє спостереження, опубліковане у січні: помиляєтесь, панове! Ще й як помиляєтесь!

Галицьке й волинське суспільство в 1930-1940 рр. допустило фатальну помилку, коли підтримало, хай не повністю, згубну авантюристичну провокаторську політику Проводу УВО-ОУН; коли мовчки спостерігало, як всі навчальні українські заклади поступово перетворювались у мало що не філії його пропагандистських осередків; коли під час політичних процесів на лавах підсудних “засідали” молоді люди, які за інших обставинах замість того, аби роками гризти тюремні харчі, могли стати надією нації; коли не засуджували, а дехто навіть схвалював безглузді атентати як на чиновників Польщі, так і на власних “зрадників”, кількості яких з кожним роком невпинно зростала; коли після 1941 р. не підтримало палких закликів Митрополита Андрея Шептицького не братись за зброю і не розгортати **громадянську війну**... На цей раз, вже в наші дні, можемо її повторити всім суспільством, але тепер у загальнодержавному масштабі, адже замість того, щоб визнати винним у масових мордах українців та поляків польський та український націоналізм, знову намагаємось, і то навдивовиж дружньо їх обох виправдати, перекладаючи всю вину за трагедію Волині у 1943 і в наступних роках на поляків, гестапо з НКВД, а у Галичині – ще й на спецзагони...

Пам'ятаймо, що у свій час Адольф Гітлер прийшов до влади цілком легальним шляхом у результаті перемоги на парламентських виборах. І ніхто тоді не стояв за спиною кожного виборця й не реєстрував, хто прийшов на виборчу дільницю, а хто полінувався, як це

скрупульозно партійні агітатори відзначали у списках виборців у нас ще в 1987 р. Мали тоді німецькі виборці й широкий вибір між кандидатами, бо не було тоді й “голосування”, як то було донедавна у нас, коли в кожному бюлетені було прізвище всього одного претендента. Незважаючи на надзвичайно високий рівень освіти й культури, саме у Німеччині, забувши всілякий сором й цнотливість, сотні й тисячі дівчат опісля буквально верещали на мітингах: “Фюрер, хочу від Тебе дитини!”. Й виконувалось їхнє прохання, майже регулярно з цією метою присилали зі фронту не одну тисячу здорових, спеціально відібраних відпускників, й кожен раз через установлену природою кількість місяців усі позашлюбні діти органами влади офіційно реєструвались як діти Фюрера. А був же час, коли на вулицях міст нацисти могли вивести всього декілька десятків своїх прибічників, а особа А.Гітлера була хіба що темою численних карикатур та фейлетонів мало що не у всіх “солідних” газетах. Яка доля спіткала авторів цих творів після 1932 р. й куди запровадив свій народ його “Вождь”, сьогодні відомо всім. Але чи подібне характерне лише для однієї Німеччини?

Після 11 вересня минулого року хіба не на всіх екранах TV, не лише у нас, показували радісні обличчя палестинських матерів й їхніх дітей, в той час, як майже вся решта світу зі жахом переглядала кадри любительських телезйомок трагедії у Нью-Йорку.

Гратись на національних почуттях народу, особливо у часи загальних негараздів, економічної та політичної кризи, - вкрай небезпечно. Бажаючих повторити криваві сторінки 1920-30-х й пізніших років у Галичині й на Волині, але вже у загальнодержавному масштабі, зараз, на жаль, у нас чимало.

Саме цим я керувався, публікуючи простору відповідь “доброзичливцям” у січні, те саме сповідаю й сьогодні. Наслідуючи опонента, прошу всіх: *не грайтесь з вогнем, панове! Вогонь ненависті легко викликати, але як усяке вогнище, дуже важко згодом загасити.* Від описуваних мною подій пройшло подекуди більше півсотні років, а запалена тоді ненависть у багатьох серцях палає досі. Приклад реставрації львівського меморіального кладовища вбитих на вулицях міста у 1918 р. “оброньцув Львова” викликає навіть сьогодні спалахи повторної ненависті як в Україні, а ще більше в Польщі. А нині вже давно немає серед живих навіть жодної дитини учасників тодішніх подій! Тим не менше з мертвим заповзято продовжують воювати, немов

вони можуть якимось захиститись. Тому ще раз повторюю сказане у січні 2002 р.: *залишімо дідів й прадідів у спокої.* Ми їм уже не здатні чимось допомогти. Подумаймо всі про долю внуків й правнуків своїх. Якщо виховаємо їх у ненависті до всіх сусідів з усіх кінців світу, а заодно й власних “зрадників”, страшною буде наша Держава. На ненависті, окрім чортополоху, ніщо ніколи не виросте!

Не можу промовчати ще про одну болючу справу. У суспільстві, якщо воно претендує називатись демократичним, кожен має не лише дотримуватись чинного законодавства, але й вільно висловлювати свою думку публічно, якщо вона йому не суперечить. Всяка претензія на монополію в ідеології, найменші спроби обмежити право громадянина на свободу слова, в якій би формі це не відбувалось, є першим кроком до встановлення диктатури. На жаль, з подібним явищем мало не щодень після публікації своїх матеріалів мав “щастя” особисто стикатись протягом останніх двох років.

А станом нашого сонного вченого “бомонду” зроду не цікавився хоча б тому, що сам себе до нього не відносив, одночасно й мене таким ніхто не вважав.

Публікація: Прикарпатська правда від 1 серпня 2002. Для даного видання у статтю внесено значні зміни й доповнення.

“Діти вулиці”. Специфіка проблеми дитячої безпритульності в сучасній Україні. Можливі шляхи її розв'язку.

Серед багатьох проблем, які виникли цілком несподівано, але вимагають негайного вирішення, у наш час стало питання дитячої безпритульності [1]. З нею наше суспільство протягом останнього сторіччя зустрічається втретє.

Уперше малолітні жебраки заповнили вулиці наших міст і містечок мало що не відразу після початку Першої світової, що було природним результатом війни та пов'язаного з нею масового переміщення величезних мас населення [2]. Таким же очевидним був і висновок, що тодішні “діти вулиці” були “дітьми війни”, яка майже безперервно тривала з 1914 до 1922 рр., а основний їх контингент - круглі сироти. У Східній Галичині, яка тоді з волі державних мужів Заходу на 25 років була передана під протекторат Польщі, проблема дитячої без-

притульності вирішувалась в основному з врахуванням етнічної приналежності дитини релігійними організаціями головним чином за гроші спонсорів та громадськості [3] й була загалом вирішена до кінця 20-х років (досвід та практику реалізації програми подав у своїх популярних книжках та спеціальних дослідженнях відомий громадський діяч Януш Корчак [4]). На території УСРР проблема була вирішена за прямої та безпосередньої участі тодішніх "силових" структур, у першу чергу ЧК та її "спадкоємців", до кінця 30-х рр. (саме цей варіант описаний у широко відомих не лише педагогічній громадськості творах А.С.Макаренка [5]).

З наступною хвилею дитячої безпритульності наше суспільство зустрілось у вересні 1939 р., з початком Другої світової війни, коли в результаті небачених раніше військових і політичних катастроф: спершу повного розвалу Речі Посполитої, а згодом - грандіозних поразок Радянської Армії у червні - вересні 1941 р., що в кінцевому рахунку призвело до її відступу за Дніпро, через два з половиною роки - розгрому на території України армій Райху та його сателітів, мільйонні маси мирного населення залишилися без даху над головою та найелементарніших засобів для існування, а кількість людських жертв війни сягнула не одного десятка мільйонів [6]. Як завжди, найбільше потерпіли від військових дій діти, які, обідрані та голодні, знову заповнили вулиці та площі зруйнованих міст і містечок. І на цей раз проблема вирішувалась державними органами — тепер уже Української РСР - у першу чергу за допомогою міліції. Як і попереднього разу основний контингент безпритульних дітей знову складали воєнні сироти, або ті, що в результаті війни, як їм здавалось, назавжди втратили своїх рідних та близьких (окремі випадки вдалих зусиль розшуку розділених війною сімей ще в наш час можна зустріти на екранах TV та на шпальтах наших газет).

У зв'язку з тим, що джерела дитячої безпритульності в обох наведених нами випадках були тотожними, методи вирішення проблеми були тоді майже однакові: дитину слід було помити, нагодувати, зігріти, одягнути, при необхідності вилікувати, забезпечити всім необхідним для навчання. В усіх трьох варіантах різними були лише методи адаптації безпритульного та джерела й розміри фінансування притулків.

Третя хвиля дитячої безпритульності, яку можна спостерігати на вулицях наших міст, докорінно відрізняється від попередніх. Перш

за все, теперішній жебрак, як правило, зовсім не сирота [7]. У 1997 р. на вулицях Києва було всього 3% круглих сиріт, в Одесі - 13%, в цих містах 2/3 безпритульних тоді мали обох батьків, а 5/6 - принаймні матір (в Івано-Франківську в 1999-вересень 2001 рр. 18,3% були сиротами, 26,2% мали повну сім'ю, 55,5% - були з неповних сімей). Природно, що джерела дитячої безпритульності в наші дні слід шукати не лише в економічних негараздах держави, але в конфліктах, скандалах чи навіть трагедіях сімей.

Докорінних змін зазнала наша політична система. Незважаючи на кризові явища в економіці та політиці, з тоталітарною системою попередньої епохи покінчено в Україні назавжди. Конвенція "Про права дитини", прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. [8], докорінно змінила юридичний статут малолітнього жебрака, а тому методи примусу, на яких базувалась практично вся робота з ліквідації дитячої безпритульності у двох попередніх випадках в СРСР, тепер неприпустимі (згадана Конвенція набула правової чинності на Україні 27 вересня 1991 р.). До тих пір, поки дитина не порушить чинне в країні законодавство, до неї держава не має жодного права застосовувати будь-яких силових методів навіть у найменших проявах, бо сам по собі факт жебрацтва чи тривалого перебування підлітка на вулиці злочином в усякому випадку не вважається.

Разом з тим ситуація дитини, яка покинула свою сім'ю й тривалий час перебуває в оточенні жебраків чи безпритульних, далеко не проста. Вік її коливається від 9 до 15 років, але трапляються й цілком малолітки (з 4 років). "Стаж" перебування на вулиці - в основній масі - 3-7 років, практично без жодної медичної допомоги, в жахливих гігієнічних умовах. Об'єднані в колективи, які нараховують 4-15 осіб зі своїми лідерами, частина з них, принаймні ті, що живуть у своїх квартирах (а таких у Києві було до 25%, в Одесі - 33%) намагаються працювати - 42% за гроші, 32% за їжу. Однак, 1/3 - голодує, до 1/2 - вживає алкоголь та наркотики, 1/5 - живе статевим життям (дівчатка з 7-10 років, хлопці з 12-13). Надання секс-послуг є однією зі суттєвих статей їхнього прибутку. Природно, що серед них захворювання на сифіліс у 23 рази частіше, ніж в інших категорій населення. Надзвичайно високим є відсоток їх захворювання на туберкульоз, хвороби очей, ніг, головні болі. Катастрофічним є стан їхньої освіти: до 10% абсолютно неписьменні, в інших знання не відповідають віковим категоріям безпритульників, 12 тис. їх ніколи не переступали поріг школи

(згідно з іншими даними - 38% не пам'ятають, коли останній раз сиділи за партою).

Загальна чисельність їх не може не викликати тривоги суспільства — на сьогоднішній день вважається, що на вулиці постійно перебуває до 20 тис. дітей, хоча в пресі у свій час відзначали, що 1 вересня 1997р. у класи не з'явилося понад 100 тис. школярів. Резерв поповнення “дітей вулиці” також не може нас не вражати: у 23 тис. сімей батьки позбавлені своїх прав, до 40 тисяч “неблагополучних” дітей перебуває на обліку в кімнатах у справах неповнолітніх, відповідно високим залишається стан дитячої злочинності, адже до 42% їх існує за рахунок крадіжок.

Незважаючи на вражаючі цифри, частина з яких нами наведена, вважаємо, що ситуація поки що знаходиться під контролем громадськості та державних органів влади. Так завдяки тому, що Католицька Церква у Польщі взяла під свій контроль мало що не кожну сім'ю з так званої зони ризику, ця країна у списку тих, що мають клопоти з дитячою безпритульністю, відсутня. Вражаючі успіхи в цьому плані має і Російська Православна Церква, особливо у Московській єпархії. Однак для вирішення цієї проблеми в умовах України необхідна могутня, стабільно фінансована загальнодержавна програма під патронатом скоріше всього Верховної Ради, яка б врахувала такі моменти:

необхідно розгорнути повною мірою психологічну службу при кожній школі з метою профілактики безпритульності, головну увагу приділяючи сім'ям з т.зв. групи ризику. Адже в 63% малолітніх безпритульників алкоголіками є батьки, 54% - матері, а 16% - інші члени сім'ї. У 38% випадків дітей на вулицю вигнали батьки, 18% дівчаток зазнали сексуальної наруги з боку вітчимів чи інших членів сім'ї й лише 14% дітей опинились на вулиці з власної волі. Уважаємо за доцільне відновлення діяльності Педагогічного всеобучу батьків, Школи молодих батьків тощо, наповнивши їх новим змістом з урахуванням усіх досягнень та прорахунків роботи з такими сім'ями на Заході;

слід розробити науково обґрунтовану програму адаптації вуличника до нормального суспільного життя з урахуванням кращих надбань світового досвіду роботи з даною категорією дітей, тобто необхідно, нарешті, почати серйозні дослідження педагогіки вулиці;

потрібні суттєві зрушення у формуванні суспільної думки широкого кола громадськості стосовно дитячої безпритульності. Практично наші ЗМІ майже змирились з існуючою ситуацією, статті чи теле-

сюжети, котрі б містили науково обґрунтований аналіз ситуації — відсутні [9], про них згадують, та й то не всі кандидати у депутати, хіба що в період виборчої кампанії. Суспільство не повинно байдуже спостерігати, як формуються світогляд та характери немалої кількості майбутніх громадян;

повне фінансове забезпечення існуючих притулків (їх нараховується 82), кардинальне розширення сітки дитячих будинків сімейного типу (поки що їх усього 94), збільшення числа прийомних сімей (існує таких 31). Згідно з діючим штатним розписом в притулках на 100 дітей передбачено 1 прибиральницю, 1 психолога, 1 прачку, а про необхідність перукаря та багатьох інших служб просто “забули”. За діяльністю цього типу дитячих закладів потрібно встановити широкий громадський контроль, не обмежуючи його лише існуючою надзірною радою, котрий одночасно передбачав би забезпечення їх усім необхідним для нормального функціонування,

повна міжобласна, міжрегіональна співпраця та регулярний обмін достовірною інформацією результатами праці між усіма організаціями, які займаються такими дітьми (Товариство Червоного Хреста, Служба “Карітас”, Соціальні центри по роботі з молоддю тощо) з урахуванням існуючих та прогнозованих уже в недалекому майбутньому міграційних потоків безпритульних;

міжнародна співпраця з відповідними службами Бельгії, Фінляндії, Данії, Німеччини, Ірландії, Греції, Австрії, Нідерландів, США, країн Азії, Африки та Латинської Америки, де даною проблемою займаються вже не одне десятиріччя і нагромаджені значний досвід роботи. Слід визнати, що ні США, ні переважна частина європейських країн у даному переліку, принаймні протягом останніх півстоліття, не належала до числа “бідних”, а тому зводити всю проблему лише до наших економічних негараздів не можна (1/3 вуличників у Києві та Одесі походить з цілком “благополучних” сімей, де кожен з них там був єдиною дитиною). Уважаємо це першими ознаками кризи традиційної європейської моделі сімейних відношень, яка була пануючою до кінця XIX століття. Сучасні голлівудські серіали буквально на всіх каналах наших TV кожен вечір рекламують нам “переваги” життя молодих людей без жодного втручання в їхні справи їх родичів. Протиставити нашим ЗМІ цій масованій атаці західної маскультури немає що. Наші письменники та поети в цьому відношенні давно є у невідплатному боргу перед суспільством;

більш суттєвою повинна бути роль у вирішенні даної проблеми всіх неурядових громадських (партійних) організацій, а особливо наших численних конфесій. Чому не об'єднати свої зусилля у розв'язанні цієї нагальної справи? Досвід Католицької Церкви у Польщі, яка зуміла згуртувати й націлити на досягнення цієї мети все суспільство, сама приклавши до цього значні матеріальні засоби, сприяв повному викоріненню у державі дитячої бездоглядності. Значних успіхів добилась у деяких єпархіях (Московська, Нижньо-Новгородська) і Російська Православна Церква.

Дана програма має бути розрахована не менше ніж на 5 років з можливістю, у випадку необхідності, продовження її на наступні більш тривалі терміни. Ми цілком свідомо в даній статті проминули питання, що стосуються вирішення державою своїх фінансових проблем, чи навіть економічної кризи в окремих галузях економіки, оскільки їх розв'язання не залежить від зусиль громадськості України.

Примітки:

1. Всупереч нашим сподіванням література з цього питання включає всього декілька видань: Національний Комітет Товариства Червоного Хреста України видав: *Програма "Діти вулиці"*. Методичні рекомендації з медично-психологічної, соціальної та педагогічної реабілітації дітей у притулках. К.: Нора-прінт, 2001 – 96 с. Цікавою є також стаття: А.З а г р а н и ч н а. Скривджені діти. //Вісник Червоного Хреста України, 1(4), '98, С.18-19. У грудні 1997 року в Києві з ініціативи Українського офісу Християнського дитячого фонду проведено дискусію "Діти у скруті: альтернативи вирішення проблеми". А 22-26 червня наступного року з ініціативи і за підтримкою Голландського Комітету Товариства Червоного Хреста проведено тренувальний курс для червонохресних лідерів України із роботи з безпритульними дітьми. Всі наведені нами статистичні дані (за винятком Івано-Франківська) запозичені з цих видань і методичних матеріалів тренувального курсу та дискусії. Крім того, можу назвати ще два видання, які на жаль, залишились для мене недоступними: *Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Авт. кол. Л.С.Волинець та інш.- К., 1998.-120 с.*, *Пріх о ж а н А. М. и др. Дети без семьи.-М., 1990.* Інших видань не вдалося відшукати навіть за допомогою Інтернету.

2. Загальна кількість депортованих з України, наприклад, після відступу російської армії в 1915 р., сягнуло за 6 млн. чол. Вчені порів-

нюють тодішній стан наших земель з епохою "Руїни", тобто 1670-ми рр. Див.: *Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865-1944 рр.)*, за ред. Я.Заборовського.- Львів - Івано-Франківськ: Олір, 1995 – С.34.

3. Завдяки красзнавцю В.Харитону, якому складаємо за це щиро подяку, нам став доступним кошторис Станіславівського сиротинця за період з 1 липня 1921 по 30 червня 1922 фінансовий рік. Він складав 6.384.517 польських марок і 80 грошів, з яких Польська держава виділила 11,3% всієї суми. 23,6% прислав Папа Бенедикт XV, решта 65,1% становили спонсорські датки громадськості, в т.ч. 40,9% люди зібрали по церквах. Практично всіма сиротинськими притулками для українських дітей заопікувалась Українська Католицька Церква, а тому всі вони організовувались при монастирях. Польськими дітьми заопікувалась держава разом з Римо-Католицькою Церквою, а єврейськими – синагоги та національні громадські організації.

4. *Корчак Януш* – літ. псевдонім Генріка Гольдшміда (1878-1942), відомого письменника, педагога та лікаря. Він – автор повістей для дітей "Король Матиуш І" (1923) та "Діти вулиці" (1901), книги для батьків "Як любити дітей" (1914-1922), численних статей на педагогічну тематику. Його, напевно, слід вважати автором терміну "діти вулиці". В роки Другої світової війни героїчно боровся за життя дітей свого притулку у варшавському гетто, добровільно (мав змогу врятуватись) разом з 200 своїми вихованцями виїхав у концтабір Треблінку, де загинув з ними в газовій камері 5 або 8 серпня 1942 року.

5. *Макаренко А.С.* (1888-1939) - відомий радянський письменник та педагог. У 1920-1928 рр. завідував трудовою колонією дітей-правопорушників ім. М.Горького під Полтавою, з 1926 – у Куряжі, що біля Харкова, в 1927-1935 - директор дитячої виправної колонії ім.Ф.Дзержинського в одному з передмість Харкова, в 1935-1936 – заступник начальника відділу трудових колоній НКВС УСРР, в 1936-1937 – керував трудовою колонією в Броварах, що під Києвом. Він був автором відомих повістей та "Книги для батьків" (1937), значної кількості педагогічних статей.

6. Загальні військові людські втрати в цій війні сягнули за 62 млн.чол., з яких до 75% становило цивільне населення, в т.ч. Україна втратила 2,5 млн.чол. військових та 5,5 млн. осіб цивільного населення – В.Коси к. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж - Нью-Йорк – Львів: 1993 – С. 626-627.

7. Вже понад десять років у світову юридичну практику увійшов новий термін "соціальний" сирота. Згідно з визначенням Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) ними "вважаються ті, що не спілкуються з батьками і не мають постійного місця проживання; які хоч і підтримують зв'язок зі сім'єю, але через бідність, перенаселення, різноманітні форми експлуатації та зловживань, більшу частину дня, інколи ніч, проводять на вулиці, а також ті, що втекли з інтернатів чи спеціалізованих шкіл і через це опинились на вулиці".

8. Повний текст див.: Конвенція про права дитини // Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів): У 2 тт./ Упорядники В.І.Довженко та інш.- К.: АТ Видавництво "Столиця", 1998.- Т.2.-С.19-36

9. Під час підготовки даної статті до друку за посередництвом Інтернету нам вдалося розшукати всього лише одну аналітичну публікацію на дану тему: Л. Р я б о к о н ь. «Педагогически запущенная» проблема "– у київській газ.: "День" N219 від 29 листопада 2000 р., можемо назвати й нашу розлогу публікацію: "Діти вулиці": тривожна дійсність... А перспектива?" – в івано-франківській газ.: "Г а л и ч и н а" від 12 вересня 1998 р.

Публікації: "Обрії" Науково-педагогічний журнал Івано-Франківського інституту післядипломної педагогічної освіти, 2 (Ж), 2001, с.39-42., скорочений варіант – Морально-етичне виховання школярів у системі громадянської освіти і виховання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 15-17 листопада 2001 р. Івано-Франківськ, 2001, с.181-183; Вісник Червоного Хреста України, Київ, № 1 (19), 2002, с.16-17.

Основні засади християнського виховання в навчальному процесі у школі

Враховуючи визначну роль, яку відігравала Українська Католицька Церква у вихованні молоді в Східній Галичині до 1939 р., мало що не відразу після здобуття Незалежності України майже в усіх школах Західних областей України було в тій чи іншій формі відновлено співпрацю органів народної освіти з духовенством. Однак в обох сторін відчувались неабиякі труднощі, частина яких неподоланими залишились до сьогодні.

Відразу виникла чи не найголовніша проблема: за якою програмою й у якій формі провадити навчання релігії у школі. 25 жовтня 1990 р. Рада тодішнього Івано-Франківського Обласного Інституту удосконалення вчителів (ОІУВ) затвердила й рекомендувала до друку орієнтовну програму для учнів 9-11 класів загальноосвітньої школи та учнів СПТУ "3 історії релігій" – 9-й клас скорочений варіант (34 учбових годин), 10-11 класи – 68 год. й СПТУ – 25 год. Це була перша в Україні програма, якою вводилось викладання основ релігії у школах. Згідно з запропонованою програмою учні отримували загальні відомості стосовно розвитку всіх світових релігій, а також систематичний курс з історії Церкви в Україні від її Хрищення в 988 р. до Церковних синодів 1990 р. Програма мала міжконфесійний характер, що було важливим у період чи не найбільшого тоді міжконфесійного протистояння в переважній частині населених пунктів Західних областей України.

УКЦ, яка тільки що вийшла з підпілля, не була спроможною забезпечити викладання запропонованого курсу своїми кадрами, духовенство інших традиційних конфесій Православної Церкви також було не готове до читання курсу. Згідно з рішенням Управління народної освіти Івано-Франківського облвиконкому в жовтні – листопаді 1990 р. в ОІУВ було направлено понад 250 вчителів на курси перепідготовки з даного предмета (двома потоками по 100-130 чол.). На курсах, крім авторів програми (Костінбоя Д.С. та автора цих рядків), виступали з лекціями провідні викладачі тодішнього Івано-Франківського педінституту, теологи з духовної семінарії УКЦ, єпископи всіх традиційних конфесій. В січні 1991 р. даний курс рішенням Управління народної освіти облвиконкому був уведений у старших класах усіх навчальних середніх закладів нашої області.

Однак із рішенням облвиконкому тодішнє Міністерство освіти України не погодилось, а надіслана програма у Києві не була затверджена. Крім того, не було зрозуміло, за рахунок якого предмета вводити даний курс, не всі керівники шкіл розуміли важливість введення "3 історії релігій" в шкільну програму. Маючи за собою негласну підтримку Міністерства, директори більшості навчальних закладів даний курс проігнорували, а тому навіть найбільш свідомі поступово змушені були відмовитись від нього.

Ситуація сьогодні набагато сприятливіша, ніж в 1990 р. В Івано-Франківську вже десять років працює Катехитичний Інститут

УКЦ, який провів п'ять випусків вчителів-катехитів. Неофіційно вирішено питання їх статусу в школах, бо згідно з домовленостями з ректоратом Прикарпатського Університету його випускники продовжують навчатись на заочній формі навчання на історичному, філософському чи педагогічному факультетах як такі, що мають незакінчену вищу освіту, і таким чином здобувають так необхідні їм у школах державні документи про вищу світську освіту. У школах області й міста вже декілька років в 1-3 класах, а два останні роки й шестиліткам викладається курс "Християнська етика", до формування програми якого мають безпосереднє відношення працівники Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, а його викладачі, крім того, є ще й авторами шкільних підручників із даного курсу. У шкільних закладах області накопичено немалий досвід практичної роботи зі співпраці з Церквою в галузі морального виховання учнів, свідченням чого є проведення у листопаді 2001 р. Всеукраїнської науково-практичної конференції "Морально-етичне виховання школярів у системі громадянської освіти і виховання", організованої працівниками та науковцями згаданого інституту.

Разом із тим, ще далеко не всі труднощі на шляху введення предмету в школах переборено. Й досі викладання християнської етики в навчальних закладах належного повного юридичного статусу по всій Україні не має, навіть у навчальних закладах області він викладається за рахунок резерву шкільного компонента. Крім того, не всі питання стосовно участі у викладанні даного предмета світськими особами погоджено на церковному рівні.

Адже в XVI столітті в період боротьби з протестантизмом як Католицька Церква (1543 р.), так і Російська Православна (1550 р.) виразно, а то й в категоричній формі заборонили світським особам інтерпретацію Слова Божого. Дана заборона XIX Тридентського та Московського Стоглавого Соборів діє по сьогоднішній день, бо рішення Церковного собору Православної Церкви ніхто ніколи не має права відмінити. Виходом із даної ситуації, вважаємо, було б забезпечення всіх вчителів предмета офіційними, схваленими Церквою, коментованими виданнями Біблії. Однак із багатьох міркувань при сучасній ситуації в Україні це зробити неможливо. Православні коментарі до Старого та Нового Завітів були випущені ще до початку Першої світової війни (маємо на увазі в першу чергу фундаментальну "Толкову Библию, или комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и

Новаго Завета. Петербург. т.1-11, 1904-1913"), а її репринтне видання Стокгольмським Інститутом Перекладу Біблії, яке було передане для віруючих християн в СРСР напередодні святкування 1000-ліття Хрищення Русі в 1988 р., давно вже стало бібліографічною рідкістю й за ціною недоступною пересічному вчителю з його більш ніж скромною заробітною платнею. Католицьких детальних коментованих видань Біблії для вжитку як нашими вчителями, так й учнями взагалі не існує. Адаптованих Церквою видань Біблії для учнів різних вікових категорій також практично немає (український переклад католицького видання "Ілюстрована Біблія для молодих" опублікований у Загребі ще в 1982 р. давно вже став бібліографічним раритетом, а, отже, до уваги можна його не приймати), тому забезпечити шкільні бібліотеки необхідною літературою навіть для вчителів, не говорячи про учнів, місцеві органи освіти не спроможні. Світські наукові видання Біблії, в яких були б враховані останні дані біблеїстики, про видання котрих мова йде вже не одне десятиліття, як українською, так і російською мовою відсутні.

Одночасно необхідно усвідомити собі, що нехтування заборон і пересторог обидвох Соборів уже призвело до непоправних помилок і завдало немалої шкоди, оскільки широко відкрило двері багатьох навчальних закладів агітаторам зі сторони численних релігійних сект – в результаті не одна шкільна установа перетворилась у пристановище тієї чи іншої новітньої (нетрадиційної) конфесії.

Уважаємо також, що в свій час була допущена прикра помилка, коли так і не наважились повсюди ввести у шкільну практику курс "З історії релігій" у старших класах загальноосвітніх шкіл та СПТУ, що було би якимось чином виходом із цієї непростой ситуації.

Продовжує негативно впливати й наявність міжконфесійного протистояння в багатьох населених пунктах, яке досі ще повністю не викорінене. Особливо шкідливу роль відіграє воно в тих селах, де в одному населеному пункті співіснують декілька конфесій, які, як правило, й досі не здатні полагодити між собою взаємні претензії. Тому вважаємо, що викладання релігії у школах в усіх формах має носити міжконфесійний характер і в жодному випадку не повинно приводити до посилення конфліктного міжрелігійного протистояння.

Предмет вимагає особливого відношення щодо вибору складу викладацьких кадрів, адже вчитель на уроках релігії повинен володіти не лише високим професіоналізмом, але й належним моральним об-

личчям, бо значною мірою виховує прикладом власного життя. Не можна проповідувати те, у що сам не віриш.

Шкільні заклади необхідно забезпечити всією потрібною літературою, яку б можна було друкувати за певної, але суттєвої фінансової підтримки церковних органів.

Необхідною є солідна державна програма, яка б змінила думку суспільства на користь тісної співпраці органів освіти з духовенством у галузі морального виховання молоді. Існуючі програми у ЗМІ, особливо ті, що можна переглядати на екранах наших TV, носять протилежний характер і рано чи пізно наше суспільство переконається в їх згубному впливі на молодь, в чому на Заході вже нікого переконувати немає жодної необхідності.

Чинне в Україні законодавство про свободу совісті та релігійні організації вкрай недосконале. Стаття 35 Конституції України кожному з нас гарантує "свободу сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу". В той же час Кодекс законів про працю України (стаття 73) установив на державному рівні святкування Різдва й Воскресіння Христового та Зіслання Святого Духа – усі згідно з церковним календарем тільки Православної Церкви. Як бути римо-католикам, які відзначають ці свята згідно з новим стилем? Що робити, як Російська Православна Церква відмовилась у ХХІ столітті додати до свого церковного календаря додатковий день і продовжує відзначати всі свята так, як і в минулому столітті, що суперечить даним астрономії? Згідно з вказаним законодавчим актом вихідними у нашій державі вважаються неділя та субота (за умови п'ятиденної робочої неділі) або тільки неділя. Як чинити мусульманам, яких уже нараховується у нас 2 млн. осіб, в яких святим днем вважається п'ятниця і всі їхні свята цілком відрізняються від християнських? Що робити євреям, які відзначають суботу, у яких також свої свята? Як мають діяти інші категорії нехристиянського населення?..

Християнська Церква протягом 2000 літ свого існування накопичила солідні методику й практику морального виховання молоді, які наша молода держава в жодному випадку відкинути не повинна. Гіркий досвід боротьби з Церквою протягом всіх більш ніж 70-років існування тоталітарної більшовицької системи проігнорувати не має права ніхто. Адже для історії важливим є не лише позитивний, але не менше значення має й негативний досвід попередніх поколінь.

У даній статті ми свідомо обмежили себе основними традиційними християнськими конфесіями, яких в Україні сьогодні нараховується п'ять. Новітні віровчення також виховують своїх вірних на засадах етики та моралі Десяти заповідей Божих, але громадянським вихованням жодна з них ніколи не займалась у минулому й не збирається робити це в майбутньому, а тому їхні вірні не мають морального права служити в армії, вести активне політичне життя, працювати суддями, прокурорами, у міліції тощо. Їхні вірні, присуті, – внутрішні емігранти, в той час як традиційні, розглянуті у статті, християнські конфесії ставлять перед собою мету виховати не лише християнина, але й свідомого законослухняного громадянина України. Крім того, поширення нетрадиційних релігій серед українського населення в нашій державі поки що швидше виняток, ніж правило.

Публікація: Морально-етичне виховання школярів у системі громадянської освіти і виховання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 15-17 листопада 2001 р. Івано-Франківськ, 2001, с.37-39. Для книги стаття доповнена новими матеріалами.

Християнство та мораль ХХ століття

Століття, яке щойно завершило свій стрімкий біг в історію, різко та принципово відрізняється від усіх попередніх, котрі людство пережило протягом усієї писаної історії. Це було сторіччя парадоксів: з одного боку, небачений у попередні віки розвиток науково-технічного прогресу, що кардинально змінив характер життя переважної більшості населення країн Північної частини нашої Півкулі. Особливо виразні зміни охопили Японію та США, які у попередні періоди історії нічим не виявляли ні свого можливого потенціалу, ні майже необмежених творчих можливостей.

Одночасно в результаті дивовижного поступу в науці проявились й набули страхітливих форм такі протиріччя, що вчені всього світу мають об'єктивні підстави стверджувати, що саме внаслідок прогресу людство в наші дні поставлене на грань фізичного самовищення, а сучасна цивілізація має всі шанси стати останньою.

Особливо жахливих наслідків набула майже повна й повсюдна відмова від вироблених попередніми століттями норм християнської етики та моралі, які в Європі та США досі були основою цивілізації;

безжалісна та принципова боротьба з релігією взагалі, часто навіть на державному рівні.

Не можна закривати очей на той факт, що окремі непорозуміння між вірою в Бога та наукою мали місце ще в античну епоху. Однак вони не приводили до таких трагічних наслідків, як у XX столітті. Освіті у ті часи, та й у набагато пізніший період не був властивий глобальний характер, тому навіть революційні наукові відкриття не виходили за рамки вузького кола високоосвіченої інтелігенції. Атеїзм, окремі елементи якого можна віднайти вже у текстах епохи Древнього (Старого) Царства в Єгипті чи Вавилону, обмежувався вузьким колом писарів та придворних, і держава всіляко намагалась не допустити його широкого проникнення у суспільство. Саме під цим кутом зору слід, напевно, розглядати відомий процес над Сократом у 399 р. до н.е. Адже судили його не за досягнення у науці, а за спроби "розбещення молоді насмішками над традиційними богами". Згідно зі свідчень його учнів – Ксенофонта й Платона, афіняни не дуже були раді надзвичайно суровому судовому вироку й намагались закрити очі на можливу втечу філософа, бо нічим не заважали активним приготуванням до неї. Проте із рішенням суду повністю згодився сам підсудний, а тому рішуче відкинув усі намагання його врятувати й достойно випив призначену йому чашу з отрутою цикути.

Згодом, навіть публікацію в 1543 р. результатів епохального відкриття Миколи Коперніка спочатку спокійно сприйняли й у церковних колах (його книга була ними заборонена набагато пізніше: з 1616 по 1828 рр.). Однак і після блискучого підтвердження й деякого уточнення окремих моментів цієї теорії, спершу розрахунками Йоганна Кеплера (1609), а згодом й Ісаака Ньютона (1687) воно жодною мірою не відбилось на практичному становищі широкого загалу тогочасного суспільства ні у XVI, ні у наступні кілька сторіч.

Зовсім інше становище склалось у минулому столітті, коли чисто теоретичні відкриття, які, здавалось, були абсолютно далекі від практичного життя, докорінно змінювали не лише зміст наукових знаходів, але часто мали безпосередній вплив на мало що не кожного члена суспільства. Формула: $E=mc^2$ була, як сьогодні вважають багато вчених, спонтанно виведена переважною більшістю європейських фізиків-теоретиків уже у кінці XIX ст., але, усвідомлюючи можливі жахливі наслідки її публікації, усі вони навіть у суто теоретичних працях уникали згадувати про неї. Нікому досі невідомий експерт

цюріхського патентного бюро Альберт Ейнштейн уперше оприлюднює її у 1906 р. Через декілька років наука отримала чергового лауреата Нобелівської премії, а суспільство ще через кілька десятиріч – ядерну зброю, адже весь її енергетичний розрахунок містився у вказаній, зовні цілком "невинній" формулі.

Досі розвиток науки жодного разу не ставив перед ученими питання про їх моральну відповідальність перед суспільством за можливі результати їхніх досліджень. Тепер позбавлені найменших зобов'язань перед Господом, вони, як правило, самі собі стали визначати, що вважати моральним, тобто обов'язковим для себе, а що ні, чого слід дотримуватись у своєму житті, а на що можна не звертати найменшої уваги. В жодному разі, не применшуючи значення всієї наукової, теоретичної, а особливо публіцистичної спадщини акад. Андрея Сахарова, його визначної ролі у розвалі СССР, не можемо не відзначити, що ніколи він не відчував жодних сумнівів стосовно всього, що зробив у своєму житті.

І ні разу не каюся він у тому, що, будучи "батьком" радянської водневої бомби суттєво спричинився до небаченої досі гонки озброєнь між СССР та США, яка поставила нашу Землю на грань планетарної катастрофи; що як науковий консультант разом із маршалом СССР – Георгієм Жуковим, виконуючи бажання вже на той час покійного Й.Сталіна, підписав наказ про випробування атомної зброї на живих людях (уся підготовча робота до проведення цього нелюдського експерименту була розпочата ще одним маршалом СССР – Лаврентієм Берією задовго до його арешту 26 червня та розстрілу 23 грудня 1953 р., а також М.Булганіним, Л.Кагановичем, В.Молотовим та Г.Маленковим). 14 вересня 1954 р. о 9 год. 53 хв. з бомбардувальника на висоті 13 кілометрів була скинута над центром Тоцького артилерійського полігона, що на території Південно-Уральського військового округу, атомна бомба (тротиловий еквівалент – 40 кілотонн – сумарна величина двох бомб, використаних США у Хіросімі та Нагасакі в серпні 1945 р.), яка вибухла на висоті 350 метрів над землею. Через декілька хвилин після цього дві дивізії у повному складі, перед їх демобілізацією були проведені через епіцентр вибуху (імітували штурм укріплень після нанесення ядерного удару). Повільна, але неминуча смерть внаслідок виконання цього злочинного наказу не менше 45 тис. військовослужбовців, у яких попередньо взяли розписку про нерозголошення ними військової державної таємниці протягом наступних 25

років, та документально невстановленої кількості в'язнів, яких разом із тваринами використали як піддослідних, жодного разу не затьмарила ні його сумління, ані усіх інших причетних до цього злочину осіб. А "експеримент" проводився ще й у присутності міністрів оборони дружніх СРСР соціалістичних країн (!). У 1963 р. подібне, але вже з набагато меншою кількістю "піддослідних" із людей, повторили на о. Нова Земля...

Конфлікт між наукою та релігією, котрий згодом переріс у принципове й категоричне заперечення необхідності віри у Бога, мабуть, розпочався у Європі в другій половині XVII століття, коли вперше були сформульовані фундаментальні закони більшості підрозділів науки: гравітації, відкриття явища магнетизму, електричного струму тощо. Закон про збереження та перетворення енергії, до якого близько підійшов Антуан Лоран Лавуазьє (остаточно він був сформульований тільки через сто років), не залишив жодного місця для Господа. Самовпевнено переоцінюючи значення та результати своїх наукових досягнень, багато вчених спершу в Англії, згодом у Франції та Німеччині, прийшли до хибного висновку, що Бога можна "вирахувати", тобто пізнати тільки інтелектом, адже Він – "світовий розум, інженер, який, створивши все суще, після чого у ніщо вже більше не втручається". Тому шлях до Його пізнання лежить не через молитву та додержання усіх інших релігійних обрядів у церквах, а через пізнання у наукових лабораторіях встановлених Ним законів природознавства. На цьому стояли *дійсти*, вчення яких стало "теоретичною" базою епохи Просвітництва, яка згодом стала панівною у всій Європі та Північній Америці. Їх ідейні вожді: Герберт Чербері, С. Кларк, Джон Локк, Джон Толанд, М.Тіндал, Е. Коллінз, Т. Вулсон, Т. Пейн, а особливо Томас Гоббс, Поль Анрі Гольбах, Марі-Франсуа Аруе де Вольтер, Жан-Жак Руссо у своїй практичній діяльності були принциповими ворогами духовенства, а дотримування населенням релігійних обрядів прирівнювали до звичайної забобонності. Саме Вольтер у листі до відомого математика й філософа Жана Лерона Д'Аламбера (жовтень 1760) закликав: "**Розчавіть гадину!**", маючи на увазі Католицьку Церкву; йому ж належить й інший, адресований їй же, "крилатий" вираз: "**Усякі засоби є добрими, аби її знищити!**" Їхні послідовники та учні на практиці намагались буквально виконати бажання своїх ідейних наставників і подекуди їм блискуче вдавалось це здійснити.

Першою країною, де було вирішено провести масштабний експеримент над Церквою, стала Австрія. Правлячі кола, очолювані від 1740 р. "освіченою" імператрицею Марією-Терезією, а з 1765 р. формально її сином – Йосифом II (фактично зайняв престол після смерті матері у 1780), за підтримки декого з церковних діячів вирішили навести "порядок" у Церкві. До смерті імператора (20 лютого 1790) по всій державі було закрито близько 900 католицьких монастирів (в тому числі у Галичині закрили майже сотню монастирів латинського обряду й 23 – василіанських УКЦ; у Буковині з 28 православних монастирів у результаті проведення імператорської реформи залишилось всього 4, саме тоді на Прикарпатті у 1785 р. закрили й Скит Манявський), секуляризовано всі монастирські угіддя, заборонено діяльність єзуїтів та ще чотирьох чоловічих чернечих орденів, церковні шлюбні (їх реєстрація стала винятковою справою органів державної влади), закрито майже всі жіночі монастирі, усі церковні братства, описано весь золотий та срібний церковний посуд, оклади ікон тощо. Саме від тих часів бере свій початок сумнозвісна львівська тюрма Бригідки – до того не одне сторіччя жіночий римо-католицький монастир ім. св. Брігіди (Брігідди). Після того, як австрійські чиновники монахинь розігнали, приміщення монастиря спершу було передано гусарам під казарми, але коли ті його забракували, після нескладної "модернізації" муніципалітет перетворив його у тюрму... Під кінець правління справа дійшла до того, що імператорськими указами регламентувався спосіб уживання в усіх церквах свічок, їхня кількість, а згодом навіть установлювалось, скільки разів священику можна здійснити помахів кадилицею під час Служби Божої...

У Франції вирішили розправитись з духовенством ще більш кардинально: 1793 рік не пережила жодна духовна особа, всі склали свої голови на гільйотинах чи були страчені в інший, часто нелюдський спосіб, хіба що зрадили Церкву чи зуміли емігрувати. Знаменним є те, що французькі дослідники навіть у наші дні не наважуються назвати точних цифр стосовно тодішніх масових репресій щодо кліру та вірних-католиків, а мова йде не про одну сотню тисяч осіб! 200 років знадобилось для того, аби наважились вже у наш час відзначити пам'ятником факт масових мордів у Вандеї...

Між тим, в XIX ст. конфлікт між Церквою та суспільством набував усе більш загрозливих форм і небачених раніше масштабів.

Відкриття Вільгельмом Конрадом Рентгеном у 1895 р. х-променів, які після його смерті у його честь були названі рентгенівськими, надало змогу у наш час заглянути у найбільш сокровенні куточки *живого* організму, однак, жодних принципових відмінностей між тваринами та людьми не відзначено. Знову виникло старе, як світ, запитання до Церкви: "Де знаходиться душа людини?"

Публікація у 1870 р. широковідомої праці Чарльза Роберта Дарвіна "Походження людини та статевий добір", здавалось, остаточно поховала віру людей у Бога. І ніхто не захотів звертати увагу на цілий ряд недоречностей та неузгодженостей нової теорії, яка, незалежно від волі її автора, ставила перед собою мету заперечити найменшу можливість божественного походження людини. У жодному випадку, не претендуючи на вичерпність проблеми, звернемо увагу лише на два найголовніші протиріччя: статевий добір у світі тварин продовжується і в наші дні, але поки що не відзначено жодного факту появи нових людей; сам Ч.Р.Дарвін не зумів визначити принципової межі між світом людей та тварин, а тому до самої смерті не признавав викопними жодного знайденого за його життя "предка" людини, між іншим, й неандертальців, останки яких йому спеціально привезли показати, надіючись на те, що це стане тріумфом атеїзму. Спроби дарвіністів якось виправити чи доповнити його теорію ні до чого путнього не привели, в тому числі й Фрідріха Енгельса, котрий вважав, що людину створила праця, а тому межею між нею та тваринами вважав факт виготовлення перших штучних кам'яних знарядь праці. Однак створення кам'яних рубил, якими користувались відповідно з висновками багатьох учених первісні люди, згідно з найновішими методами хронології датується 900-800 тис. роками, коли ще не було жодного натяку на існування людини, бо *homo sapiens* – перша викопна істота з явно людськими рисами – неандерталець - з'явилась лише 40-30 тис. років тому – розбіжність між цими датами колосальна.

Праці сучасника Ч.Р.Дарвіна – монаха-августинця Грегора Йоганна Менделя, котрий у 1865 р. публічно сформулював свою теорію спадковості (у наші дні вона називається генетикою), повністю заперечили висновки Ч.Р.Дарвіна. Адже, якщо у людей із сучасними високорозвинутими мавпами спільний у минулому викопний предок, у наші дні має бути тотожною наша з цими тваринами генна структура організму, а генетика це не підтверджує... Напевне, саме тому в СРСР так люто розправлялись з вітчизняними "менделєвістами", навіть

всупереч тому, що їхня наука доказала свою немалу практичність у всьому світі, а засновник радянської генетики – акад. Микола Вавилов – мав ще й до того солідний стаж дореволюційної підпільної більшовицької діяльності (розстріляний у Саратовській тюрмі у 1943).

Таким чином, ХХ століття "освічене" людство зустріло у повній упевненості, що Бога немає, а вірити у нього можуть хіба що неосвічені, малописьменні простолюдини. Наслідки такого релігійного нігілізму довго чекати на себе не примусили.

Початок сторіччя прийшов у сам розпал англо-бурської війни, коли всі спроби досягти домовленостей про мир були відкинуті. Саме в Африці **уперше** **появились концтабори**, куди англійці систематично направляли жінок, перестарілих і навіть дітей бурів у надії, що таким способом буде можливо швидше придушити їхню волю до перемоги. Країни, котрі ніяк не змогли домовитись про мирне розв'язання бурської проблеми, напрочуд швидко та дружньо дійшли згоди між собою, як придушити "боксерське" повстання у Китаї, що й було успішно виконано спільними зусиллями армій Росії, Японії, США, Франції та Німеччини. У той час, як лилась людська кров у Південній Африці та Китаї, Індія переживала чи не найжахливіший за всю свою історію голод, у результаті якого загинуло до десятка мільйонів людей при майже повній байдужості до цієї трагедії всієї цивілізованої Європи та Америки, безрезультатні заклики про необхідність гуманітарної допомоги жменькою філантропів можна не приймати до уваги. Переступивши заповідь Господню "Не убий!", терористи всього світу вже тоді безуспішно намагались за посередництвом атентатів кардинально змінити хід політичних подій: 27 липня 1900 р. гине з рук їхніх бойовиків король Італії Умберто I, згодом, 16 березня наступного року від рани, завданої терористом, помер міністр освіти Російської імперії – Микола Боголепов, а 6 вересня – президент США – Уільям Мак-Кінлі. У США Джон Браунінг запатентував пістолет своєї системи й до 1912 р. було їх вироблено вже понад 12 мільйонів екземплярів, але ще сьогодні він вважається кращим серед інших збройних засобів особистої охорони. 1 червня у Франції був оприлюднений черговий антиклерикальний Закон про громадські об'єднання, а у Парижі в лютому 1901 р. на залізничних вокзалах уперше встановили громадські телефони, французи та численні гості втішались експонатами Всесвітньої виставки: було чому радіти, адже 2 липня 1901 р. у небо Німеччини вперше був піднятий дирижабль

промислового виробництва, на вулицях Англії з'явився мотоцикл на бензиновому моторі, у США тоді ж добули штучний адреналін, в лабораторії Кембриджа – металічний уран (природну радіоактивність солей урану виявив дещо раніше – у 1896р. - Антуан Анрі Беккерель).

Відбираючи суттєві приклади, які можуть нам дати об'єктивну картину початку ХХ сторіччя, ми обмежили себе лише тими, котрі мали продовження у наступні роки й десятиліття, хоча в цьому особливої необхідності й не було, бо весь наступний період проходив на фоні війн, голоду, геноциду, расизму, тероризму, націоналізму, невпинної гонки озброєння й одночасно різючих наукових винаходів, які вже у наші дні повністю змінили характер нашого повсякденного життя. І все це відбувалось на фоні посиленої боротьби з Церквою, заперечень всіх надбань релігії не лише у Європі, але й у країнах Азії, Америки, Африки...

У зв'язку з цим зауважу: **більшовикам**, коли вони проголосили своєю ідеологією войовничий атеїзм і вирішили повністю розправитись з Церквою на неозорих просторах Російської імперії, мало що не відразу після жовтневого збройного перевороту 1917 р., який через десять років стали офіційно називати Великою Жовтневою соціалістичною революцією, **було з кого брати приклад**: вони у цьому були "достойними" учнями своїх ідейних наставників як із попередніх сторіч, так і сучасників...

У розпорядженні Російської Православної Церкви (РПЦ) у 1913 – останньому передвоєнному році знаходилося 77 767 церковних культових будівель, де правили Службу Божу 117 916 священників; у 1 025 монастирях перебувало 94 629 ченців та черниць; у 57 духовних семінаріях навчалось 22 754 майбутніх священників, а в 4 академіях – 995 студентів-теологів; крім того, 75 єпархіальних училищ готували близько 30 тис. учительок Закону Божого; в 186 училищах для хлопців, де навчали різних ремесел, нараховувалось близько 30 тис. учнів. У 25 218 початкових церковних школах навчалось 1 354 440 дітей, а у 18 118 школах грамоти ще 548 138 учнів. Керівництво Церквою здійснювало понад 120 єпископів, архієпископів та митрополитів. А ще вона володіла значною земельною власністю, мало що не кожний храм мав, якщо не шановані у народі мощі святих та реліквії, навіть від апостольських часів, то чудотворні ікони, прикрашені згідно зі східним обрядом пишними дорогими раками, рамами та окладами з дорогоцінних металів та каміння. При церквах успішно працю-

вало 28 893 бібліотеки, 265 лікарень, де хворих лікували, звичайно, неоплатно, а ще 1 010 будинків, де утримували перестарілих та одиноких хронічно хворих.

У 1939 р. у розпорядженні цієї Церкви в СРСР залишилось близько 100 обідраних від дзвонів та всіх цінностей храмів; кілька десятків священників; вижило всього 2 єпископи й стільки ж митрополитів. Усі решта, хто не зумів емігрувати чи померти своєю смертю від старості або хвороб, - закінчили своє життя в тюрмах та на засланні, а всі матеріальні цінності включно із земельною власністю - націоналізовано.

Після березня 1946 – настала черга нашої, Української Католицької Церкви. Набутий "цінний" досвід боротьби з релігією на широких просторах давньої Російської імперії більшовики використали у нас повною мірою. Якщо для розгрому РПЦ їм знадобилось чверть століття, то для повної ліквідації нашої – достатньо було всього півтора-два роки...

А тим часом філософи, письменники, поети, політики та митці, ніби змовляючись між собою, і далі вперто продовжували переконувати суспільство в тому, що варто людей "ощасливити" результатами науково-технічного прогресу, як усі вони заживуть щасливим безтурботним життям, тобто не з допомогою Бога, а за посередництвом науки можна створити не на тому світі, а на Землі вимріяний людством рай, причому, не лише для вірних, а для кожного бажаного. І прогрес дійсно вражав: природний газ, електрика, а за нею десятки механізмів та машин стали надійними помічниками навіть посполитим господилям у кожній хаті; телефон та радіо, а згодом – телебачення та система Інтернет кожну оселю зв'язали мало що не з усім світом; кондиціонери надали можливість мати у офісі чи звичайній кімнаті бажаний мікроклімат; сучасні транспортні засоби створили всі можливості кожному протягом лічених годин подолати відстані, на які колись витрачались роки, а то й не одне десятиліття; змінився характер нашого харчування, форма житла, одяжі тощо. Комп'ютеризація у наші дні остаточно змінила стиль життя і навіть взаємини між людьми...

Тверезі голоси тих, хто нагадував, що **"чоловік житиме не самим хлібом, а кожним словом, що виходить з уст Божих"**(Мт.4,4), суспільство не бажало слухати. На недосконалість раціонального пізнання світу звертав увагу ще Федір Достоєвський, котрий застерігав

не впадати у “лакейство розуму”, а Лев Толстой, незважаючи на свої принципи розбіжності з РПЦ, слушно зауважив: “Чудовищний культурний і духовний распад сучасного світу є свідельство моральної слепоти і духовного краху тих, хто продовжує вважати, що людина, живучи в суспільстві, може бути щасливою тільки за допомогою матеріального прогресу”. Проти згубного впливу на суспільство “трижды преступной хищнической цивилизации, не ведающей ни жалости, ни любви... движимой не желанием помочь природе проявить скрытую в ней культуру, но навязывающей насильственно и условно внешние формы и внешние цели” застерігав о. Павло Флоренський; постійно попереджав про небезпеку сліпої віри у всесилля науки й наш академік Володимир Вернадський...

Однак людство не зійшло з обраного шляху. Але чи стала від цього пересічна людина щасливішою від своїх попередників минулих сторіч? Відповідь на це запитання ми шукали не один рік, бо кожен раз наші опоненти нас переконували, що й на цей раз нами не врахований той чи інший суттєвий фактор. Лише у минулому році ми натрапили на оприлюднені ЮНЕСКО дані, які переконливо свідчать за те, що сучасна людина ще більш далека від омріяного щастя, ніж її попередники хоча б на початку сторіччя. У 1913 р. на кожних 100 тис. громадян Російської імперії, а до її складу тоді входила переважна частина сучасної території України (за винятком хіба що Галичини, Буковини та Закарпаття), тому наведені дані стосуються й її, було всього 3 самовбивці, в той час, як 1995 р. в Угорщині нараховували таких уже 50 осіб, у Литві – 47, у Російській Федерації – 46 (в окремих областях – навіть 120 – найвищий показник у світі!), в Україні – 25, у США – 22, у Бельгії та Японії – по 20 й тільки у Великобританії – усього 9. Перш за все впадає в очі те, що навіть найнижчий з наведених показників наших днів утричі вищий, ніж він був у Росії на початку століття; крім того, у даному переліку знаходяться країни з життєвим рівнем населення без усякого порівняння вищим, ніж мала ця імперія у 1913 р. Отже, все ніби є, а щастя – бракує, бо не буде щаслива людина добровільно накладати на себе руки й добровільно йти з життя. Виходить: **не єдиним хлібом сита людина**. Наведені дані можна доповнити іншими: у найбагатшій країні світу – США у тюрмах перебуває до 1,6 млн. кримінальних злочинців, на обліку знаходиться ще 5 млн. наркоманів, у тюрмах вільної та незалежної Російської Фе-

дератії – майже 2 млн. в'язнів, крім того, офіційно зареєстровано ще 2 млн. наркоманів, але гадають, що останніх там фактично у 10-15 разів більше. Згідно з підрахунками деяких учених понад 4% населення Землі потерпають від стабільної залежності від наркотиків.

Ситуація на Україні хоч і подібна, але ускладнена економічними та політичними негараздами, має тенденцію до сталого погіршення. У нашій державі нараховується 740 тис. онкохворих, різке зростання захворювання на цю хворобу вже навіть невиправні скептики безпосередньо пов'язують із негатовим розвитком прогресу – тенденція спільна для переважної частини промислово розвинутих країн світу; 720 тисяч чоловік офіційно зареєстрованих алкоголіків, чи як зараз прийнято у статистиці – “осіб, схильних до надмірного споживання алкоголю” (як і у Росії, у нас їх фактично у 10-15 разів більше), в результаті споживання підробленого алкоголю лише у минулому році у нас померло більше 10 тис. чол.; понад 675 тис. хворих на туберкульоз (тільки у минулому році від нього померло 8 тис. осіб), а це вже на грані епідемії; більше 100 тис. наркоманів, що стоять на обліку в диспансерах, із них – понад 2 тис. дітей. Згідно з прогнозами ООН у 2010 р. матимемо 580 тис. інфікованих на СНІД, тобто ця хвороба щороку “вбиватиме” у нас 43 тис. чол. (у 23 країнах світу протягом усього року тоді помре на неї 66 млн. осіб, що на 4-5 млн. більше, ніж у результаті Другої світової війни). Нагадаємо, що перший спалах “чуми ХХ століття”, як її ще називають, був відзначений в Африці в 1981 р., а її збудник, як гадають, був створений в одній з таємних військових лабораторій США, де працювали над новими видами бактеріологічної зброї. І в наші дні, коли СНІД поширився не лише в Африці, Азії та в країнах Латинської Америки, уряд США вимушений тратити немало млрд. доларів на підтримку, зовсім не вилікування, адже нікого досі ще не вдалось врятувати, вже хворих із числа власних громадян.

Таким чином, навіть у медицині, де успіхи науки були найбільш очевидними та вражаючими – результати невтішні. Особливо вразливими на “кращі” здобутки прогресу виявились діти. В Україні на кожних 10 тис. новонароджених у 1996 р. – від 176 до 277 мають суттєві психосоматичні відхилення (1/3 із них – хронічні хворі), 49 – розумово відсталі, а 2 – абсолютно соціально неадаптовані й нездатні до будь-яких форм навчання, в цілому ж нараховується понад 180 тис.

дітей (віком до 15 років) із суттєвими психічними та генетичними відхиленнями у своєму розвитку.

XX століття почалося такою гонкою озброєння, що її масштаби не можна порівнювати з жодним іншим попереднім періодом. І це в той час, як війна давно стала для всього людства буденним явищем, мало що не ремеслом. Протягом 5 тис. років писаної історії було всього 268 років мирного життя, хоча за цей же час підписано 8 тис. мирних пактів. І все ж минуле сторіччя в цьому відношенні перевершило всі попередні. Хоча війни були звичними, Перша, а згодом і Друга світові війни стали "надбаннями" цього століття. Перша світова забрала 5% населення Земної кулі (майже 10 млн. осіб убитих, 20 млн. поранених, в тому числі більше 3,5 млн. калік). Понад півсотні національних військових кладовищ на Верденських полях у долині річки Сомми, які ми мали змогу особисто споглядати, де поховано 1 млн. убитих там солдатів та офіцерів – будуть вічним пам'ятником людському безумству, озброєному "кращими" здобутками прогресу. Здавалось: були всі підстави одуматись й прийти до злагоди, принаймні в цьому переконували тоді своїх читачів журналісти майже всіх європейських та американських ЗМІ. Але наступив ранок 1 вересня 1939 р., а з ним - Друга світова. На цей раз загинуло вже 62 млн. чол. - 15% населення Землі, й 75% всіх військових утрат припадають на мирну людність, яка жодного відношення до війни не мала. Орадур, Лідіце, Хатинь, де було поспіль знищено все населення, концтабори Аушвіца, Дахау, Бухенвальду, Піскарьовське меморіальне кладовище у Ленінграді, де на трьох полях поховань (1942, 1943 і 1944) лежить майже мільйон блокадників, що померли від голоду та в результаті обстрілів і бомбардувань, руїни Ковентрі, центральної частини Дрездена та портової – Гамбурга, а ми назвали тільки найбільш відомі місця масової загибелі населення, суттєво доповнили Верденські військові кладовища. Якщо не враховувати численних культурних утрат, котрі жодними грошима не облічити, прямі військові витрати на Першу світову обійшлись людству в 360 млрд. дол. США, а Друга - коштувала - 4 000 млрд.

Війна завершилась повним розгромом фашизму в Європі, нищівною поразкою Німеччини (другою протягом усього півстоліття), однак на цей раз жодних "благополучних" прогнозів на майбутнє ніхто вже не наважився робити. Адже 16 липня 1945 р. на Аламагорській базі Військово-повітряних сил у пустелі штату Нью-Мексико вій-

ськові спеціалісти США провели випробовування ядерної зброї, і 6 серпня спершу на Хіросіму, а через кілька днів - 9 серпня 1945 р. - на Нагасакі були скинуті перші атомні бомби. Жодної об'єктивної необхідності в цьому не було – Німеччина вже лежала в руїнах, а військовий потенціал Японії практично був вичерпаний довголітньою агресією у Китаї, її участю у війні на стороні А.Гітлера, крім того, почався розгром радянськими військами основи її сухопутної могутності – Квантунської армії. Не бажаючи відставати від свого давнього союзника, 29 серпня 1949 р. СССР підірвав свій ядерний пристрій у степах Казахстану. Почалась небачена досі гонка озброєння між двома державними монстрами, в яку згодом було втягнуто весь світ. Оскільки проводилась вона на ракетно-ядерному рівні, де вартість усіх компонентів у мільярди разів вища від "звичайної" зброї, досі ніхто не наважується визначити, навіть приблизно, грошовий еквівалент її вартості, хоча, як стало відомо, в останній період існування СССР його військово-промисловий комплекс (ВПК) щороку поглинав понад 90% всього валового національного продукту країни (ВНП).

До введення заборони на ядерні випробовування у світі було проведено 2146 вибухів, але й після того, як у Москві 5 серпня 1963 р. був підписаний Договір про заборону випробування ядерної зброї, до якого негайно приєдналось 96 держав (у 1990 р. його ратифікувало вже 117 країн), а згодом, 1 липня 1968 р. в приміщенні ООН ще й Договір про непоширення ядерної зброї, який відразу підписала 61 країна (на 1989 р. його ратифікували 158 держав світу) деякі уряди (серед них Франції, Китаю, Індії, Пакистану, Ізраїлю тощо) й досі продовжують "мирні" ядерні вибухи...

Робота над удосконаленням цієї та всіх інших видів зброї триває далі. У наші дні вже 40 держав спроможні власними силами налагодити промисловий випуск цього виду зброї, більше десятка країн володіють найсучаснішими засобами її доставки в усі куточки Землі. Коли в ході корейської війни (1950-53) усі воюючі сторони використали 9 принципово нових удосконалень зброї, то у В'єтнамі (1964-67) їх уже було 25, а в ході бойових дій на Близькому Сході в цей же час – ще 30, у 1991 р. під час "Бурі в пустелі" американці використали у зоні Перської затоки понад 100 новинок зброї. Якими новаціями США збираються здивувати світ у війні супроти Іраку в наш час – можна лише гадати...

У наші дні війн начебто немає. Статистика знову нас заспокоює надуманими термінами, і замість війни маємо всього лише “місцеві збройні конфлікти”. Їх за останнє десятиріччя нарахували понад 250, загинуло в них більше, ніж 30 млн. осіб, але тільки в одному 1995 р. нараховувалось 26 млн. чол. біженців і стільки ж насильно депортованих. У країнах Африки, Азії, Латинської Америки та на території колишньої Югославії за станом на 2000 р. розставлено понад 18 млн. мін, і оскільки збройне протистояння досі не припиняється, їх продовжують, всупереч виразним заборонам ООН, не лише виробляти, але й далі масово використовувати. А вже на сьогоднішній день від них загинуло понад 1,3 млн. осіб в основному з числа мирного населення і стільки ж, якщо не більше, нараховується інвалідів. *Особливо терплять діти.* Мало що не у самому центрі Європи не один рік чинились масові винищення мирного населення, однак знаходились деякі політики, які ладні були надавати всю необхідну, в тому числі й військову допомогу державам колишньої Югославії для успішного продовження там масового людиновбивства. **Мораль ХХ століття цьому не суперечила.**

Друга половина минулого століття висвітлила ще одну сторону науково-технічного прогресу: маємо різкий контраст між економічним становищем та демографічною ситуацією населення Північної частини нашої Платформи й Півдня. У США, Японії та країнах Європи на кожну жінку з числа державної нації у середньому припадає по 1,2-1,4 дитини, а в Україні даний показник уже давно у кілька разів менший (згідно з офіційними даними у грудні 2000 р. приріст населення у нашій державі визначався цифрою $-0,4\%$), у той час як для підтримки нинішнього рівня народонаселення вона не повинна опускатись нижче $+2,1$. Зауважимо, що у державах Азії та Африки він сягає $4,2$, а то й вище. Однак вже зовсім парадоксальним є те, що дана ситуація привела людність не одного десятка країн на грань повсюдного вимирання – в одних від голоду та соціальних хвороб, в той час як в інших – від надмірного захоплення новітніми методами планування сім'ї. Але за рахунок Півдня загальна картина населення Землі в кінці 90-х років минулого сторіччя була безрадісною: 80% люду нашої Платформи не має доступу до нормальної питтєвої води, 1 750 млн. осіб живуть у винятково антисанітарних умовах, а 512 млн. з них харчуються менше одного разу на добу, 1 300 млн. чол. витрачають на життя менше 1 долара США на добу (у тому числі до 90% пенсіоне-

рів України). У слаборозвинутих країнах, а до їх числа вже два роки віднесена й наша держава, шохвилини вмирає від голоду й соціальних хвороб двоє дітей віком до 15 років, тобто кожних два місяці гине стільки, як у Хіросімі та Нагасакі загинуло та постраждало від ядерного вибуху у 1945 р.. Українці, які протягом першої половини минулого століття вже тричі пережили штучно викликані голодомори: 1921-22, 1932-33 та 1947 рр., що таке голод, знають добре.

Прогрес, досягнутий в усіх галузях життя, забезпечує “нормальне” існування хіба що багатим. Усі спроби, включно з останнім саммітом у Південно-Африканському Союзі (жовтень 2002), домовитись про необхідність проведення хоч би часткового перерозподілу прибутків заможних країн із бідними не дали жодних результатів: **сиритий голодного ніколи не розумів і мораль сучасності цілком це допускає й навіть схвалює.**

Невгамований та ніким не контрольований науковий прогрес наніс непоправної шкоди природному довкіллю – дару людству від Господа, без якого воно не спроможне існувати. Не будемо повторюватись, але всі ми повинні усвідомлювати той сумний факт, що навіть названа нами страшна цифра кількості проведених випробувань ядерної зброї унеможливила життя на значних просторах Землі, радіаційний фон у цілому зріс у кілька сот раз (на місці першого випробування атомної бомби США навіть після 16 років радіація у декілька разів перевищувала допустимі норми, хоча тоді вибух був невеликим – усього 20 кілотонн тротилу), а тому непоправної шкоди було завдано всім формам життя у масштабі всієї Платформи. Повсюдне забруднення Європи вихлопними газами транспортних засобів, відходами промислових підприємств та життєвої діяльності людини призвело до біологічної смерті басейну найбільших її рік – Дунаю-Дніпра-Волги. Щоби відновити його екосистему, необхідно, аби на берегах навіть їхніх приток ніхто не проживав принаймні 150 років, а це, як ми всі розуміємо, неможливо здійснити. Неконтрольований викид в атмосферу Землі вуглекислого газу – незмінного супутника промислових гігантів, спричинило до виникнення “парникового” ефекту, із першими катастрофічними наслідками якого людність стикається уже не один рік. Одночасно над Антарктидою були відкриті озонові дірки у верхніх шарах атмосфери – результат цього ж невгамовного розвитку прогресу, що можуть зумовити повне знищення усіх біологічних форм життя. Масове винищення лісових масивів басейну Амазонки, яких ще

іноді називають “легенями нашої Планети”, приведе все людство на грань виживання, бо що таке хижацька вирубка карпатських лісів, знають вже навіть звичайні жителі не лише України, але й навколишніх країн.

Ми цілком усвідомлюємо той факт, що наведений нами перелік “досягнень” науково-технічного прогресу у непомірному розростанні загрози мало що не повного винищення людства далеко неповний. Продовжувати його не будемо не лише тому, що вважаємо це зайвим; навіть наведених даних цілком достатньо для усвідомлення його глобальної небезпеки для всіх нас, але, як ми переконались на власному досвіді, здобувати нові дані про екологічну загрозу людності непросто. Сьогодні практично всі екологічні дослідження державні чиновники мало що не в кожній країні відразу переводять у статут державної таємниці ще задовго до завершення обстежень. А тому не скажеш про них: **“Отче, відпусти їм, не знають бо, що роблять!”** (Лк.23,34). Прекрасно усвідомлюючи страшну небезпеку ніким неконтрольованого розвитку наукового прогресу для людства, вони все роблять від них залежне, аби об’єктивна інформація про це не стала надбанням всього суспільства (приклад із аварією на ЧАЕС, об’єктивні й незалежні результати якої досі ще не оприлюднені, хоча пройшло мало що не 20 років – достатній доказ у цьому плані). Почастішали випадки, коли безслідно щезали занадто “цікаві” журналісти, а то й учені, наукові праці та статті яких у свій час будили сумління всієї спільноти. Така поведінка державних службовців, людей, які, здавалось, повинні існувати лише для того, тільки б полегшити нам життя й захистити його від усіх можливих несподіванок, а на практиці все роблять, аби приховати від нас дійсний масштаб глобального лиха, також вписується у поняття моралі ХХ століття. Нам усім уперто продовжують втовкмачувати давній радянський постулат, що не держава існує для нас, а ми – задля неї (пригадаймо слова дуже популярної у свій час пісні: “Жила бы страна родная, и нету других забот...”).

Суспільство зустріло кінець сторіччя глибокою кризою, що охопила всі сторони життя. “Озброєні” останніми досягненнями науки люди стали втручатися навіть у ті сфери, що завжди були прерогативою Бога (евтаназія, кодування психіки, генна інженерія, клонування тощо). Однак, чи не найбільш трагічним є повсюдне поширення дитячої безпритульності. Залишимо осторонь регіони Землі, які існують на грані голодної смерті, а також райони військових дій. Однак у

списку країн, що не одне десятиріччя ніяк не можуть впоратись з цією проблемою, знаходимо Бельгію, Фінляндію, Данію, Німеччину, Ірландію, Австрію, Нідерланди, США... А їх ніяк не віднесеш до бідних, вже давно вони зуміли залікувати рани, завдані Другою світовою, а на територію Ірландії та США більше 200 років узагалі не ступала нога ворожого солдата. Крім того, усі разом вони витратили не один млрд. дол., однак, жодного кардинального зрушення у вирішенні проблеми не сталося. Причина цього: глибока криза традиційних сімейних відношень, а сім'я завжди була основою суспільства.

Усе це значною мірою є результатом відмови від вироблених віками понять норм християнської етики та моралі. Починаючи від кінця ХVІІІ століття книжковий ринок Європи поступово став наповнюватись літературою, де головними героями виступають чаклуни, відьми, дракули, вії й т.п. і вся ця нечиста сила перемагається не з допомогою молитви, посту, глибокої віри у Бога, а за посередництвом замовлянь та містичних формул середньовічних чорнокнижників та магів. Із самого початку ХХ сторіччя на сторінках світової літератури розпочинає свою переможну ходу супермен, чи то полісмен, чи то приватний детектив, а був навіть випадок, коли у ролі останнього виступав надзвичайно спостережливий священик. І знову зло перемагають не завдяки вірі у Бога, а в ім'я торжества закону, людської справедливості та держави, що, звичайно, не адекватно одне одному. У наші дні при посередництві телебачення всі ці літературні герої мають повну можливість систематично та регулярно проникати в кожну оселю майже неоплатно. При цьому використовуються всі засоби й можливості сучасної техніки та мистецтва для створення найбільш правдоподібних колізій, тільки б ці теле- та кіногерої виглядали надзвичайно привабливо, особливо, якщо їхні “подвиги” супроводжуються відкритим сексом. Подекуди це вдається, й вони стають кумирами молоді на досить тривалий час. Навіть телереклама звичайних домашніх пристроїв та машин вже давно супроводжується нічим не замаскованим сексом і то у денний час...

Як відомо, Бог створив людину на свій образ та подобу (Бут.1,26-27). Надзвичайно популярна американська романістка та драматург Шарлотта Армстронг, пояснюючи особливу популярність детективного жанру літератури у наші дні, відверто зауважила: **“Усі ми - потенційні вбивці, й читання детективів надає певний вихід накопиченій у нас енергії вбивства”**. Скільки необхідно було затра-

титу вміння й таланту, аби останній та найдосконаліший витвір Господа – людину перетворити у звичайного злочинця, котрий здійснює своє лиходійство, хай навіть подумки (!) заради примарного матеріального благополуччя. Так **царя природи перетворили у раба речей.**

Сьогодні вже для багатьох є очевидним той факт, що **свій моральний позитивний потенціал науково-технічний прогрес вичерпав повністю.** Це зовсім не означає, що повинен негайно припинитися всякий розвиток науки, оскільки подібне є абсолютно неможливим! Ми живемо у світі парадоксів: **людство неодмінно загине у випадку повної зупинки прогресу науки, але її невгамовний розвиток приведе його до тих же результатів.** Усі ми повинні усвідомлювати той сьогодні незаперечний факт, що кожне нове відкриття породжує все нові й нові проблеми, вирішення яких нерідко перевершує у десятки разів ту користь, яку кожен раз прогнозують автори досліджень. Нагадаємо: які прекрасні перспективи обіцяли вчені, пропонуючи суспільству антибіотики, пестициди, “мирний” атом, препарат ДДТ і до яких жахливих результатів привело їх неконтрольоване використання в повсякденному нашому житті. Про це знають вже навіть школярі.

Відзначення 2000-х роковин від народження Ісуса Христа привело багатьох політологів, учених та політиків до висновку, що наступне століття повинно стати епохою навернення до Господа. Досить тривалий період принципового й непримиренного протистояння науки та релігії, прогресу та віри в Бога повинен завершитись. Часу на роздуми людство має не так уже й багато, адже згубні наслідки науково-технічного прогресу минулого століття даються взнаки навіть у тих країнах, котрі й досі стоять осторонь будь-яких наукових досягнень. Зло, спричинене в тому числі ще й неконтрольованим розвитком прогресу, можна подолати лише добром, милосердям, вірою в Бога.

Однак Церква сама має бути готовою до того, щоби дати відповідь на всі питання, які суспільство сьогодні самостійно вирішити нездатне. На жаль, вирішити це завдання вона все ще не спроможна. Поділ християнства на Східне та Західне, яке триває вже майже тисячу літ, є жахливим порушенням норм моралі для світу, адже й воно в тому числі сприяє поширенню зневіри у можливість сповнення заповітів Ісуса Христа стосовно єдності всіх віруючих (Ів.17,20-23). Не можемо не нагадати, що у свій час візантійське духовенство було прин-

циповим і непримиренним ворогом церковного поєднання, досягнутого в результаті підписання Флорентійської унії в 1439 р. Саме воно волило радше бачити над собором св. Софії півмісяць ісламу, ніж латинський хрест. Його бажання незабаром сповнилось повною мірою, та чи в результаті цього ми всі стали ближче до церковної єдності, до сповнення одного з останніх у часі земного життя Ісуса заповіту?...

А це, між іншим, сприяє масовому поширенню атеїзму, який уже у наші дні веде до втрати віри людей у майбутнє. Зневірена у всьому, позбавлена духовності людина здатна вчинити будь-який злочин – чи не в цьому слід шукати корені надзвичайного поглиблення криміногенної обстановки навіть у нас, в Україні? Не знайшовши відповіді на кардинальні питання сучасності в рамках традиційних конфесій, людство звертається до найрізноманітніших новітніх псевдохристиянських релігій. Лише у США таких нараховується майже 3 тисячі. Як тут не згадати Ісусового напіннення: **“Багато бо прийде в моє ім'я, що будуть казати: “Я – Христос!” і зведуть багатьох”** (Мт.24,5. Мк.13,6. Лк.21,8.). Конфесійна ситуація в Америці давно вже викликає немало тривогу в європейській інтелігенції. Артур Конан Дойль, ще у 1887 р., дебютуючи на ниві детективної літератури у “Етюді в багряній тональності”, виставив керівництво однієї з найчисленніших тоді релігійних сект США як кримінальних злочинців. Однак, від тих часів становище аж ніяк не змінилось...

Паралельно проходить процес навернення до різноманітних форм неоязичництва. І вже рідко у нас можна знайти газету чи журнал, де б не було гороскопів на всі дні тижня усім народженим під кожним знаком Зодіаку, вказівок на “щасливі” чи “сприятливі” дні тощо. Незважаючи на перестороги Церкви множаться “синтетичні” релігії, в яких намагаються поєднати буддизм та інші східні культури з християнством. Маємо випадки “реставрації” язичництва у чистому вигляді, для прикладу, РУН-віра, найрізноманітні види чаклунства, часто під виглядом нетрадиційної медицини, про шкоду поширення останнього застерігають лікарі, навіть ті, чий світогляд далекий від усякої релігії.

1 квітня 1453 р. столиця Візантійської імперії в останній раз відсвяткувала Пасху, а у вівторок вранці, 29 травня, напередодні вирішального штурму армії Мехмеда II Завойовника, у соборі св. Софії у Константинополі на Службу Божу зібрались й молились разом як православні греки, так і католики. Невже в наші дні для повернення

церковної єдності маємо очікувати на аналогічну подію? Адже подібну ситуацію, але в самому кінці світу, для об'єднання всіх християн промоделивав у своєрідному заповіті - своїй останній, виданій в 1899-1900 рр. книзі "Три разговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории" відомий містик, філософ, а також і поет - Володимир Соловйов. А, може, його пророцтва мають під собою цілком реальний ґрунт?

Однак у Римі стосовно цієї події я чув дещо іншу легенду, згідно з якою священик із Святими Дарами за кілька хвилин до того, як під ударами яничар упали ворота храму, увійшов в одну з кам'яних колон разом із Чашею. І вийде із нею він тоді, як у цьому соборі знову відновиться християнське Богослужіння, аби продовжити перервану штурмом роздачу св. Причастя всім, тепер уже воскреслим, вірним, як православним, так і католикам, що тоді невдовзі всі до одного загинули у цій церкві. У здійснення цього пророцтва палко вірять багато християн у наші дні...

XX століття, як жодне інше, загостило суспільні протиріччя до недопустимих крайнощів, залишивши людству небагато часу на їх вирішення. Одночасно воно підняло значення християнської моралі на таку висоту, якої вона ще досі ніколи не сягала. Згадуваний нами Л.Толстой сто років тому всіх нас застерігав: "В безнравственном обществе все изобретения, увеличивающие власть человека над природой, - не только не благо, но несомненное и очевидное зло." В істинності цих слів у наші дні може вже переконатись кожен, кому не байдужа доля людської цивілізації.

В наші дні на Заході, а в останній час і в Україні надзвичайної популярності набуває ікона із зображенням Ісуса Христа, який стоїть перед зачиненими дверима будинку й смиренно очікує на те, щоб Йому їх відкрили і надали можливість зайти до хати. Глибоке філософське значення цього зображення в тому, що за одним Його словом чи навіть бажанням відкриваються всі найбільш хитромудрі запори та замки світу, адже Йому "дана всяка влада на небі й на землі" (Мт. 28.18), а Він стоїть і терпеливо чекає, коли ми, врешті, дозволимо Йому зайти до нашого помешкання. "От, стою при дверях і стукаю: як хто почує голос Мій і відчинить двері, увійду до нього і вечерятиму з ним і він зо Мною." (Одрк. 3.20) Отже, не від Нього залежить, як скоро Він зможе увійти у нашу душу, у наше життя, а лише від нас самих.

Людству чи не вперше за всю його писану історію необхідно усвідомити виняткове значення моралі у вирішенні свого майбутнього. А тому вкрай необхідно, аби уроки минулих століть не пройшли для нас надаремно, бо маємо тоді всі шанси на здійснення наукових прогнозів стосовно того, що наша цивілізація може стати останньою.

Публікації: IX Міжнародна Проща Вервиці за єдність Церкви. Читацька конференція "Виховання родини". Чернівці, 2002, С.8-19; "Обрії". 2(15), Івано-Франківськ, 2002, С.38-44; Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції "Формування особистості студентів як майбутніх фахівців лікарської справи, працівників охорони здоров'я та інших соціально-орієнтованих установ у контексті біоетики". Львів, 2003, С.73. Для даного видання стаття суттєво доповнена та виправлена, при її підготовці до друку використано: методичні матеріали Міжнародного Комітету Товариства Червоного Хреста (Женева); Русский календарь на 1910 г. А.Суворина. Спб, 1910; Das neue Fischer Lexikon in Farbe. v. 1-10, Frankfurt am Main, 1981; L.J.Rogier, G.de Bertier de Sauvigny, J.Hajjar, Historia Kościola (1715-1848). Т.4, Warszawa, 1987; Meyers Taschen-Lexikon Geschichte in 6 Banden. Mannheim-Wien-Zurich, 1989; И.Р. Алексеевко, Л.В.Кейсевич. Последняя цивилизация? Киев, 1997; Уильямс Н., Уоллер Ф., Роузетт Д. Полная хронология XX века. Helicon. М. 1999; Весь світ у цифрах і фактах. Довідник. К., 2001; Большая Энциклопедия Кольера, Britannica 2000, Большая Энциклопедия Кирилла и Мефодия 2000 – всі три - на комп'ютерних дисках CD.

Голодомори 1921-1947 рр. в Україні як феномен більшовицької тоталітарної системи

Дослідник, який намагається з'ясувати обставини такого небуденного явища, коли протягом однієї чверті XX століття мало що не в центрі самої Європи відбувались три грандіозні з мільйонними людськими втратами голодомори (1921-1923, 1932-1933 і 1946-1947), зустрічається з неабиякими труднощами. І це при тому, що за останні десять років по даній темі йде майже суцільний потік літератури, де кожен автор намагається викласти часто в найбільш оригінальний спосіб свою точку зору, кожного разу, при цьому наводячи немалу кі-

лькість документального, а ще більше - публіцистичного матеріалу [1].

Перш за все кожному об'єктивному вченому впадає в очі специфіка теми, коли майже всі зацікавлені сторони докладають немало зусиль, щоб усіма доступними способами применшити масштаби навіть звичайного голоду та його згубні результати на загал усього громадянства у тій чи іншій країні [2]. Для прикладу, обмежимося одним фактом: кожен, навіть із середніми знаннями, учень після вивчення відповідної теми на уроці з історії здатний повідомити загальну кількість людських утрат у результаті Першої світової війни, але не всякий, навіть кваліфікований історик обізнаний з тим фактом, що на початку ХХ сторіччя лише в одній Індії за кілька років від голоду загинула майже така ж кількість людей, як на згаданій війні [3]. А в результаті – протягом усього минулого сторіччя на Планеті, згідно з нашими підрахунками, внаслідок військових дій загинуло не менше 160 млн. осіб (ураховуючи дві Балканські, а також і Світові та понад 250 місцевих збройних конфліктів у другій половині цього століття), у той же час протягом названого нами періоду у країнах Азії, Африки та Латинської Америки від голоду померла подібна кількість населення. Різниця полягає хіба що в тому, що після кожної війни, незалежно від того, як вона завершувалась, завжди зводять величні меморіали полеглим солдатам та офіцерам, котрі віддали життя за свободу та честь своєї батьківщини, й ці місця поховань тривалий час стають місцем паломництва не однієї тисячі вдячних громадян, а жертви голоду часто лежать у землі навіть без належної шани і про них пам'ятають хіба що найближчі родичі небіжчиків. У кінці минулого сторіччя згідно з даними ЮНЕСКО 512 млн. чол. харчувались менше одного разу протягом доби й 1,3 млрд. – витрачали на себе до одного долара США, а тому у слабозвинутих країнах від голоду й соціальних хвороб щохвилини вмирало двоє дітей (віком до 15 років), тобто щороку їх помирало понад один мільйон й таким чином кожних десять років у світі помирало стільки дітей, як усього населення за весь період Першої світової війни. Може, є хоча б одна країна, яка увіковічила їх пам'ять малесеньким постаментом?

У випадку з Україною маємо до того ж ще й безконечні суперечки, як назвати події: голодом чи голодомором. І кожна з політичних сторін намагається у палких дискусіях з опонентами доказати свою правоту, ніби мова йде не про неблизьке вже минуле, бо

маємо справу з фактами, що мали місце 60-80 років тому назад, а це – тривалість життя двох чи навіть й трьох поколінь. Суперечки стосовно того, як оцінювати спадщину попередньої більшовицької епохи залишаються й далі актуальними, ніби дискутуємо про стан у нинішній економічній ситуації країни, а від її результатів суттєво залежить зміна політичної, а ще більше – економічної ситуації наших земель на краще.

Як нам видається, на результати дискусії стосовно характеру згаданих у статті явищ суттєве значення повинні мати такі об'єктивні факти, які неможливо сьогодні проминути чи замовчати:

Події кожен раз розгортались на території, яка покрита досить густою сіткою залізниць, а оскільки не існує жодної згадки про якийсь голод, який ніби охопив у всіх трьох випадках **усю країну**, держава мала майже ідеальні умови для забезпечення продуктами харчування із сусідніх областей, не охоплених трагедією. Спостерігаємо протилежне: замість того, щоб налагодити ефективну допомогу голодуючим, **радянські чиновники тоді робили все від них залежне, щоб суттєво обмежити навіть найменше постачання хліба у райони лиха.**

У всіх згаданих випадках маємо справу з тоталітарною системою. Відліком її початку у Радянській Росії можуть бути дві події: о 5-тій годині ранку 6(19) січня 1918 року більшовики силоміць закрили перше засідання ними ж декларованих Установчих зборів (Учредительного собрания), вибори до яких проводились у листопаді-грудні 1917 року – першого й останнього демократично вибраного законодавчого органу за весь період існування радянської влади. Дещо раніше, 7(20) грудня 1917 року згідно з постановою Ради Народних Комісарів (СНК) була утворена сумнозвісна ВЧК, яка з врахуванням усіх реорганізацій та модифікацій проіснувала до останніх днів комуністичної влади – позасудовий орган, наділений постійними й надзвичайними повноваженнями, включно з правом масових, на початках до того ж ще й прилюдних, страт населення. Усі чверть століття при владі тоді перебувала одна й та ж більшовицька комуністична партія, на чолі якої стояли В.І.Ленін, а після його смерті – Й.В.Сталін, між якими принципових протистоянь чи протиріч у питанні ставлення до селянства, старої інтелігенції та Церкви історія не відзначила.

Як це не буде звучати дивним у наші дні, саме **тоталітарна система майже ідеально надається для ліквідації всіх можливих**

наслідків екстремальних ситуацій. У будь-якій країні, навіть найбільш демократичній, завжди при виникненні загрозової для держави ситуації проголошується надзвичайний стан і кожного разу він супроводжується суттєвим обмеженням громадянських прав кожного жителя. Це робиться для того, щоб успішно мобілізувати зусилля всіх громадян на якомога швидку ліквідацію наслідків того чи іншого лиха, незважаючи на специфіку ринкових чи якихось інших умов у країні. У розглянутий період державна влада ні разу не використала свої, фактично в умовах тоталітарної системи, безмежні можливості для ліквідації наслідків голоду. Більше того – усе робилось нею для того, щоб наслідки лиха були жакливішими й охоплювали якомога більшу територію.

У двох останніх випадках (голодомор 1921-23 рр. у цьому відношенні виняток) *події супроводжувались масованою пропагандистською кампанією замовчування навіть самого факту існування голоду.* Для цього використовували державні візити відомих особистостей, включно до світової слави письменників, колишніх урядовців найвищого рангу тощо. Одночасно мало що не підкуплювались відомі журналісти, яких спонукували писати брехливі репортажі з місця подій лише з однією метою: переконати західного обивателя в тому, що нічого загрозового в країні не відбувається, вся ситуація знаходиться під контролем держави. Тому на сьогоднішній день, незважаючи на потік літератури, об'єктивні, не заангажовані пропагандою дослідження – надзвичайно рідкісне явище, а збірники документів можна порахувати на пальцях однієї руки [4]. Особливих надій на суттєве поповнення публікацій відомих на сьогоднішній день документів і матеріалів покладати не варто. Достатнім доказом справедливості нашого песимізму може служити той факт, що в оприлюднених в останніх роках таємних колись стенографічних звітах пленумів ЦК КП(б)У та протоколах політбюро ЦК слово “голод” взагалі не згадується. Так на практиці навіть у вищих ешелонах влади виконувалась вказівка Й.В.Сталіна ставитись до голодомору 1932-33 рр. як до неіснуючого явища [5].

Привертає увагу дослідника й той факт, що кожного разу, незважаючи на солідні власні людські втрати як наслідок голоду, *радянська влада ніколи не припиняла торгівлю й вивезення хліба на зовнішні ринки, в першу чергу Західної Європи.*

У світлі цих фактів, які сьогодні неможливо ні замовчати, ні сфальсифікувати, необхідно вирішувати головне питання дискусії: як оцінювати й які дефініції застосувати до описуваних подій.

На шкоду об'єктивності дослідження проблеми пішло суттєве обмеження теми як по етнічному й соціальному принципу, так і по територіальному. Не заперечуючи доказаного сьогодні об'єктивного висновку, що найтрагічніші наслідки вказані голодомори мали для України й українського села, не сміємо забувати того факту, що дана трагедія зачепила інтереси й суттєво вплинула на долі й інших народів і не обмежувалась тільки етнічною територією проживання однієї національності. Очевидним для нас є й той факт, що не всі внутрішні причини голодоморів на сьогоднішній день виявлені, а тому не лише перебіг подій, але й причини багатьох явищ досі залишаються нерозкритими й нез'ясованими.

Голодомор 1921-23 рр. в історіографії досліджений чи не найменше. Це пояснюється тим, що на фоні наступного лиха з багатомільйонними втратами сільського населення України, яке мало місце вже через 10 років, дана подія ніби виглядає не такою й трагічною. Саме тому, вважаємо, наслідки цього **першого для України терору голодом**, виявлені неповно. Усю проблему навіть у найбільш серйозному академічному вузівському підручнику зводять до голоду, який почався на Поволжі й згодом перекинувся на Україну. Не будемо переповідати відомі факти й відсилаємо читача до найбільш змістовного, хоча й короткого викладу подій [6]. У даній статті обмежимося лише тими рисами, які повторюються під час *кожного* наступного голодомору.

Події почались як природний катаклізм. У другій половині 1921р. у країні розпочався голод, який до травня 1922 р. охопив Поволжя, Україну, Урал і Казахстан, на території яких у кінцевому рахунку загинуло від 12 до 25% населення.

Колектив авторів згаданої монографії цілком слушно акцентує увагу читачів на тому, що вперше й востаннє у практиці радянської тоталітарної системи до допомоги голодуючим були тоді залучені закордонні організації, роль яких у вирішенні проблеми стала вирішальною. Від 20 серпня 1921 по червень 1923 рр. на території Радянської Росії й України розгорнули свою діяльність з надання гуманітарної допомоги: Американська Адміністрація Допомоги (American Relief Administration чи ARA), яку очолював у тих часах

Г. Гувер – вона надала голодуючим України 180,9 млн. продуктивних пайків; місія славетного мандрівника, ученого й громадського діяча Ф. Нансена – ще 12,2 млн.; а “Міжнародний комітет робітничої допомоги” (Міжробдоп) – філія Комінтерну – 383 тис. пайків. У цілому, закордонні організації харчували 1,8 млн. жителів неврожайних губерній, в той час, як за рахунок держави надавалась гуманітарна допомога не більше 400 тис. осіб, тобто у 4,5 раза менше.

Під час першого голодомору була в деталях вироблена схема якщо не повного замовчування трагічної ситуації в Україні (повністю заперечити відомі на Заході факти стало тоді неможливо), то принаймні суттєвого применшення її масштабів. 4 серпня 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У схвалило наступну резолюцію: **“Вказати губкомам, що під час проведення кампанії необхідно розрізняти заклик до боротьби з голодом у Росії від боротьби з неврожаєм на Україні, де допомога місцям, що постраждали від неврожаю, могла бути цілком надана своїми губернськими або повітовими засобами.”** [7]. Негайно всім газетам була надіслана вказівка, яка заборонила їм висвітлювати становище у південних губерніях України. Тільки із січня 1922 р. у наших ЗМІ появились перші страхітливі репортажі про голод на півдні України.

Незважаючи на голод, який охопив 500 тис. селян Донбасу, лише до 15 січня 1922 р. з губернії для потреб робітників кам'яновугільної промисловості було викачано 1210 тис. пудів хліба [8]. Крім того, Україна повинна була забезпечити зі своїх надзвичайно скромних ресурсів утримання мільйонної армії, населення власних міст і робітничих селищ, біженців із Поволжя, голодуючих південних губерній та ще виділити хліб для міст центральної Росії й Поволжя. Представники АРА дивувались, чому поїзди зі хлібом із Києва й Полтави відправляють на Поволжя, коли власне населення Одеської чи Миколаївської губерній вмирає з голоду [9]. Продподаток в Україні продовжували збирати, при цьому виконували розпорядження В.І. Леніна наркомпроду УСРР В. Володимирову від 6 серпня 1921 р.: **“негайно вживати найрішучіші заходи примусового характеру”**. Крім того, із невеликого врожаю 1922 р. республіка повинна була виділити ще понад 10 млн. пудів хліба в експортні ресурси, оскільки московський уряд зобов'язав українське керівництво розпочати перерваний війною експорт хліба у Європу.

За дуже приблизними підрахунками в Україні під час першого голодомору загинуло до 1,5-2 млн. селян. Жертв могло бути набагато більше, якби не безкорислива допомога зарубіжних організацій.

Вважаємо обгрунтованим висновок згаданого нами колективу авторів підручника про те, що саме за допомогою **терору голодом** уже в другій половині 1921 р. владі вдалося, нарешті, “замирити” українське село, бо політична активність селянства в умовах наростання трагедії голодової смерті зменшилась практично до нуля, а тому, втрапивши реальну підтримку села, значна частина отаманів повстанських загонів була вимушена скласти зброю (36,5% від загальної їх кількості), або, як це зробив Н. Махно, податися в еміграцію. Голод виявився фактором, який набагато ефективніше, ніж каральні експедиції, втихомирив повстанців [10]. Саме за посередництва голоду більшовики влітку 1922 р. змогли завершити громадянську війну не лише в Україні, але й у центральних районах Росії (“антоновщину”).

Однак, як ми вважаємо, тільки одним цим обмежувати сферу трагічного впливу першого голодомору на політичну ситуацію в країні, як і акцентувати увагу лише на трагедії селянства – недостатньо, тим більше, що, не маючи всієї повноти влади, більшовики в тих часах ще не могли ставити питання про повний розгром українського селянства. Цим, напевне, пояснюється деяка половинчастість їхніх дій, зокрема, те, що всупереч усілякій логіці тоталітарного режиму, для надання допомоги голодуючим були допущені на Україну та в Росію закордонні організації.

Повз увагу всіх дослідників пройшов ще один надзвичайно важливий для більшовиків аспект. Саме природний катаклізм у 1922 р. дав можливість владі приступити до майже легального й нічим неприкритого (шалена, санкціонована владою, атеїстична кампанія проходила тоді усіма радянськими ЗМІ) тотального розгрому Церкви. Усі страхітливі наслідки цієї розправи влада прекрасно усвідомлювала. Напевно, саме тому кожен документ, який мав до цього навіть незначне відношення, “оздоблений” грифами надзвичайної таємничості: “Строго секретно», «Совершенно секретно», «Хранить наравне с шифром», «Для членів Политбюро», «Просьба ни в коем случае копий не снимать, а каждому члену Политбюро делать свои заметки на самом документе. Ленин» тощо. Заховані в надрах спецхранів архівів вищих державних та партійних установ, вони стали доступними для наукового дослідження лише з 1990 р., а збірки

подібних постанов, записок, телефонограм публікувались вже в самому кінці 90-х рр. уже після розвалу СРСР [11].

Православна Церква у Росії була давнім ворогом більшовиків й в описуваній період зуміла зберегти свій ідеологічний вплив на населення країни, маючи при цьому у своєму розпорядженні немалі матеріальні цінності. На початку ХХ століття вона володіла 1100 монастирями, 50888 соборами і церковними будівлями, у її штаті нараховувалось 123 ієрархи (єпископи, архієпископи та митрополити), 57450 осіб духовенства і 90403 монахів і монахинь, кожного року освячували від 634 до 698 нових храмів. Крім того, теологічну підготовку проходили у 4 духовних академіях 827 студентів, 57 семінаріях – 29741 семінаристів, у 75 жіночих і єпархіальних жіночих училищах 23514 дівчат, у 33397 церковних школах навчалось 1902578 учнів, у розпорядженні Церкви знаходились численні сиротинці, будинки престарілих та інвалідів [12]. Церква володіла немалою земельною власністю. В результаті громадянської війни вона втратила практично всі свої навчальні заклади, земельні володіння, банкові вклади тощо. Але її вплив і значення у суспільстві від цього не став меншим. Радянську владу, яка базувалась на засадах ідеології воєнничого атеїзму, вона прийняти не могла, а тому, доки Церква зберігала свою силу, більшовики не могли себе почувати впевнено.

З духовенством вони розпочали непримиренну боротьбу мало що не з перших днів Жовтневого збройного перевороту, який від 1927 року стали офіційно іменувати Великою Жовтневою соціалістичною революцією.

Уже 20 січня (2 лютого) 1918 р. СНК видав відредагований В.І. Леніним декрет «О свободе совести, церковных и религиозных обществах», у якому проголошувалось народним надбанням усе майно церковних і релігійних общин, заборонялось у будь-якій формі викладання релігії в навчальних закладах. Основні положення цього декрету увійшли в Конституцію РРФСР, яка була прийнята 10 липня 1918 р. 5-им Всеросійським з'їздом Рад. Таким чином, одним рішенням Церкву позбавляли всього майна, за винятком храмових будівель та предметів культу. Однак, мистецьки оздоблені чудотворні ікони та раки з мощами святих, давні реліквії, пишне убранство храмів, дзвони й далі знаходились у її розпорядженні й користувались у народі немалою шаную та повагою. Тепер вирішили позбавити Церкву всього її майна.

Отримавши перші повідомлення про виникнення голодової ситуації у країні, Патріарх Тихон ще 22 серпня 1921 р. публікує відозву «О помощи голодающим», в котрій закликав усіх віруючих до добровільних благодійних пожертвувань голодуючим. Звернення верховного ієрарха мало немалий відгук як у середині країни, так і за її межами. Але для успішного втілення його ідей у життя в умовах існуючого тоді тоталітаризму необхідною була санкція держави. Однак більшовики не спішили з таким дозволом, в них стосовно Церкви були інші плани. А тим часом Патріарх у липні – серпні 1921 р. неодноразово з церковних амвонів звертається до влади дозволити розпочати роботу по збору матеріальних цінностей для потреб голодуючих. Тільки 1 лютого 1922 р., коли вже голод був у розпалі, нарешті, дозволили створення відповідних організацій, але під жорстким контролем органів ВЧК-ГПУ. При цьому Ф.Дзержинський рішуче настоював, щоб із духовенством усякі контакти підтримували лише працівники його відомства: **“Связь какая бы то ни была с попами других органов – бросит на партию тень – это опаснейшая вещь.”** Необхідний для рішучих дій час був утрачений, бо навіть відозву Тихона від 14 лютого 1922 р. про розгортання роботи по збору коштів для голодуючих дозволяють друкувати тільки після відповідної санкції Політбюро, а там у цьому питанні всім було не спішно, бо вже 23 лютого за підписом М.Калініна опубліковано декрет ВЦИК, в якому легально (нелегально дана практика в країні вже існувала більше року - від 14 лютого 1921 р., але з метою атеїстичної пропаганди, стали відкривати мощі святих ще раніше: раку з мощами св. Сергія Радонежського, який і по сьогоднішній день вважається особливо шанованим національним святым, відкрили ще 11 квітня 1919 р.) розпочинається кампанія по примусовому вилученню церковних цінностей ніби для потреб голодуючих. Почався тотальний розгром Церкви. Безпосереднє керівництво кампанією взяв на себе вмираючий вождь – В.І.Ленін. 19 березня 1922 р. у листі на ім'я Молотова для членів Політбюро з поміткою «Строго секретно. Просьба ни в коем случае копий не снимать, а каждому члену Политбюро (тов. Калину тоже) делать свои заметки на самом документе. Ленин.» його рукою було начертано: **«...изъятие ценностей, в особенности, самых богатых лавр, монастырей и церквей, должно быть проведено с беспощадной решительностью, безусловно, ни перед чем не останавливаясь и в самый кратчайший срок. Чем большее**

число представителів реакційного духовенства і реакційної буржуазії вдасться нам по цьому поводу расстрелять, тем лучше. Надо именно теперь проучить эту публику так, чтобы на несколько десятков лет ни о каком сопротивлении они не смели и думать.» Напевно, це був один з останніх документів, підписаних В.І.Леніним при повній свідомості. Уже зі другої половини 1921 р. вождь стає майже постійним пацієнтом психіатрів та невропатологів, а 30 травня 1922 р. він не в стані помножити 12 на 7. Почалась довга агонія, яка тривала два з половиною роки й, врешті, завершилась 21 січня 1924 р. о 18 год. 50 хв. його смертю. Але до останніх днів свого життя він продумував навіть у деталях, як ефективно й швидко розправитись з Церквою.

У СРСР уперше цей ленінський «шедевр» (шість сторінок машинопису) насмілились опублікувати лише у 1990 р. [13], але до безумовного виконання вказівок вождя приступили негайно. Безпосередньо після його команди було розстріляно 14 тис. осіб із числа духовенства та релігійних діячів [14]. 7 квітня 1925 р. арештований Тихон звертається до віруючих із відомим посланням про відношення до існуючої державної влади, а о 23 год. 45 хв. того ж дня при загадкових обставинах він помирає в лікарні Бакуніних, що на Остоженці у Москві [15].

Одночасно з повним розгромом Церкви було завдано рішучого удару по демократичній опозиції у середовищі інтелігенції. Під безпосереднім контролем В.Леніна Ф.Дзержинський склав список «опозиціонерів» із числа переважної більшості членів правління московського Союзу письменників, великої групи професорів та письменників із Петрограда (разом біля 200 осіб). Восени 1922 р. усіх їх у примусовому порядку вислали до Берліна. Так вимушено покинули Батьківщину Бердяєв М.О., о.Сергій (Булгаков С.М.), Франк С.Л., Лосський М.О., Осоргін М.А., Іванов Г.В., Вишеславцев Б.П., Степун Ф.А., Айхенвальд Ю.І., Берберова Н.М., Одоєвцева І.В., Шмельов І.С... Багатьом інтелектуалам, які тоді перебували на лікуванні, заборонили повертатись у Росію (серед інших Зайцеву Б.К.). Таким чином знекровили російську літературу, але особливо постраждала філософія. Інтелектуальній еліті Росії більшовики дали ясно зрозуміти, що з ідейними ворогами вони розправляються не менш рішуче, ніж з інтервентами (3 серпня 1921 р. у Петрограді був безневинно й безпідставно арештований, а всього через три тижні, 25 серпня розстріляний

відомий поет Гумільов М.С., а з ним ще 61 особа). Описані дії були всього лише прелюдією до наступного тоталітарного терору супроти старої російської, а згодом і української інтелігенції, але навіть вона дала можливість більшовикам засвоїти два висновки:

інтелектуальні кола нездатні до організації збройного опору, а тому можна без усякого страху приступити до їх повного винищення, що і було здійснено у роки «великого терору» у другій половині 1930-х рр.;

інтелігенцію не підтримає жодна суспільна верства населення, одже, нема чого переживати, що коли-небудь буде створено єдиний фронт дій супроти тоталітаризму.

Таким чином, голодомор, а інша дефініція тут неприпустима, 1921-1923 рр. блискуче використали для початку розгрому демократичної інтелектуальної опозиції, а за одною Церкві.

Отже, перший організований державою голодомор виконав декілька завдань: *уперше були випробувані на державному рівні тактика й стратегія терору голодом; завдано по селянству (особливо в Україні) упереджуючого удару – по суті, була проведена репетиція повного його розгрому, який здійснили через 10 років, але навіть вона дозволила радянській владі успішно завершити в Україні громадянську війну; приступили до розгрому демократичної опозиції в середовищі інтелігенції, а також основного й найголовнішого політичного противника більшовизму – Церкви.*

Якщо перший голодомор був викликаний не лише посухою, але й непомірно високими ставками продрозверстки, яку вичавлювали із селян найжорстокішими методами, то другий - спровокований діями влади, пов'язаними з проведенням колективізації села, але не тільки. Голодомор 1932-1933 рр. виконав, як і перший, ще інші завдання. Недаремно на XII з'їзді КП(б)У П.Постишев міг гордо заявити: «1933 р. був роком розгрому української націоналістичної контрреволюції», а Й.В.Сталін у «Історії ВКП(б). Короткий курс» назвав колективізацію, яка була однією з головних причин голодомору «**глибочайшим революційним переворотом, рівнозначним по своїм последствиям революційному перевороту в октябрі 1917 года**». А тому як перший, так і другий голодомори були штучно викликані авантюрою економічно та політично непродуманою політикою радянського уряду.

Для успішного виконання планів першої п'ятирічки (1928-1932) були необхідні величезні капіталовкладення. Зведені примусовою працею гігантські корпуси промислових підприємств потрібно було наповнити сучасним технічним устаткуванням, а його можна було придбати лише за кошти, виручені від продажу хліба на Заході (нічого іншого держава на продаж не мала). Уже взимку 1927-1928 рр. вибухла перша заготівельна криза, оскільки добровільно здавати державі хліб селяни відмовились (ціни на промислові товари на внутрішніх ринках були непомерно високими й селянство за виручені від продажу хліба копійки не могло придбати потрібні йому речі). Й.В.Сталін бачив вихід із ситуації у насильному вилученні зерна й прискореній колективізації села протягом найближчих 3-4 років. Україна згідно з початковими планами до кінця 1932 р. повинна була досягнути 10% рівень колективізації.

Однак, у зв'язку з економічною кризою на Заході, ціни на зерно там різко впали. Для закупівлі необхідного технічного обладнання для новозбудованих заводів радянське керівництво повинно було різко збільшити експорт зерна. А тому у листопаді 1929 р. прийняли рішення про здійснення суцільної, а отже, примусової колективізації. Україна як основний постачальник ринкового зерна у цих планах партії займала особливе становище. З Москви київському керівництву спустили план завершити цей процес восени 1931 – навесні 1932 рр., на місцях цей термін вирішили ще більше скоротити й то на всій території – до осені 1930 р., а тому навіть із найменшою видимістю добровільності вирішили покінчити. Для проведення заходів партії на село в Україну до кінця зими 1930 р. було направлено 23 тис. присланих із міста робітників-комуністів, чи як їх ще інакше називали “двадцятип'ятитисячники”, їм на допомогу направлялись комсомольці, рядові солдати й молодші командири, які пройшли прискорені курси для проведення колективізації – разом усього 112 тис. членів партії та комсомолу. Переважна більшість їх була росіянами.

Почалась кампанія розкуркулення, оскільки заможні селяни були головними противниками усупільнення землі. Незабаром терор був поширений і на “підкуркульників”, а це вже були середняки, а то й незаможні, які не бажали добровільно розлучатись з нажитим роками важкої праці майном. У 1927 р. в Україні офіційно визначили 71,5 тис. куркульських господарств, але в ході колективізації було ліквідовано втричі більше – біля 200 тис. Депортованих у райони

Півночі, Сибіру та Казахстану тоді нараховувалось до одного мільйона осіб. По дорозі на заслання вони масово гинули у товарняках, на місцях поселень, особливо під час першої зими. Але значна частина їх була позбавлена життя на місці. Взимку 1929-1930 рр. лише в одній з численних київських в'язниць щоночі розстрілювали від 70 до 120 осіб. Саме від тих часів починає свою історію сумнозвісна Биківня, куди з київських тюрем ночами на вантажівках вивозили для поховання трупи страчених.

А тим часом у деяких селах України й особливо на Північному Кавказі колективізація зіткнулась із сильним збройним опором селян. Проти повстанців влада використовувала артилерію, бронетанкові війська, а подекуди навіть авіацію. Загальна кількість повстанців лише в Україні згідно з приблизними підрахунками сягала тоді мало що не 40 тис. осіб. Поголовний опір колективізації примусив Й.В.Сталіна загальмувати її темпи. Селянам навіть дозволили покидати новостворені колгоспи, після чого в Україні та на Північному Кавказі до 50% колгоспників забрали свої землі [16].

Проте вже у вересні 1930 р. вимушений відступ закінчився. Проти тих, хто очолив вихід селян із колгоспів, був застосований терор. Київському керівництву були доведені нові терміни, згідно з якими в Україні повинні були до кінця 1932 р. колективізувати майже 70% селянських господарств з 80% посівної площі. Знову наступив економічний хаос: не бажуючи здавати худобу, селяни її масово різали – без коней не стало чим орати землю, тракторів було недостатньо (навіть у 1938 р. на один колгосп припадав один трактор), техніка, виробництво якої тільки що освоїли, була низької якості (у Дніпропетровській області у вересні 1932 р. не спроможні були виїхати в поле 90% тракторів). Прислані у села “двадцятип'ятитисячники” абсолютно не орієнтувались у специфіці сільського виробництва. Протягом лише одного року (1931-1932) посівна площа в Україні скоротилась на 20%, а втрати врожаю у 1931 р. сягнули 30%. До того ж у 1931 р. степові райони охопила посуха.

Але не вона була причиною трагедії, бо ще страшнішою була посуха у тій же місцевості й у 1934 р., а голоду тоді не було. Тому не могла вона бути причиною небаченої в історії України трагедії, нею стали: *економічний та бюрократичний хаос від невмілого й неграмотного керівництва, масова депортація у попередні роки*

найбільш працьовитого й економічно досвіченого населення, пасивний та активний опір колективізації, непомірно високі плани обов'язкових поставок зерна державі.

У 1930 р. з України було вивезено третину всього врожаю, на 1931 р. було визначено забрати таку ж кількість, хоча врожай уже був на 20% нижчим. Незважаючи на пасивний опір селян, того року при допомозі армії та міліції було практично вилучено все зібране зерно та ще й 45% посівного матеріалу. Весь урожай 1932 р. становив 14,6 млн.т., однак 40% його втратили під час жнив, тому навіть занижені поставки зерна (зі 7,7 до 6,2 млн. т.) були абсолютно нереальними до виконання. Уже в січні 1932 р. в 44 районах України почався голод, але хліб для потреб держави продовжували вилучати далі. Прохання місцевого керівництва сповільнити темпи колективізації та переглянути завищені норми поставок посланець Москви – Голова РНК СРСР – В.Молотов відкинув. Не допомогли безпосередні звертання окремих керівників із такими ж пропозиціями до Й.В.Сталіна. У січні 1933 р. зі спеціальними повноваженнями прибув на Україну П.Постишев, а на посаду голови республіканського ДПУ знову призначили В.Балицького, якого добре пам'ятали по кривавій “роботі” у 1924-1931 рр. Вилучення хліба у селян не лише не припинились, але набуло ще більш загрозливих масштабів. За крадіжку жменьки зерна згідно з постановою власноруч написаною Й.В.Сталіним, могли відправити на 5-10 років на спецпоселення у віддалені райони країни, а то навіть і розстріляти. Восени 1932 р. до Харкова з надзвичайними повноваженнями знову прибули В.Молотов із Л.Кагановичем. Окремі села й 88 з 358 районів були ними занесені у “чорні списки” із цілковитою заборонаю виїзду й повним припиненням будь-яких поставок продовольства їхньому населенню. Селяни, які не мали жодних запасів їжі, вмирили поголовно. Однак, навіть у цих селах і районах продовжували далі вилучати хліб. Найбільшого розмаху голод сягнув весною-літом 1933р. після завершення роботи хлібозаготівельної комісії, яка додатково вилучила з України 105 млн. пудів зерна. Хоч В.Молотов із Л.Кагановичем реквізували весь наявний хліб, план хлібозаготовок з України виконаним не був. Навіть якщо голодуючим селянам удавалося вирватись зі своїх осель, не мали вони порятунку в містах, бо там боялись надавати допомогу “куркулям” та “саботажникам-контрреволюціонерам”, їх розстрілювали при спробах перейти кордони Росії, Польщі, Румунії. Щоб компенсу-

вати втрати робочих рук, в опустілі українські села стали переселяти населення з Північних та Центральних районів Росії.

Вивезений з України хліб лежав просто неба на станціях Курської та Орловської областей, бо не вистачало тари. Зерно стало прогостати й значна його частина пропала. Крім того, тільки у Броварах в одному з підземних стратегічних колосальних зерносховищ у 1933 р. зберігалось на випадок виникнення війни близько одного мільйона центнерів зерна; під час німецько-радянської війни, влітку 1941 р. при відступі його спалили бійці спецпідрозділів. А подібний склад зерна тоді був не єдиний...

А тим часом англійський драматург Д.Б.Шоу, подружжя Сідней та Беатріс Верб, колишній прем'єр-міністр Франції Е.Ерріо після своїх поїздок по СРСР переконували західного обивателя в тому, що ніякого голоду там немає, а кореспондент у Москві від “Нью-Йорк Таймс” У.Дуранті у 1932 р. отримав навіть премію Пулітцера за “глибину, безсторонність, розсудливість і виняткову ясність своїх репортажів із Радянського Союзу”. Об'єктивну інформацію про становище в Україні уряди США, Великобританії мали в повній мірі, але вони мовчали. Більшовики наочно переконались, що маніпулювати громадською думкою Заходу можна безперешкодно (під час першого голодомору вони ще не наважувались йти на прямий обман).

На цей раз геноцид досягнув набагато більших масштабів. Точні дані про людські втрати від голодомору 1932-1933 рр. навряд чи будуть колись установлені. Усі цифри, які публікуються в наші дні, дуже наближені. Необхідно мати на увазі те, що сам Й.В.Сталін вважав цей голодомор неіснуючим явищем, тому не знайшлося сміливців, які б наважились вести будь-який облік жертв. Порівняння даних перепису населення у 1931 і 1937 рр. можуть допомогти небагато. Адже останній перепис не завершили, а незадоволений його результатами, Й.В.Сталін наказав розстріляти його організаторів і самі дані на півстоліття були заховані у спецхрани архівів. Ніхто не може дати навіть найменшої гарантії, що з ними протягом цього періоду не проводили жодних маніпуляцій.

Крім того, більшовики від перших днів перебування при владі взяли на озброєння тактику державного терору й успішно нею користувались як до початку голодомору, так і під час голоду, а особливо від убивства С.Кірова у 1934 р. Таким чином, усякий дослідник стоїть перед невіршеною досі ніким проблемою: як відділити мільйонні

жертви “червоного” терору від померлих голодовою смертю. Тому не будемо сьогодні називати жодних цифр людських утрат, приймемо загальноживаний висновок, що голодомор 1932-1933 рр. – найстрахітливіший серед численних злочинів сталінщини.

Якщо врахувати, що голод тоді охопив не лише Україну, але й, хоч із меншими втратами, ще й центрально-чорноземні райони Росії, Кубань, Північний Кавказ, Поволжя, Казахстан, можна стверджувати, що він був добре спланованим ударом по найгіршому після Церкви противнику більшовиків – селянству. Ще у травні 1918 В.І.Ленін піше декрет про продовольчу диктатуру, в якому закликає **«к беспощадной и террористической борьбе и войне против крестьянской и иной буржуазии, удерживающей у себя излишки хлеба... владельцы хлеба... объявляются врагами народа»** [17]. Історія людства знає не один випадок, коли голод використовували у боротьбі з ворогом: знищували посіви зерна, спалювали хліб на полі, організовували блокади й не допускали постачання продовольства морем чи сушею, однак ще жодного разу протягом 5 тис. літ писаної історії голод, причому **штучно викликаний**, не використовували супроти власного народу. Більшовики в цьому були першими. Але й це закономірно, адже згідно з В.І.Ленінін **«ворогами народу»** було проголошено 9/10 населення країни. У результаті голодомору селянство як політична й економічна потуга країни остаточно зійшло з політичної сцени. Те, що більшовикам було не під силу у 1921-1922 рр., вони зуміли успішно добитись тепер. **«Селянська» проблема ними була вирішена остаточно й до кінця існування ССРСР населенню сіл відводилась роль повітніх кріпаків, чи навіть рабів ХХ століття.**

У тих же часах продовжували добивати Церкву, яка й так ледве існувала. На цей раз, як і домагались цього більшовики, із рядів духовенства не прозвучало жодних закликів чи пропозицій. Православну Церкву в ССРСР остаточно поставили на коліна. У 1939 р. у державі залишилось всього біля сотні обідраних від дзвонів та найменших цінностей, позбавлених усіх чудотворних ікон та реліквій чинних православних храмів, кілька десятків священників, два єпископи та стільки ж митрополитів. Подібна доля спіткала й Римо-Католицьку Церкву (Р-КЦ): з 210 соборів, які функціонували у 1914 р. у 1939 р. залишили всього два: один у Ленінграді, а другий для потреб сімей дипломатичного корпусу - у Москві.

Майже одночасно в Україні приступили до розгрому інтелектуальної еліти суспільства. Ще у травні-липні 1928 р. у Москві відбувся судовий процес над 53-ма спеціалістами вугільної промисловості Донбасу, на яких переклали вину за невміння партійного керівництва управляти галуззю (“справа” від самого початку була сфальсифікована ДПУ), проте Й.В.Сталін отримав так необхідні йому “аргументи” про наявність загострення класової боротьби у суспільстві. У липні 1929 р. почались арешти української інтелігенції. 45 заарештованих у березні 1930 р. у Харкові стали перед судом, звинувачені у приналежності до таємної Спілки визволення України (СВУ). Незважаючи на те, що справа й цього разу була сфабрикована каральними органами, до тривалих термінів ув’язнення засудили: акад. Сергія Єфремова, Михайла Слабченка, Володимира Дурдуківського, Андрія Ніковського, Осипа Гермайзе, Всеволода Ганцова, Людмилу Старицьку-Черняхівську...

У 1930-34 рр. було ув’язнено 24 із наявних тоді 34 єпископів Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), у січні 1930 р. вона формально самоліквідувалась. У лютому 1931 р. прокотилась нова хвиля арештів, на цей раз у середовищі колишніх емігрантів, головним чином, із Галичини. Їх звинувачували у приналежності до “підпільного” Українського національного центру (УНЦ). Акад. Михайло Грушевський був висланий до Москви без права повернення на Україну, а в 1934 р. при загадкових обставинах він загинув... Незважаючи на те, що діяльність СВУ у свій час різко засудили Микола Скрипник, Панас Любченко, а Андрій Хвиля навіть ніс безпосередню відповідальність за арешт і загибель багатьох українських діячів у 1930-х рр., призначені ЦК ВКП(б) й прислані в Україну П.Постишев та В.Балицький, про яких ми вже згадували раніше, розпочали тотальний розгром республіканської компартії: із червня 1932 по травень 1933 рр. кількість партійців зменшилась з 520 до 285 тис. осіб, а до 1 жовтня 1933 рр. було усунено ще й 75% службовців у місцевих радах і 80% секретарів партійних комітетів. У кращому випадку їх чекав арешт із наступною депортацією у Сибір, однак переважна частина їх була розстріляна на місці. 13 травня 1933 р. покінчив життя самогубством Микола Хвильовий, а 7 липня – Микола Скрипник. Так радянська влада раз і назавжди брутально відкинула політику “українізації”. А тому П.Постишев мав повне право заявити, що 1933 р. був роком повного розгрому “української контрреволюції”. І хоча до “великого

никого терору” було ще півтора року, маємо повне право стверджувати, що прологом до нього були описані нами події у час найбільшої трагедії на Україні – голодомору 1932-33 рр. Звичайним співпадінням подій це назвати ніяк не можна, бо й під час першого голодомору спостерігаємо подібне.

Для України наслідки цієї трагедії були особливо страхітливіми, бо у ті два роки був винищений майже повністю генофонд нації. Саме українське село з його багатими народними традиціями завжди було основою нашого народу, а його в результаті голодомору не стало. **Українське село замінили колгоспним**, яке вже ніколи не насмілилось повстати проти радянської влади. А якщо врахувати, що німецько-радянська війна 1941-1945 рр. знову й то двічі, прокотилась через усі наші населені пункти, забравши нові мільйонні жертви, то стає цілком прийнятним висновок багатьох політологів, істориків, письменників, що причину низького рівня громадської та політичної активності центральних районів України ще наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. треба шукати в описуваних подіях. Голод призупинив «українізацію» міст Сходу й Півдня України, які після 1933 р. поповнювались в основному за рахунок імміграції з Росії.

Від голоду в тих часах вимирали не лише українські села, але й єврейські, а також і колонії німецьких протестантів, останні вели відлік свого перебування в Україні від Катерини II, аули кримських татар [18]. Єврейські поселення були ліквідовані, населення, яке уціліло від голоду й не перебралось у міста, там свої їх приймали непогано, депортовано на Далекий Схід у створену в 1934 р. Біробіджанську єврейську автономну область. Німці за те, що зуміли налагодити продуктові поставки з Німеччини, були звинувачені у фашизмі, керівництво – страчено, уцілілих вислали у Поволжя чи Казахстан. Культурну та політичну еліту кримських татар (35-40 тис. осіб) було репресовано, а їх мову в 1938 р. насильно перевели на кирилицю, подібно як і азербайджанську та всі середньоазіатські. Ліквідовані були грецькі й польські поселення, уцілілих від масових страт, вислали до Казахстану та Сибіру. У квітні 1938 р. ЦК КП(б)У визнав практику створення національних анклавів та викладання на мові національних меншин «недоцільною та шкідливою». На Кубані, де українці становили 62% всього населення та на Дону (44%), були ліквідовані всі українські школи, а діловодство поспіль було переведено на російську мову «як більш зрозумілу для кубанців і донців».

Таким чином, трагічні результати голодомору 1932-33 рр. набагато страшніші, ніж попереднього й не обмежуються лише Україною та однією нашою нацією. Хоча, враховуючи винятково важливе значення, яке мала УСРР у системі ССРСР, він, у першу чергу, й найстрашніше вдарив по нашому народу.

Третій протягом чверті століття голодомор 1946-1947 рр. мав ту саму природу, як і його попередники: був штучно викликаний і ніколи офіційно не був визнаний як радянською владою, так і офіційною наукою [19].

Знищене вщент німецько-радянською війною народне господарство України зазнало додаткових ударів, на цей раз від природи. Навесні – влітку 1946 почалася посуха, яка на півдні України повторилась і наступного, 1947 р. Однак, до самого голоду ніколи не дійшло б, якби влада, використавши трагічні уроки двох попередніх голодоморів, прийняла необхідні заходи. На жаль, цього не сталося. Навпаки, маємо право стверджувати, що *знову використали практику, яка у попередніх двох випадках привела до таких трагічних результатів*. І на цей раз ніхто у Москві не думав переглядати плани хлібозаготовок з України, а тому після державної заготівлі у колгоспників нічого не залишилось. Почався голод. Н.Хрущов восени 1946 р. доповів Й.В.Сталіну про складну ситуацію, але у відповідь ЦК ВКП(б) наказав посилити збір хліба у Київській, Полтавській, Дніпропетровській, Кіровоградській та інших областях, а Н.Хрущова тимчасово (до грудня 1947 р.) замінили сумнозвісним по попередніх подіях Л.Кагановичем. Контроль за поставками поклали на наділених надзвичайними повноваженнями ревізорів, спеціально присланих із Москви. Незважаючи на голод, у більшості областей Східної та Південної України план заготівель перевиконали удвічі, а загальний державний план по всій республіці у 1947 р. був виконаний на 99,7%. А тим часом голод охопив не лише Україну, але й Молдавію, Поволжя, Ростовську область та Центрально-Чорноморську зону Росії. Знову, як і у попередні періоди, у ЗМІ не було жодної згадки про голод, навіть лікарям у категоричній формі було заборонено виставляти діагноз “смерть від голоду”, а лише “дистрофію”, до речі, у медичній офіційній практиці його масово тоді використали вперше. У середині 1947 р. тільки в одній Україні нараховувався 1 млн. дистрофіків, скільки з них померло – знову на підставі офіційної інформації встановити неможливо. Більшість дослідників називають цифри від 300

до 500 тис. осіб (згідно з іншими даними у 1946 р. загинуло 282 тис. чол., у наступному – ще понад 520 тис.), але, як і в попередні два періоди, ці дані дуже наближені й неточні.

Знову повторилась історія з експортом зерна, на цей раз у “братні” соціалістичні республіки: Польщу, Румунію, Албанію, Угорщину, Болгарію та Югославію. І знову вивозили зерно у значних кількостях, але вже в основному у кредит й за цінами, набагато нижчими, ніж на світових ринках. У квітні 1946 р. було додатково підписано угоду про поставку 500 тис. т. зерна у Францію. В цілому ж експорт зернових із СРСР тільки у 1946 р. сягнув 1,7 млн. т., в той час, як згідно з підрахунками місцевих обкомів партії, для боротьби з голодом достатньо було всього 150 тис. т. хліба.

Голод охопив не лише село, але й міста Сходу й Півдня України. Робітничі продуктивні пайки різко зменшили, особливо у важких умовах опинились сім'ї загиблих у війні та інвалідів. Ситуацію рятувало те, що на Західній Україні голоду не було, а тому багато втікачів із Східної України та Молдавії, на цей раз їм не боронили покидати свої, охоплені голодом села, змогли врятуватись самі разом із своїми сім'ями, якщо вони добирались до міст та містечок Львівської та сусідніх із нею областей.

Як нам видається, знову не можна обмежувати дію голодомору лише ситуацією на селі. Адже саме у 1946-1947 рр. було прийнято й проведено владою цілий ряд надзвичайно важливих заходів, які простим збігом обставин чи звичайною випадковістю не поясниш, адже подібна ситуація була створена більшовиками під час двох попередніх голодоморів.

26 липня 1946 р. ЦК ВКП(б) ухвалив резолюцію про “серйозні недоліки й помилки” керівництва Компартії України. У Києві не могли проігнорувати вказівки “зверху” й від серпня до жовтня 1946 р. ЦК КП(б)У видав аж п'ять ідеологічних постанов щодо “проявів українського буржуазного націоналізму” у мистецтві, науці й культурі. За ними послідували масові звільнення з роботи (у кращому випадку) й арешти. Однак, масштаби терору 1920-1930-х рр. радянська влада не наважилась повторити (час уже був не той), а тому кількість арештованих тоді науковців, літераторів, діячів культури не перевищувала 10 тис. осіб. У наступному, 1947 р. після нової постанови, партійне керівництво почало тотальний погром наукової школи М.Гру-

шевського, настала черга історичної науки в цілому, причому, “громили” вчених навіть за книги, видані ними у 1941-1944 рр.

Саме у цей період було завдано страшного удару Українській Католицькій Церкві (УКЦ). 8-10 березня 1946 р. скликаний у Львові з ініціативи й під повним контролем НКДБ Собор Російської Православної Церкви (РПЦ), не маючи на це жодного права, бо церковні канони у категоричній формі забороняють усякі втручання однієї Церкви у внутрішні справи іншої, скасував рішення Берестейського Собору від 1596 р. про Унію з Римом і “приєднав” українських католиків до РПЦ. За це рішення проголосували присутні у храмі св. Юра, де проходили засідання Собору, 216 священників і 19 світських осіб, яких видали за католиків, хоча всі вони напередодні вже не один місяць як підписали заяви про свій перехід до православ'я.

Отже, й третій голодомор виконав своє завдання, бо під його прикриттям більшовики змогли мало що не остаточно покінчити з усіма своїми ворогами, а серед них, у першу чергу – з УКЦ, без розгрому якої вони не могли себе почувати впевнено ні у Львові, ані в усій Західній Україні. Заодно, до кінця 1946 р. були розгромлені основні вогнища опору УПА, й тим самим комуністична влада утвердила своє панування на новій західній границі держави аж до кінця існування СРСР і всієї соціалістичної системи.

Усі три випадки штучно викликаних голодоморів, незважаючи на те, що проходили вони в різну епоху: перший у часи, коли більшовики формували основні підходи до утвердження себе у системі тоталітаризму; другий – в час, як вони вже міцно стояли при владі; третій – після того, як радянська влада вийшла з найстрашнішого випробування – німецько-радянської війни, тим не менше мають багато спільного, що надає нам додаткові аргументи стверджувати: *всі вони не природного походження, а жахливий витвір більшовицької бюрократії.* Адже кожен раз влада мала майже необмежені можливості, щоб не допустити до трагедії народу, і нічого в цьому напрямі не зробила. Навпаки, всі свої зусилля направляла на те, щоб масштаби лиха були більшими й жахливішими. У всіх випадках у ЗМІ проводилась добре спланована кампанія мало що не повного замовчування розмірів трагедії, а об'єктивні дані про масштаби лиха намагалась приховати від загалу суспільства на довгі десятиліття. Кожного разу, навіть у розпал голоду, продовжувалась торгівля і вивіз за кордон так необхідного всередині країни хліба. І

завжди, **терор голодом** виявлявся сильнішим, ніж будь-яка, навіть найбільш модерна зброя, а тому з його допомогою можна було добитись того, чого не зуміли за допомогою звичайних збройних засобів. За посередництвом голодоморів додатково вирішувались надзвичайно важливі ідеологічні завдання, зокрема, здійснювали тотальний погром старої інтелігенції, а також головного свого ідейного ворога - Церкви (спершу РПЦ, Р-КЦ, а згодом і УКЦ). І все ж, головною метою всіх голодоморів було поетапне винищення селянства й перетворення його у кріпаків чи навіть рабів ХХ сторіччя. У всіх випадках, незважаючи на широкі масштаби, які далеко виходили за рамки нашої республіки, вістря головного удару направляли проти України.

Згідно з М.Туллієм Цицероном: "historia magistra vitae". На жаль, маємо право стверджувати, що як політики, так і суспільство в цілому належних висновків з описаних нами подій не зробили й у наші дні. Замість того щоб, нарешті, підняти з історичних руїн ледве животиюче українське село, все робиться навіть на державному рівні, щоб воно ніколи на ноги не стало. У середині 2003 р. відповідне міністерство оприлюднило дані, згідно з якими на селі 45% дорослого працездатного населення – безробітні, тобто позбавлені майже всіх засобів існування. На кожне вакантне робоче місце в аграрному секторі 20 осіб, які претендують на те, щоб його зайняти! Саме тому наші, оспівані колись поетами села, є головним продуцентом легальних, а значно частіше нелегальних емігрантів, загальну кількість яких ніхто з чиновників офіційно назвати не наважується, однак, на побутовому рівні вже два роки йде мова про 10 млн. осіб, кожна із яких готова за нужденні, за західними стандартами, копійки виконувати навіть найганебнішу роботу в будь-якій частині Земної кулі...

Примітки :

1. Про перебіг тільки одного голодомору 1932-1933 рр. до кінця 2001 р. було опубліковано понад 10 тис. статей, свідчень, документів, досліджень науковців – Куліш А. Геноцид. Голодомор 1932-1933 рр. Причини, жертви, злочинці. К.-Харків. 2001. С. 3.
2. Маємо у своєму розпорядженні на комп'ютерних дисках CD Большой Энциклопедический словарь, Энциклопедический Словарь Брокгауза и Эфрона, Энциклопедию Кольера, Britannica – 2000, Большую Энциклопедию Кирилла и Мефодия - 2000, але у всіх

ранно уникають навіть найменшої згадки про голодомори не лише в Україні, але навіть у Російській Федерації. У першому й останньому з перерахованих нами видань подається значення самого терміна "голод", ніби маємо справу не з енциклопедичним довідником, а зі звичайними тлумачними словниками. До 1987 р. про ці події взагалі було заборонено згадувати навіть на сторінках суто академічних видань, що й так є завжди малодоступними для пересічного читача.

3. Уильямс Н., Уоллер Ф., Роузт Д. Полная хронология XX века. Helicon. М. 1999. С.11.

4. Своєю об'єктивністю та повнотою викладу матеріалу вигідно відрізняються наступні збірники документів: Портрет темряви. Кн.. 1-2. К.,-Нью Йорк. 1989; Голод 1921-23 рр. в Україні. К. 1993; Колективізація і голод на Україні: 1929-1933. К. 1992; 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал. К. 1991; певні застереження щодо оцінки явища викликає: Голод 1932-33 на Україні. К. 1990. Єдиною за повнотою використаних матеріалів та об'єктивністю висновків стосовно голодомору 1932-1933 рр. й далі залишається: Конкіст Р. Жнива скорботи. К. 1993. та відповідні розділи сучасних підручників з історії України для студентів вузів. Заслуговує на увагу невелике за об'ємом, але змістовне дослідження: Воронов І.О., Пилявець Ю.Г., Голод 1946-1947 рр. К. 1991.

5. Історія України: нове бачення. К. 2000. С. 314.
6. Там же. С. 292-295.
7. Там же. С. 293.
8. Там же. С. 294.
9. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. К. 1996, С.167.
10. Історія України: нове бачення. С.295.
11. Маємо у своєму розпорядженні: Архивы Кремля. Кн.1. Политбюро и церковь. 1922-1925. М.-Новосибирск. 1997. Усі наступні запозичення уривків з документів походять із цього джерела.
12. Русский календарь на 1910 г. А.Суворина. СПб. С.116-117,216.
13. Известия ЦК КПСС. М. 1990. № 4. С.190-193.
14. Волгогонов Д.А. Ленин. Политический портрет. Кн.2. М. 1996. С.212. Усі подробиці з останніх днів вождя взяті нами з цієї книги (див.: С.328-362).

15. Навіть для публікації у наведеному нами вище виданні: Архивы Кремля. С.291-296 досі не вдалося віднайти жодного підписаного Патріархом екземпляру його останнього пастирського послання. Упорядники цього збірника, як і всі їх попередники, прощальне звернення Тихона до народу друкують як "незавернену машинописну копію того времени".

16. Тут і далі матеріал історії перебігу другого голодомору подаємо згідно зі схемою: Грицак. Цит. праця. С.178-184 з необхідними виправленнями та уточненнями.

17. Волгогонов. Цит. праця. С.154.

18. Детальніше дане питання було у свій час розглянуто у: Польовий Л.П., Чирко Б.В. Національні меншини українського села в умовах колективізації //Український історичний журнал. К. 1993. № 4/6. С.64-69.

19. Детальний виклад подій див.: Історія України: нове бачення. С.354-358.

Публікація: "Обрії", 1(16), Івано-Франківськ, 2003, С.78-85. Для даного видання у статтю внесено суттєві зміни.

Додатки

До Генерального прокурора України Ворсінова Григорія Тимофійовича завідуючого кафедрою історії стародавнього світу та середніх віків Прикарпатського університету імені В.Стефаніка Заборовського Ярослава Юрійовича

ЗАЯВА

За дорученням Краєвої Управи Галицького Братства колишніх воїнів Першої Української Дивізії "Галичина", Української Національної Армії та її Івано-Франківської станиці в порядку прокурорського нагляду прошу Вас розглянути справу про реабілітацію колишніх вояків Дивізії Зброї СС "Галичина".

Рішення про створення цього військового формування було прийнято у Львові у березні 1943 р., коли у військовому відношенні доля фашистської Німеччини фактично була вже вирішена. Плани "бліцкригу" на той час зазнали нищівної поразки, мільйонні армії А.Гітлера та його сателітів були вже розгромлені під Сталінградом і в 1943 році радянські війська перейшли у загальний наступ по всьому фронту. Тому створення однієї гренадерської української дивізії аж ніяк не могло в жодному випадку будь-як вплинути на загальний перебіг війни. Вже в першій присязі, яку прийняли вояки у вишкільному таборі Нойгаммер (кінець 1943 р.) вони обіцяли перед Богом, що будуть боротись проти більшовизму; в другій присязі (в кінці 1944 р.) вони обіцяли боротись проти більшовизму за визволення Українського народу, Української Батьківщини; в останній (25 квітня 1945 р.) - "не шкодуючи ні життя, ні здоров'я скрізь та повсякчас під Українським Національним Прапором боротись зі зброєю в руках за свій народ і свою Батьківщину - "Україну".

Офіційно Дивізія вважалась добровільною, однак від самого початку цей принцип неодноразово порушувався. У Зарядженні про набір у Дивізію (квітень 1943 р.) зазначалось:

1. "Українці уроджені в рр.1920-1925 мають зголоситись добровільно... Крім того, зобов'язані є зголоситись всі українці, уроджені в рр. 1900-1920 включно, які служили в якій-небудь армії, або перейшли якийсь військовий вишкіл.

2. Старшини і підстаршини, котрі одержали ступінь старшин чи підстаршин в котрій-небудь армії, мають зголоситися без огляду на вік.

3. Лікарі повинні зголоситися без огляду на вік, без огляду на те, чи дотепер служили вони в армії, чи ні".

А це призвело до того, що на призовні пункти зголошувалися навіть гімназисти 7-8 класів. Не дивно, що відсоток забракованих був надзвичайно високим: згідно з нашими підрахунками в цілому становив 35,5%, в тому числі у м. Тернополі - 44%, Ярославі - 45%, а у Сяноку - 86%. Про грубі порушення принципу добровільності при наборі у Дивізію повідомляють у своїх споминах практично всі сучасники подій. У свій час це знайшло підтвердження і в радянській літературі (див. С.Т.Даниленко, "Дорогою ганьби і зради", Київ, Наукова думка, 1970, С.231-232; К.Дмитрук "Свастика на сутанах", Київ, Політвидав, 1979, с. 201, 213). Ми обмежили свій вибір лише цими двома авторами абсолютно свідомо, так як в першому випадку це є псевдонім полковника КДБ Сергія Тарасовича Карина, чекіста з 1921 р., а з 1945 р. - заступника начальника УМДБ по Львівській обл., керівника оперативної групи по боротьбі з "бандооунівським збройним підпіллям"; в другому випадку - майора КДБ Климентія Гальського, - обидва добре обізнані в справі по роду служби. У Дивізію зголошувались не лише жителі західних областей України, але згідно з нашими підрахунками 23,17% юнаків з Перемишля, Сянока, - тобто з територій, які ніколи до складу УРСР до того не входили, тому громадянами СРСР вони тоді не могли бути, а отже, юрисдикції радянського законодавства не підлягали. Тим не менше, ті, що опинились у радянському полоні - всі були засуджені тільки лиш за службу у Дивізії до тривалих термінів ув'язнення.

Міжнародний Трибунал, засудивши в Нюрнбергу в 1946 р. СС як злочинну організацію, одночасно засудив всі її збройні підрозділи, в т.ч. серед інших не названу на процесі й 14-у дивізію зброї СС "Галичина". Однак, жодного конкретного факту злочинної діяльності Дивізії на засіданні Трибуналу не було оприлюднено. Крім того, як зазначав трибунал, *"цей вирок не дає жодного права і підстав на засудження чи покарання поодиноких перерахованих організацій чи окремих осіб, які до них належали, якщо не буде доказано конкретно на підставі об'єктивних даних в судовому порядку їх вина у кожному випадку"*. Зовсім інакше трактували цей вирок радянські юри-

сти, однак їх позиція викликала вже в 40-х рр. солідні застереження світової правової думки. Слід враховувати і те, що ще в березні 1945 р. від часу створення у Німеччині Українського Національного Комітету як єдиного представника українського народу, Дивізія була передана під його повну юрисдикцію як Перша Дивізія Української Національної Армії.

Виходячи з діючих військових статутів німецької армії, Дивізію до частин СС можна зарахувати хіба що чисто умовно. Вона не мала свого військового прапору, поки не перейшла під юрисдикцію Українського Національного Комітету (квітень 1945 р.); мала духовну опіку священників, що статутом СС було категорично заборонено; військова форма та відзнаки СС у Дивізії повністю ніколи не використовувались. Тому цілком закономірно, що 28 травня 1944 р., тобто ще до початку битви під Бродами, де Дивізія вперше прийняла участь в боях, Г.Гімлер розпорядженням 339/37/44 Вго/Н категорично заборонив в офіційних чи неофіційних повідомленнях вживати термін "український СС-ман".

Після завершення Другої світової війни представники спецслужб Британії, Канади, США мали повну можливість перевірити практично кожного дивізійника, який опинився на Заході. В усіх випадках не було знайдено жодної підстави, щоб звинуватити їх у будь-яких військових злочинах. 4 березня 1950 р. британський уряд відзначив: *"жодних звинувачень у військових злочинах не було висунуто ані радянським, ані іншим урядом проти когось із членів цієї групи (полонених)"*. 25 вересня 1950 р. канадський уряд, даючи дозвіл на постійне проживання дивізійників, відкинув всі застереження проти них. Найвищий імміграційний суд США 9 лютого 1956 р. ствердив: *"служба в Українській дивізії сама по собі не може бути перешкодою для отримання американського громадянства"*. 17 серпня 1980 р. після чергової ретельної перевірки діяльності дивізії канадська газета "Toronto Star" відзначила: *"немає жодних даних про причетність дивізії до будь-яких військових злочинів"*. У 1986 р. після ще однієї, на цей раз двохрічної перевірки канадська комісія по перевірці військових злочинів під головуванням судді Жюля Дюшена ствердила: *"Сама приналежність до формувань СС не є злочином в розумінні міжнародного права... Звинувачення членів дивізії у військових злочинах не були доведені ні в 1950 р., ні в 1984 р., коли їх поновлено, ані тепер перед цієї комісією"*. Генерал Павло Шандрук, командир дивізії з берез-

ня 1945 р. вже після закінчення війни був нагороджений найвищою військовою урядовою відзнакою Польщі - Хрестом Virtuti Militari. Полковник дивізії Євген Побігуший-Рен в 1982 р. Папою Павлом-Йоанном II нагороджений орденом св. Папи Сильвестра. В обидвох випадках це було би абсолютно неможливим при найменших підозрах у будь-якій злочинній діяльності названих осіб. Жодного конкретного звинувачення у злочинах проти світу, військових чи проти людськості не було пред'явлено і радянськими юристами, а вони після вересня 1944 р. у спец таборі МВС-МДБ N283 детально допитали, коли засуджували, всіх уцілілих полонених-дивізійників, які опинились у СРСР. Всі вони були покарані як зрадники батьківщини згідно з відповідними статтями КК РРФСР. До відома громадськості СРСР протягом всіх років радянської влади жодного конкретного факту злочинної діяльності дивізійників подано не було навіть у пресі..

Від часу проголошення незалежності України молода національна юрисдикція поступово звільняється від штампів тоталітарної системи. Реабілітуючи Сліпого Й.І. та Вергуна П.І., судова комісія у кримінальних справах Верховного Суду України у своєму рішенні від 19 вересня 1981 р. зазначає, що свою діяльність, яка у свій час була визнана злочином, підсудні проводили "не будучи громадянами СРСР, оскільки перебували або за кордоном, або на території, що входила до складу інших держав, отже юрисдикції радянського законодавства не підлягала". Як ми вже підкреслювали, згідно з нашими підрахунками значна частина дивізійників (до 25%) на час служби у Дивізії були громадянами Польщі. Громадянами СРСР, згодом громадянами УРСР, а сьогодні - України вони вже стали після відбуття тривалих термінів ув'язнення. 11 травня 1995 р. названа вже нами Колегія Верховного Суду України реабілітувала Бойка В. Д., незважаючи на те, що в січні 1946 р. той у складі сотні УПА брав участь у бою проти підрозділу Червоної Армії, оскільки "сама по собі належність до УПА не створює складу злочину передбаченого ст.54 І"а" і 54.11. КК УРСР", а "даних про те, що він брав участь у терористичних актах, знищення майна, насильницьких діях щодо цивільного населення у справі немає". А саме за цими статтями і були суджені всі дивізійники, що опинились у радянському полоні, і в їхніх карних справах також немає жодного факту про їх участь у терористичних актах супроти мирного населення. При подібних обставинах згадана Колегія реабілітувала 8 лютого 1994 р. Маслія М.Д., який добровільно вступив

до УПА і в серпні 1944 р. брав участь у бою проти частин Червоної Армії. 18 березня 1993 р. при реабілітації Корнійчука В.Д. згадана Колегія відзначила: "факт його членства в ОУН-УПА, навчання молоді військової справи, заклик до утворення самостійної держави та інші його дії на підтримку ОУН-УПА не створюють складу злочину, передбачених ст.54 -1 "а" і 54-11 КК УРСР".

Вояки Дивізії воювали винятково на Східному фронті з частинами Радянської Армії чи її підрозділами, в каральних акціях проти мирного населення Дивізія ніколи участі не приймала. Пленум Верховного Суду України 20 травня 1994 р., реабілітуючи Павлуся В.П. 1928 р. народження, врахував і те, що інкриміновані йому злочини він здійснив в 1947-1948 рр., тобто зважив і на "його молодість". Значна частина дивізійників приймала присягу в кінці 1943 р., будучи ще молодшими.

Слід мати на увазі і той факт, що при формуванні Дивізії її українські організатори мали на увазі не надання якоїсь військової допомоги фашистській Німеччині (в 1943-44 рр. абсурдним було вважати, що одна піхотна дивізія могла суттєво вплинути на хід війни), а перш за все - інтереси України. Український характер Дивізії розуміли і поборювали всіма засобами всі причетні до її формування високі чини гітлерівської Німеччини: 14 липня 1943 р. Г.Гімmlер у зарядженні 48/10/43g наказав: "я забороняю коли-небудь говорити про українську дивізію чи українську національність". Сьогодні юристи чи історики мають змогу дискутувати, чи мали слушність організатори Дивізії, але у 1944 рр. в умовах розгортання громадянської війни в Галичині (1939-1956 рр.) навряд чи була якась інша перспектива для десятків тисяч юнаків. Саме цими міркуваннями керувались автори найсоліднішого, як дотепер, дослідження "Історія українського війська" (1917-1995 рр.) Львів, 1996, 840с., коли включили в цю монографію розділ про дивізію (с.596-750), як це вже давно, до речі, роблять дослідники на Заході.

Історія нашої України, особливо в ХХ ст., на жаль, дуже неоднозначна. Нікуди не дінешся від того факту, що входження Західних областей України до складу СРСР відбулося внаслідок "таємного додаткового протоколу" від 23 серпня 1939 р. до пакту "Й.Ріббентропа--В.Молотова". Згідно з постановою від 24 грудня 1989 р. З'їзду народних депутатів СРСР "Про політичну та правову оцінку радянсько-німецького договору про ненапад від 1939 р." у 7 пункті було засудже-

но факт підписання згаданого договору, визнано секретний протокол юридично безпідставним і недійсним від моменту його підписання. Але ніхто сьогодні на Україні не сумнівається у правомірності возз'єднання всіх українських земель в складі УРСР у 1939 р., хоча, якщо керуватись буквою закону, то після 24 грудня 1989 р. цілком правомірно можна ставити питання про відновлення Польщі у її східних кордонах за станом на 1938 р. До речі, згадана постанова 3'їзду послужила правовою основою для проголошення незалежності і виходу зі складу СРСР Литви, Латвії та Естонії.

Притримуючись букви Заключного акту Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. можна проголосити незаконність як розвалу СРСР, так і сам факт проголошення незалежності колишніх його європейських республік включно з проголошенням незалежності України, оскільки це є порушенням непорушності кордонів Європи, які склались після Другої світової війни, тим більше, що у 1975 р. Заключний Акт підписав разом з іншими і повноправний представник УРСР. Це протиріччя було нарешті розв'язане після підписання відповідних документів з сусідами України (Польща, Росія, Румунія) у першій половині 1997 р. А справа колишніх вояків дивізії "Галичина" так і залишились невирішеною.

Немаловажне значення при розгляді питання про реабілітацію вояків Дивізії повинен мати і той факт, що відразу після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Росія, проголосуючи свою незалежність, одночасно декларувала, що тільки вона є " правонаступницею колишнього СРСР", з усіма часто дуже некорисними для України наслідками. Президент України тоді визнав це право Росії. Сьогодні, як в засобах масової інформації, так і у офіційних виступах Президента Росії Б.Б.Єльцина неодноразово стверджується, ще минула війна була війною винятково народів Росії, такою є і офіційна позиція стосовно війни урядів Литви, Латвії та Естонії; у двох останніх давно вже їхні дивізійники (дві дивізії зброї СС "Латвія" і одна зброї - СС "Естонія") прирівняні у правах і привілеях до інших учасників Великої Вітчизняної війни. Українські дивізійники, які були в радянському полоні, всі були засуджені в таборі N 283, який знаходився за межами України, у м.Сталіногорську Московської обл. згідно зі статтями КК РРФСР, тобто як зрадники Росії, що навіть з точки зору підсудних було зовсім логічно, бо в складі дивізії вони завжди боролись з більшовицькою Росією. Ворогами України вони ніколи не бу-

ли. Проти України ніхто з них ніколи не воював, бо власних національних збройних формувань УРСР в період 1943-1945 рр. не мала.

Від часу закінчення війни минуло вже більше півстоліття. Акт їхньої реабілітації мав би сьогодні вже лише моральне значення, але він підніс би політичний престиж України на міжнародній арені, в першу чергу в Європі. У свій час завдяки прямому втручання Папи Пія XII, видних представників громадськості США, Британії, Франції, Канади їх уряди не видали на розправу до СРСР полонених дивізійників, які тоді знаходилися з таборів Італії, Австрії, Німеччини. Про це в Європі не забули. Крім того, обидва Президенти як Л.Кравчук, так і Л.Кучма неодноразово у своїх офіційних виступах підкреслювали свій намір будувати християнську державу. Акт реабілітації став би яскравим доказом здійснення цих намірів, адже ніхто інший як Ісус Христос закликав нас до милосердя до всіх.

У наш нелегкий час побудови незалежної України я глибоко переконаний, що єдино правильною політикою, яка може привести наш народ до бажаної мети, має стати політика національного примирення. Акт реабілітації, про який я прошу, міг би стати складовою частиною такої політики. Безперечно, він може відноситись лише до тих дивізійників, які до своєї служби у Дивізії, чи після неї не заплямували себе злочинами проти людськості, кров'ю мирного населення службою в німецькій поліції, обслузі концтаборів, в громадянській війні на території західних областей України чи Західної Європи.

При розгляді даної справи готовий на першу вимогу подати всі необхідні додаткові матеріали, публікації, звідки взято всі посилання та факти, викладені у цій заяві; готовий надати у розпорядження Генеральної Прокуратури України ксерокопії всіх документів згаданої комісії Жюля Дюшена.

З повагою

Ярослав Заборовський

11 липня 1997 р.

До Голови Верховного Суду України
вп.п.Бойка Віталія Федоровича.
До Генерального Прокурора України
вп. п. Потебенька Михайла Олексійовича
проф.Прикарпатського університету
Заборовського Ярослава Юрійовича

ЗАЯВА

Прошу Вас на підставі викладених нижче аргументів повторно розглянути питання про реабілітацію Зарицької Катерини Миронівни, яка народилась 3 листопада 1914 р. в м. Коломия Станіславівського воєводства (тепер Івано-Франківська обл.) і померла 29 серпня 1986 р. м. Львові.

Офіційно вона була арештована 21 вересня 1947 р. у м. Ходорів (тепер Львівська обл.), звільнена з ув'язнення 21 вересня 1972 р. після 25 років позбавлення волі. Двічі була засуджена позасудовим органом - Особливою Народою при МДБ ССРСР: перший раз - 20 листопада 1948 р. (прот. N 44, справа 108) за статтями 54-1а й 54-11 КК УРСР до 25 років ВТТ у спец табір N 1 (ст. Інта Печорської зал.), згодом, після протесту міністра Держбезпеки УРСР ген.-лейт. М.Ковальчука рішення було переглянуто й 2 лютого 1952 р. Зарицьку К.М. було засуджено до 25 р. ув'язнення у Верхньоуральську тюрму (прот. N 9а, справа 185). У слідчій справі N 149026, що зберігається в архіві Івано-Франківського обласного управління СБУ, відсутні будь-які документи про проведення конфіскації майна підсудної.

13 серпня 1993 р. Івано-Франківська обласна прокуратура в пост. 13/1092-92 опротестувала обидва рішення Особливої Народи й змінила дії ув'язненої зі ст.54-1а і 54-11 на ст.196 КК УРСР і на цій підставі відмовила в реабілітації Зарицької К.М. Обласний суд 10 вересня 1993 р. (пост. К-44-415) не погодився з рішенням Прокуратури, вважаючи, що носіння зброї в ті часи - крайня необхідність, викликана умовами боротьби в підпіллі, й на цій підставі Зарицька К.М. була ним реабілітована. Абсолютно справедливо не признавши рацію такому вільному трактуванню чинного законодавства, Генеральна Прокуратура України у квітні 1994 р. пост. 13-37409-94 опротестувала рішення облсуду, вважаючи, що підсудна була обґрунтовано засуджена згідно з статтями: 196 - до 5 років, а 69 ч.3 - до 10 років ув'язнення, то-

му згідно з 42 КК УРСР - за їх сукупністю до 10 років позбавлення волі. В зв'язку з цим вона реабілітації не підлягає. Верховний Суд України 19 травня 1994 р. задовольнив протест Генерального Прокурора й остаточно скасував рішення облсуду.

Насмілюємося стверджувати, що в процесі перегляду справи Зарицької К.М. в серпні 1993 - травні 1994 рр. була допущена судова помилка, оскільки архівна слідча справа N 149026, яка була підставою для рішень всіх судових інстанцій, не була піддана історико-критичному аналізу, а тому не був тоді виявлений очевидний для нас факт, що вона в основній своїй частині була в 1947 - 52 рр. грубо фальсифікована, не містить жодних об'єктивно обґрунтованих доказів звинувачення підсудної в порушенні нею статей 69 ч.3 і 196 КК УРСР, що унеможливило її реабілітацію Верховним Судом України в наш час.

Перш за все, немає повної ясності у питанні, коли ж відбувся арешт Зарицької К.М.? Переважна більшість документів, що є у справі, датують цей факт 21 вересня 1947 р. м. Ходорів; його визнають сьогодні всі судові інстанції України. Однак, в Анкеті арештованого, заповненій у Києві (внутрішня тюрма МДБ УРСР), вказано, що вона арештована 30 вересня 1947 р. (том I стор. 7, далі обмежуємось лише цифровими вказівками на том та сторінку). Згідно з розпорядженням зам. міністра Держбезпеки УРСР ген.-лейт. Дроздова, у Постанові про передачу ув'язненої оперативній групі УМДБ у Львові знову зазначено, що її арештували 30 вересня 1947 р. (П/277). Ця ж дата повторюється у Постанові про передачу справи у слід частину МДБ УРСР згідно з вказівками міністра Держбезпеки УРСР ген.-лейт. Савченка (П/280), а також у всіх Постановах про продовження терміну слідства: від 28 листопада 1947 р. (П/282), 27 грудня 1947 р. (П/284), 28 січня 1948 р. (П/286), 23 лютого 1948 р. (П/289), 25 березня 1948 р. (П/291), 19 квітня 1948 р. (П/294), 21 травня 1948 р. (П/297) та 28 червня 1948 р. (П/301). Постанова на її арешт за підписами начальника управління МДБ Львівської області ген.-лейт. Вороніна та військового прокурора ПриКВО полк. А.Благосмислова, нач. I відділу 2-н сектора УМДБ ЛО майора Бельченка, зам.нач. УМДБ ЛО полк. Козлова й зам.слідвідділу УМДБ ЛО підпол. Рафаеля оформлялася між 30 вересня і 1 жовтня 1947 р. (П/2-3). До цього, 10 жовтня 1947 р. вона підписалася й під Постановою про вибір застережних заходів (інакше - арешту), який був підготовлений вище перерахованими особами також між 30 вересня і 1 жовтня 1947 р. (П/4). У всіх випадках три

останні документи згідно зі ст. 98 КПК УРСР повинні були передувати факту арешту підсудної, хіба що він був проведений випадково. В такому разі дозволялось затримувати людину не більше, ніж на 48 годин з продовженням цього терміну в надзвичайних випадках ще на одну добу. Арешт Зарицької К.М. був не випадковим, і про це їй заявили відкритим текстом на допиті 30 березня 1948 р.: «Ваше задержание не является результатом «ошибки» (I/212). Як тоді зрозуміти розбіжність між датами її арешту: 21 вересня, 30 вересня та 10 жовтня 1947 р.? Щоб якось вийти з цього незручного становища, на початку слідства вирішили взагалі не подавати точної дати арешту й в Постанові про її арешт вказано «В сентябре с.г. Зарицкая была подвергнута задержанию» (I/3,12). Серед інших під цим документом стоїть підпис майора Бельченка, який вже повинен був не плутати очевидних фактів, оскільки сам ніби брав участь у її затриманні 21 вересня 1947 р. (I/10). Цікавим є факт, що Бельченко, крім того, підписує ще й ті документи, в яких вказано як дату арешту - 21 вересня (I/10,18,53), так і - 30 вересня (II/277), а тоді в органах МДБ працівників зі склерозом не тримали. Арешт Зарицької К.М. відбувся зі санкцій перших осіб у тогочасному Міндержбезпеки УРСР, вищих посадових осіб УМДБ у Львові, а на цьому рівні в 1947 р. «друкарські помилки» виключаються повністю. Очевидно, мова йде про звичайну, причому, свідому фальсифікацію. Дата 21 вересня 1947 р. слідству була необхідна, щоб обтяжити Зарицьку К.М. звинуваченням у нелегальному ношенні зброї й вбивстві людини. Тому цілком закономірне запитання: кого ж арештували тоді у м. Ходорові?

Якщо арешт Зарицької К.М. був не випадковий, а це очевидно, чому ж тоді в Акті від 21 вересня 1947 р. про затримання у Ходорові вказане не її справжнє прізвище, а - Гаванчак Ганни Михайлівни (I/10). Даний акт підписав майор Бельченко, а він за посадою був добре обізнаний, хто така Зарицька К.М. і як вона виглядає. Вперше вона була арештована органами НКДБ під своїм справжнім прізвищем у Львові ще в березні 1940 р. (в тюрмі перебувала до 28 червня 1941 р.), 20-25 серпня 1944 р. в м.Олеську, що у Львівській обл., вона перебувала під арештом знову як Зарицька К.М. Місце, яке вона протягом 1945-47 рр. займала у Проводі ОУН-УПА, було добре відоме, її фото з детальним описом особи були тоді розклеєні на стінах всіх залізничних і автобусних станцій Львівської, Тернопільської, Дрогобицької та Станіславської областей. А Ордер N 87 на її арешт оформляють 10

жовтня 1947 р. чомусь на три прізвища: Гаванчук (так у документі) Ганну Михайлівну, Вирюк Марію Йосипівну й Зарицьку К.М., з вказівкою, що вона знаходиться на нелегальному становищі (I/5). І це в той час, як Зарицька К.М. вже ніби 19 днів перебуває під арештом! У нікого не могло виникати жодних сумнівів, кого тоді затримали насправді, адже вона на першому допиті 23 вересня 1947 р. признається до прізвища Зарицької К.М. (I/19), даний протокол підписаний знову ж майором Бельченком (I/53). Але дивні сумніви стосовно особи арештованої чогось не покидають слідчих далі, й на допиті у Києві 30 березня 1948 р., а був він 23-м за порядком, і, як і всі попередні після 13 жовтня 1947 р. - оформлений на Зарицьку К.М., її знову питають: «Кто Вы?», на що вона змушена признаватись до прізвища Зарицької К.М. (I/212-213).

Згідно з офіційною версією, підтриманою й в наші дні, під час арешту Зарицької К.М. в неї було вилучено зброю, а це порушення ст.196 (незаконне зберігання й носіння вогнепальної зброї без належного дозволу), крім того, при затриманні вона ніби вчинила збройний опір, наслідком якого була наступна смерть працівника УМДБ (ст.69 ч.3), тому за сукупністю скоєних злочинів згідно зі ст.42 КК УРСР слід вважати Зарицьку К.М. такою, що обґрунтовано засуджена до 10 років позбавлення волі.

Наше дослідження архівної кримінальної справи дозволяє дійти до висновку, що об'єктивні дані про порушення підсудною вказаних статей КК УРСР у справі відсутні. В Акті про арешт Гаванчак Г.М. вперше вказано, що при її затриманні у Ходорові 21 вересня 1947 р. у неї був вилучений пістолет системи Walther, без вказівки на його заводський номер, хоча акуратно перераховано номери паспорту та фальшивої довідки (I/10). У Постанові про здачу трофейної зброї, датованої невідомо чому аж 12 листопада 1947 р., згадується «пістолет іноземної марки» за N 494 (I/13), - цифра абсолютно фантастична, адже в серійних випусках зброї завжди вказується не менш ніж 4-5-значний номер і буква, а то і дві серії. У Наказі начскладу ОМТО АГФВ УНКДБ 12 листопада 1947 р. доручається прийняти від арештованої Зарицької К.М. пістолет, але чомусь системи Parabellum - 9 мм за N 494 (I/15), цей наказ підписаний п'ятьма офіцерами УМДБ, а в 1947 р. бойові офіцери-чекісти не могли переплутати одну марку трофейного пістолета з іншою, тим більше що на всіх видах зарубіжної зброї тоді, як і зараз, на видному місці поруч з номером завжди

вбито чи вигравірувано назву фірми - виготовлювача. Давно очікуваний пістолет Walther-2 9 мм за N 7043-K зареєстровано в Ордері від 3 червня 1948 р. (I/16), а це більше ніж сім місяців після гаданого арешту Зарицької К.М. 21 вересня 1947 р. Чи не занадто довго шукали пістолет потрібного калібру та бажаної фірми? Але й він навряд чи має якесь відношення до арештованої, адже на квитанції про здачу цього пістолета є примітка: «Указанное оружие изъято во время проведения чекистско-войсковой операции в Дрогобычской обл.», а тому приналежність його підсудній вельми сумнівна. Інакше можна дійти висновку, що, перебуваючи під арештом перші два місяці, Зарицька К.М. в камерах внутрішньої тюрми УМДБ у Львові була озброєна двома пістолетами, а з 12 листопада 1947 р. по 3 червня 1948 р. - у Львові та Києві вже тільки одним? Інкримінуючи їй нелегальне зберігання, ношення та застосування зброї, слідство в 1947-52 рр. навіть не намагалось з'ясувати її походження: жодного слова у справі не знайдеш з приводу того, хто, коли і як передав Зарицькій К.М. цей чи ці пістолети.

Загалом дактилоскопію проходять всі арештовані ще при їх затриманні, а підсудна пройшла її у Києві тільки 16 липня 1948 р. (I/8) і не має у справі жодного слова про результати. Зняти відбитки пальців арештованої з поверхні пістолета чи обох, з яких вона ніби стріляла, справа нескладна, порівняти їх з дактилоскопією Зарицької К.М. для досвідчених слідчих, а такими вони дійсно були, бо до протоколів допитів членів Проводу ОУН-УПА початківців в 1947 р. не допускали, справа також звична. Однак, жодної експертизи тоді не було проведено. 23 липня 1948 р. слідство в справі Зарицької К.М. завершено (II/332), справу стали готувати до розгляду на засіданні Особливої Ради. У Постановах від 14 і 17 травня 1948 р. «О приобщении вещественных доказательств» (II/303,304) про жодну зброю, яка ніби була вилучена в арештованої, немає ні слова, в той час як пістолет, а то й обидва були б чи не найбільш вагомими речовими доказами «злочинної діяльності» Зарицької К.М. Признання підсудної, що вона мала зброю й при її затриманні скористалась пістолетом, на допиті 23 вересня 1947 р. (I/18) брати до уваги не можна, бо до ув'язненої застосовувались недозволені й незаконні методи, слідство велось з грубим порушенням елементарних норм процесуального права. Так Зарицька К.М. невідомо звідкіля 22 вересня 1947 р. була етапована до Львова «в невменяемом состоянии... Белье и верхняя одежда, а также личные

вещи, в т.ч. брезентовая сумка для дальнейшего использования были непригодны, вследствие всего нами были уничтожены (сожжены), Зарицкой было выдано новое белье и верхняя одежда» (I/11). Можна було би сподіватись, що при такому жахливому стані підсудної й мови не може бути про допити. Згідно з положенням ст.215 КПК УРСР слідство необхідно було перервати до повного одужання арештованої, й лише після відповідного медичного огляду та лікарського допуску можливе далі продовження слідства, про що слід було повідомити відділ «А» МДБ УРСР, в чийому віданні була тоді справа, й прокурора. А Зарицька К.М. без дотримання «всяких там формальностей» вже 23 вересня 1947 р. була допитана, в справі знаходимо стенограму на 40 стор. машинопису протоколу цього допиту, до речі, другого за довжиною з усіх наявних у справі. Допитували її тоді не рядові, а полк. Козлов і майор Бельченко (I/18-53), посадові становища яких ми вже вказували. Крім того, майор Бельченко з кап. Клименком у Львові, а кап. Гузєєв у Києві практикували заборонені законом нічні допити (їх було 25 з 37 прив'язних у справі протоколів) і всі вони, як правило, починались після 22 і закінчувались нерідко о 4, а то й о 5 годині ранку. Принагідно зауважимо, що Зарицька К.М. призналась до пістолета Walther-2 саме 23 вересня 1947 р., відразу після того, як була етапована до Львова в «невменяемом состоянии». Які ще потрібно докази незаконності недозволених методів слідства?

Сфальсифіковані були факти, які стосуються й особи, яку ніби смертельно поранила Зарицька К.М. у Ходорові 21 вересня 1947 р. Оскільки невідомо, де і коли вона була арештована й чи мала вона зброю, можна було б повністю проігнорувати інкримінування підсудній вбивства будь-кого з працівників УМДБ, однак розглянемо й цей факт. У хронологічному порядку наявних у справі документів історія цього вбивства виглядає так: в Акті про затримання Гаванчак Г.М. повідомляється, що вона під час арешту важко поранила неназваного на прізвище вахтера Ходорівського РВ УМДБ 21 вересня 1947 р. у м. Ходорові біля 12 години дня (I/10). У Постанові на арешт Зарицької К.М. від 30 вересня 1947 р. вказується, що вона важко поранила вже співробітника Дрогобицького УМДБ Пекул, (без подання його ініціалів) (I/3). У справі знаходимо довідку про смерть 29 жовтня 1947 р. Пікуля Григорія Михайловича, яка настала в результаті «огнестрельного ранения позвоночника». Довідка видана 31 жовтня 1947 р. Ходорівським РВ Загсу, де проведено відповідний запис за N 70; причому,

документ чомусь підписаний тільки діловодом, підпис зав. бюро - відсутній, тому жодної печатки на ньому не повинно бути, а між тим є кругла гербова печатка (I/17а). 23 вересня 1947 р. вже на першому допиті Зарицька К.М. признається до того, що «вырвавшись от военного, сделала в него несколько выстрелов» (I/18), факт вбивства «сопровождającego ее человека» висвітлюється на допиті 30 березня 1948 р. в Києві (I/212). Але в Постанові на пред'явлення звинувачення від 14 жовтня 1947 р. (I/54-55) немає жодного слова про поранення будь-кого з працівників УМДБ, а під нею стоять підписи ген.-лейт. Вороніна, який тоді був начальником УМДБ ЛО, а також відомих вже нам майора Бельченка й полк. Козлова. Стоїть там підпис і Зарицької К.М. Принагідно ще раз зауважимо, що арешт Гаванчак Г.М., якщо вона була Зарицькою К.М., відбувався на очах майора Бельченка, а він за посадою повинен був добре пам'ятати, що серед численних «злочинів» Зарицької К.М. є й факт стрілянини по співробітниках УМДБ. Ні про яке поранення, не говорячи про смерть когось з працівників УМДБ, не згадується в численних Постановах про продовження термінів слідства, а в кожній всякий раз акуратно перераховуються всі «злочини» підсудної (II/282,284,286,289,291,294,297, 301).

Можливо, 29 жовтня 1947 р. і помер поранений у хребет Пікуль Г.М., але недоказаним залишається те, чи був він саме тим вахтером Ходорівського РВ УМДБ, чи співробітником Дрогобицького УМДБ Пекул, чи його смертельно поранила Зарицька К.М. з пістолета Walther-2? Суттєвими для нас є не лише плутанина у прізвищі потерпілого, промахи в оформленні довідки про його смерть, але й те, що відсутніми є трасологічні експертизи кулі, яка повинна була бути вийнята з його тіла (а їх було ніби декілька = I/18); гільз, яких не потрібно було довго шукати, адже, якщо стріляти з пістолета, падають вони недалеко; відсутній Анамнез хвороби й Акт про смерть потерпілого. Не менш суттєвим є те, що його смерть настала через 39 днів після гданого арешту Зарицької К.М. В зв'язку з цим хочу звернути увагу шановних юристів до дивних успіхів і ще дивніших прорахунків ходорівських лікарів у вересні - жовтні 1947 р. Протягом 39 днів вони не в стані врятувати від смерті пораненого у хребет чекіста, в той час як на порятунок Зарицької К.М. після того, як вона ніби-то прийняла ціанистий калій (I/18), потрібно було менше доби! А навіть сьогоднішня медицина оснащена згідно з новітніми досягненнями науки, безсила перед цією отрутою. До речі, з цією ампулою така сама плутани-

на, як і з іншими фактами, викладеними у справі N 149026. Жодного слова про факт спроби самовбивства підсудної немає ні в акті про затримання Гаванчак Г.М. у Ходорові (I/10) (а саме там вона ніби була й арештована й прийняла отруту), ні в Постанові на її арешт (I/3), ні в численних Постановах про продовження термінів слідства (ми їх вже двічі згадували). Чи не маємо знову справу з фальсифікацією? Казочкою про чудесний порятунок підсудної слідство приховало інші, специфічні методи, які довели Зарицьку К.М. до «невменяемого состояния»?

На кожне зі запитань: де й коли була арештована Зарицька К.М.? які конкретні обставини її арешту? хто був затриманий у Ходорові 21 вересня 1947 р.? кого тоді поранено? з якої зброї? хто стріляв? чому у справі є лише анкета арештованої, заповнена у внутрішній тюрмі МДБ УРСР у Києві, куди Зарицьку К.М. етапували зі Львова між 17 і 29 січня 1948 р.? (II/279-281, I/6-7) куди ділась анкета, яку повинні були заповнити на неї у Львові при поступленні арештованої в місцеву внутрішню тюрму УМДБ, де вона перебувала ніби чотири місяці? - слідство в 1947-52 рр. або не дало жодної відповіді, або кожного разу пропонує декілька версій. Такі результати були цілком закономірні. Адже всі свої зусилля чекісти тоді тратили на те, щоб «вибити» у в'язнів признання власної вини, що й було єдиним доказом їх «злочинної» діяльності, повністю при цьому ігноруючи об'єктивні методи слідства, які провадили до вияснення істини. І справа N 149026 в цьому відношенні є типовою, бо вся складається лише з офіційних документів, авторами яких є слідчі, та протоколів допитів в'язнів як звинувачених по справі, так й інших, які в цей час перебували в тюрмах, авторами яких є ці самі слідчі. У справі немає жодної експертизи стосовно порушення Зарицькою К.М. ст. 196 і 69 ч.3 КК УРСР, а їх повинні були проводити відповідні криміналістичні лабораторії чи кафедри інститутів, які хоч і не були в ті часи повністю безсторонніми, але не мали прямого відношення до справи й підсудних. Така ж картина спостерігається по всіх пунктах звинувачення Зарицької К.М. у порушенні нею інших статей Кримінального кодексу УРСР. Оскільки Верховний Суд і Генеральна Прокуратура України давно вже провели перекваліфікацію дій арештованої, не будемо їх торкатись; зауважимо лише, що на два товстих томи справи немає жодної експертизи, яка б стосувалась Зарицької К.М. Якщо додати ще невисокий моральний рівень причетних до її арешту та слідства над нею працівників УМДБ

(у справі є неспростовний факт спроби крадіжки працівниками Ходорівського РВ УМДБ ручного годинника «Технокор», вилученого у затриманої, який, врешті, після наполегливого нагадування й вимог працівників Обласного управління МДБ УРСР, вони змушені були повернути до Львова (І/12,14,17), цілком зрозумілими стають недозволени методи ведення слідства. Зарицька К.М. з точки зору слідства в 1947-52 рр. була злочинцем особливим, а тому до її слідства, як і арешту, були причетні високі посадові особи тодішнього МДБ УРСР у Львові та Києві; її справа побувала у Москві 5 листопада 1951 р. в руках зам.нач. 2 відділу 2 сектору відділу «А» МДБ ССРСР - майора Сосіна (ІІ/354-355), а 25 грудня 1951 р. - зам.нач. 2 відділу МДБ ССРСР підполк. Кавлагіна, зам.нач.секретаріату Особливої Наради при МДБ ССРСР полк.Боровкова, зам. міністра МДБ ССРСР - ген.-лейт. С.Огольцова, неназваного по прізвищу помічника військового прокурора при МДБ ССРСР (ІІ/361-362), і ні в кого з них не викликала жодних сумнівів достовірність і об'єктивність доказів. У такій атмосфері слідства в 1947-52 рр. цілком зрозумілим є, чому Зарицьку К.М. не судили на звичайному чи закритому засіданні суду чи військового трибуналу, а відправили її справу на заочне вирішення Особливої Наради. Навіть за часів тоталітарної системи радянський суд у всіх його формах вимагав більшої доказовості, а її справа була настільки фальсифікована, причому по всіх пунктах звинувачення, що навіть найбільш ортодоксальний суддя повернув би її на дослідження. Саме це, а не міфічні оперативні міркування й були причиною того, чому справа Зарицької К.М. заочно розглядалась у Москві на засіданні Особливої Наради при МДБ ССРСР, коли вона сама в той час перебувала у внутрішній тюрмі УМДБ у Львові.

А тим часом звинувачення Зарицької К.М. у порушенні та скоєнні нею злочинів, передбачених ст.196 і 69 ч.3 КК УРСР, так і залишились недоказаними; з огляду на це на підставі ст.1 Закону УРСР від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» вважаю, що вона повинна бути реабілітована.

Зарицька К.М. давно вже померла, конфіскація її майна не проводилась, її реабілітація мала би тільки моральне значення.

Але вона необхідна! Адже Зарицька К.М. не лише член Проводу ОУН-УПА, але й засновник і керівник в 1943-45 рр. Українського Товариства Червоного Хреста в Галичині. Ця сторона її біографії достатньо об'єктивно висвітлена слідством як у процесі допитів, так і в

офіційних Постановах, і даний факт слідство не лише в 1947-52 рр., але й в 1957 р. признавало неодноразово (І/23-25, 217-219, 258-259, 270. ІІ/157-168, 170, 283, 285, 287, 289, 292, 295, 298, 300, 337, 342-343, 347, 355, 362, 367). 18 листопада 1967р. Датський Національний Комітет Міжнародного Товариства Червоного Хреста, куди звернулася п.Хенріке Хоф-Лунд - член «Міжнародної Амністії», намагався в'яснити долю Зарицької К.М., але отримав відповідь, що її місцезнаходження невідоме (ІІ/370), а вона в той час перебувала у Верхньоуральській тюрмі.

Вільна Незалежна Україна вже відзначила 80-річчя Українського Товариства Червоного Хреста, й важко було в Івано-Франківську, Львові, Тернополі пояснити гостям з діаспори, чому засновник найгуманнішої в світі організації в Галичині за сфабрикованою в 1947-52 рр. судовою справою й досі вважається кримінальним злочинцем, мало що не терористом.

Ім'я сім'ї Зарицьких носить вулиця, на якій Зарицька К.М. прожила не один десяток років у Львові, численні газети, в т.ч. і республіканські, час від часу друкують солідні матеріали про неї, її ім'я присвоєно львівському підготовчому куренню Пласту, на історичному факультеті Волинського університету ім. Лесі Українки студенти пишуть і захищають курсові та дипломні роботи про неї та її чоловіка Михайла Сороку, а вона ще досі не реабілітована.

Прошу про справедливість.

Ярослав Заборовський

“ 18 “ вересня 1998 р.

Примітка: обидві названі у заяві вищі судові інстанції України у реабілітації як вояків Дивізії, так і К.Зарицької, відмовили.

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ
ПРОКУРАТУРА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Інд. 284 300 м. Івано-Франківськ, вул. Січових стрільців, 25

02.08.1995 №13/275-95

п. Заборовському Я.Ю.

Шановний Ярослав Юрійовичу!

Ваша заява щодо повторного перегляду архівної кримінальної справи проти єпископів колишньої Станіславської єпархії Хомишина Г.Л. та Лятишевського І.Ю. розглянута прокурором області.

Постановою прокурора області відновлено справу у зв'язку з ново виявленими обставинами.

Про результати слідства Вас буде повідомлено додатково.

М.І.Андріуца

Прокурор області державний радник юстиції 3 класу

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ
ПРОКУРАТУРА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Інд. 214300 м. Івано-Франківськ, вул. Січових стрільців, 25
10.11.95 №13/275-95

п. Заборовському Я.Ю.

Шановний Ярославе Юрійовичу!

Ваша заява щодо повторного перегляду архівної кримінальної справи проти єпископів колишньої Станіславської єпархії Хомишина Г.Л. та Лятишевського І.Ю. розглянута прокуратурою області.

Висновком прокурора області від 10.11.95 р. Хомишин Григорій Лукич і Лятишевський Іван Юліанович визнані притягнутими до кримінальної відповідальності, а Лятишевський Іван Юліанович репресований необгрунтовано.

У відповідності до вищенаведеного висновку Хомишин Григорій Лукич та Лятишевський Іван Юліанович реабілітовані.

М.І.Андріуца

Прокурор області

державний радник юстиції 3 класу

Примітка: 27 червня 2001 р у Львові Папа Іоанн-Павло II проголосив священномученика єпископа Григорія (Хомишина) блаженним.

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ
ПРОКУРАТУРА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

№12/56-96 07/
07/02 1996 р.

284000, м. Івано-Франківськ, вул. Грюнвальдська, 11
п. Заборовському Я.Ю.

Ваша заява про реабілітацію гр.. Слезюка І.М. та Лукача С.М. – розглянута.

Судові рішення в порядку нагляду прокурора області опротестовані в президію облсуду на предмет реабілітації гр.. Лукача С.М. та Слезюка І.М.

Копії постанови про реабілітацію їх Ви зможете отримати в облсуді (вул. Грюнвальдська, 11, 3-й поверх).

Директор кримінально-судового відділу
свердлов районної виступи

В.Л. Лашчука

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ
ІВАНО-ФАНКІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ СУД

м. Івано-Франківськ,
вул. Пушкіна, 22
26.02.1996 р. № К-22-84

Проф. ЗАБОРОВСЬКОМУ Я.Ю.

Д О В І Д К А

Постановою президії Івано-Франківського обласного суду від 16 лютого 1996 року вирок народного суду м.Станіслава від 24 жовтня 1962 року відносно Слезюка Івана Миколайовича та Лукача Семена Михайловича – скасовано. Провадження по справі закрито за відсутністю в їх діях складу злочину.

Слезюк Іван Миколайович, 1896 року народження - реабілітований,
Лукач Семен Михайлович, 1893 року народження - реабілітований.

Заступник голови обласного суду
Савчук О.Б

Примітка: 27 червня 2001 року Папа Іоанн-Павло II проголосив у Львові підпільних єпископів УКЦ священномучеників Симеона (Лукача) та Іоанна (Слезюка) блаженними. Моя праця спричинилась до того, що Наша Церква має цих трьох блаженних, адже Папа категорично відмовився розглядати кандидатів до беатифікації з числа осіб, не реабілітованих державою.

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ
ПРОКУРАТУРА
Івано-Франківської області
29. 07. 1996 р. № 13/ 294-94

Заборовському Я.Ю.

Ваша заява з питання перегляду архівної кримінальної справи на Бойчука Авксентія Григоровича прокуратурою області розглянута.

Справа надіслана до суду

Начальник відділу

старший радник юстиції

Мястковський

О.В.Мястковський

Україна
Івано-Франківський обласний суд
К-22-357 від 02.09.1996 р.

Завідуючому кафедрою
Прикарпатського університету ім. В.Стефаніка
пану Заборовському Ярославу Юрійовичу

На Вашу заяву в прокуратуру Івано-Франківської області по питанню реабілітації ректора Станіславської духовної семінарії Бойчука Авксентія Григоровича повідомляю, що постановою президії Івано-Франківського обласного суду від 23 серпня 1996 року, постановою Особливої Наради при МДБ СРСР від 25 січня 1947 року, якою Бойчук А.Г. безпідставно був ув'язнений до виправно-трудового табору на 8 років, скасовано, а провадження в цій справі закрито.

На підставі ст. 1 Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" від 17 квітня 1991 року Бойчук А.Г.- реабілітований.

В. о. голови
обласного суду

Савчук

В.САВЧУК

Примітка: в усіх документах і заявах зяяла поштова домашня адреса заявника. Всі наведені у книзі оригінали документів зберігаються в архіві автора

Списки жителів Городенківського, Богородчанського та Галицького районів Станіславівської області, які загинули в результаті громадянської війни 1941-1955 рр. від рук бойовиків ОУН.

УПА

ГОРОДЕНКІВСЬКИЙ РАЙОН

Село ВІНОГРАД

Волинський Степан Миколайович, 1915 р. н., фронтовик, 23 березня 1945 року вбитий в своєму будинку.

Калмикова Віра Георгіївна, 1926 р. н., комсомолка, піонервожата, 23 березня 1945 року по-звірячому закатована есбістами Румігою і Бугницьким (виламані руки, вирізані груди, відрізані ніс, вуха).

Мазурак Іван Миколайович, 1890 р. н., працював секретарем сільської Ради, смертельно поранений 23 березня 1945 року.

Олієвич Дмитро Юзефович, 1902 р. н., працював головою сільської Ради, 23 березня 1945 року після знущань розстріляний, труп кинуте в криницю.

Опалінська Гелена Іванівна, 1926 р. н., полька, зарубана в своєму будинку 23 березня 1945 року.

Опалінський Іван Станіславович, 1887 р. н., поляк, зарубаний в своєму будинку 23 березня 1945 року.

Опалінська Казимира Іванівна, 1936 р. н., полька, зарубана в своєму будинку 23 березня 1945 року.

Опалінська Тетяна Іванівна, 1885 р. н., полька, зарубана в своєму будинку 23 березня 1945 року.

Сидір Параска Василівна, 1923 р. н., комсомолка, вбита пострілом в голову 23 березня 1945 року.

Яцяк Марія Іванівна, 1923 р. н., комсомолка, вбита пострілом в голову 15 лютого 1945 року.

Село ВІКНО

Березовський Василь Миколайович, 1904 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в жовтні 1944 року.

Березовський Дмитро Федорович, 1928 р. н., працював у своєму господарстві, в березні 1946 року вбитий пострілами в голову і живіт за відмову дати гроші.

Березовський Федір Дмитрович, 1931 р. н., працював у господарстві батька, вбитий в березні 1946 року.

Бойчук Параска Юріївна, 1888 р. н., домогосподарка, вбита в грудні 1946 року.

Василик Дмитро Олексійович, 1925 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в листопаді 1946 року.

Вишневецький Микола Миколайович, 1900 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий пострілом у живіт в травні 1947 року.

Гев'юк Софія Миколаївна, 1896 р. н., працювала керівником жіночої секції сільської Ради, повішена 16 вересня 1945 року.

Грицюк Микола Дмитрович, 1903 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий 21 січня 1945 року у своєму будинку за відмову віддати своє майно.

Грицюк Микола Іванович, 1900 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в березні 1945 року.

Заячківський Василь Васильович, 1908 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 30 липня 1947 року у своєму будинку.

Ільчук Ганна Миколаївна, 1884 р. н., домогосподарка, вбита 9 квітня 1945 року у своєму будинку.

Ільчук Василь Васильович, 1886 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 9 квітня 1945 року в своєму будинку за відмову віддати свої речі.

Кузьмич Микола Васильович, 1911 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий пострілом в голову 10 вересня 1947 року.

Левко Дмитро Олексійович, 1898 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в серпні 1945 року.

Левко Марія Олексіївна, 1908 р. н., домогосподарка, вбита на своєму подвір'ї 12 листопада 1945 року.

Левко Марія Михайлівна, 1898 р. н., домогосподарка, повішена 16 вересня 1945 року.

Погреда Лук'ян Миколайович, 1921 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий пострілом у живіт у серпні 1946 р.

Сагалюк Федір Іванович, 1915 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в грудні 1946 року.

Томашевська Гелена Михайлівна, 1919 р. н., полька, повішена 16 вересня 1945 року за свою національну приналежність.

Томашевський Тадей Станіславович, 1912 р. н., поляк, працював у своєму господарстві, вбитий пострілом у груди 16 вересня 1945 року за свою національну приналежність.

Село ВЛІХОВЕЦЬ

Барабаш Іван Андрійович, 1904 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в селі Корнів 22 грудня 1944 року.

Димашок Михайло Миколайович, 1926 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 15 вересня 1947 року.

Кузьмин Іван Петрович, 1930 р. н., працював у своєму господарстві, після жорстоких знущань вбитий в 1945 році.

Пернарівський Іван Антонович, 1834 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 22 грудня 1944 року.

Ротерман Наталія Євгенівна, 1920 р. н., домогосподарка, вбита 7 січня 1945 року,

Сагалюк Михайло Дмитрович, 1929 р. н., працював секретарем сільської Ради, вбитий в своєму будинку 15 вересня 1947 року.

Сливка Дмитро Іванович, 1895 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 13 березня 1945 року за відмову постачати продукти.

Село ВОРОНІВ

Водянка Василина Андріївна, 1900 р. н., домогосподарка, повішена в 1944 році за відмову допомагати продуктами.

Войцихівський Орест Матвійович, 1900 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в 1945 році.

Гранишак Михайло Онуфрійович, 1904 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в 1945 році.

Ковцун Олена Пантелеймонівна, 1904 р. н., домогосподарка, повішена в 1945 році на дереві біля свого будинку.

Максимів Орест Миколайович, 1910 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в 1945 році.

Садова Катерина Петрівна, 1911 р. н., домогосподарка, повішена 14 квітня 1945 року.

Сенюк Іван Миколайович, 1912 р. н., босць винищувального батальйону, вбитий в 1945 році біля свого будинку.

Село ГОРОДНИЦЯ

Гах Данило Михайлович, 1910 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в 1944 році у своєму будинку.

Данчук Петро Никифорович, 1896 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий в 1945 році у своєму будинку.

Данчук Федір Іванович, 1883 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в 1944 році за відмову дати продукти.

Дудла Іван Васильович, 1926 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в 1944 році за відмову дати продукти.

Каменецький Михайло Гаврилович, 1907 р. н., працював мельником, вбитий в своєму будинку в 1944 році за відмову служити ОУН, труп кинуте в ріку Дністер.

Кравчик Семен Никифорович, 1893 р. н., селянин-одноосібник, втоплений в ріці Дністер у 1944 році.

Микитчин Роман Степанович, 1907 р. н., працював секретарем сільської Ради, в 1944 році вбитий у своєму будинку.

Піран Теодор Георгійович, 1933 р. н., вбитий у 1944 році в селі біля церкви.

Рудик Марія Дмитрівна, 1925 р. н., працювала вихователем дитячого садка, вбита в 1944 році.

Савицька Марія Федорівна, 1920 р. н., домогосподарка, вбита у своєму будинку в 1944 році.

Тарновський Танасій Дмитрович, 1901 р. н., працював головою сільради, вбитий 13 грудня 1944 року у своєму будинку.

Федишин Ганна Іванівна, 1898 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році у своєму будинку за відмову дати продукти.

Фенюк Іван Михайлович, 1902 р. н., працював черговим сільради, в 1944 році вбитий у своєму будинку.

Чорний Петро Гнатович, 1916 р. н., працював головою Передіванської сільради, 15 березня 1944 року втоплений в ріці Дністер.

Село ДАЛЕШОВЕ

Браток Павліна Олексіївна, 1915 р. н., домогосподарка, полька, восени 1945 року після знущань (вирізали груди) вбита в своєму будинку.

Комарик Тетяна, 1911 р. н., домогосподарка, вбита в лютому 1945 року за те, що син був комсомольцем.

Ковальчук Дмитро Іванович, 1892 р. н., працював головою сільради, вбитий у своєму будинку в січні 1945 року.

Комарик Василь Михайлович, 1930 р. н., комсомолець, босць винищувального батальйону, вбитий у 1947 році.

Комарик Михайло, 1881 р. н., поляк, вбитий в лютому 1945 року за сина-комсомольця.

Луцик Микола Васильович, 1920 р. н., працював міліціонером, вбитий в 1947 році при виконанні завдання.

Луцик Микола Панькович, 1920 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий в 1947 році.

Луцик Федір Іванович, 1904 р. н., працював заготівельником, вбитий у своєму будинку в 1945 році.

Сливка Дмитро Михайлович, працював головою сільської Ради, вбитий у 1947 році.

Стецюк Параска Василівна, 1927 р. н., працювала секретарем сільради, 6 листопада 1945 року повішена на дереві біля свого будинку.

Тарас Василь Іванович, 1898 р. н., працював агрономом, вбитий у 1945 році в своєму будинку.

Тарас Іван Васильович, 1902 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1945 році в своєму будинку.

Чернецька Ганна Паньківна, 1932 р. н., вбита у 1945 році в своєму будинку.

Чернецька Федора Іванівна, 1910 р. н., домогосподарка, за відмову дати продукти вбита в 1945 році у своєму будинку.

Шкварок Михайло Захарович, 1921 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий у 1946 році.

Село ДУБКА

Білецький Антон Михайлович, 1916 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 2 лютого 1945 року.

Білецька Василина Михайлівна, 1915 р. н., вбита 2 лютого 1945 року.

Григоришак Дмитро Ілліч, 1912 р. н., працював головою сільсько-го споживчого товариства, вбитий у 1945 році.

Григоришак Яким Миколайович, 1902 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий 2 лютого 1945 року.

Джавиневич Іван Франкович, 1902 р. н., поляк, вбитий 2 лютого 1945 року.

Дзюда Євгенія Якубівна, 1897 р. н., полька, вбита 25 березня 1945 року.

Ковальчук Надія Михайлівна, 1910 р. н., працювала фінагентом, вбита 2 лютого 1945 року.

Кравчук Анастасія Михайлівна, 1906 р. н., працювала секретарем сільської Ради, вбита в 1945 році.

Кравчук Михайліна Петрівна, 1918 р. н., вбита в 1945 році.

Лопушанська Марія Михайлівна, 1915 р. н., працювала акушеркою, вбита 23 березня 1945 року за відмову лікувати оунівців.

Лазарук Степан Іванович, 1895 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий у 1945 році при виконанні службових обов'язків.

Луцик Федір Іванович, 1911 р. н., поляк, вбитий 25 березня 1945 року.

Матушевський Михайло Петрович, 1880 р. н., поляк, вбитий 23 березня 1945 року у своєму будинку.

Матушевський Михайло Франкович, 1904 р. н., поляк, вбитий за національну приналежність 25 березня 1945 року в своєму будинку.

Петровська Євгенія, 1895 р. н., полька, вбита за національну приналежність 23 березня 1945 року в своєму будинку.

Петровський Йосип Станіславович, 1885 р. н., поляк, вбитий за національну приналежність 23 березня 1945 року в своєму будинку.

Полюх Марія Йосипівна, 1919 р. н., домогосподарка, вбита 23 березня 1945 року за те, що сестра була комсомолкою.

Полюх Марія Петрівна, 1919 р. н., домогосподарка, вбита 23 березня 1945 року за те, що сестра була комсомолкою.

Полюх Віра Йосипівна, 1928 р. н., комсомолка, вбита 25 березня 1945 року.

Скиба Василь Герасимович, 1908 р. н., працював заступником голови сільської Ради, вбитий 2 лютого 1945 року.

Шмеглей Юзеф Михайлович, 1894 р. н., поляк, вбитий за національну приналежність 2 лютого 1945 року.

Шмігель Михайло Йосипович, 1907 р. н., поляк, вбитий за національну приналежність 25 березня 1945 року.

Шмігель Михайло Петрович, 1885 р. н., поляк, вбитий за національну приналежність 23 березня 1945 року в своєму будинку.

Село КОЛІНКИ

Гула Євдокія Іванівна, 1894 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Гула Марія, 1928 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Гула Параска, 1924 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Добровольська Марія, 1919 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Добровольська Параска Гнатівна, 1920 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Драбик Федір Дмитрович, 1920 р. н., працював секретарем комсомольської організації, боєць винищувального батальйону, вбитий 25 вересня 1946 року.

Казимирчук Ганна, 1901 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Лозовська Ганна, 1930 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Лозовська Ганна, 1931 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Лозовська Меланія, 1929 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Луцик Казимир Йосипович, 1880 р. н., поляк, вбитий 6 червня 1945 року у своєму будинку.

Луцик Микола Петрович, 1902 р. н., працював пожежним інспектором, вбитий 25 вересня 1946 року.

Луцик Неля Петрівна, 1907 р. н., домогосподарка, вбита 10 серпня 1945 року.

Микитин Ганна Захарівна, 1906 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році в своєму будинку за відмову дати продукти.

Павлюк Меланія Федорівна, 1890 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році в своєму будинку.

Пасічник Михайло Іванович, 1914 р. н., працював міліціонером, вбитий 25 листопада 1946 року в селі Білка.

Сенів Меланія, Іванівна, 1905 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році.

Солодчук Катерина Іванівна, 1920 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році у своєму будинку.

Ящук Ганна Миколаївна, 1901 р. н., домогосподарка, полька, вбита 6 червня 1945 року в своєму будинку.

Ящук Марія Миколаївна, 1921 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року у своєму будинку.

Ящук Михайло Йосипович, 1897 р. н., поляк, вбитий 6 червня 1945 року у своєму будинку.

Ящук Микола Казимирович, 1896 р. н., поляк, вбитий 6 червня 1945 року у своєму будинку.

Ящук Пелагія Іванівна, 1923 р. н., полька, вбита 6 червня 1945 року у своєму будинку.

Село КОПАЧИНЦІ

Бекета Василь Іванович, 1922 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в 1945 році.

Буряк Іван Андрійович, 1910 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в 1945 році.

Захарів Ганна Петрівна, 1909 р. н., домогосподарка, повішена в центрі села в 1946 році.

Калиняк Федір Васильович, 1897 р. н., працював завідувачим сільським клубом, вбитий 12 січня 1945 року.

Литвинюк Анастасія Василівна, 1921 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році у своєму будинку.

Литвинюк Василь Юрійович, 1910 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий у 1945 році в своєму будинку.

Литвинюк Параска Степанівна, 1910 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році в своєму будинку за те, що її чоловік був головою сільради.

Лютак Захар Григорович, 1908 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році.

Равлюк Параска, 1922 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Теремко Євдокія Дмитрівна, 1910 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році за відмову дати продукти оунівцям.

Теремко Микита Дмитрович, 1911 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1946 році.

Село КОРНІВ

Брянська Ганна Василівна, 1905 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році в своєму будинку.

Герасимчук Іван Васильович, 1910 р. н., працював головою колгоспу, задушений в лісі 26 червня 1949 року.

Кривко Микола Михайлович, 1920 р. н., працював секретарем сільської Ради, втоплений у 1944 році в ріці Дністер.

Лукинів Анастасія Федорівна, 1924 р. н., домогосподарка, вбита 14 липня 1946 року в своєму будинку.

Лукинів Юрій Іванович, 1900 р. н., вбитий на вулиці села.

Мазурак Олена Степанівна, 1924, р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році в своєму будинку.

Мороз Василина Іванівна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році у полі.

Півторак Олена Яківна, 1923 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році в своєму будинку.

Прокопчук Михайло Іванович, 1908 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий в 1945 році.

Пушкедра Ганна Дмитрівна, 1903 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році у своєму будинку.

Сивків Параска Дмитрівна, 1923 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році.

Тимочишин Микола Дмитрович, 1920 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 17 липня 1946 року.

Федорів Михайло Ілліч, 1921 р. н., працював головою колгоспу, вбитий у своєму будинку пострілом через вікно 1 вересня 1953 року.

Село КУНІСІВЦІ

Димашук Федір Іванович, 1896 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий у 1946 році в своєму будинку.

Сагалюк Михайло Іванович, 1915 р. н., працював секретарем Вільховецької сільської Ради, вбитий 14 вересня 1947 року у своєму будинку.

Струк Олена Дмитрівна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита у 1946 році.

Чорнописький Микола Іванович, 1900 р. н., працював членом правління колгоспу, вбитий у 1946 році в своєму будинку.

Село ЛУКА

Захарейчук Михайло Федорович, 1921 р. н., працював секретарем сільської Ради, вбитий у липні 1941 року.

Кушнір Орест Іванович, 1917 р. н., вбитий у липні 1941 року.

Прокіп Микола Михайлович, 1887 р. н., вбитий 20 липня 1945 року.

Трасковський Микола Михайлович, 1920 р. н., поляк, вбитий у 1941 році в своєму будинку за національну приналежність.

Шевага Ольга Онуфріївна, 1919 р. н., комсомолка, вбита 20 липня 1945 року в своєму будинку.

Шевчук Онуфрій Андрійович, 1901 р. н., вбитий 20 липня 1945 року в своєму будинку.

Село МИХАЛЬЧЕ

Бищук Іван Кирилович, 1921 р. н., працював міліціонером, вбитий у 1946 році.

Вільчинські, Гаврилевичі (за строком давності не вдалося отримати даних про склад сімей загиблих) — сім'я поляків в кількості 5 і 6 чоловік, вбиті після знущань 28 лютого 1945 року (відрізали груди, виколунали очі) в своїх будинках.

Двилюк Антон Миколайович 1911 р. н., працював головою сільської Ради, в 1946 році втоплений у ріці Дністер.

Калинчук Євген Васильович, 1902 р. н., працював секретарем сільської Ради, у 1946 році втоплений в ріці Дністер.

Косенков Андрій Гаврилович, 1912 р. н., старший групи самооборони села, вбитий із засідки 14 грудня 1945 року.

Машталір Юзефа Миколаївна, 1906 р. н., полька, вбита 28 лютого 1945 року після звірячих знущань (відрізали груди).

Ярема Іван Степанович, 1922 р. н., вбитий у 1946 році в своєму будинку.

Село МОНАСТИРОК

Дмитрик Ганна Онуфріївна, 1924 р. н., домогосподарка, Євдокія Онуфріївна, 1927 р. н., (рідні сестри), вбиті за батька 11 червня 1945 року в своєму будинку.

Дмитрик Онуфрій Федорович, 1904 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в своєму будинку 11 червня 1945 року за підозрою у видачі оунівців.

Філевич Микола Михайлович, 1914 р. н., селянин-одноосібник, після жорстоких знущань вбитий 5 серпня 1946 року в селі Петрів.

Село НАЗАРЕНКОВЕ

Андрійчук Іван Матвійович, 1908 р. н., селянин-одноосібник, вбитий в листопаді 1947 року.

Дідович Дмитро Михайлович, 1921 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 3 листопада 1947 року.

Драбчук Михайло Степанович, 1921 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 13 жовтня 1947 року.

Дрибчук Марія Василівна, 1920 р. н., домогосподарка, вбита в листопаді 1944 року.

Витвицький Євстафій Васильович, 1929 р. н., боєць винищувального батальйону, повішений 27 червня 1947 року.

Грицанюк Іван Дмитрович, 1929 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 10 листопада 1947 року за намір вступити в комсомол.

Жуковський Іван Михайлович, 1914 р. н., поляк, боєць винищувального батальйону, вбитий 25 грудня 1944 року.

Жуковські, сім'я поляків у складі 3 чоловік, вбиті 13 жовтня 1944 року на подвір'ї свого будинку.

Калин Дмитро Васильович, 1912 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 13 жовтня 1944 року.

Котелко (інших даних немає), працював агрономом, вбитий 13 жовтня 1944 року.

Кучирка Василь Іванович, 1923 р. н., боєць винищувального батальйону, повішений 10 листопада 1947 року.

Лубик Дмитро Васильович, 1919 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий у листопаді 1946 року за відмову перейти на сторону оунівців.

Михайлишин Микола Михайлович, 1914 р. н., працював дільничним інспектором міліції, по-звірячому вбитий 21 березня 1947 року.

Нестеров (інших даних немає), працював директором спиртзаводу, вбитий 13 жовтня 1944 року.

Озарко Дмитро Григорович, 1903 р. н., працював агентом по поставчанню, вбитий 4 грудня 1947 року.

Олійник Василь Петрович, 1923 р. н., селянин-одноосібник, повішений 21 вересня 1946 року.

Прокопів Федір Іванович, 1908р. н., працював завгоспом школи, вбитий 13 вересня 1944 року за відмову видати оунівцям майно школи.

Прокопчук Ганна Миколаївна, 1919 р. н., працювала секретарем сільської Ради, вбита 13 вересня 1944 року.

Найда Марія Захарівна, 1902 р. н., працювала директором дитячого будинку, повішена 14 квітня 1945 року.

Соколюк Дмитро Іванович, 1925 р. н., боєць винищувального батальйону, по-звірячому вбитий у грудні 1946 року.

Солоджук Василь Іванович, 1908 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий у травні 1945 року.

Страховський Іван Йосипович, 1902 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 25 грудня 1944 року.

Судак Ганна Василівна, 1932 р. н., вбита 25 грудня 1944 року.

Ткачик Василь Іванович, 1894 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 25 грудня 1944 року.

Триф'як Михайло Андрійович 1924 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 10 грудня 1947 року.

Шевага Іван Михайлович, 1907 р. н., працював дільничним інспектором міліції, повішений 14 квітня 1945 року.

Шелефонтюк Дмитро Іванович, 1910 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у травні 1946 року.

Шкірчак Марія Петрівна, 1874 р. н., вбита у травні 1946 р. як свідок злочинів оунівців.

Червінська Галина, 1906 р. н., полька, вбита у вересні 1944 р. за національну приналежність.

Село НЕЗВИСЬКО

Ковальчук Микола Петрович, 1915 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 2 травня 1946 року під час виконання завдання.

Косик Іван Миколайович, 1904 р. н., працював заготівельником у 1942 році, утоплений у ріці Дністер.

Косик Михайло Іванович, 1908 р. н., працював головою сільської Ради, у 1942 році утоплений у ріці Дністер.

Максимів Дмитро Іванович, 1918 р. н., працював головою Ради, у 1947 році утоплений в ріці Дністер.

Мороз Михайло Андрійович, 1913 р. н., працював десятником сільської Ради, в 1946 році утоплений у ріці Дністер.

Рибацький Микола Степанович, 1909 р. н., працював десятником сільської Ради, у 1946 році утоплений в ріці Дністер.

Село ОЛІЄВО-КОРОЛІВКА

Білий Олексій Семенович, повішений 18 березня 1945 року на подвір'ї свого будинку за те, що жінка була польської національності.

Біла Франя, 1925 р. н., полька, повішена 18 березня 1945 року на подвір'ї свого будинку за національну приналежність.

Баранецький Микола Іванович 1928 р. н., комсомолець, вбитий 10 жовтня 1947 року в своєму будинку оунівцем "Богуном".

Венгринович Іван Миколайович працював головою колгоспу, вбитий у 1944 році.

Данилюк Микола Григорович, 1910 р. н., працював десятником сільської Ради, вбитий у своєму будинку 13 вересня 1948 року оунівцем "Нечаєм".

Дем'янчук Варвара Тимофіївна, 1902 р. н., працювала головою сільської Ради, повішена у сільраді 18 березня 1945 року.

Думанський Ілля Михайлович, 1918 р. н., вбитий у своєму будинку 10 грудня 1947 року.

Максимів Григорій, вбитий у 1945 році.

Масевич Петро Васильович, 1908 р. н., працював черговим сільради, вбитий у сільській Раді 21 серпня 1948 року.

Пиріг Василина Дмитрівна, 1908 р. н., домогосподарка, вбита 31 серпня 1945 року під час перевезення снопів пшениці з поля.

Рогів Петро, 1928 р. н., вбитий у своєму будинку 28 серпня 1947 року оунівцем «Богуном».

Старків Петро, вбитий у 1945 році.

Турянський Петро Іванович, 1894 р. н., поляк, вбитий у своєму будинку 18 березня 1945 року.

Село ОСТРІВЕЦЬ

Бойчук Микола Семенович, 1923 р. н., працював поштарем, вбитий 25 червня 1947 року.

Бойчук Юрій Семенович, 1926 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 6 березня 1945 року.

Будеркевич Василь Миколайович, 1922 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 26 березня 1945 року в селі Сороки боївкою "Шрама".

Будеркевич Микола Семенович, 1923 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 25 березня 1945 року.

Галицький Дмитро Петрович, 1900 р. н., працював секретарем сільської Ради, вбитий 24 січня 1945 року в своєму будинку.

Ляковський Казимир Степанович, 1913 р. н., поляк, вбитий в 1945 році за національну приналежність.

Луців Параска Степанівна, 1923 р. н., комсомолка, працювала інспектором Гвіздецького райфінвідділу, вбита оунівцем Румигою (пострілом в голову) біля села в червні 1945 року.

Семеняк Дмитро Іванович, 1927 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 6 березня 1945 року.

Семеняк Юрій Миколайович, 1912 р. н., селянин-одноосібник, вбитий на своєму полі в травні 1945 року.

Тумак Петро Олексійович, 1928 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий 25 червня 1947 року.

Чеславська Зінаїда, 1893 р. н., домогосподарка, вбита 29 березня 1945 року.

Село ПОТОЧИЩЕ

Бурнас Василь Іванович, 1913 р. н., працював трактористом, вбитий у 1946 році,

Балан Параска Павлівна, 1903 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році за відмову допомогти оунівцям продуктами.

Волощук Ілля Микитович, 1888 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році.

Волощук Олена Йосипівна, 1891 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Волощук Никифор Григорович, 1903 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у листопаді 1944 року.

Волощук Катерина Миколаївна, 1915 р. н., домогосподарка, вбита у листопаді 1944 року.

Дедюк Анастасія Олексіївна 1904 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році за відмову допомогти оунівцям продуктами.

Дедюк Петро Іванович, 1907 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році.

Зейдель Франк Йосипович, 1906 р. н., єврей, вбитий у 1945 році за дружину-активістку.

Зонеман Степан Іванович, 1870 р. н., поляк, вбитий 2 листопада 1944 року за національну приналежність.

Зонеман Олена Матвіївна, 1875 р. н., полька, вбита 2 листопада 1944 року за національну приналежність.

Костенко Григорій Томович, 1881 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1946 році за сина-міліціонера.

Костенко Розалія Йосипівна, 1888 р. н., домогосподарка, вбита у 1946 році за сина-міліціонера.

Костенко Анастасія Григорівна, 1911 р. н., домогосподарка, вбита в 1946 році за брата-міліціонера.

Костенко Віктор Григорович, 1903 р. н., працював міліціонером, вбитий 28 лютого 1946 року в селі Семаківцях при виконанні службових обов'язків.

Костенко Мирослав Вікторович, 1938 р. н., вбитий у 1946 році за батька-міліціонера.

Красовська Марія, 1889 р. н., полька, вбита в листопаді 1944 року за національну приналежність.

Красовський Збишек Володимирович, 1932 р. н., поляк, вбитий у листопаді 1944 року за національну приналежність.

Красовський Володимир Іванович, 1906 р. н., поляк, вбитий у листопаді 1944 року за національну приналежність.

Ковалишин Марія Юрївна, 1890 р. н., домогосподарка, вбита у листопаді 1944 року за відмову дати продукти.

Комарик Тетяна Михайлівна, 1916 р. н., домогосподарка, вбита у листопаді 1944 року.

Кучірка Марія Михайлівна, 1916 р. н., вбита, по дорозі додому в листопаді 1944 року.

Мельниченко Параска, 1887 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Мельниченко Стефанія Михайлівна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Мельниченко Ореста Василівна, 1945 р. н. (двомісячна дитина), вбита у 1945 році разом з матір'ю.

Мельниченко Корнелія Василівна, 1932 р. н., вбита у 1944 році.

Микитюк Марія Іванівна, 1898 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Оліновська Марія Іванівна, 1902 р. н., полька, домогосподарка, вбита у листопаді 1944 року за національну приналежність.

Оліновська Густа Юріївна, 1920 р. н., полька, домогосподарка, вбита у листопаді 1944 року за національну приналежність.

Олексюк Володимир Семенович, 1924 р. н., комсомолец, член групи охорони громадського порядку, вбитий 21 лютого 1949 року оунівцем Белінським В.С.

Перун Михайло Гнатович, 1882 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році.

Пригуляк Федір Михайлович, 1906 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році.

Парчевські (сім'я) **Роман** Онуфрійович, 1904 р. н., **Олена** Миколаївна, 1912 р. н., **Дарка** Романівна, 1936 р. н., вбиті у листопаді 1944 року.

Процюк Роман Іванович, 1913 р. н., вбитий у листопаді 1944 року.

Романські (сім'я) **Рудольф** Мартинович, 1895 р. н., **Софія** Іванівна, 1898 р. н., **Тарас** Рудольфович, 1935 р. н., **Микола** Мартинович, 1906 р. н., поляки, вбиті у листопаді 1944 року за національну приналежність.

Ромах Стефанія, 1914 р. н., домогосподарка, вбита у 1944 році.

Семенюк Онуфрій Михайлович, 1894 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у листопаді 1944 року.

Семенюк Володимир Михайлович, 1914 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у листопаді 1944 року.

Самицька Михайліна Павлівна, 1910 р. н., вбита у листопаді 1945 року.

Соколовський Франк, 1911 р. н., поляк, вбитий у 1944 році за національну приналежність.

Соколовська Стефанія Франківна, 1941 р. н., полька, вбита у 1944 році за національну приналежність.

Соколовська Антоніна Григорівна, 1910 р. н., полька, вбита у 1944 році за національну приналежність.

Семенюк Анастасія Дмитрівна, 1906 р. н., домогосподарка, вбита у листопаді 1944 року.

Семенюк Ганна Дмитрівна, 1901 р. н., домогосподарка, вбита у листопаді 1944 року.

Топорович Стах, 1880 р. н., поляк, вбитий у листопаді 1944 року за національну приналежність.

Тацюк Вероніка Миколаївна, 1921 р. н., домогосподарка, вбита у листопаді 1944 року.

Чумак Омелян Михайлович, 1908 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у листопаді 1944 року.

Хорт Ольга (мати), 1916 р. н., домогосподарка, полька, вбита у листопаді 1944 року за національну приналежність, **Хорт** Ярослав (син), 1943 р. н., вбитий разом з матір'ю; **Хорт** Василь (син), 1941 р. н., вбитий у 1944 році.

Село ПРОБАБИН

Гайдаш Дмитро Іванович, 1892 р. н., вбитий 28 травня 1945 року.

Качур Катерина Андріївна, 1922 р. н., комсомолка, вбита 28 травня 1945 року.

Марцинюк Дмитро Дмитрович, 1912 р. н., вбитий 28 травня 1945 року.

Чекайло Василь, 1905 р. н., вбитий 28 травня 1945 року.

Чекайло Іван Михайлович, 1919 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 28 травня 1945 року.

Шологон Семен Дмитрович, 1912 р. н., вбитий 28 травня 1945 року..

Село РАКОВЕЦЬ

Барчинська Ольга Михайлівна, 1927 р. н., секретар комсомольської організації, вбита 13 травня 1946 року.

Барчинський Дмитро Михайлович, 1924 р. н., вбитий за сестру-комсомолку 13 травня 1946 року.

Витвицький Євстафій, 1919 р. н., боєць загону само оборони, вбитий 28 червня 1947 року.

Гарасимчук Василь Юрійович, 1923 р. н., комсомолец, вбитий 8 вересня 1946 року.

Гарасимчук Юрій, 1896 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 6 листопада 1946 року за сина-комсомольця.

Гудчак Федір Михайлович, 1923 р. н., працював у колгоспі, вбитий оунівцями з бойвки «Обоза» 6 січня 1949 року.

Гурак Михайло Васильович, 1919 р. н., працював у колгоспі, вбитий оунівцями з бойвки «Обоза» 6 січня 1949 року.

Гурак Параска Степанівна, 1931 р. н., працювала в колгоспі, вбита 6 січня 1949 року оунівцями з боївки «Обоза».

Гурак Дмитро Васильович, 1890 р. н., працював у колгоспі, вбитий 6 січня 1949 року оунівцями з боївки «Обоза».

Нагірна Параска Степанівна, 1922 р. н., вбита у 1946 році.

Нагірний Степан Григорович, 1918 р. н., працював у колгоспі, вбитий 6 січня 1949 року оунівцями з боївки «Обоза».

Нагірна Євдокія Михайлівна, 1920 р. н., працювала в колгоспі, вбита 6 січня 1949 року.

Підгурська Ольга Андріївна, 1919 р. н., домогосподарка, вбита 19 серпня 1948 року за відмову дати продукти оунівцям.

Савуляк Іван Васильович, 1899 р. н., селянин-одноосібник, повішений, 23 вересня 1947 року.

Сивків Петро Васильович, 1927 р. н., комсомолец, боєць загону самооборони, вбитий 1 червня 1946 року.

Сивків Іван Васильович, 1925 р. н., вбитий у 1946 році за брата-комсомольця.

Сивків Василина Василівна, 1923 р. н., вбита у 1946 році за брата-комсомольця.

Ткачук Михайло Іванович, 1923 р. н., вбитий у 1946 році.

Щерба Марія Петрівна, 1924 р. н., працювала директором початкової школи, вбита 19 серпня 1948 року.

Щерба Ольга Петрівна, 1926 р. н., домогосподарка, вбита 19 серпня 1948 року за сестру — директора школи.

Яськів Параска Михайлівна, 1922 р. н., працювала агентом по заготівлі сільгосппродукції, вбита 19 серпня 1948 року.

Яськів Іван Михайлович, 1919 р. н., працював у колгоспі, вбитий 6 січня 1949 року оунівцями з боївки «Обоза».

Яськів Євдокія Василівна, 1890 р. н., працювала в колгоспі, вбита 6 січня 1949 року оунівцями з боївки «Обоза».

Село РАШКІВ

Афільчук Михайло Степанович, 1920 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 7 жовтня 1945 року під час нападу оунівців на село.

Гафійчук Михайло Миколайович, 1913 р. н., працював секретарем сільської Ради, вбитий 26 жовтня 1946 року.

Данилюк Михайло Григорович, 1904 р. н., вбитий у 1943 році.

Лесюк Федір Максимович, 1904 р. н., працював головою колгоспу, вбитий 28 жовтня 1946 року.

Подоляк Василь Петрович, 1910 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий 26 жовтня 1946 року.

Скідановська Антоніна, 1915 р. н., вбита 3 червня 1945 року оунівцями з боївки «Карпа».

Сидорак Дмитро Петрович, 1922 р. н., працював секретарем Городенківського райкому комсомолу, вбитий у жовтні 1945 року в селі Олієво-Королівка.

Фернюк Михайло Петрович, 1920 р. н., боєць загону самооборони, вбитий у 1945 році.

Село РЕПУЖЕНЦІ

Возна Стефанія Степанівна, 1933 р. н., учениця місцевої школи, вбита 30 квітня 1945 року.

Мокрицька Параска Степанівна, 1924 р. н., домогосподарка, секретар комсомольської організації, вбита 30 квітня 1945 року.

Мокрицький Степан Дмитрович, 1893 р. н., працював агрономом колгоспу, вбитий 30 квітня 1945 року.

Мокрицький Дмитро Степанович, 1928 р. н., працював трактористом колгоспі, вбитий 30 квітня 1945 року.

Тишковська Домна Тодорівна, 1890 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Олінкевич Богдан Сильвестрович, 1932 р. н., учень місцевої школи, вбитий 30 квітня 1945 року за батька.

Олінкевич Володимир Сильвестрович, 1935 р. н., учень місцевої школи, вбитий у 1945 році за батька.

Олінкевич Роман Сильвестрович, 1936 р. н., учень місцевої школи, вбитий у 1945 році за батька.

Олінкевич Петро Сильвестрович, 1938 р. н., учень місцевої школи, вбитий у 1945 році за батька.

Олінкевич Сильвестр Федорович, 1902 р. н., працював лісником, вбитий у 1945 році за відмову служити оунівцям.

Пасічник Онуфрій Максимович, 1914 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий у 1945 році.

Якуб'як Юрій Миколайович, 1903 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 5 липня 1946 року.

Ящух Микола Михайлович, 1897 р. н., працював лісником, вбитий у 1945 році.

Село РОСОХАЧ

Гудчак Федір Михайлович, 1921 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 6 січня 1949 року за відмову служити оунівцям.

Гурак Михайло Васильович, 1931 р. н., комсомолец, вбитий 6 січня 1949 року.

Гурак Василь Дмитрович, 1921 р. н., домогосподар, вбитий 6 січня 1949 року за брата-комсомольця.

Гурак Дмитро Васильович, 1890 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 6 січня 1949 року.

Нагірний Степан Григорович, 1892 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 6 січня 1949 року за відмову годувати оунівців.

Нагірна Євдокія Михайлівна, 1894 р. н., домогосподарка, вбита пострілом в голову 6 січня 1949 року за відмову годувати оунівців.

Ржевський Степан Зигмундович, 1895 р. н., поляк, працював лікарем, вбитий 24 листопада 1944 року за національну приналежність.

Ржевська Тетяна Максимівна, 1899 р. н., полька, працювала лікарем, вбита 24 листопада 1944 року за національну приналежність.

Ржевський Зигмунд Степанович, 1933 р. н., поляк, зарубаний сокирою 24 листопада 1944 року за національну приналежність.

Ржевська Ірина Степанівна, 1935 р. н., полька, зарубана сокирою 24 листопада 1944 року за національну приналежність.

Ржевська Казимира Степанівна, 1939 р. н., полька, зарубана 24 листопада 1944 року за національну приналежність.

Яськів Євдокія Василівна, 1899 р. н., полька, вбита 6 січня 1949 року за національну приналежність.

Яськів Іван Михайлович, 1934 р. н., поляк, заколотий багнетами 6 січня 1949 року за національну приналежність.

Село РОГИНЯ

Головацький Владислав, 1928 р. н., поляк, комсомолец, вбитий 18 квітня 1945 року за національну приналежність.

Сметанюк Іван Петрович, 1907 р. н., вбитий 22 січня 1945 року.

Сметанюк Іван Федорович, 1919 р. н., вбитий 23 січня 1945 року за відмову виконувати доручення оунівців.

Сметанюк Марія Іванівна, 1894 р. н., домогосподарка, вбита 24 січня 1945 року.

Село СЕМАКІВЦІ

Вольська Марія, 1920 р. н., полька, вбита 3 лютого 1945 року за національну приналежність.

Гнатко Ганна, 1895 р. н., домогосподарка, вбита 3 лютого 1945 року.

Жугай Микола Михайлович, 1927 р. н., вбитий у 1946 році.

Ковальчук Іван Степанович, 1910 р. н., вбитий у 1946 році.

Павлюк Онуфрій Антонович, 1886 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 4 січня 1945 року в селі Поточище.

Рудковська Євдокія Миколаївна, 1910 р. н., полька, вбита 3 лютого 1945 року.

Стефанишин Михайло Станіславович, 1902 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий у травні 1946 року.

Хавалюк Антон Панькович, 1919 р. н., працював головою колгоспу, розстріляний після жорстоких знущань 7 квітня 1947 року.

Село СОРОКИ

Аннюк Онуфрій Прокопович, 1896 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 11 листопада 1944 року.

Аннюк Іван Петрович, 1918 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 4 грудня 1944 року.

Аннюк Євгенія, 1875 р. н., домогосподарка, повішена 27 лютого 1945 року.

Аннюк Євдокія Василівна, 1912 р. н., домогосподарка, заколота багнетом 25 березня 1945 року.

Будеркевич Василь Миколайович, 1926 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 25 березня 1945 року.

Волох Степан Тадейович, 1885 р. н., працював у сільській Раді, вбитий 25 березня 1945 року.

Гануляк Євдокія Михайлівна, 1928 р. н., домогосподарка, вбита 25 березня 1945 року як свідок злочинів оунівців.

Гаврилюк Василь Тадейович, 1906 р. н., селянин-одноосібник, 18 травня 1947 року загинув від гранати, кинутої в хату.

Горда Василь Ілліч, 1891 р. н., працював головою шевської артїлі селища Гвіздець, боєць загону самооборони, вбитий 25 березня 1945 року.

Горда Євдокія Дмитрівна, 1900 р. н., дружина командира загону самооборони, вбита 25 березня 1945 року.

Григоришак Дмитро Ілліч, 1911 р. н., працював робітником районної споживчої кооперації, по-звірячому закатований 11 листопада 1944 року (розрізаний живіт, вибиті всі зуби).

Грицюк Ганна Дмитрівна, 1920 р. н., працювала в сільській Раді, зарубана сокирою 25 березня 1945 року.

Гойгалюк Ганна, 1921 р. н., домогосподарка, вбита 4 грудня 1944 року.

Деніко Петро Григорович, 1918 р. н., військовослужбовець, вбитий 25 березня 1945 року.

Долинська Анастасія Антонівна, 1899 р. н., домогосподарка, вбита 11 листопада 1944 року як свідок злочинів оунівців.

Івасюк Пелагія Євгенівна, 1900 р. н., домогосподарка, повішена 27 лютого 1945 року.

Ільчук Дмитро Миколайович, 1911 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 25 березня 1945 року.

Зайда Юзеф Михайлович, 1900 р. н., поляк, вбитий 25 березня 1945 року за національну приналежність.

Зазулинська Тетяна, 1916 р. н., полька, домогосподарка, зарубана сокирою 25 березня 1945 року за національну приналежність,

Зазулинська Ганна, 1885 р. н., полька, домогосподарка, вбита 25 березня 1945 року за національну приналежність.

Квасниківська Ганна Миколаївна, 1897 р. н., полька, вбита 25 березня 1945 року за національну приналежність.

Квасниківський Петро Миколайович, 1929 р. н., поляк, вбитий 25 березня 1945 року за національну приналежність.

Книгницький Степан Дмитрович, 1890 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 25 березня 1945 року за відмову віддати оунівцям своє майно.

Кошманюк Станіслав Петрович, 1894 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 11 листопада 1944 року.

Крижанівська Євдокія Василівна, 1921 р. н., дружина учасника Великої Вітчизняної війни, зарубана сокирою 25 березня 1945 року.

Кушнирик Євдокія Федорівна, 1899 р. н., вбита 11 листопада 1944 року.

Липчук Галина Федорівна, 1908 р. н., домогосподарка, вбита 25 березня 1945 року за відмову нагодувати оунівців.

Маркевич Михайло Андрійович, 1891 р. н., працював у сільській Раді, вбитий 25 березня 1945 року.

Маркевич Степан Андрійович, 1908 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у травні 1949 року при захисті свого господарства від оунівців.

Матківський Артем Володимирович, 1914 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий 4 грудня 1944 року,

Павлюк Микола Іванович, 1909 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 25 березня 1945 року.

Парійчук Агафія Василівна, 1921 р. н., домогосподарка, вбита 25 березня 1945 року.

Перегінчук Ганна Федорівна, 1922 р. н., домогосподарка, зарубана сокирою 25 березня 1945 року як свідок злочинів оунівців.

Пилотів В. Я., 1912 р. н., командир загону самооборони, вбитий 27 липня 1949 року.

Степанюк Ганна Яківна, 1920 р. н., домогосподарка, вбита 25 березня 1945 року.

Тумак Ганна Романівна, 1921 р. н., комсомолка, по-звірячому вбита 25 березня 1945 року оунівцем Румогою.

Царук Микола Федорович, 1923 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 25 березня 1945 року.

Фуць Іван Васильович, 1862 р. н., працював у сільській Раді, вбитий 25 березня 1945 року.

Яненко Петро Дмитрович, 1919 р. н., поляк, вбитий 25 березня 1945 року за національну приналежність.

Шидлевич Василь Михайлович, 1924 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у борозні 1949 року.

Село СТРІЛЬЧЕ

Глова Василь Дмитрович, 1927 р. н., боєць загону самооборони, вбитий у березні 1946 року.

Григорів Іван Ілліч, 1915 р. н., працював водієм райспоживспілки, вбитий у 1946 році.

Григорів Петро Васильович, 1928 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 1 травня 1945 року.

Гринюк Василина Іванівна, 1926 р. н., комсомолка, перша трактористка району, брала участь у роботі Народних Зборів (м. Львів, 1939 рік), вбита у квітні 1945 року.

Дідич Василь Олексійович, 1916 р. н., боєць загону самооборони, вбитий у січні 1948 року.

Дідич Іван Петрович, 1916 р. н., солдат-фронтовик, прибув додому після поранення, вбитий 20 червня 1945 року.

Рудик Олексій Іванович, 1928 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 21 серпня 1948 року.

Терлецький Ярослав Михайлович, 1928 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 31 грудня 1947 року.

Сохецький Іван Олексійович, 1914 р. н., працював секретарем сільської Ради, вбитий у 1949 році.

Шутка Ірина Василівна, 1928 р. н., комсомолка, вбита 21 серпня 1948 року.

Циганів Роман Іванович, 1924 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у травні 1945 року за відмову служити оунівцям.

Село ТИШКІВЦІ

Бабінський Михайло Миколайович, 1906 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий у 1944 році.

Бандурка Олексій Федорович, 1910 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 1 вересня 1949 року.

Бунька Юрій Прокопович, 1920 р. н., працював завідуючим молокопунктом, вбитий у 1944 році.

Буряк Олена Андріївна, 1902 р. н., домогосподарка, вбита у 1944 році.

Буряк Устина Василівна, 1922 р. н., домогосподарка, вбита 12 березня 1945 року.

Гафтуняк Іван Дмитрович, 1905 р. н., працював головою правління споживчої кооперації, вбитий у 1944 році.

Глуханюк Іван Юрійович, 1894 р. н., працював у колгоспі, вбитий у 1946 році.

Григорчук Василь Дмитрович, 1902 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 20 січня 1945 року.

Григорчук Олена Іванівна, 1925 р. н., комсомолка, вбита у 1944 році.

Дзьомбак Василь Дмитрович, 1919 р. н., працював у колгоспі, вбитий у 1946 році.

Долинська Петрунеля, 1905 р. н., полька, вбита у 1944 році.

Долинський Анатолій, 1902 р. н., поляк, вбитий у 1944 році за національну приналежність.

Козар Михайло, 1895 р. н., працював десятником у сільській Раді, вбитий у 1946 році.

Круць Варвара, 1914 р. н., вбита у 1944 році.

Круць Олексій Лукіянович, 1894 р. н., вбитий у 1944 році.

Мельник Ганна Лазарівна, 1908 р. н., вбита у 1944 році.

Мельник Лазар, 1905 р. н., вбитий у 1944 році.

Мельник Ганна Іванівна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита 12 березня 1945 року за відмову дати оунівцям продукти.

Мисик Дмитро, Іванович, 1894 р. н., вбитий у 1946 році.

Мисик Марія Юріївна, 1896 р. н., домогосподарка, вбита у 1944 році.

Мисик Микола Іванович, 1924 р. н., працював у колгоспі, вбитий у 1947 році.

Михальчук Микола Йосипович, 1888 р. н., вбитий у 1944 році.

Петруняк Михайло Олексійович, 1900 р. н., працював у колгоспі, вбитий у 1946 році.

Скіцько Михайло Павлович, 1900 р. н., працював у колгоспі, вбитий у 1944 році.

Скіцько Олена Дмитрівна, 1898 р. н., працювала в колгоспі, вбита у 1944 році.

Скіцько Анастасія Михайлівна, 1922 р. н., домогосподарка, вбита у 1944 році.

Скіцько Марія Михайлівна, 1931 р. н., вбита у 1944 році.

Тришкалюк Олена Дмитрівна, 1915 р. н., домогосподарка, вбита 12 березня 1945 року.

Човганюк Марія Федорівна, 1895 р. н., домогосподарка, вбита у 1944 році.

Село ТОРГОВИЦЯ

Бойчук Антоніна Василівна, 1924 р. н., домогосподарка, вбита у серпні 1945 року.

Бойчук Василь Миколайович, 1928 р. н., вбитий у листопаді 1946 року за відмову служити оунівцям.

Гайдич Микола Михайлович, 1901 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 4 січня 1948 року за відмову віддати оунівцям своє майно.

Гайдич Євдокія Семенівна, 1902 р. н., домогосподарка, вбита 4 січня 1948 року як свідок злочинів оунівців.

Грицюк Микола Федорович, 1920 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 11 листопада 1944 року.

Грицюк Петро Миколайович, 1895 р. н., працював черговим відділення зв'язку села, вбитий 11 листопада 1944 року.

Книгницька Анастасія Михайлівна, 1903 р. н., домогосподарка, вбита 17 вересня 1948 року як свідок злочинів оунівців.

Ловчук Василь Семенович, 1903 р. н., домогосподар, вбитий у травні 1947 року.

Ловчук Іван Семенович, 1910 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у травні 1947 року.

Макулович Олена Дмитрівна, 1914 р. н., домогосподарка, вбита у травні 1947 року за те, що знала місцезнаходження бункера оунівців.

Панчук Параска Василівна, 1920 р. н., домогосподарка, вбита у травні 1947 року як свідок злочинів оунівців.

Пішак Іван Юрійович, 1906 р. н., домогосподар, вбитий 4 січня 1948 року за відмову годувати оунівців.

Писарчук Іван Ілліч, 1927 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 12 жовтня 1947 року.

Перегінський Василь Олексійович, 1910 р. н., домогосподар, вбитий 6 вересня 1946 року.

Перегінський Василь Миколайович, 1914 р. н., домогосподар, вбитий 12 жовтня 1947 року як свідок злочинів оунівців.

Пасенюк Ганна Михайлівна, 1925 р. н., домогосподарка, вбита 4 січня 1948 року за намір вступити в комсомол.

Стефанюк Іван Васильович, 1906 р. н., домогосподар, вбитий 4 січня 1948 року.

Старков Степан Степанович, 1918 р. н., військовослужбовець, вбитий 4 січня 1948 року за те, що був комуністом.

Табачнюк Ілля Іванович, 1905 р. н., працював начальником відділення зв'язку села, вбитий 11 листопада 1944 року.

Табачнюк Микола Іванович, 1929 р. н., домогосподар, вбитий 5 квітня 1948 року за відмову служити оунівцям.

Ткачук Володимир Іванович, 1907 р. н., домогосподар, повішений 6 вересня 1946 року.

Шевчук Іван Семенович, 1907 р. н., працював сторожем сільської Ради, вбитий 17 вересня 1951 року.

Село УНІЖ

Василик Петро Михайлович, 1924 р. н., працював секретарем сільської Ради, вбитий 29 грудня 1948 року.

Василик Ганна Миколаївна, 1927 р. н., вбита 29 грудня 1948 року як дружина голови сільради.

Малиновський Іван Михайлович, 1913 р. н., поляк, вбитий у 1945 році за національну приналежність.

Радик Василь Петрович, 1895 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році.

Школьний Іван Михайлович, 1908 р. н., селянин-одноосібник, жорстоко закатований у травні 1945 року за відмову служити оунівцям.

Село ХМЕЛЕВА

Дивимука Антон Микитович, 1912 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 14 січня 1944 року за відмову служити оунівцям.

Половецька Василина Григорівна, 1913 р. н., домогосподарка, вбита у липні 1945 року за відмову постачати оунівцям продукти.

Половецький Микита Васильович, 1910 р. н., працював завідуючим хатою-читальнею, вбитий 14 січня 1944 року.

Смт. ЧЕРНЕЛИЦЯ

Виласняк Дмитро Михайлович, 1905 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році за відмову допомагати оунівцям продуктами.

Григорів Іван Федорович, 1902 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий 22 липня 1946 року по дорозі в село Корнів.

Кловатий Степан Іванович, 1905 р. н., працював їздовим міліції, вбитий 10 жовтня 1944 року по дорозі в село Корнів.

Ковальчук Штефан Штефанович, 1920 р. н., боєць-загону самооборони, вбитий 19 січня 1945 року.

Олексюк Іван Григорович, 1898 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий 10 жовтня 1944 року.

Титаренко Микола Никифорович, 1928 р. н., комсомолец, працював секретарем нарсуду, вбитий 22 липня 1946 року по дорозі в село Корнів.

Пасічник Ганна Юрївна, 1927 р. н., домогосподарка, зарізана 8 серпня 1945 року за відмову впустити оунівців до хати.

Пасічник Палагна Федорівна, 1902 р. н., домогосподарка, вбита 8 серпня 1945 року за відмову впустити оунівців до хати.

Село ЧЕРНЯТИН

Бойчук Михайло Дмитрович, 1880 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1949 році як свідок злочинів оунівців.

Боднарчук Василь Петрович, 1893 р. н., працював у колгоспі, вбитий 26 січня 1945 року, труп знайдено в озері села Вікно під кригою.

Вівчарик Дмитро Михайлович, 1900 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1949 році в хаті Величко Наталії, де ховався від оунівців.

Вівчарик Меланія Дмитрівна, 1930 р. н., домогосподарка, вбита у 1949 році за намір вступити в комсомол.

Гриценко Параска Онуфрїївна, 1909 р. н., домогосподарка, вбита у 1947 році за відмову дати оунівцям продукти.

Дем'янчук Марія Дмитрівна, 1920 р. н., домогосподарка, вбита у листопаді 1949 року.

Косминка Юрій Васильович, 1925 р. н., селянин-одноосібник, військовослужбовець, інвалід Великої Вітчизняної війни, вбитий 8 березня 1945 року.

Кийлюк Юрій Васильович, 1924 р. н., командир загону самооборони, вбитий 11 вересня 1948 року.

Коновалик Прокіп Андрійович, 1897 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році.

Крупа Броніслава Володимирівна, 1911 р. н., полька, вбита 8 березня 1945 року за національну приналежність.

Левчук Варвара Іванівна, 1928 р. н., домогосподарка, вбита у жовтні 1948 року за намір вступити в комсомол.

Мухан Олена Федорівна, 1908 р. н., домогосподарка, вбита у 1947 році.

Павлюк Микола Тимофійович, 1912 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 8 березня 1945 року за відмову постачати оунівцям продукти.

Процюк Василь Петрович, 1920 р. н., секретар комсомольської організації, вбитий 8 березня 1945 року.

Тимків Ілля Іванович, 1901 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1945 році.

Човганюк Юрій Олексійович, 1913 р. н., селянин-одноосібник, працював сторожем у сільраді, вбитий 5 січня 1945 року.

Човганюк Олена Дмитрівна, 1919 р. н., працювала продавцем магазину, вбита 8 березня 1945 року.

Ягольник Микола Дмитрович, 1929 р. н., селянин-одноосібник, вбитий у 1949 році.

Село ЯКУБІВКА

Луцик Іван Григорович, 1892 р. н., селянин-одноосібник, вбитий 9 грудня 1945 року.

Село ЯСЕНІВ-ПЛЬНИЙ

Абрамик Степан Степанович, 1902 р. н., вбитий 23 лютого 1945 року.

Бащук Микола Михайлович, 1927 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 23 лютого 1945 року.

Бенчук Петро Степанович, 1910 р. н., працював сторожем «Заготзерна», вбитий 23 лютого 1945 року.

Білецький Петро Франковим, 1901 р. н., працював секретарем сільської Ради, вбитий 23 лютого 1945 року.

Бучак Адольф, 1897 р. н., працював столяром, вбитий 23 лютого 1945 року.

Ворох Ганна Антонівна, 1927 р. н., полька, вбита 23 лютого 1945 року за національну приналежність.

Заячківський Микола Михайлович, 1927 р. н., боєць загону самооборони, вбитий 23 лютого 1945 року.

Йоган Кароль, 1898 р. н., працював у сільській Раді, вбитий 23 лютого 1945 року.

БОГОРОДЧАНСЬКИЙ РАЙОН

Село БАБЧЕ

Більчак Микола Іванович, 1894 р. н., працював головою сільської Ради, по-звірячому закатований в 1945 році; його дружина — **Більчак Ганна**, 1899 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році за чоловіка-активіста.

Більчак Степан Іванович, 1900 р. н.; працював лісником, вбитий у 1945 році.

Гоголь Ілля Петрович, 1900 р. н., боєць загону самооборони, в 1945 році розстріляний біля хати.

Жлобицький Степан Омелянович, 1925 р. н., поляк, боєць загону самооборони, в 1945 році вбитий за національну приналежність.

Кавалерський Іван, 1888 р. н., поляк, працював кочегаром, взимку 1944 року вночі його хворого оунівці вигнали на мороз, тягли за ноги по селу, потім зарізали ножем.

Катрич Микола Васильович, 1906 р. н., домогосподар, відкрито за-суджував дії оунівців, за що був убитий в 1944 році.

Кошик Микола Дмитрович, 1912 р. н., працював головою сільської Ради, вбитий біля своєї хати в 1944 році.

Максимлюк Ганна Михайлівна, 1920 р. н., домогосподарка, в 1945 році розстріляна в лісі.

Село ГЛИБІВКА

Андрусишин Михайло Іванович, 1905 р. н., домогосподар, у 1947 році був задушений зашморгом, коли повертався з Богородчан, — за те, що не виконував доручення оунівців збирати для них продукти харчування.

Величковський Володимир Іванович, 1926 р. н., домогосподар, у 1948 році, повертаючись із села Жураки додому, був схоплений оунівцями, закатований в лісі (відрубали голову) за відмову прислужувати їм.

Гоголь Михайло Дмитрович, 1926 р. н., домогосподар, у 1945 році оунівці забрали його з дому і вбили в лісі за відмову служити їм.

Гоголь Петро Олексійович, 1905 р. н., працював фінагентом, у 1945 році вбитий по дорозі з Богородчан.

Криховський Олексій Олексійович, 1929 р. н., домогосподар, у 1948 році по дорозі в село Хмелівку був задушений зашморгом за відмову його батька виконувати доручення оунівців.

Куртин Михайло Олексійович, 1922 р. н., домогосподар, у 1948 році закатований в лісі.

Тарантай Лідія Йосипівна, 1922 р. н., комсомолка, працювала вчителькою сільської школи, в 1945 році вбита в урочищі Сушник за агітаційну роботу серед населення по розкриттю злочинів оунівців.

Штогрин Дмитро Васильович, 1908 р. н., працював головою сільради, повішений на яблуні біля власної хати 21 жовтня 1946 року.

Цюпа Іван Васильович, 1900 р. н., працював секретарем сільради, в 1946 році повішений біля власної хати.

Село ГЛИБОКА

Воронич Михайло Васильович, 1918 р. н., домогосподар, вбитий у 1943 році за те, що публічно засуджував злочинні дії оунівців.

Дерен Олексій Андрійович, 1903 р. н., домогосподар, у 1947 році його на мотузці вивели з хати, катували, тіло потягли до школи, де повісили за публічне засудження злочинів оунівців.

Жирик Василь Данилович, 1917 р. н., домогосподар, у 1947 році оунівці забрали його вночі з хати, катували, потім повісили на школі.

Загірняк Василь Васильович, 1916 р. н., домогосподар, у 1944 році закатований в лісі; його сестри — **Олена**, 1932 р. н., **Юстина**, 1912 р. н., брат **Федір**, 1930 р. н., їхня мати **Загірняк** Марія Андріївна, 1894 р. н., також були вбиті оунівцями в 1944 році.

Іванів Іван Миколайович, 1900 р. н., домогосподар, застрелений у колі 1 вересня 1944 року за те, що розміряв людям землю.

Іванів Федір Васильович, 1923 р. н., домогосподар, застрелений у полі 1 вересня 1944 року за те, що розміряв людям землю.

Єрмалюк Ірина Володимирівна, 1929 р. н., працювала вчителькою сільської школи, у 1948 році вбита за те, що вчила дітей російської мови.

Кільчинський Микола Семенович, 1898 р. н., працював головою сільради, в 1945 році закатований у лісі.

Климбус Юстина Василівна, 1925 р. н., домогосподарка, у 1945 році вночі застрелена оунівцями а хаті за відмову дати їм продукти харчування.

Кульчак Дмитро Миколайович, 1914 р. н., його брат **Іван**, 1910 р. н., домогосподарі, за відмову служити оунівцям закатовані в 1944 році. Така ж доля спіткала і їх сестер — **Євдокію**, 1916 р. н., **Палагну**, 1938 р. н., а також їхню матір **Кульчак** Євдокію Степанівну, 1891 р. н.

Куртяк Федір Дмитрович, 1921 р. н., наймитував у заможних селян, був пограбований і вбитий у 1946 році в Чорному лісі, коли йшов у село Грабівку на заробітки.

Михайлів Дмитро Степанович, 1909 р. н., домогосподар, у 1947 році був підданий тортурам і вбитий за відмову збирати оунівцям продукти харчування.

Олексин Дмитро Іванович, 1919 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за відмову служити оунівцям.

Паньків Юрій Іванович, 1927 р. н., боєць загону самооборони, вбитий у 1946 році.

Сем'янів Олексій Федорович, 1903 р. н., домогосподар, вбитий у 1948 році за публічне засудження злочинів оунівців.

Сітко Микола Михайлович, 1910 р. н., домогосподар, за відмову виконувати доручення оунівців був у 1946 році закатований в лісі.

Штогрин Михайло Васильович, 1899 р. н., домогосподар, у 1947 році вбитий у полі біля села за те, що здав гроші в сільську Раду.

Село ГОРОХОЛИНО

Бабінець Дмитро Онуфрійович, 1901 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1944 році.

Бабінець Олексій Михайлович, 1890 р. н., працював агрономом, в 1945 році вбитий у лісі, де похований разом з двома іншими жертвами оунівців.

Боднарук Володимир Васильович, 1913 р. н., працював у сільському споживчому товаристві, вбитий у 1948 році.

Борищак Костянтин Миколайович, 1895 р. н., працював завклубом, вбитий у 1946 році.

Борищак Михайло Іванович, 1880 р. н., домогосподар, вбитий оунівцями в 1947 році за відмову допомагати продуктами.

Борищак Михайло Костянтинівич, 1914 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Борищак Семен Олексійович, 1902 р. н., працював у райвиконкомі, вбитий у 1946 році біля села.

Борищак Федір Костянтинович, 1903 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за відмову постачати оунівців продуктами.

Борух Іван Васильович, 1927 р. н., працював обліковцем сільради, вбитий у 1946 році.

Василюк Іван Степанович, 1896 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1944 році.

Василюк Микола Юрійович, і 1904 р. н., його дочка Ганна Миколаївна, 1928 р. н., домогосподарі, вбиті в 1946 році.

Величківський Василь Іванович, 1919 р. н., комсомолец, учасник Великої Вітчизняної війни, вбитий у 1945 році біля села.

Волощук Юрій Петрович, 1897 р. н., домогосподар, вбитий оунівцями в 1944 році за відмову дати продукти.

Волочій Дмитро Павлович, 1915 р. н., працював фінагентом, вбитий у 1947 році в селі Хмелівці.

Волочій Михайло Павлович, 1912 р. н., домогосподар, у 1945 році оунівці вбили його за те, що був єговістом, і за відмову допомогти продуктами.

Веприк Ілько Дмитрович, 1902 р. н., працював у Богородчанському споживчому товаристві, вбитий у 1949 році.

Гедзик Микола Онуфрійович, 1905 р. н., працював столяром, вбитий у 1946 році.

Гедзик Микола Федорович, 1917 р. н., домогосподар, по-звірячому замордований у 1945 році.

Говдяк Василь, 1905 р. н., домогосподар, був повішений у 1950 році.

Дашко Катерина Федорівна, 1932 р. н., вбита у 1948 році за те, що ввечері їздила до райцентру.

Здерка Іван Васильович, 1898 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1950 році.

Капушак Дмитро Семенович, 1923 р. н., домогосподар, вбитий у 1947 році.

Квасняк Василь Пилипович, 1920 р. н., працював секретарем сільської Ради, у 1944 році замордований в чужій хаті за відмову служити оунівцям.

Климів Тимофій Михайлович, 1904 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1949 році.

Куневич Юрій Іванович, 1920 р. н., домогосподар, вбитий у 1944 році.

Лучин Василь Степанович, 1903 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році.

Лучин Василь Степанович, 1920 р. н., комсомолец, працював продавцем магазину, вбитий у 1946 році.

Мандрик Михайло Петрович, 1928 р. н., працював міліціонером, у 1947 році оунівці відрубали йому голову; його сестра **Ганна**, 1924 р. н., домогосподарка, вбита в 1947 році за те, що була комсомолкою, а також за те, що вийшла заміж за солдата-фронтовика і хотіла виїхати із села.

Микицей Дмитро Петрович, 1916 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році, труп кинуто в криницю.

Микицей Михайло Семенович, 1926 р. н., домогосподар, вбитий у 1948 році.

Микицей Петро Іванович, 1898 р. н., домогосподар, за відмову постачати оунівцям продукти був ними вбитий у 1944 році.

Микицей Петро Дмитрович, 1902 р. н., домогосподар, у 1946 році був замордований, труп кинули в криницю.

Капушак Михайло Васильович, 1923 р. н., домогосподар, вбитий у 1944 році за участь у групі самооборони села.

Капушак Олексій Олексійович, 1901 р. н., домогосподар, вбитий оунівцями в 1945 році за відмову постачати їх продуктами.

Павлюк Тимофій Гнатович, 1896 р. н., домогосподар, вбитий у 1944 році за те, що дав їсти радянським солдатам.

Пилипонюк Михайло Дмитрович, 1925 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за те, що дружив з учителькою — росіяною за національністю.

Парасюк Прокіп Дмитрович, 1905 р. н., домогосподар, вбитий оунівцями в 1946 році за відмову допомагати продуктами.

Пилипонюк Михайло Федорович, 1927 р. н., працював рахівником сільради, вбитий у 1946 році.

Середюк Ганна Олексіївна, 1925 р. н., домогосподарка, комсомолка, вбита у 1946 році.

Стефурак Петро Іванович, 1900 р. н., працював заготовачем сільгосппродукції, вбитий у 1945 році.

Ревлюк Федір Матійович, 1890 р. н., працював заготовачем дров у лісі, вбитий у 1944 році; його син — **Василь** Федорович, 1928 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Рождко Дмитро Дмитрович, 1914 р. н., працював продавцем, у 1946 році був повішений оунівцями в магазині за відмову віддати продукти.

Рожук Федір Ількович, 1910 р. н., працював головою сільради, в 1944 році повішений біля хати; його син **Василь**, 1922 р. н., домогосподар, був калікою, вбитий у 1945 році за батька-активіста.

Ружи́ло Михайло Миколайович, 1910 р. н., домогосподар, вбитий у 1944 році; цього ж року була вбита і його дружина **Ружи́ло** Катерина Федорівна, 1907 р. н., залишилося сиротами четверо дітей.

Ружи́ло Олена Федорівна, 1922 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році за те, що дружила з хлопцем із військового гарнізону.

Середюк Михайло Олексійович, 1922 р. н., працював до війни секретарем сільради, вбитий у 1943 році.

Стефурак Микола Степанович, 1911 р. н., домогосподар, у 1944 році замордований в селі Саджаві за відмову служити оунівцям.

Стефурак Петро Іванович, 1905 р. н., домогосподар, вбитий у 1944 році.

Удуд Іван Васильович, 1912 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Якубів Катерина Іванівна, 1925 р. н., домогосподарка, в 1944 році оунівці забрали її із сільських вечорниць і вбили в лісі за те, що була комсомолкою.

Село ГРАБІВЦІ

Андрійчук Ірина Максимівна, 1928 р. н., домогосподарка, в 1945 році оунівці забрали її з хати, поламали руки, відрізали голову за відмову допомагати їм.

Андрійчук Марія Петрівна, 1895 р. н., домогосподарка, у 1944 році вбита за відмову допомагати продуктами.

Андрійчук Степан Іванович, 1893 р. н., домогосподар, у 1944 році оунівці замордували його в хаті за відмову допомагати продуктами.

Баланюк Василь Петрович, 1896 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1946 році.

Баланюк Олена Яківна, 1901 р. н., працювала в колгоспі, у 1946 році оунівці поранили її біля медпункту, потім замордували в хаті Ковтун.

Богоносюк Софія Михайлівна, 1876 р. н., домогосподарка, вбита у 1946 році.

Бойчук Михайло Гнатович, 1903 р. н., працював головою колгоспу, вбитий у 1943 році.

Габершток Франк Кіндратович, 1922 р. н., працював учителем, вбитий у 1946 році.

Гошівська Євгенія Геронівна, 1906 р. н., працювала в колгоспі, була повішена у 1944 році в хаті Ковтун.

Гошівський Антон Франкович, 1923 р. н., домогосподар, у 1945 році йому відрізали серпом голову за батька.

Гошівський Іван Миколайович, 1923 р. н., демобілізований з армії, вбитий у 1945 році.

Гошівський Франк Миколайович, 1902 р. н., працював заступником голови колгоспу, вбитий у 1946 році разом з Бойчуком Михайлом.

Грабовецька Катерина Миколаївна, 1905 р. н., працювала в колгоспі, вбита у 1945 році.

Грабовецький Іван Іванович, 1886 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за те, що його син працював у військкоматі; дружина — **Грабовецька** Катерина Михайлівна, 1898 р. н., домогосподарка, також вбита у 1945 році за сина.

Важинська Емілія Михайлівна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Важинський Володимир Михайлович, 1903 р. н., працював головою сільгоспкооперації, в 1945 році оунівці в хаті мордували його, здирали шкіру із спини, пекли гарячим залізом, потім убили.

Дармограй Остап Прокопович, 1927 р. н., працював листоношею, вбитий у 1947 році.

Іванців Катерина Іванівна, 1889 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Каренда Ганна Антонівна, 1900 р. н., полька, домогосподарка, вбита у 1944 році за національну приналежність.

Козюк Ілля Іванович, 1895 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Лукаш Дмитро, 1896 р. н., домогосподар, вбитий у 1943 році в хаті Ковтун.

Микула Теофіл Миколайович, 1898 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Остропольська Марія, 1860 р. н., полька, домогосподарка, у 1944 році вбита разом з дочкою і двома її дітьми за національну приналежність.

Плазинська Петрунеля Іванівна, 1917 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Плазинський Дмитро Васильович, 1923 р. н., працював в одній з пекарень Станіслава, вбитий у 1941 році оунівцем Гаврищуком.

Плазинський Микола Йосипович, 1927 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Плазинський Михайло Йосипович, 1922 р. н., працював у військкоматі, вбитий у 1946 році.

Плазинський Прокіп Якович, 1893 р. н., працював головою сільради, його вбили у 1945 році, труп закидали камінням.

Решутка Казимир Іванович, 1875 р. н., поляк, домогосподар, у 1944 році вбитий разом з дружиною, **Решутка Віською**, 1914 р. н., за національну приналежність.

Сенюк Михайло Іванович, 1895 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році на хуторі Турбино за відмову допомагати оунівцям.

Синьковська Стефанія Іванівна, 1902 р. н., полька за національністю, домогосподарка, в 1944 році жала жито біля села Забережжя, оунівці зловили її, довго мордували, потім убили; її дочка **Ганна**, 1931 р. н., полька, була вбита разом з мамою.

Стефурак Михайло Васильович, 1903 р. н., домогосподар, у 1945 році оунівці здерли йому шкіру з ніг, примусили бігти по стерні, потім повісили.

Твердовський Дмитро Герасимович, 1895 р. н., домогосподар, вбитий у 1943 році.

Червенко Антоніна, 1883 р. н., полька, домогосподарка, вбита у 1944 році за національну приналежність разом із синами **Збишеком**, 1917 р. н., і **Янеком** 1919 р. н.

Філковська Ольга, 1935 р. н., полька, вбита у 1944 році біля річки Бистриці Надвірнянської за національну приналежність.

Яремчук Ірина Олександрівна, 1924 р. н., працювала вчителькою Цуцилівської школи, була вбита у 1946 році по дорозі на хутір Турбино.

Яцевська Емілія, 1900 р. н., полька, домогосподарка, її вбили у 1944 році, труп кинули в гноївку.

Яцевський Казимир Геронович, 1921 р. н., працював у військкоматі, вбитий у 1944 році.

Село ГРИНІВКА

Гарасимів Василь Петрович, 1913 р. н., працював продавцем магазину, вбитий оунівцями в 1948 році за відмову віддати муку.

Гложик Іван Петрович, 1911 р. н., працював завідуючим сільгоспооперацією, вбитий у 1946 році за те, що відмовився дати оунівцям продукти.

Глуханюк Олексій, 1907 р. н., працював секретарем сільради, був повішений у 1947 році.

Говера Онуфрій Іванович, 1902 р. н., працював продавцем магазину, вбитий 11 серпня 1945 року за те, що не хотів віддавати оунівцям державні гроші.

Ковальчук Марія, 1915 р. н., домогосподарка, разом з двома дітьми була закатована в лісі, бо не хотіла віддати оунівцям продукти.

Луків Юрій Семенович, 1911 р. н., працював міліціонером, у 1947 році оунівці прив'язали його в лісі до смереки, помер з голоду.

Надрага Федір Іванович, 1902 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Сенич Ганна, 1913 р. н., домогосподарка, вбита у 1946 році.

Сенич Катерина Михайлівна, 1906 р. н., домогосподарка, у 1946 році вбита за те, що вийшла заміж за росіянина.

Сенич Михайло Юрійович, 1899 р. н., працював завідуючим молокопунктом, 26 вересня 1949 року його вбили за те, що відмовився зібрати для оунівців у людей 100 кілограмів масла.

Фелик Петро Васильович, 1904 р. н., домогосподар, вбитий у 1947 році за те, що не хотів віддати оунівцям корову.

Феценець Василь Ілліч, 1898 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році.

Яворський Яким Герасимович, 1904 р. н., працював головою сільради, був повішений у 1947 році.

Яцків Дмитро Васильович, 1903 р. н., домогосподар, вбитий у 1947 році.

Яцків Іван Васильович, 1915 р. н., працював головою колгоспу, вбитий у 1946 році.

Яцків Іван Олексійович, 1907 р. н., домогосподар, вбитий у 1943 році.

Яцків Михайло Васильович, 1910 р. н., домогосподар, вбитий 26 вересня 1949 року за те, що пішов працювати в колгосп і здав туди худобу.

Село ГУТА

Гнатюк Ганна Василівна, 1927 р. н., вбита у 1947 році на очах у своєї матері.

Гнатюк Микола Васильович, 1927 р. н., вбитий у 1947 році, в селі Порогах.

Гутник Василь Іванович, 1904 р. н., домогосподар, вбитий у 1947 році.

Драгуняк Михайло Гнатович, 1928 р. н., комсомолець, працював заступником голови сільради, вбитий у 1948 році біля лісопункту.

Дроздюк Ганна Михайлівна, 1927 р. н., працювала вчителькою, вбитая у 1945 році.

Мехно Михайло Андрійович (даних про рік народження не збереглося), працював робітником лісгоспу, його дружина — **Мехно** Параска Михайлівна (даних про рік народження немає), домогосподарка, вбиті на подвір'ї свого будинку в 1947 році.

Рибій Теодозій Михайлович, 1927 р. н., вбитий у 1947 році біля лісопункту.

Сапіжак Захарій Максимович, 1901 р. н., працював головою сільського споживчого товариства, був повішений у 1947 році на груші біля будинку сільської Ради.

Яремчук Василь Семенович, 1885 р. н., працював робітником лісгоспу, повішений у 1947 році на подвір'ї свого будинку.

Яремчук Дмитро Дмитрович, 1904 р. н., домогосподар, його дружина — **Яремчук** Катерина Миколаївна, 1905 р. н., домогосподарка, сини — **Михайло** Дмитрович, 1930 р. н., **Василь** Дмитрович, 1945 р. н. розстріляні в 1948 році на подвір'ї свого будинку.

Село ДЗВИНЯЧ

Бочкур Ганна Олексіївна, 1886 р. н., домогосподарка, вбита у 1944 році.

Ватаманюк Михайло Михайлович, 1927 р. н., комсомолец, працював нормувальником, вбитий у 1951 році.

Волочій Катерина Олексіївна, 1884 р. н., домогосподарка, вбита у 1944 році.

Волочій Федір Миколайович, працював робітником рудоуправління, вбитий у 1945 році.

Іванків Дмитро Ількович, 1928 р. н., комсомолец, вбитий у 1948 році в лісі біля м. Надвірної.

Михайлишин Михайло Антонович, 1904 р. н., працював кочегаром рудоуправління, вбитий у 1946 році в лісі за те, що засуджував злочинні дії оунівців.

Сидор Володимир Олексійович, 1912 р. н., працював міліціонером, у 1945 році оунівці довго мордували його — вирізали зірку на чолі, здерли шкіру на тілі, різали ножами, поки не помер.

Сидор Михайло Миколайович, 1938 р. н., вбитий у 1944 році як родич міліціонера.

Сидор Ганна Миколаївна, 1943 р. н., застрелена в колісці в 1944 році.

Сидор Микола Олексійович, 1907 р. н., працював начальником господарської частини рудоуправління, вбитий у 1944 році як брат міліціонера.

Семків Дмитро Михайлович, 1925 р. н., вбитий у 1947 році.

Стефурак Ганна Василівна, 1904 р. н., домогосподарка, повішена в лісі у 1945 році.

Село ЖУРАКИ

Будулькевич Петро Васильович, 1926 р. н., комсомолец, член групи самооборони села, вбитий у 1946 році в хаті М. Романюка.

Возний Василь Юрійович, 1905 р. н., член КПЗУ, був депутатом сільради, вбитий у 1944 році.

Геник Михайло Васильович, 1926 р. н., вбитий у 1946 році за те, що хотів йти служити в Радянську Армію.

Глодан Петро Юрійович, 1894 р. н., працював у міліції, вбитий у 1945 році за службу в органах внутрішніх справ і за одруження з росіяною, закопаний біля села Монастирчани; його дружина — **Глодан** Стефанія Онуфрїївна, 1902 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році разом з дітьми: **Дмитром**, 1926 р. н., **Євдокією**, 1936 р. н., **Оленою**, 1941 р. н.

Драгомирецький Микола Петрович, 1897 р. н., домогосподар, у 1945 році закатований до смерті за те, що його син **Драгомирецький** Йосип Миколайович, 1926 р. н., служив у міліції — його також по-звірячому вбито (обрізали вуха, викололи очі).

Сім'я Дутковських: **Іван** Васильович, 1906 р. н., (глава сім'ї), його дружина, **Марія** Юрїївна, 1904 р. н., домогосподарі, їх діти: **Василь**, 1929 р. н., **Олена**, 1928 р. н., **Юстина**, 1923 р. н., а також онука **Євдокія**, 1944 р. н., у 1945 році спалені в хаті.

Жураківський Василь Антонович, 1916 р. н., домогосподар, взимку 1945 року оунівці кинули його в криницю за те, що засуджував їх злочини.

Сім'я Іванків: **Ілля** Васильович, 1910 р. н. (глава сім'ї), його дружина, **Ганна** Дмитрівна, 1910 р. н., домогосподарі, їх діти: **Марія**, 1928 р. н., **Степан**, 1931 р. н., **Євдокія**, 1930 р. н., у 1945 році спалені живими в хаті.

Іванків Микола Васильович, 1902 р. н., працював мельником, вбитий у 1945 році за те, що без дозволу оунівців молів людям муку.

Луканюк Василь Іванович, 1901 р. н., був працівником сільського споживчого товариства, вбитий у 1947 році за те, що працював у торгівлі.

Мельник Іван Олексійович, 1910 р. н., працював вчителем, вбитий у 1946 році за відмову служити оунівцям. Мати його жінки **Мельник** Пет-

руня Іванівна, 1886 р. н., домогосподарки, вбита у 1946 році за засудження злочинів оунівців.

Павлушинський Петро Миколайович, 1910 р. н., домогосподар, вбитий у вересні 1944 року у родичів в селі Старуна за те, що без дозволу оунівців самовільно пішов з Журак.

Павлушинський Юрій Миколайович, 1907 р. н., поляк, працював ковалем, у 1946 році оунівці жорстоко катували його — нанесли 6 ударів в голову, викололи очі, кинули в яму біля села Раковець, його жінка — **Павлушинська** Юстина Петрівна, 1909 р. н., домогосподарка, після катувань повішена в 1946 році на дереві біля хати за те, що засуджувала злочинні дії оунівців.

Петрицька Ганна Дмитрівна, 1918 р. н., домогосподарка, в 1945 році повішена біля магазину за публічне засудження злочинів оунівців.

Попойлик Василь Іванович, 1893 р. н., працював забійником озокеритної шахти, вбитий у 1945 році після тяжких знущань.

Риндич Василь Петрович, 1910 р. н., працював головою сільради, в 1946 році вбитий сокирою.

Риндич Степан Петрович, 1909 р. н., домогосподар, в 1945 році задушений у полі за те, що збирав людей на колгоспні роботи.

Романюк Михайло Юрійович, 1922, р. н., працював секретарем комсомольської організації, у 1946 році вбитий після жорстоких катувань.

Сапіжак Ганна Миколаївна, 1918 р. н., домогосподарка, в 1949 році повішена у своїй хаті за те, що засуджувала злочинні дії оунівців.

Смольницький Іван Михайлович, 1916 р. н., поляк, домогосподар, вбитий у 1945 році за національну приналежність.

Сотницький Едмунд, 1914 р. н., поляк, працював секретарем сільради, вбитий у 1945 році.

Спачек Леопольд, 1909 р. н., поляк, працював фотографом, закатований у 1945 році за національну приналежність.

Стефуняк Василь Іванович, 1902 р. н., домогосподар, повішений у 1944 році на вербі за відмову дати продукти харчування.

Стефуняк Іван Іванович, 1911 р. н., домогосподар, повішений у 1950 році за відмову надати продукти харчування.

Штандрик Микола Йосипович, 1914 р. н., вбитий у 1950 році за те, що вступив до комсомолу.

Явірський Василь Дмитрович, 1916 р. н., домогосподар, закатований в 1945 році.

Явірський Іван Андрійович, 1895 р. н., домогосподар, у 1945 р. пішов у ліс по дрова, де оунівці вчилися стріляти, вони й поставили його за мішень.

Яковлюк Дмитро Іванович, 1910 р. н., в 1944 році оунівці поранили його і забили в голову сапу за те, що працював на державному підприємстві; його дружина — **Яковлюк** Марія Миколаївна, 1915 р. н., домогосподарка, вбита разом з чоловіком.

Яричківський Йосип Вікторович, 1909 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за відмову служити оунівцям.

Яцурак Михайло Юрійович, 1913 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Село ЗАБЕРЕЖЖЯ

Амброзяк Василь Юрійович, 1899 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Амброзяк Дмитро Михайлович, 1900 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за відмову дати продукти харчування.

Амброзяк Марія Юрївна, 1924 р. н., працювала в сільраді, повішена у 1947 році на стовпі біля села.

Белей Іван Миколайович, 1897 р. н., працював головою колгоспу, вбитий у 1950 році за організацію в селі колгоспу.

Сім'я **Волосянко**: Володимир Якович, 1906 р. н. (глава сім'ї), його дружина, **Марія** Дмитрівна, 1909 р. н., домогосподарі, їх син — **Михайло**, 1923 р. н., спалені в хаті, їх племінник — **Волосянко** Петро Іванович, 1918 р. н., працював ковалем, вбитий у 1946 році.

Герасимович Михайло Миколайович, 1904 р. н., працював постачальником сільгоспкооперації, вбитий у квітні 1946 року.

Сім'я **Гречанюків**: Василь Іванович, 1897 р. н. (глава сім'ї), його дружина, **Євдокія** Дмитрівна, 1900 р. н., домогосподарі, їх дочка — **Кадук** Параска Василівна, 1923 р. н., замордовані в лісі у 1945 році.

Гречанюк Дмитро Юрійович, 1903 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році.

Кицманюк Кирило Олексійович, 1890 р. н., працював завідувачим клубом, вбитий у 1946 році.

Кицманюк Ганна Іванівна, 1914 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Кицманюк Параска Юрївна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році, її сестра — **Кицманюк** Теодозія Юрївна, 1915 р. н., домогосподарка, також була вбита у 1945 році.

Козак Василь Петрович, 1928 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за те, що його сестра **Козак** Ганна Петрівна, 1922 р. н., дружила з секретарем райкому комсомолу, її також було вбито у 1945 році.

Рубачевський (інших даних немає), 1910 р. н., поляк, працював директором школи, вбитий у 1947 році за національну приналежність.

Семкович Ганна Дмитрівна, 1926 р. н., вбита у 1947 році за те, що вчилася в Івано-Франківську.

Сенюк Петро Юрійович, 1911 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1950 році.

Федорів Олекса Григорович, 1898 р. н., працював заступником голови сільради, вбитий у 1947 році.

Федорів Матвій Михайлович, 1922 р. н., працював конюхом у колгоспі, повішений у 1947 році.

Село ІВАНИКІВКА

Бабій Михайло Іванович, 1902 р. н., працював головою сільради, втоплений в річці Степич у 1946 році.

Багмут Андрій Антонович, 1902 р. н., комуніст, працював директором школи, вбитий у 1950 році в селі Іваніківка.

Василик Юрій Григорович, 1909 р. н., працював десятником сільради, повішений у 1944 році на дереві біля школи.

Вацеба Іван Михайлович, 1910 р. н., працював заступником голови сільради, вбитий у 1951 році.

Дяків Федір Степанович, 1908 р. н., працював головою сільського споживчого товариства, вбитий у 1945 році за те, що відмовився надавати матеріальну допомогу.

Зорій Олена Дмитрівна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита у 1947 році за те, що давала продукти радянським солдатам.

Катрич Василь Михайлович, 1927 р. н., домогосподар, вбитий у 1948 році на березі ставка, коли віз додому сіно.

Квич Микола Іванович, 1896 р. н., працював десятником сільради, замордований в лісі у 1945 році.

Князюк Іван Михайлович, 1905 р. н., домогосподар, вбитий у 1948 році за те, що син був комсомольцем.

Князюк Михайло Степанович, 1928 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за те, що заглянув у вікно хати, де сиділи оунівці.

Князюк Федір Михайлович, 1895 р. н., домогосподар, в 1945 році вбитий на дорозі до села Забережжя, коли віз на підводі радянських солдатів.

Левицька Ганна Юрївна, 1903 р. н., домогосподарка, в 1949 році вбита за відмову надавати матеріальну допомогу, хата спалена.

Левицький Григорій Григорович, 1899 р. н., домогосподар, вбитий у 1949 році.

Левицький Федір Григорович, 1885 р. н., працював головою колгоспу, у 1949 році вбитий на березі річки Степич.

Мішко Матвій Іванович, 1903 р. н., працював секретарем сільради, у 1946 році повішений на дереві біля власної хати.

Рожанський Йосип Іванович, 1905 р. н., поляк, працював ковалем, вбитий у 1944 році.

Чорноус Василь Васильович, 1919 р. н., комсомолец, учасник Великої Вітчизняної війни, вбитий у 1946 році.

Фуштей Іван Григорович, 1905 р. н., працював десятником сільради, вбитий у 1945 році.

Село КРИВЕЦЬ

Бойчук Мирослав Васильович, 1893 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за рішуче засудження злочинних дій оунівців, його жінка — **Бойчук** Юстина Дмитрівна, 1895 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році, коли годувала дитину.

Гуменяк Василь Семенович, 1895 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за те, що не хотів віддати свіжоспечений хліб.

Гуменяк Степан Іванович, 1907 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за відмову віддати продукти харчування.

Демидюк Ілля Федорович, 1928 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за відмову прислужувати оунівцям.

Кімачук Іван Михайлович, 1902 р. н., був робітником Солотвинського маслозаводу, вбитий у 1945 році за те, що працював на державному підприємстві.

Кімачук Михайло Іванович, 1928 р. н., комсомолец, працював листоношею, в 1945 році вбитий по дорозі біля села Раковець.

Кімачук Іван Якович, 1910 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за те, що відмовився збирати для оунівців продукти харчування, його жінка — **Кімачук** Юстина Петрівна, 1912 р. н., вбита разом з чоловіком.

Князевич Яків Онуфрійович, 1921 р. н., комсомолец, працював головою сільради, по-звірячому вбитий у травні 1947 року ще й за те, що був учасником Великої Вітчизняної війни.

Лазорук Іван Васильович, 1923 р. н., працював у міліції, вбитий у 1946 році.

Лазорук Іван Павлович, 1900 р. н., працював лісозаготівельником, 14 січня 1946 року оунівці жорстоко катували його, а потім вбили за те, що без їхнього дозволу ходив у Солотвин.

Портей Михайло Васильович, 1913 р. н., домогосподар, вбитий восени 1944 року за те, що рішуче засуджував злочини оунівців.

Село КРИЧКА

Волочій Степан Михайлович, 1923 р. н., працював лісорубом, вбитий у 1945 році за відмову служити в боївці ОУН.

Гавриш Олексій Дмитрович, 1926 р. н., комсомолец, вбитий у 1945 році.

Глушак Михайло Васильович, 1918 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Глушак Михайло Іванович, 1914 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Дроків Юстина Василівна, 1907 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році за свого сина, учасника Великої Вітчизняної війни.

Зварич Петро Іванович, 1902 р. н., працював мостобудівником, вбитий у 1946 році.

Ломович Михайло, 1894 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1945 році, його син — **Ломович** Роман Михайлович, 1920 р. н., розстріляний оунівцями у 1945 році за те, що з'явився в органи влади з повинною.

Повх Василь Іванович, 1910 р. н., працював на пошті, вбитий у 1945 році за відмову допомагати оунівцям.

Попейчук Михайло Миколайович, 1911 р. н., працював лісорубом, у 1950 році оунівці забрали хворого з дому, босого відвели до лісу, де примусили цілий день вилазити на смереку і злазити з неї, потім вбили за те, що не хотів їм допомагати.

Сітко Роман Васильович, 1914 р. н., працював шевцем, у 1944 році замордований в урочищі «Клиновець» за відмову шити оунівцям взуття.

Сім'я **Шихориних**: **Василь** Григорович, 1902 р. н. (глава сім'ї), домогосподар, вбитий у 1945 році від трьох ударів прикладом автомата по голові, потім за ноги оунівці затягли труп до хати, забили вікна дошками, облили хату бензином і підпалили. У вогні згоріли члени сім'ї: дружина **Марія** Юріївна (відсутні дані про рік народження), сини — **Михайло**, 1926 р. н., **Дмитро**, 1930 р. н., **Стефан**, 1929 р. н., четвертий син — **Микола**, 1928 р. н., повішений в лісі у 1945 році, п'ятий — **Юрій**, 1931 р. н., вискочив з хати, коли оунівці вбивали рідних, але на городі його наздог-

нав оунівець Двібородчин **Петро** Васильович і відтяв косою головою, щоб не кричав, потім труп затягнув до хати, а голову кинув у піч.

Село КОСМАЧ

Бойчук Микола Іванович, 1896 р. н., працював продавцем магазину, вбитий у 1945 році.

Герин Микола Гаврилович, 1912 р. н., працював фінагентом, вбитий у 1945 році.

Глебів Василь Миколайович, 1924 р. н., учасник Великої Вітчизняної війни, вбитий у 1946 році як член групи самооборони села.

Глебів Петро Михайлович, 1916 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1945 році.

Гоголь Василь Семенович, 1900 р. н., домогосподар, вбитий у 1947 році, його дочка — **Гоголь** Марія Василівна, 1926 року н., закатована в 1947 році.

Волочій Іван Миколайович, 1924 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році, хату оунівці спалили за те, що до неї "ходив російський солдат".

Волочій Анастасія Іванівна, 1897 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Зіняк Василь Михайлович, 1907 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Лешко Василь Іванович, 1926 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році як учасник групи самооборони села.

Лешко Василь Дмитрович, 1906 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за те, що не зміг дістати каністри з нафтою.

Лешко Дмитро Васильович, 1927 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за те, що не виконав доручення оунівців.

Лешко Палагна Юріївна, 1907 р. н., домогосподарка, вбита у 1946 році.

Маслій Дмитро Васильович, 1914 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за невиконання завдань оунівців.

Сенишин Василь Іванович, 1924 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за те, що був учасником групи самооборони села.

Середюк Дмитро Васильович, 1925 р. н., домогосподар, учасник групи самооборони села, за що і був убитий в 1946 році,

Середюк Катерина Іванівна, 1910 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Сенишин Степан Данилович, 1920 р. н., працював продавцем магазину, вбитий у 1946 році за те, що читав політичну літературу.

Херманюк Дмитро Пилипович, 1907 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Село ЛЕСІВКА

Дем'яник Федір Петрович, 1913 р. н., боєць групи самооборони села, у 1945 році повішений на дереві біля церкви.

Дем'янець Олексій Іванович, 1915 р. н., працював продавцем магазину, завідуючим клубом, вбитий у 1948 році за відмову дати продукти харчування.

Мотуз Андрій Михайлович, 1896 р. н., домогосподар, у 1945 році повішений на дереві біля церкви за публічне засудження злочинних дій оунівців.

Сенич Василь Ількович, 1895 р. н., працював десятником по заготовлі дров, вбитий у липні 1948 року.

Тимків Петро Тимофійович, 1908 р. н., боєць групи самооборони села, вбитий у 1946 році.

Село ЛУКВИЦЯ

Блискун Михайло Іванович, 1927 р. н., вбитий у 1946 році.

Блискун Матвій Іванович, 1923 р. н., вбитий у 1946 році за те, що відмовився розповсюджувати оунівські біфони.

Бриндальський Михайло Гнатович, 1923 р. н., домогосподар, у 1945 році повішений в лісі.

Гугняк Яків Дмитрович, 1900 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1945 році.

Луців Олексій Михайлович, 1901 р. н., працював головою сільради, у 1946 році зі зв'язаними за спиною колючим дротом руками повели до приміщення сільради, щоб він спалив документи, після цього довго катували в хаті Блискун Магди Семенівни, потім вбили.

Матищак Павло Степанович, 1910 р. н., вбитий у 1946 році.

Олексюк Михайло Якович, 1911 р. н., вбитий у 1948 році за відмову допомагати оунівцям.

Паращук Іван Петрович, 1914 р. н., вбитий у 1944 році в селі Міжгір'я.

Паращук Петро Сильвестрович, 1930 р. н., комсомолец, вбитий у 1947 році на дорозі в село Луквицю.

Плетяк Іван Васильович, 1900 р. н., домогосподар, вбитий у 1950 році за те, що дав притулок сім'ї Сваричевських.

Плетяк Федір Васильович, 1906 р. н., домогосподар, повішений біля своєї хати у 1950 році.

Сім'я Сваричевських: Василь Григорович, 1910 р. н. (глава сім'ї), інвалід Великої Вітчизняної війни, вбитий у 1946 році (23 кулі прошили тіло) за відмову допомогти оунівцям; його сини — **Онисим**, 1927 р. н., вбитий разом з батьком (автоматна черга знесла пів черепа), **Петро**, 1929 р. н., вбитий у 1950 році на весіллі у сусіда, **Іван**, 1932 р. н., вбитий у 1946 році разом з батьком.

Стефанишин Петро Васильович, 1923 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1950 році на весіллі.

Село МАНЯВА

Атаманюк Микола Іванович, 1905 р. н., працював лісником, вбитий у 1951 році за відмову збирати для оунівців продукти.

Білусяк Микола Михайлович, 1900 р. н., домогосподар, вбитий у 1950 році.

Сім'я Васютиних: Михайло Савович, 1896 р. н. (глава сім'ї), його дружина — **Юстина** Михайлівна, 1898 р. н., домогосподарі, сини: **Василь**, 1927 р. н., **Роман**, 1929 р. н., дочки: **Катерина**, 1925 р. н., **Ганна**, 1931 р. н., всі спалені живими в хаті у 1946 році.

Вінтоняк Василь Іванович, 1900 р. н., працював лісником, вбитий у 1950 році за публічне засудження злочинів оунівців.

Вінтоняк Марія Миколаївна 1924 р. н., домогосподарка, вбита в 1947 році.

Верхоляк Дмитро Дмитрович, 1910 р. н., домогосподар, вбитий в 1946 році.

Винник Михайло Дмитрович, 1901 р. н., працював головою сільради, вбитий в 1945 році.

Гаванюк Прокіп Іванович, 1918 р. н., домогосподар, вбитий в 1946 році за відмову допомагати оунівцям.

Гоцуляк Дмитро Іванович 1914. р. н., працював лісником, в. 1947 році повішений в лісі.

Гоцуляк Роман Дмитрович, 1916 р. н., працював фінагентом, вбитий у 1951 році за відмову допомагати оунівцям, труп кинуте в яму біля річки і прикрито хмизом.

Кокольник Іван Михайлович, 1903 р. н., працював міліціонером, вбитий після жорстоких катувань в 1946 році.

Криклій Ганна Іванівна, 1928 р. н., служила у священика, вбита в 1946 році.

Паранюк Марія Миколаївна, 1925 р. н., домогосподарка, вбита в 1950 році.

Паранюк Дмитро Юрійович, 1920 р. н., домогосподар, вбитий в 1950 році.

Паранюк Олена Юріївна, 1926 р. н., домогосподарка, вбита в 1950 році.

Ріпка Степан Іванович, 1920 року народження, домогосподар, вбитий в 1950 році боївкою ОУН.

Рудько Олена Костівна, 1908 р. н., домогосподарка, вбита у 1951 році.

Рудько Катерина Костівна, 1921 р. н., вбита у 1951 році.

Рудько Ганна Костівна, 1923 р. н., вбита у 1951 році.

Рудько Марія Іванівна, 1932 року народження, вбита у 1951 році.

Скиданюк Степан Васильович, 1909 р. н., працював лісником, вбитий у 1947 році за відмову допомагати оунівцям.

Смеречук Ганна Матвіївна, 1928 р. н., домогосподарка, вбита в 1948 році.

Струтинський Роман Миколайович, 1917 р. н., працював продавцем магазину, вбитий у 1946 році за відмову допомагати оунівцям.

Якубчак Павло Григорович, 1898 р. н., працював робітником нафтопромислового підприємства, вбитий в 1948 році.

Село МАРКОВА

Марцинюк Юрій Петрович, 1915 р. н., домогосподар, вбитий в 1944 році за те, що не дозволяв оунівцям глумитися над своєю дружиною.

Медик Теодозій Степанович, 1901 р. н., комуніст, був депутатом сільради, старшим групи охорони громадського порядку, вбитий в 1956 році.

Село МОЛОДКІВ

Вірстюк Василь Юрійович, 1921 р. н., домогосподар, вбитий в 1947 році за те, що відмовлявся розповсюджувати оунівські листівки.

Вірстюк Василь Павлович, 1928 р. н., військовослужбовець, в 1950 році приїхав додому у відпустку, вночі йшов додому, був вбитий за те, що засуджував злочини оунівців.

Гринішак Дмитро Онуфрійович, 1904 р. н., домогосподар, вбитий в 1948 році під час нападу на військовий гарнізон в селі Молодків.

Грицак Дмитро Миколайович, 1883 р. н., домогосподар, вбитий в 1946 році.

Гловчук Степан Васильович, 1904 р. н., домогосподар, вбитий в 1947 році.

Зеленчук Василь Іванович, 1910 р. н., домогосподар, вбитий в 1944 році за відмову дати продукти харчування.

Зеленчук Михайло Іванович, 1908 р. н., домогосподар, вбитий в 1945 році.

Іванків Іван Васильович, 1913 р. н., працював лісником, вбитий в 1947 році за відмову допомагати оунівцям.

Іванків Дмитро Васильович, 1919 р. н., працював лісником, застрелений в 1947 році за відмову допомагати оунівцям,

Івасик Дмитро Васильович, 1901 р. н., вбитий в 1945 році.

Івасик Ганна Іванівна, 1911 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році.

Івасик Катерина Василівна, 1937 р. н., вбита в 1945 році разом з матір'ю.

Івасик Михайло Юрійович, 1915 р. н., домогосподар, вбитий в 1945 році.

Йосипенко Микола Олексійович, 1901 р. н., працював в колгоспі, замордований в лісі в 1950 році.

Сім'я **Кисляків**: **Микола** Іванович, 1893 р. н., голова сім'ї, його дружина — **Євдокія** Михайлівна, 1898 р. н., домогосподарі, дочки — **Ганна**, 1931 р. н., **Катерина**, 1940 р. н., сини — **Михайло**, 1926 р. н., **Дмитро**, 1941 р. н., — в 1947 році всі були спалені в хаті.

Кисляк Степан Іванович, 1911 р. н., домогосподар, вбитий в 1948 році.

Кисляк Дмитро Васильович, 1904 р. н., працював заготовлювачем сільгосппродукції, в 1946 році повішений на дверях сільради.

Коритан Іван Олександрович, 1901 р. н., домогосподар, вбитий в 1947 році.

Кріцак Василь (відсутні дані про рік народження), працював головою сільради, вбитий в 1945 році.

Луканюк Ілля Федорович, 1897 р. н., працював лісорубом, в 1946 році замордований в урочищі Сигла.

Миклин Ганна Олексіївна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році як родичка дільничного міліціонера.

Миклин Василь Іванович, 1915 р. н., працював дільничним міліціонером, вбитий в 1946 році.

Миклин Ганна Дмитрівна, 1922 р. н., домогосподарка, в 1946 році оунівці згвалтували її в лісі, вирізали на чолі зірку, вирвали волосся на голові, відірвали руки, викололи очі.

Миклин Юстина Василівна, 1941 р. н., в 1946 році вбита як родичка міліціонера.

Миклин Василь Васильович, 1947 р. н., вбитий в 1947 році як родич міліціонера.

Миклин Марія Іванівна, 1917 р. н., домогосподарка, вбита в 1946 році як родичка міліціонера.

Сім'я **Миклиних**: **Михайло** Іванович, 1906 р. н. (голова сім'ї), його дружина — **Ганна** Дмитрівна, 1910 р. н., домогосподарі, дочки — **Ганна** (даних про рік народження немає), **Катерина**, 1938 р. н., **Олена** (даних про рік народження немає), вбиті в 1946 році в своєму будинку як родичі міліціонера.

Миклин Євдокія Михайлівна, 1921 р. н., домогосподарка, вбита в 1946 році як родичка міліціонера.

Миклин Василь Михайлович, 1944 р. н., вбитий в 1946 році як родич міліціонера.

Микитюк Петро Онуфрійович, 1908 р. н., домогосподар, вбитий в 1946 році.

Огерук Михайло Федорович, 1925 р. н., працював вчителем, вбитий в 1948 році за те, що рішуче засуджував злочини оунівців..

Семенишин Степан Васильович, 1897 р. н., працював продавцем магазину, вбитий в 1948 році.

Село МОНАСТИРЧАНИ

Возний Петро Дмитрович, 1906 р. н., працював головою сільського споживчого товариства, повішений в січні 1945 року.

Глушак Параска Василівна, 1910 р. н., домогосподарка, розстріляна в своїй хаті в 1945 році.

Сім'я **Іванушиних**; **Антон** Миколайович, 1895 р. н., (голова сім'ї), домогосподар, його дружина — **Юстина** Миколаївна, 1912 р. н., домогосподарка, дочка — **Параска**, 1944 р. н., теща — **Саїв** Ганна Василівна, 1884 р. н., домогосподарка — всі розстріляні в 1945 році за те, що деякий час проживали в Росії.

Сім'я **Кріцаків**: **Микола** Федорович, 1898 р. н., (голова сім'ї), домогосподар, його дочка — **Марковецька** Параска Миколаївна, 1919 р. н., домогосподарка, брати — **Іван**, 1899 р. н., працював бухгалтером заготскоту, **Юрій**, 1904 р. н., працював робітником одного з підприємств села Дзвиняч, вбиті 4 січня 1945 року за те, що рішуче засуджували злочини ОУН—УПА.

Кріцак Микола Михайлович, 1909 р. н., домогосподар, убитий 4 січня 1945 року.

Кріцак Федір Миколайович, 1918 р. н., колишній член КПЗУ, був учасником групи самооборони села, вбитий в 1946 році в селі Молодків.

Луквінський Петро Дмитрович, 1921 р. н., працював фінагентом, в 1952 році вбитий в лісі біля села Манявля.

Сім'я **Пасічників**: **Василь** Дмитрович, 1882 р. н. (голова сім'ї), працював робітником одного з підприємств села Дзвиняч, його дружина — **Юстина** Петрівна, 1884 р. н., домогосподарка, дочка — **Гоцанюк** Катерина Василівна, 1918 р. н., домогосподарка — всі розстріляні у своїй хаті в 1945 році.

Семанюк Микола Васильович, 1909 р. н., працював міліціонером, розстріляний в 1951 році.

Стефурак Василь Миколайович, 1919 р. н., учасник групи самооборони села, вбитий в своїй хаті в 1945 році.

Село МІЖГІР'Я

Венгерчук Йосип Степанович, 1900 р. н., працював головою райспоживспілки, вбитий в 1944 році разом з сім'єю: дружиною — **Марією** Кирилівною, 1903 р. н., домогосподаркою, дочкою — **Ольгою**, 1932 р. н., сином — **Ярославом**, 1930 р. н.

Візович Василь Михайлович, 1922 р. н., комсомолец, домогосподар, вбитий в 1947 році.

Візович Марія Василівна, 1895 р. н., домогосподарка, вбита в 1947 році через сина-комсомольця.

Гой Ганна Федорівна, 1919 р. н., полька, домогосподарка, вбита в 1947 році за національну приналежність,

Гой Йосип Юрійович, 1939 р. н., поляк, вбитий в 1947 році разом з матір'ю за національну приналежність.

Зіняк Богдан Михайлович, 1895 р. н., працював оператором нафтопромислу, вбитий в 1947 році.

Зіняк Ольга Богданівна, 1928 р. н., працювала вчителькою, вбита в 1947 році разом з батьком.

Зіняк Ярослав Михайлович, 1929 р. н., навчався на курсах шоферів в Станіславі, в 1947 році оунівці забрали з сільських вечорниць, біля річки вбили.

Іванишин Андрій Дмитрович, 1901 р. н., працював головою сільради, вбитий в 1947 році на дорозі в Солотвин.

Лябега Яків, 1914 р. н., поляк, працював начальником дільниці нафтопромислу, вбитий в 1945 році за національну приналежність.

Лябега Ірина, 1917 р. н., полька, працювала вчителькою, вбита в 1945 році за національну приналежність.

Лябега Ганна Яківна, 1942 р. н., полька, в 1945 році задушена в хаті.

Олексин Броніслава Степанівна, 1909 р. н., полька, домогосподарка, вбита в 1946 році за національну приналежність.

Стефінів Іван Васильович, 1912 р. н., домогосподар, вбитий в 1947 році.

Стефінів Ганна Дмитрівна, 1903 р. н., домогосподарка, в 1947 році повішена на нафтовій вищці.

Стефінів Онуфрій Євстафійович, 1902 р. н., домогосподар, вбитий в 1947 році за відмову матеріально допомагати оунівцям.

Стефінів Іван Онуфрійович, 1924 р. н., домогосподар, повішений на рудці дверей хати 1947 році.

Стефінів Михайло Онуфрійович, 1930 р. н., повішений на нафтовій вищці в 1947 році.

Якубчинський Кирило, 1895 р. н., пенсіонер, вбитий в 1944 році.

Якубчинська Ніна Іванівна, 1918 р. н., працювала вчителькою, вбита в 1944 році.

Якубчинський Іван Кирилович, 1912 р. н., домогосподар, вбитий в 1944 році.

Якубчинський Леон Кирилович, 1917 р. н., домогосподар, вбитий в 1944 році.

Якубчинська Марія Кирилівна, 1918 р. н., домогосподарка, вбита в 1944 році.

Смт. БОГОРОДЧАНИ

Балаш Василь Дмитрович, 1925 р. н., боєць групи самооборони, вбитий у 1945 році біля села Підгір'я.

Вірстюк Ганна Дмитрівна, 1923 р. н., навчалася в Станіславській вчительській школі, вбита у 1944 році біля села Драгомирчани.

Волочій Дмитро Павлович, 1919 р. н., працював фінагентом, вбитий у 1949 році біля села Глибівка.

Ільків Іван Іванович, 1918 р. н., боєць групи самооборони, вбитий у 1944 році біля села Глибівки.

Качковський (дані про ім'я та по батькові відсутні), 1917 р. н., працював прокурором району, вбитий у 1946 році біля села Глибівки.

Кінайчев Іван Мойсейович, 1916 р. н., працював фінагентом, вбитий у 1948 році біля села Глибівки.

Марчук Микола Васильович, 1922 р. н., член КПРС, працював секретарем райкому комсомолу, в 1944 році по-звір'ячому вбитий у райлікарні, де знаходився на лікуванні.

Пташник Йосип Олексійович, 1918 р. н., працював фінагентом, вбитий у 1950 році біля села Глибівки.

Шаламай Дмитро Матвійович, 1926 р. н., боєць групи самооборони, вбитий у 1946 році біля села Підгір'я.

Село НИВОЧИН

Гложик Микола Васильович, 1900 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за вступ до колгоспу.

Глуханюк Дмитро Іванович, 1905 р. н., домогосподар, 6 вересня 1945 року застрелений в лісі.

Глуханюк Василь Якович, 1906 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році.

Говера Микола Федорович, 1925 р. н., комсомолец, член групи самооборони села, вбитий у 1945 році.

Говера Микола Дмитрович, 1911 р. н., його дружина — **Марія** Іванівна, 1915 р. н., домогосподарі, закатовані в лютому 1945 року в хаті дяка Сеніча за відмову виконувати доручення оунівців і за службу їхнього сина в армії.

Говера Олексій Федорович, 1906 р. н., його дружина — **Марія** Олексіївна, 1914 р. н., домогосподарі, вбиті в лісі у 1945 році за вступ до колгоспу, разом з батьками застрелені й четверо дітей.

Говера Онуфрій Васильович, 1912 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році за відмову збирати продукти для боївки ОУН.

Говера Василь Онуфрійович, 1910 р. н., працював їздовим Богородчанського райвійськкомату, в 1945 році закатований в хаті дяка села Глибівки.

Головенко Василь Федорович, 1912 р. н., домогосподар, закатований в лісі у 1945 році.

Друк Василь Тимофійович, 1904 р. н., член КПЗУ, працював майстром Богородчанського дорожнього відділу, закатований і повішений в stodолі у 1945 році за вступ до компартії.

Дутчак Василь Кіндратович, 1910 р. н., працював лісником, 6 вересня 1945 року закатований в лісі за відмову приносити оунівцям їжу.

Карпинець Олексій Михайлович, 1928 р. н., комсомолец, домогосподар, в 1946 році повішений в центрі села за вступ у комсомол.

Кузьмич Онуфрій Іванович, 1912 р. н., домогосподар, у 1945 році повішений на акації в центрі села за участь в організації колгоспу.

Лапчук Василь Федорович, 1924 р. н., комсомолец, працював головою сільради, вбитий у 1949 році за роботу в радянських органах.

Лесів Степан Федорович, 1915 р. н., його дружина — **Емілія** Федорівна, 1920 р. н., домогосподарі, вбиті 25 грудня 1944 року за відмову впустити оунівців до хати.

Магас Ілля Васильович, 1909 р. н., працював їздовим Богородчанського райвійськкомату, вбитий у 1945 році.

Макарищак Іван Михайлович, 1906 р. н., працював завідувачим сільським споживчим товариством, вбитий в лісі у 1946 році за відмову віддати державні гроші.

Попович Микола Павлович, 1910 р. н., працював їздовим Богородчанського райвійськкомату, вбитий у 1945 році.

Проць Василь Михайлович, 1928 р. н., комсомолец, домогосподар, вбитий у липні 1945 року за участь в організації комсомолу в селі та за брата-фронтовика.

Проць Микола Іванович, 1930 р. н., вбитий в 1946 році за намір вступити до комсомолу.

Проць Олексій Іванович, 1927 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році за вступ до колгоспу.

Проць Анастасія Василівна, 1913 р. н., домогосподарка, 25 грудня 1944 року повішена в центрі села за рішуче засудження злочинів оунівців.

Проць Юстина Онуфріївна, 1928 р. н., домогосподарка, вбита в грудні 1944 року за відмову служити боївці ОУН.

Романів Марія Іванівна, 1929 р. н., домогосподарка, вбита в лісі у 1946 році за відмову служити оунівцям.

Стефанців Онуфрій Петрович, 1914 р. н., працював фінагентом, у 1946 році повішений біля хати за відмову віддати державні гроші.

Сем'янів Іван Федорович, 1909 р. н., домогосподар, застрелений біля хати в 1946 році за відмову давати оунівцям їжу.

Село ПІДГІР'Я

Балаш Дмитро Миколайович, 1901 р. н., домогосподар, в 1944 році вбитий під сільським млином за брата, який працював у міліції.

Балаш Марія Петрівна, 1902 р. н., домогосподарка, вбита в хаті 1944 року за чоловікового брата-міліціонера.

Балаш Юстина, 1870 р. н., домогосподарка, вбита в 1944 році за внука-міліціонера.

Басараб Ярослав Дмитрович, 1922 р. н., комсомолец, працював у районному споживчому товаристві, в 1943 році оунівці жорстоко катували його: відрізали язик, викололи очі, потім вбили, труп кинули в річку.

Басараб Ілля Миколайович, 1886 р. н., працював робітником лісозаводу, в 1945 році вбитий у лісі.

Басараб Марія Миколаївна, 1905 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році,

Басараб Євдокія Михайлівна, 1925 р. н., домогосподарка, повішена в 1946 році у селі Хмелівка.

Басараб Юстина Михайлівна, 1927 р. н., домогосподарка, вбита у хаті у 1946 році.

Басараб Володимир Михайлович, 1923 р. н., домогосподар, вбитий в хаті у 1948 році.

Білець Єфросинія Фотіївна, 1927 р. н., працювала вчителькою місцевої школи, у 1946 році вбита в урочищі Діброва.

Бойко Марія Олексіївна, 1910 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році в лісі за брата-міліціонера.

Бургарт Михайло Васильович, 1893 р. н., домогосподар, а 1945 році повішений в хаті.

Гавришко Онуфрій Іванович, 1900 р. н., працював робітником бондарного цеху, повішений біля хати у 1944 році.

Гнатюк Дмитро Андрійович, 1917 р. н., працював завідувачим сільським клубом, вбитий в хаті у 1944 році.

Горбач Станіслав Іванович, 1880 р. н., поляк, працював сторожем сільради, вбитий у 1946 році за національну приналежність.

Дем'янюк Михайло Васильович, 1907 р. н., домогосподар, вбитий у 1945 році в лісі.

Дмитрів Михайло Васильович, 1905 р. н., працював в районному дорожньому відділі, повішений в лісі у 1945 році.

Дутка Ганна Миколаївна, 1925 р. н., домогосподарка, у 1945 році вбита по дорозі у ліс.

Дудка Михайло Іванович, 1883 р. н., працював фінагентом, вбитий у 1945 році.

Іванус Іван Дмитрович, 1914 р. н., працював секретарем комсомольської організації села, вбитий на городі біля хати в 1941 році.

Кондрат Євдокія Олексіївна, 1926 р. н., працювала на маслозаводі, вбита в лісі у 1945 році.

Крайник Марія Іванівна, 1904 р. н., депутат сільради, в 1944 році замордована в хаті на очах у дітей.

Козин Марія Марківна, 1919 р. н., працювала вчителькою місцевої школи, вбита у 1945 році.

Курилюк Михайло Іванович, 1902 р. н., боєць групи самооборони села, вбитий у 1945 році в селі Грабівцях.

Маняк Марія Іванівна, 1921 р. н., працювала вчителькою місцевої школи, вбита в лісі у 1945 році.

Мудрицька Олена Василівна, 1922 р. н., домогосподарка, у 1945 році вбита в лісі.

Мотрович Олена Іванівна, 1927 р. н., комсомолка, працювала у рай-фінвідділі, у 1945 році оунівці забрали її з хати і вбили в саджавському лісі.

Писклинець Володимир Михайлович, 1931 р. н., комсомолец, вбитий в хаті у 1950 році.

Роспопа Іван Олексійович, 1891 р. н., працював фінагентом, вбитий в лісі у 1945 році.

Спузяк Параска Ільківна, 1926 р. н., працювала завідуючою хатою-читальнею, замордована в лісі у 1948 році.

Скиданюк Дмитро Степанович, 1927 р. н., працював у міліції, в 1945 році вбитий у селі Глибівка.

Терлецький Дмитро Іванович, 1878 р. н., домогосподар, повішений в хаті в 1945 році.

Терлецька Марія, 1917 р. н., працювала прибиральницею в райвідділі внутрішніх справ, вбита у 1945 році у селі Саджаві.

Терлецький Ілько Мар'янович, 1882 р. н., домогосподар, вбитий з 1945 році.

Терлецька Параска Юрківна, 1915 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році.

Федорко Зіновія Іванівна, 1928 р. н., домогосподарка, вбита в хаті у 1946 році.

Федорко Дмитро Дмитрович, 1926 р. н., працював робітником озокеритної шахти, вбитий у 1946 році.

Федорко Марія Іванівна, 1927 р. н., домогосподарка, вбита в хаті у 1946 році.

Село ПОРОГИ

Бабецький Василь Іванович, 1920 р. н., працював секретарем сільради, вбитий у 1944 році.

Винник Олексій Григорович, 1900 р. н., депутат сільради, в 1947 році повішений біля своєї хати.

Гнатюк Микола Олексійович, 1927 р. н., комсомолец, працював головою сільради, секретарем комсомольської організації, замордований в лісі у 1945 році.

Головіньська Ольга Степанівна, 1919 р. н., полька, домогосподарка, та її дочка у 1948 році застрелені на мосту між селами Яблунька і Пороги за національну приналежність.

Годованець Дмитро Васильович, 1927 р. н., працював вчителем місцевої школи, повішений в 1945 році біля своєї хати за те, що не послухав погроз оунівців, продовжував навчати дітей.

Годованець Дмитро Гнатович, 1908 р. н., працював фінагентом, вбитий у 1945 році за відмову співпрацювати з оунівцями.

Годованець Марія Гнатівна, 1904 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році в хаті Дребота Миколи Івановича як родичка голови сільради.

Годованець Юрій Гнатович, 1902 р. н., член КПЗУ, працював головою сільради, вбитий в 1944 році по дорозі з села Пороги у райцентр.

Годованець Юрій Миколайович, 1906 р. н., працював експедитором Солотвинського споживчого товариства, вбитий у 1947 році.

Гринишин Василь Григорович, 1928 р. н., працював завклубом, вбитий у 1949 році недалеко від власної хати.

Дерецький (інші дані і рік народження відсутні), працював учителем місцевої школи, у 1945 році оунівці жорстоко катували його, потім повісили на телефонному стовпі біля села Кривець за те, що не послухав погроз і продовжував навчати дітей.

Дребот Микола Іванович, 1917 р. н., працював головою сільради, вбитий у 1945 році біля села Кривець по дорозі в райцентр.

Дроздюк Василь Павлович, 1908 р. н., працював лісником, вбитий у лісі у 1947 році.

Дроздюк Ганна Миколаївна (дані про рік народження відсутні), домогосподарка, знайдена у 1947 році замордованою в лісі.

Сім'я Дроздюків: Дроздюк **Микола** (голова сім'ї), 1902 р. н., комуніст, працював заготовлювачем сільгосппродукції, вбитий у 1945 році в Солотвині, його дружина — **Ганна** Василівна, 1903 р. н., працювала фельдшером, дочки — **Галина**, 1926 р. н., **Людмила**, 1926 р. н., **Зоя**, 1923 р. н., спалені живими у хаті 1943 року.

Зеленько Микола Михайлович, 1703 р. н., працював посильним сільради, вбитий 1945 року в лісі.

Князевич Василь Дмитрович, 1926 р. н., боєць групи самооборони села, вбитий у хаті в 1949 році.

Князевич Ганна Федорівна, 1905 р. н., депутат сільради, вбита біля власної хати у 1947 році.

Князевич Дмитро Миколайович, 1923 р. н., працював лісорубом, вбитий у 1945 році в лісі.

Князевич Михайло Миколайович, 1927 р. н., працював лісорубом, вбитий у 1945 році в селі Бабче.

Лешко Дмитро Васильович, 1902 р. н., працював головою сільради села Гута, вбитий у 1944 році.

Рогацький Михайло Гнатович, 1905 р. н., працював лісорубом, вбитий біля власної хати у 1945 році.

Рогацький Дмитро Михайлович, 1924 р. н., вбитий у 1949 році біля своєї хати за відмову допомагати оунівцям.

Свінцицький Ян з дружиною (інші дані і рік народження відсутні), він працював бухгалтером, вона — домогосподарка; в 1945 році оунівці увірвалися до хати, чергою з автомата поранили, а потім доби́ли сокирою Яна, сокирою ж зарубана і його дружина.

Фуфалько Федір Дмитрович, 1901 р. н., працював лісником, повішений 1943 року в лісі за відмову вступити в УПА.

Фуфалько Ганна Федорівна, 1923 р. н., домогосподарка, вбита у 1944 році.

Хорхоль Юрій Михайлович, 1924 р. н., домогосподар, повішений біля своєї хати в 1949 році.

Смт. СОЛОТВИН

Андрейчук Василь, 1918р. н., служив у міліції, в 1944 році оунівці довго мордували його в урочищі «Люблінєць», потім відрубали йому голову. Дружина Андрейчука знайшла голову чоловіка, після чого збожеволіла.

Сім'я Андрейчуків: Степан Іванович, 1912 р. н., (голова сім'ї), працював квалем у шахті, в 1944 році спалений в stodолі за те, що одружився з полькою; його дружина — **Марія** Степанівна, 1912 р. н., полька, працювала кравчинєю, в 1944 році під час нападу оунівців вибігла з хати на двір і була застрелена, а тіло було кинуто до хати і спалене, брат голови сім'ї — **Андрейчук** Станіслав Іванович, 1911 р. н., переховувався від оунівців, був також убитий тут за національну приналежність.

Богославець Василь Миколайович, 1894 р. н., працював міліціонером, в 1944 році вбитий у селі Бабче.

Богославець Іван Ількович, 1907 р. н., робітник шахтоуправління, замордований в лісі між селами Яблунька і Раковець у 1945 році.

Сім'я Богославців: Федір Васильович, 1890 р. н. (голова сім'ї), служив у міліції. В 1946 році оунівці Богославець Роман, станичний Кобзей Петро (псевдо «Чабан») та Кобзей Дмитро вбили його в оточеній ними хаті; його дружина — **Ганна** Семенівна, 1895 р. н., домогосподарка, в 1946 році зарізана оунівцем Кобзеєм Петром, труп її чоловіка вивезено і закопано в урочищі Сигла; дочка — **Марія**, 1920 р. н., в 1946 році зарізана вагітною в хаті.

Бок Емілія Йосипівна, 1905 р. н., полька, домогосподарка, вбита у 1944 році за національну приналежність.

Бок Євстахій Франковим (дані про рік народження відсутні), поляк, працював лісником, вбитий у 1944 році за національну приналежність.

Сім'я Гардзівських: голова сім'ї, його дружина і троє дітей, всі поляки (інші дані відсутні), переховувались від оунівців у підвалі власного будинку, який був підпалений, в диму сім'я задушилася (1944 рік).

Дутчин Ганна Василівна, 1924 р. н., в 1947 році боївка «Холодного» вдерлася до її хати, забрала в урочище «Люблінєць», де замордувала, після чого тіло кинула в криницю в Лугах.

Карделя Ян Флоріанович, 1838 р. н., поляк, працював столяром, в 1944 році вбитий за національну приналежність.

Костик Онуфрій Дмитрович, 1900 р. н., домогосподар, вбитий біля своєї хати у 1945 році, його син — **Микола**, 1922 р. н., працював столяром, у 1945 році вбитий в полі за осудження злочинів оунівців.

Кузишин Кароліна Іванівна, 1922 р. н., полька, домогосподарка, вбита в 1944 році у власній хаті за національну приналежність, її брат — **Кузишин** Михайло Іванович, 1920 р. н., поляк, боєць групи самооборони, вбитий у 1945 році в селі Яблунька, коли був у гостях у фронтового товариша.

Купчак Ганна Михайлівна, 1906 р. н., домогосподарка, у 1947 році вбита в хаті трьома пострілами в обличчя за те, що сказала оунівцям, що людям не потрібно такої самостійної України, коли українець вбиває Українця.

Купчак Юрій Іванович, 1924 р. н., працював вчителем місцевої школи, вбитий у 1945 році за те, що рішуче засуджував злочини оунівців.

Лучинський Іван Онуфрійович, 1900 р. н., боєць групи самооборони; у 1945 році провідник надрайонної СБ «Нанашко» (псевдо) три дні піддавав його тортурам, потім повісив за руки на смерці.

Мацевич (дані про ім'я та по батькові, а також про дату народження відсутні), комуніст, у 1946 році замордований в урочищі «Люблінєць».

Мариневич Петро Михайлович, 1920 р. н., боєць групи самооборони, замордований у лісі біля села Маняви в 1945 році.

Олійник Варвара Іванівна, 1910 р. н., домогосподарка, замордована в лісі біля села Раковець у 1944 році за відмову матеріально допомагати оунівцям.

Паневник Іван Степанович, 1914 р. н., служив у міліції, у 1945 році вбитий у селі Старуня.

Сім'я Сенчаків: Дмитро Семенович, 1891 р. н. (голова сім'ї), комуніст, працював секретарем райвиконкому, в 1944 році після жорстоких тортур повішений біля сільради; його дружина — **Галина** Василівна, 1904 р. н., домогосподарка. Оунівці з боївки «Холодного» вагітну вивели на двір, розрізали живіт і вбили, дочка — **Юстина**, 1928 р. н., в 1944 році бузувіри з боївки «Холодного» на дворі біля хати поглумились над нею, а потім розрізали живіт і залишили помирати.

Сім'я Слижуків: **Юстина** Іванівна, 1895 р. н., в 1945 році замордована в хаті за те, що дочка вступила у комсомол, дочка — **Ганна** Миколаївна, 1920 р. н., комсомолка, у 1945 році повішена біля хати, син — **Василь** Миколайович, 1919 р. н., замордований у лісі біля села Пороги у 1945 році. Дані про **Слижука** Миколу (голову сім'ї) відсутні.

Стоцька (інші дані відсутні) полька, домогосподарка, вбита у 1944 році у власній хаті за національну приналежність.

Сім'я Струків: Струк **Євдокія**, 1902 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році за відмову допомагати оунівцям матеріально, син — **Микола** Степанович, 1922 р. н., вбитий у 1945 році за відмову служити в боївці ОУН, син — **Богдан** Степанович, 1937 р. н., вбитий у 1945 році, дочка — **Марія** Степанівна, 1934 р. н., вбита у 1945 році. Дані про Струка **Степана** (голову сім'ї) відсутні.

Сім'я Струків: Струк **Євдокія**, 1900 р. н., домогосподарка, син — **Роман**, 1941 р. н., дочка — **Наталія**, 1939 р. н., у 1946 році зарізані в хаті, дочка — **Ганна**, 1923 р. н., в 1946 році оунівці її жорстоко мордували: вивали волосся, рвали шкіру, кололи в серце столовими виделками, після чого повісили на городі Микулячкового Юзя.

Швегляр (інші дані відсутні), полька, працювала телефоністкою у відділенні зв'язку, в 1944 році застрелена через вікно на робочому місці.

Скібіцький Франек, 1902 р. н., поляк, працював столяром, вбитий в 1944 році за національну приналежність.

Скульський (інші дані відсутні), поляк, працював робітником шахти, вбитий 1944 році у власній хаті за національну приналежність.

Стадерський (інші дані відсутні), поляк, працював мельником, у 1944 році вбитий за національну приналежність.

Село СТАРІ БОГОРОДЧАНИ

Барабаш Юстина Іванівна, 1898 р. н., домогосподарка, вбита у 1943 році в хаті.

Воронич Федір Іванович, 1900 р. н., працював завгоспом у колгоспі, вбитий в липні 1941 року за те, що працював у колгоспі.

Гарбуз Микола Васильович, 1900 р. н., домогосподар, повішений у вересні 1944 році за те, що хотів йти працювати шевцем до колгоспної артілі.

Говдяк Юрій Олексійович, 1896 р. н., працював десятником сільради, в 1944 року вбитий у своїй хаті.

Говдяк Іван Юрійович, 1928 р. н., вбитий у 1944 році за батька, який працював десятником сільради.

Говдяк Параска Ільківна, 1925 р. н., працювала завклубом, вбита у 1948 році.

Гринчишин Василь Іванович, 1910 р. н., працював водієм райвиконкому, вбитий у 1945 році.

Друк Микола Васильович, 1909 р. н., працював заготовлювачем сільгосппродукції, вбитий біля сільської школи у 1945 році.

Іванків Дмитро Васильович, 1907 р. н., домогосподар, вбитий у 1944 році.

Іванус Дмитро Васильович, 1903 р. н., працював збирачем податків сільради, вбитий у 1945 році.

Кострубій Василь Петрович, 1900 р. н., комуніст, працював головою сільради, вбитий у 1944 році.

Костюк Василь Федорович, 1933 р. н., повішений у хаті в грудні 1945 року за те, що його батько служив у Радянській Армії.

Кульчак Іван Дмитрович, 1928 р. н., працював заготовлювачем сільгосппродукції, вбитий влітку 1941 року в хаті І.В.Здерка.

Лапко Іван Іванович, 1908 р. н., служив у міліції, вбитий в 1945 році.

Лотинець Іван Миколайович, 1927 р. н., працював шевцем в колгоспній артілі, вбитий у 1945 році за брата-фронтовика.

Луцюк Василь Юрійович, 1907 р. н., працював механіком у млині, закатований в 1941 році.

Магдій Василь Олексійович, 1903 р. н., працював у колгоспі, вбитий у 1946 році біля сільради.

Магдій Євдокія Василівна, 1908 р. н., працювала в колгоспі, вбита у 1946 році.

Михайлів Василь Іванович, 1930 р. н., працював їздовим колгоспу, вбитий у 1946 році.

Момот Дмитро Іванович, 1901 р. н., працював директором млина, замордований біля школи 22 серпня 1945 року.

Момот Олексій Миколайович, 1900 р. н., комуніст, домогосподар, вбитий у квітні 1944 року за те, що був членом КПЗУ.

Момот Михайло Миколайович, 1903 р. н., працював у колгоспі, вбитий в 1944 році.

Пилипів Параска Іванівна, 1923 р. н., домогосподарка, вбита в 1945 році за те, що її батько служив у міліції.

Пилипів Василь Олексійович, 1894 р. н., домогосподар, вбитий рідним братом (Степаном Олексійовичем) у 1946 році.

Походжай Василь Олексійович, 1899 р. н., працював секретарем сільради, повішений біля хати в 1945 році.

Романюк Параска Михайлівна 1928 р. н., домогосподарка, повішена у 1946 році.

Трінчук Василь Федорович, 1903 р. н., працював головою сільсько-го споживчого товариства, вбитий у 1945 році.

Трінчук Іван Федорович, 1905 р. н., працював головою колгоспу, вбитий у 1945 році.

Трінчук Михайло Федорович, 1901 р. н., ремонтував бочки на овочевій базі в Івано-Франківську, вбитий у 1945 році за брата, який працював головою колгоспу.

Село СТАРУНЯ

Андрусак Ілько Петрович, 1903 р. н., член групи самооборони, вбитий взимку 1946 року, труп знайдено в урочищі Сигла.

Андрусак Федір Миколайович 1924 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році, коли повертався додому з церкви, труп кинуто в яму урочища «Фабрика» біля села Старуня (відмовився служити в боївці ОУН).

Битківський Петро Дмитрович, 1921 р. н., член групи самооборони, вбитий у 1952 році біля хати.

Бльок Василь Людвікович, 1888 р. н., поляк, домогосподар, в 1946 році повішений біля хати за національну приналежність.

Бойко Петро Дмитрович, 1900 р. н., працював головою сільради, після жорстоких катувань застрелений в лісі у 1948 році.

Воск Федір Іванович, 1905 р. н., член групи самооборони, зарізаний на очах сім'ї 1 травня 1945 року.

Гаврилюк Василь Павлович, 1922 р. н., працював у міліції, в 1946 році оунівці закатували його за те, що працював в органах внутрішніх справ.

Гедзик Михайло Васильович, 1900 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році після жорстоких катувань в лісі за відмову матеріально допомагати оунівцям,

Козилинець Мартин Іванович, 1892 р. н., працював головою сільради; його дружина — Юстина Дмитрівна, 1898 р. н., домогосподарка, вбиті в 1946 році.

Лігоновський Іван Іванович, 1918 р. н., домогосподар, в 1943 році задушений зашморгом, бо відмовлявся дати оунівцям продукти, труп кинуто в яму урочища «Фабрика».

Максимюк Дмитро Михайлович, 1890 р. н., комуніст, працював головою сільради, в 1944 році втоплений в «сірковій криниці» біля села Старуня.

Мартюков Василь Іванович, 1918 р. н., працював головою сільради, його дружина (інших даних немає), домогосподарка, розстріляні весною 1945 року біля хати.

Полячок Микола Михайлович, 1922 р. н., член групи самооборони, в 1952 році застрелений на хуторі Ластівці.

Пилип'юк Михайло Дмитрович, 1926 р. н., служив у Радянській Армії. Повертався додому з церкви, вбитий (1946 р.), труп кинуто в яму урочища «Фабрика» біля села Старуня.

Прокоп'юк Василь Миколайович, 1925 р. н., член групи самооборони, у квітні 1945 року оунівці взяли його на дорозі біля села Бабче, відвели в ліс, де й вбили.

Прокоп'юк Параска Михайлівна, 1910 р. н., домогосподарка, в 1944 році оунівці по-звірячому катували її а центрі села (відрізали груди, язик, на плечах різали паски шкіри) за те, що вийшла без дозволу з свого села до родичів у село Монастирчани.

Сав'юк Дмитро Петрович, 1924 р. н., домогосподар, застрелений біля хати в 1948 році як учасник Вітчизняної війни.

Стримбецький Дмитро Михайлович, 1927 р. н., член групи самооборони, у 1947 році оунівці спочатку душили його зашморгом, потім застрілили, а труп кинули в потік біля села Старуня.

Чуфус (дівоче прізвище Бугаєнко) Зінаїда Сергіївна, 1921 р. н., працювала вчителькою місцевої школи, в 1944 році оунівці забрали її вагітну вночі з хати, кинули в криницю і закидали камінням за те, що навчала дітей російської мови; її чоловік — **Чуфус** Михайло Васильович, 1916 р. н.,

домогосподар, в 1944 році задушений біля села Жураки за те, що не видавав дружини на розправу оунівцям.

Шиманівський Петро Васильович, 1890 р. н., домогосподар, у 1946 році вбитий за те, що не відпускав сина у боївку ОУН; його син — **Онуфрій** Петрович, 1927 р. н., домогосподар, вбитий у 1946 році разом з батьком, відмовлявся служити оунівцям.

Хоптюк Параска Андріївна, 1912 р. н., домогосподарка, вбита у 1946 році в хаті за відмову дати оунівцям продукти харчування.

Фафлей Іван Михайлович, 1910 р. н., домогосподар, у 1946 році вбитий і спалений в хаті за прилюдне засудження злочинів оунівців, його дружина — **Марія**, 1914 р. н., домогосподарка, син — **Михайло**, 1932 р. н., вбиті разом з головою сім'ї.

Село ХМЕЛІВКА

Дем'янів Дмитро Михайлович, 1930 р. н., вбитий у 1949 році за те, що орав колгоспне поле.

Загірняк Дмитро Михайло, 1923 р. н., працював уповноваженим по держпозиці, вбитий 12 травня 1946 року за відмову віддати гроші оунівцям.

Куртяк Василь Федорович, 1891 р. н., працював головою сільради, вбитий 15 травня 1948 року біля хати.

Куртяк Юрій Федорович, 1901 р. н., домогосподар, вбитий у 1948 році за брата, який працював в органах Радянської влади.

Лешко Михайло Маркович, 1930 р. н., вбитий у 1949 році за те, що орав колгоспне поле.

Середюк Михайло Іванович, 1908 р. н., домогосподар, вбитий у 1948 році за відмову збирати у людей продукти харчування для оунівців.

Середюк Степан Іванович, 1904 р. н., домогосподар, вбитий у 1948 році за те, що агітував людей до вступу в колгосп.

Романюк Дмитро Романович, 1930 р. н., вбитий 9 вересня 1949 року біля хати за те, що молотив пшеницю для здачі державі.

Село ЯБЛУНЬКА

Білан Василь Юрійович, 1885 р. н., працював учителем місцевої школи, вбитий в 1944 році за рішуче засудження злочинних дій оунівців.

Білан Параска Сильвестрівна, 1899 р. н., домогосподарка, вбита у 1945 році біля хати.

Бойчук Михайло Андрійович, 1886 р. н., працював головою сільради, задушений за селом у 1945 році, тіло кинуте в річку.

Сім'я Дрекслерів — чоловік, його дружина, працювали робітниками нафтопромислу, а також троє їхніх дітей загинули після жорстоких знущань в 1944 році, їх тіла оунівці кинули в глибоку калабану між селами Яблулька і Пороги — людей знищено тільки за те, що були поляками.

Дурацький Олександр (інші дані відсутні), працював директором ліспромгоспу, в 1944 році вбитий за селом, коли йшов на роботу.

Сім'я Малиновських — чоловік, його дружина, працювали робітниками нафтопромислу, а також четверо їхніх дітей були вбиті у 1944 році за національну приналежність (були поляками).

Нестерук Василина Михайлівна, 1924 р. н., домогосподарка, в 1946 році оунівці завели її в ліс, відрізали груди, викололи очі, випекли зірки на тілі, потім повісили вниз головою за те, що ходила в райвійськкомат дізнатися за чоловіка, що пропав на фронті безвісти.

Цівкач Володимир Васильович, 1971 р. н., домогосподар, його мати — **Цівкач** Юстина Василівна, 1885 р. н., домогосподарка, повішені в 1944 році за селом — відмовлялися матеріально допомагати оунівцям.

Цинівський Михайло Васильович, 1920 р. н., домогосподар, у 1945 році замордований недалеко від свого будинку, тіло кинуте в болото — відмовився збирати продукти харчування для оунівців.

Цьомко Дмитро Васильович, 1900 р. н., працював головою сільради, розстріляний біля школи в 1946 році.

ГАЛИЦЬКИЙ РАЙОН

Село БИШІВ

Бега Дмитро Григорович, 1912 р. н., командир загону самооборони, вбитий в 1946 році.

Голян Тетяна Пилипівна, 1916 р. н., вбита в 1945 році за те, що була дружиною військовослужбовця.

Голян Катерина Пилипівна, 1934 р. н., вбита в 1945 році за те, що була дочкою військовослужбовця.

Голян Марія Пилипівна, 1944 р. н., вбита в 1945 році за те, що була дочкою військовослужбовця.

Дребот Степан Васильович, 1907 р. н., працював головою сільради, вбитий в 1948 році за невиконання вимог оунівців.

Король Василь Михайлович, 1915 р. н., працював секретарем сільради, вбитий в 1945 році.

Сабадах Костянтин Андрійович, 1924 р. н., член групи самооборони села, вбитий в 1946 році.

Сабадах Стефанія Василівна, 1919 р. н., вбита в 1944 році за те, що йшла з села в райцентр без дозволу оунівців.

Сабадах Іван Васильович, 1922 р. н., працював директором місцевої школи, вбитий в 1945 році за відмову служити в боївці ОУН.

Стоцький Іван Павлович, 1916 р. н., працював головою сільради, вбитий в 1944 році.

Село БЛЮДНИКИ

Бойко Михайло Миколайович, 1912 р. н., член групи самооборони села, вбитий в 1950 році.

Гамуляк Михайло Васильович, 1908 р. н., працював головою земельної комісії сільради, вбитий в 1948 році у своїй стайні.

Кузів Роман, 1912 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Кузів Микола, 1915 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1944 році.

Мацків Дмитро, 1910 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році у своїй хаті разом з двома військовослужбовцями.

Олійник Михайло Дмитрович, 1916 р. н., член земельної комісії сільради, вбитий в 1946 році.

Свистельницький Петро Семенович, 1923 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1948 році.

Тейсар Гаврило, 1908 р. н., працював у своєму господарстві, повішений на телеграфному стовпі в 1944 році.

Тейсар Василь Йосипович, 1921 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році в хаті Н. Л. Калинки.

Тейсар Дмитро Йосипович, 1919 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році.

Смт. БІЛЬШІВЦІ

Костик Теодор Миколайович, 1919 р. н., працював головою колгоспу, вбитий в 1952 році біля правління колгоспу.

Озьмінський Михайло Львович, 1927 р. н., працював робітником машинно-тракторної станції, вбитий біля свого будинку в 1949 році.

Пащак Омелян Тимкович, 1907 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році в своїй хаті.

Ружак Франц Войтехович, 1918 р. н., працював бухгалтером районного споживчого товариства, вбитий в 1945 році в своїй хаті.

Ружак Стефанія Василівна, 1922 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1945 році у своїй хаті як член сім'ї голови сільради.

Славська Катерина Петрівна, 1902 р. н., працювала у своєму господарстві, в 1946 році живою закопана в землю.

Славська Олена Іванівна, 1926 р. н., працювала у своєму господарстві, в 1946 році живою закопана в землю.

Слободян Федір Ілліч, 1894 р. н., працював членом правління колгоспу, вбитий в 1948 році у своїй хаті, після чого оунівці забрали його речі і гроші в сумі 2 тисячі карбованців.

Стасюк Олена Кузьмівна, 1909 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1945 році при спробі втекти від оунівців.

Фреїк Петро Іванович, 1910 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Фреїк Магда Іванівна, 1912 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1945 році.

Фреїк Іван Онуфрійович, 1910 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Село БОВШІВ

Баран Павло Іванович, 1902 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Бартків Текля Василівна, 1906 р. н., працювала у своєму господарстві, повішена в 1946 році недалеко від села.

Бартків Василь Петрович, 1923 р. н., працював робітником залізниці, повішений в 1946 році недалеко від села.

Бартків Микола Васильович, 1908 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1946 році недалеко від села.

Баюк Дмитро Семенович, 1904 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Демчишин Євген Онуфрійович 1922 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Костик Теодор Миколайович, 1920 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1946 році біля своєї хати.

Косяк Петро Якимович, 1920 р. н., працював робітником Рогатинського відділку шосейних доріг, повішений в 1946 році.

Крук Микола Іванович, 1907 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Крупа Микола Титович, 1918 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Курляк Дмитро Степанович, 1918 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Ласий Юліан Михайлович, 1915 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Лашків Михайло Іванович, 1906 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1948 році у своїй хаті.

Лоїл Михайло Васильович, 1905 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Паук Михайло Панькович, 1903 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році.

Цимбалістий Павло Степанович, 1900 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1946 році біля своєї хати.

Цимбалістий Теодор Леонтійович, 1910 р. н., працював десятником села, вбитий в 1945 році в центрі села.

Цимбалістий Степан Михайлович, 1928 р. н., працював міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в 1945 році.

Швикун Микола Якович, 1912 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1946 році біля своєї хати.

Шкоц Софія Франківна, 1910 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1946 році у своїй хаті.

Філь Іван Онуфрійович, 1904 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1946 році біля своєї хати.

Село БРИНЬ

Борисевич Юрій Матвійович, 1916 р. н., комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий в 1941 році.

Дзундза Роман Якович, 1919 р. н., комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Вінськовський Юрій Панькович, 1896 р. н., працював головою сільради, вбитий в липні 1944 року у лісі.

Саприга Василь Миколайович, 1930 р. н., комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Смт. БУРШТИН

Гладій Іван Васильович, 1912 р. н., працював у райвідділі внутрішніх справ, в 1945 році схоплений в лісі біля села Куропатники, жорстоко катований (вирізано шкіру, тіло поливали розсолем) і вбитий.

Гусар Степан Герасимович, 1912 р. н., боєць винищувального батальйону, в 1945 році жорстоко катований в лісі біля села Куропатники і вбитий.

Дзюпчинський Михайло Йосипович, 1929 р. н., працював дільничним інспектором райвідділу внутрішніх справ, замордований в селі Вигівка в 1950 році.

Квітко Максим Миколайович, 1904 р. н., комуніст, працював уповноваженим по заготівлі сільгосппродукції, в 1945 році вбитий із засідки за містом Галич.

Кобель Іван Андрійович, 1912 р. н., боєць винищувального батальйону, в 1945 році жорстоко катований в лісі біля села Куропатники і вбитий.

Кобель Петро Дмитрович, 1906 р. н., боєць винищувального батальйону, в 1944 році вбитий в селі Лучинці.

Кохан Остап Михайлович, 1906 р. н., боєць винищувального батальйону, в 1944 році вбитий в селі Лучинці.

Крупський Володимир Онуфрійович, 1911 р. н., комуніст, працював уповноваженим по заготівлі сільгосппродукції, в 1948 році вбитий в селі Насташино.

Лосій Микола Петрович, 1902 р. н., працював завідувачим сортнацінфону райвиконкому, вбитий із засідки в 1947 році.

Мальцев Михайло, 1912 р. н., працював заготовлювачем зерна, в 1948 році після жорстоких катувань (на лобі і на руках вирізані зірки) вбитий.

Сеник Степан Дмитрович, 1906 р. н., боєць винищувального батальйону, в 1944 році повішений в лісі біля села Витівка.

Сучак Олександр Євтинович, 1925 р. н., працював міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в лісі біля села Вигівка в 1944 році.

Ульванський Михайло Карпович, 1922 р. н., поляк, працював робітником райвузла зв'язку, вбитий в 1944 році за національну приналежність.

Село ВІКТОРІВ

Пушик Ольга Степанівна, 1928 р. н., працювала вчителькою місцевої школи, вбита в 1944 році.

Федик Михайло Йосипович, 1929 р. н., комсомолец, працював секретарем комсомольської організації села, вбитий в 1946 році.

Галькович Петро Васильович, 1929 р. н., комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Савчук Василь Федорович, 1905 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1949 році.

Село ВИСОЧАНКА

Перцей Петро Олексійович, 1918 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Зузок Василь Михайлович, 1918 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Чигура Ганна Степанівна, 1906 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1946 році.

Місто ГАЛИЧ

Баликін Петро Іванович, 1919 р. н., комуніст, працював начальником районної комісії уповноважених по заготівлі сільгосппродукції, вбитий в 1947 році в лісі біля села Дубівці.

Бат Лев Прокопович, 1915 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий в 1945 році під час нальоту оунівської боївки.

Бойко Ярослав Миколайович, 1920 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий в 1946 році під час нападу оунівської боївки.

Бродович Василь Антонович, 1889 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий разом з дружиною в 1944 році.

Бродович Олена Йосипівна, 1904 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1944 році у своїй хаті.

Бродович Мартин Андрійович, 1908 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році у своїй хаті.

Бродович Ольга Хомівна, 1908 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1944 році у своїй хаті.

Бродович Михайло Гаврилович, 1926 р. н., комуніст, працював дільничним міліціонером райвідділу внутрішніх справ, в 1949 році вбитий в селі Дорогів, труп спалено.

Бучко Іван Степанович, 1922 р. н., працював міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в 1948 році під час нальоту оунівської боївки.

Височанський Іван Васильович, 1922 р. н., комуніст, працював дільничним міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в 1949 році в селі Дорогів.

Габіцький Дмитро Васильович, 1905 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році при заготівлі дров.

Габіцький Володимир Іванович, 1914 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий в 1945 році під час нальоту оунівської боївки.

Гойсан Василь Гаврилович, 1920 р. н., комсомолец, працював бухгалтером районного споживчого товариства, вбитий в 1945 році під час нальоту оунівської боївки.

Гринів Євстахій Миколайович, 1920 р. н., працював міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в 1948 році під час нальоту оунівської боївки.

Гусак Микола Дмитрович, 1924 р. н., працював міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в 1948 році в селі Залуква.

Данилович Андрій Онуфрійович, 1925 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий в 1946 році під час нальоту оунівської боївки.

Заклінський Лев Онуфрійович, 1918 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий в 1946 році під час нальоту оунівської боївки.

Заклінський Яків Михайлович, 1916 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий в 1946 році під час нальоту оунівської боївки.

Масляк Андрій Іванович, 1900 р. н., поляк, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році за національну приналежність.

Масляк Микола Іванович, 1906 р. н., працював у своєму господарстві вбитий, в 1945 році при заготівлі дров.

Мишляєв Олександр Степанович, 1926 р. н., працював помічником начальника відділу райвійськкомату, вбитий в 1945 році по дорозі в Галич.

Надольський Марек Антонович, 1912 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році разом з 5 дітьми під час нальоту оунівців на хутір "Лози".

Павличенко Трохим Петрович, 1910 р. н., комуніст, працював головою райвиконкому, вбитий в 1948 році.

Перехрест Костянтин Сергійович, 1926 р. н., працював у правоохоронних органах, вбитий в 1946 році під час нальоту оунівської боївки.

Петрів Іван Михайлович, 1923 р. н., працював робітником одного з галицьких заводів, вбитий у 1946 році.

Петрович Федір Андрійович, 1884 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році разом з двома дітьми.

Петрович Кароліна Костянтинівна, 1884 р. н., полька, працювала у своєму господарстві, вбита в 1944 році за національну приналежність.

Поясик Мар'ян Іванович, 1910 р. н., працював робітником сирцеху, вбитий в 1948 році біля своєї хати.

Сенюк Богдан Іванович, 1929 р. н., працював дільничним міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в 1950 році у селі Мединя.

Соболевський Броніслав Володимирович, 1926 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий в 1945 році під час нальоту оунівської боївки.

Токарський Карл Йосипович, 1891 р. н., поляк, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році за національну приналежність.

Токарська Кароліна Миколаївна, 1897 р. н., полька, працювала у своєму господарстві, вбита в 1944 році за національну приналежність.

Угринюк Василь, Іванович, 1924 р. н., комуніст, працював дільничним міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в 1949 році в селі Дорогів.

Шарам Іван Петрович, 1902 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Шувалов Михайло Васильович, 1920 р. н., працював пожежним інспектором, вбитий в 1946 році у своїй хаті.

Яценович Лев Іванович, 1925 р. н., працював дільничним міліціонером райвідділу внутрішніх справ, вбитий в 1948 році в селі Курипів під час заготівлі дров.

Село ГАННІВЦІ

Бубінський Микола Якимович, 1915 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році у своїй хаті.

Николин Іван Миколайович, 1921 р. н., комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році у своїй хаті.

Село ДЕЛІЄВЕ

Дивончук Михайло Іванович, 1888 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Іванов Юхим Григорович (дані про рік народження відсутні), працював директором місцевої школи, вбитий в 1949 році.

Заяць Андрій Мартинович, 1902 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Заяць Михайло Кирилович, 1931 р. н., учень школи в селищі Жовтень, вбитий в 1946 році.

Заяць Степан Кирилович, 1929 р. н. учень школи в селищі Жовтень, вбитий в 1946 році.

Карабат Федір, 1915 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Келавець Михайло Семенович, 1886 р. н., працював у своєму господарстві, забраний з хати і вбитий в 1947 році.

Книш Іван (дані про рік народження відсутні), командир винищувального батальйону, вбитий в 1946 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Литвин Пилип Васильович, 1910 р. н., працював їздовим у колгоспі, вбитий в 1948 році.

Мальона Тимофій Панькович, 1928 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий в 1945 році.

Мальона Дмитро Іванович, 1919 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Осташ Василь Петрович 1914 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році за рішуче засудження злочинів оунівців.

Сорока Михайло Миколайович, 1914 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році за відмову віддати оунівцям особисті речі.

Циндровський Антон (дані про рік народження відсутні), боєць винищувального батальйону, вбитий в 1946 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Циндровський Михайло Антонович, 1921 р. н., боєць винищувального батальйону, вбитий з 1946 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Хрептик Степан Михайлович. 1890 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році за те, що постриг начальника військового гарнізону.

Село ДУБІВЦІ

Галюк Йосип Петрович, 1912 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році за рішуче засудження злочинів оунівців.

Дубовський Петро Прокопович, 1910 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1950 році.

Озарко Андрій Павлович, 1912 р. н., працював головою сільради, вбитий в 1941 році.

Савчук Дмитро Панькович, 1898 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Савчук Тетяна Іванівна, 1903 р. н., працювала у своєму господарстві, в 1945 році ввечері оунівці зайшли до хати, господиня дала їм їсти, після чого вони її вбили, а хату спалили.

Сеньга Ганна Михайлівна, 1919 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1947 році як дружина комуніста на очах у шістьох дітей наймолодшому з яких не було ще й року.

Сеньга Петро Іванович, 1913 р. н., член КПЗУ, працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році.

Сеньга Михайло Іванович, 1915 р. н., член КПЗУ, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Сиротинська Варвара, 1910 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1946 році.

Сиротинська Марія, 1914 р. н., працювала у своєму господарстві, вбита в 1947 році.

Село ЖАЛИБОРИ

Адамів Михайло Олексійович, 1903 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий у 1941 році.

Бульба Олексій Васильович, 1907 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Сидорик Михайло Миколайович, 1910 р. н., комуніст, працював головою колгоспу, вбитий у своїй хаті в 1949 році.

Фреїк Степан Юрійович, 1912 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році на очах у односельчан.

Село ЗАГІР'Я КУКІЛЬНИЦЬКЕ

Андрухів Михайло Петрович, 1918 р. н., працював продавцем магазину, вбитий по дорозі в райцентр у 1946 році.

Курас Василь Трохимович, 1898 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий біля своєї хати у 1948 році, труп кинуте в криницю.

Курас Ганна Павлівна, 1883 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита у 1948 році, труп кинуте у криницю.

Лозинський Василь Петрович, 1922 р. н., працював головою сільради, вбитий у своїй хаті в 1949 році.

Озьмінський Михайло Леонович, 1928 р. н., селянин, комсомолець, працював у своєму господарстві, забраний з хати і вбитий у 1947 році.

Пашак Ганна Василівна, 1944 р. н., вбита у 1948 році, труп кинуте в криницю.

Саварин Василь Миколайович, 1897 р. н., працював головою колгоспу, вбитий біля своєї хати у 1949 році.

Село ЗАЛУКВА

Бучко Ярослав, 1917 р. н., службовець, працював завідуючим сільським споживчим товариством, вбитий в 1945 році.

Каліщук Кароліна Миколаївна, 1903 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита у 1945 році за те, що в 1939 році була депутатом сільради.

Квасній Семен Семенович, 1927 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році забраний з хати і вбитий.

Лисак Василь Петрович, 1902 р. н., службовець, працював завідуючим торговим відділом райспоживтовариства, вбитий у 1945 році.

Мацюрта Петро Іванович, 1907 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році, сиротами залишилось троє малих дітей.

Мацкевич Григорій Іванович, 1907 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий у 1944 році в хаті Сінкевич Д. М.

Навроцький Іван Дмитрович, 1918 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий у 1945 році під час нальоту боївки ОУН на село.

Навроцький Степан Дмитрович, 1918 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий у 1945 році під час нальоту боївки ОУН на село.

Наконечний Костянтин Якович, 1903 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році за те, що в 1939 році був першим заступником голови райвиконкому.

Савчук Марта, 1905 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, у 1945 році зарубана сокирою на подвір'ї біля своєї хати за сина, який був бійцем Радянської Армії.

Стефанишин Надія, 1922 р. н., селянка, домогосподарка, в 1950 році задушена, труп кинуте в р. Дністер.

Сінкевич Дмитро Миколайович, 1905 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий у 1944 році.

Сім'я Чабанів: **Ілля Федорович**, 1907 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, діти; **Софія**, 1929 р. н., **Євдокія**, 1937 р. н., **Олена**, 1940 р. н., **Степан**, 1934 р. н., — вбиті у своїй хаті в 1944 році за те, що їхня дружина і мама була в 1939 році депутатом сільради.

Фіголь Стефанія, 1917 р. н., селянка, домогосподарка, вбита в 1945 році у своєму будинку.

Село КІНАШІВ

Атаманюк Анастасія Іванівна, 1911 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1945 році повішена за те, що її брат був секретарем сільради.

Атаманюк Іван Дмитрович, 1908 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році.

Атаманюк Олексій Іванович, 1918 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році в селі Скоморохи.

Атаманюк Стах Іванович, 1909 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році в селі Скоморохи.

Бандура Василь Олексійович, 1895 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році забраний з хати і вбитий.

Бандура Параска Йосипівна, 1912 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1946 році.

Бандура Василь Олексійович, 1914 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1949 році.

Белей Омелян Петрович, 1910 р. н., селянин, працював у колгоспі, повішений в 1946 році.

Кіндрат Микола Гнатович, 1911 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році.

Кіндрат Олексій Іванович, 1904 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році в лісі.

Макар Степан Гаврилович, 1915 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць групи охорони громадського порядку, вбитий у 1945 році під час нальоту боївки ОУН на село.

Матейко Іван Іванович, 1904 р. н., селянин, працював головою сільради, вбитий в 1945 році, труп кинуте в криницю в селі Скоморохи.

Недобиток Олексій Федорович, 1915 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році у своїй хаті.

Островський Микола Федорович, 1913 р. н., службовець, працював головою споживчого товариства, у 1948 році вбитий в центрі села.

Перегінець Василь Михайлович, 1916 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць групи охорони громадського порядку, вбитий у 1945 році під час нальоту боївки ОУН на село.

Перегінець Оксана Олексіївна, 1920 р. н., селянка, комсомолка, працювала секретарем комсомольської організації села, в 1944 році вбита пострілом через вікно квартири за те, що її чоловік був членом ВКП(б).

Перегінсьць Дмитро Михайлович, 1921 р. н., службовець, комсомолец, працював вчителем місцевої школи, у 1945 році забраний з хати і вбитий.

Перегінець Михайло Дмитрович, 1892 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1947 році, труп кинуте в криницю у селі Скоморохи.

Перегінець Марія Михайлівна, 1928 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита у 1947 році, труп кинуте в криницю у селі Скоморохи.

Перегінець Василь Михайлович, 1924 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році, труп кинуте в криницю у селі Скоморохи.

Перегінець Іван Андрійович, 1892 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році зарубаний сокирою і спалений.

Перегінець Євдокія Якубівна, 1894 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1945 році зарубана сокирою і спалена.

Сірко Іван Ілліч, 1903 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році у своїй хаті.

Сірко Оксана Андріївна, 1920 р. н., селянка, одна з перших комуністів села, вбита у 1944 році, труп кинуте в криницю у селі Скоморохи.

Соківка Петро Васильович, 1914 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць групи охорони громадського порядку, вбитий у 1945 році під час нальоту боївки ОУН на село.

Сосновський Василь Стахович, 1914 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць групи охорони громадського порядку, вбитий у 1944 році під час нальоту боївки ОУН на село.

Романюк Василь Гнатович, 1916 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць групи охорони громадського порядку, вбитий у 1945 році під час нальоту боївки ОУН на село.

Чабан Параска Йосипівна, 1905 р. н., селянка, домогосподарка, у 1945 році забрана з хати і вбита за свого чоловіка червоноармійця.

Чабан Ярослав Михайлович, 1920 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць групи охорони громадського порядку, вбитий у 1945 році під час нальоту боївки ОУН на село.

Село КІНЧАКИ

Бойчук Іван Миколайович, (дані про рік народження відсутні), селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1946 році.

Бойчук Костянтин Федорович, 1899 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році.

Городецький Петро Євстахійович, 1923 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році за те, що був призваний на службу до Радянської Армії.

Гуцуляк Михайло Григорович, 1923 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий у 1952 році.

Дідик Михайло Ілліч, 1895 р. н., службовець, працював головою сільського споживчого товариства, вбитий в 1945 році у своїй хаті за відмову виконувати доручення оунівців.

Зарецька Марія, 1914 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита на дворі біля своєї хати за те, що не хотіла віддати оунівцям свою корову.

Колодій Степан Михайлович, 1907 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році забраний з хати і вбитий за те, що не зібрав для оунівців одягу.

Коробейко Степан Миколайович, 1922 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році за те, що був призваний на службу у Радянську Армію.

Липовецький Іван, 1907 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у своїй хаті за відмову віддати оунівцям свої чоботи.

Нестерович Іван (дані про рік народження відсутні), селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1944 році.

Рушак Яким Васильович, 1907 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році.

Сухарський Василь Миколайович (дані про рік народження відсутні), селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році.

Село КОЛОДІЇВ

Дмитрик Ганна Іллівна, 1900 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1946 році як сестра Футерка М. І.

Дмитрик Володимир, 1926 р. н., селянин працював у своєму господарстві, вбитий у 1946 році.

Футерко Михайло Ілліч, 1913 р. н., селянин, працював машиністом у млині, вбитий у своїй хаті в 1946 році.

Яцків Олексій Петрович, 1918 р. н., службовець, працював завідувачим клубом, вбитий у 1947 році.

Село КОМАРІВ

Баляс Михайло Андрійович, 1902 р. н., службовець, працював головою сільради, вбитий у своїй хаті в 1950 році.

Габлій Параска Семенівна, 1900 р. н., селянка працювала у своєму господарстві, вбита у своїй хаті в 1945 році.

Рабарська Гафія Пилипівна. 1870 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита у своїй хаті в 1945 році.

Рабарський Дмитро Семенович, 1904 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році вбитий після жорстоких катувань.

Зельманович Катерина Семенівна, 1910 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита у своїй хаті в 1945 році.

Микитюк Марія Пилипівна, 1933 р. н., вбита у 1945 році.

Село КОРОСТОВИЧІ

Андрухів Андрій Іванович, 1924 р. н., селянин, комсомолец, забраний з хати і вбитий у 1941 році.

Атаманюк Михайло Данилович, 1928 р. н., селянин, комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Атаманюк Семен Данилович, I 1922 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1941 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Вишинський Степан Михайлович, 1901 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Гречух Юрій Михайлович, 1918 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий біля свого будинку в 1948 році.

Драгун Іван Олексійович, 1898 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році у своїй хаті за відмову сина від співробітництва з оунівцями.

Драгун Ганна Іванівна, 1898 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1944 році у своїй хаті за відмову сина від співробітництва з оунівцями.

Драгун Михайло Іванович, 1922 р. н., селянин, комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році за відмову співробітничати з оунівцями.

Іванців Марія Василівна, 1916 р. н., селянка, комсомолка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1944 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Козак Богдан Михайлович, 1926 р. н., селянин, комсомолец, працював у своєму господарстві, в 1947 році забраний з хати і вбитий.

Кримський Михайло Іванович, 1907 р. н., працював у своєму господарстві, вбитий у 1943 році під час нальоту оунівців на село.

Ліуш Федір Іванович, 1889 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, забраний з хати і вбитий а 1947 році.

Магас Михайло Данилович, 1901 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, забраний з хати і вбитий в 1941 році.

Романів Роман Васильович, 1927 р. н., селянин, комсомолец, задушений удавкою в 1947 році.

Семеняк Василь Костянтинович, 1929 р. н., службовець, працював міліціонером Бурштинського райвідділу внутрішніх справ, вбитий у 1950 році.

Федина Іван Григорович, 1925 р. н., селянин, комсомолец, забраний з хати і вбитий в 1941 році.

Село КРЕМИДІВ

Бойко Василь Якович, 1881 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений у 1945 році.

Герас Йосип, 1903 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1944 році.

Кедик Степан Олексійович, 1902 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1945 році.

Людера Олексій Степанович, 1897 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1945 році.

Людера Степан Михайлович, 1895 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий з 1944 році.

Рушак Йосип Михайлович, 1883 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році забраний з хати і вбитий.

Сікерко Марія Михайлівна, 1908 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1944 році вбита у своїй хаті як мати комсомольця.

Сторожчук Костянтин Тимофійович, 1914 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році вбитий у своїй хаті за рішуче засудження злочинів воєнків ОУН—УПА.

Сторожчук Катерина Петрівна, 1917 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита у своїй хаті в 1945 році.

Сторожчук Степан Дмитрович, 1913 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Юра Параска Миколаївна, 1915 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита у 1944 році.

Село КРИЛОС

Атаманчук Стефанія Йосипівна, 1925 р. н., селянка, працювала на одному з підприємств Івано-Франківська, повішена в жовтні 1946 року.

Лотоцький Назар Йосипович, 1899 р. н., робітник, працював майстром дорожнього відділу, в липні 1941 року відрубано сокирою голову.

Мацкевич Іван Прокопович, 1923 р. н., комсомолец, працював поштарем, вбитий в липні 1941 року.

Петраш Павло Петрович, 1912 р. н., робітник, працював бригадиром дорожнього відділку, вбитий у 1947 році.

Расвський Трохим Ілліч, 1903 р. н., службовець, працював завідувачим сільським клубом, вбитий у липні 1941 року.

Село КУКІЛЬНИКИ

Барановський Іван Миколайович, 1894 р. н., селянин, комуніст, працював головою колгоспу, забраний з хати і вбитий в 1945 році.

Зозуля Микола Степанович, 1924 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1950 році забраний з хати і вбитий.

Підлужний Лев Іванович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму році господарстві, в 1946 забраний з хати і вбитий.

Село КУНИЧІ

Андрейків Федір Маркович, 1908 р. н., службовець, працював фінангентом, в 1944 році вбитий у своїй хаті.

Веренька Федір Михайлович, 1918 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1948 році вбитий на околиці села.

Кучер Петро Федорович, 1912р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1948 році вбитий у лісі.

Магомет Іван Дмитрович, 1928 р. н., службовець, працював завідувачим універмагом, вбитий в 1952 році у своїй хаті.

Ричак Петро Миколайович, 1915 р. н., робітник, працював в одному із заводів, в 1946 році вбитий у своїй хаті.

Романишин Павло Миколайович, 1914 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1948 році вбитий у своїй хаті.

Село КУРІВ

Адамів Петро Іванович, 1930 р. н., селянин, комсомолец, працював у своєму господарстві, в 1947 році вбитий біля сільського клубу.

Бандура Онуфрій Йосипович, 1904 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1946 році під час нальоту на село оунівської боївки.

Курас Дмитро Васильович, 1920 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році вбитий у своїй хаті.

Сітак Петро Михайлович, 1926 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1947 році вбитий у своїй хаті.

Село КУРОПАТНИКИ

Заровинська Анастасія Федорівна, 1927 р. н., селянка, комсомолка, працювала у своєму господарстві, в 1944 році задушена удавкою (зашмоглом) у своїй хаті.

Заровинська Ганна Михайлівна, 1927 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1944 році вбита біля своєї хати.

Журавинський Микола Іванович, 1927 р. н., селянин, комсомолец, працював у своєму господарстві, в 1948 році вбитий під час нальоту оунівської боївки на село.

Корчак Іван Олексійович, 1900 р. н., службовець, комуніст, працював директором маслозаводу, в 1948 році вбитий на робочому місці.

Костій Федір Іванович, 1897 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1945 році.

Рубашний Михайло Михайлович, 1921 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році вбитий по дорозі до райцентру.

Село ЛАНИ

Бабельський Онуфрій Іванович, 1926 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1946 році.

Бабій Дмитро Юрійович, 1901 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Бабій Михайло Юрійович, 1895 р. н., селянин, член КПЗУ, працював у своєму господарстві, повішений в 1944 році за те, що відвіз пораненого радянського офіцера в лікарню села Маринопіль.

Барчак Іван Петрович, 1899 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, старший групи охорони громадського порядку, вбитий в 1950 році.

Бідочко Микола Дмитрович, 1895 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році заарештований з хати і вбитий.

Білоус Михайло Михайлович, 1915 р. н., селянин, працював головою сільради, з 1949 році вбитий по дорозі з роботи.

Заяць Петро Войткович, 1893 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році.

Колодій Йосип Іванович, 1896 р. н., поляк, селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році за національну приналежність.

Паскевич Іван (дані про рік народження відсутні), поляк, селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році за національну приналежність, разом з ним загинули батько, мати і двоє племінників.

Подвійний Михайло Назарович, 1910 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році.

Подвійна Ксенія Стефанівна, 1913 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1944 році, сиротою лишилась грудна дитина.

Секердей Ганна Онуфріївна, 1922 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1946 році забрана з хати і вбита.

Скапровський Петро Михайлович, 1924 р. н., поляк, селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році за національну приналежність.

Скапровський Михайло Михайлович 1894 р. н., поляк, селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році за національну приналежність.

Чарка Ганна Михайлівна, 1919 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1945 році вбита у своїй хаті за відмову віддати речі, прислані в посилці чоловіком військовослужбовцем.

Цапарович Іван Степанович, 1894 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році вбитий у своїй хаті за те, що рішуче засуджував злочини вояків ОУН — УПА.

Цапар Ганна Григорівна, 1902 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1947 році вбита у своїй хаті за те, що надавала нічліг радянським військовослужбовцям.

Село МАРИНОПІЛЬ

Савчук Дмитро Панасович, 1888 р. н., селянин, працював у колгоспі, вбитий у своїй хаті в 1945 році.

Тарасевич Михайло Вінцентівич, 1901 р. н., поляк, селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році за національну приналежність.

Шкретко Йосип Іванович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Село ВОДНИКИ

Богачик Юліан Онуфрійович, 1910 р. н., службовець, працював ветеринарним фельдшером, заарештований з хати і вбитий в 1944 році.

Манчинська Владислава (дані про рік народження відсутні), селянка, домогосподарка, повішена в 1944 році.

Сахній Текля Йосипівна (дані про рік народження відсутні), селянка, домогосподарка, вбита у 1944 році.

Село МЕДИНЯ

Белей Михайло Григорович, 1897 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Близниченко Павло Костянтинович, 1898 р. н., селянин, працював сторожем-садоводом райхарчопрому, вбитий в 1950 році.

Гамуляк Максим Михайлович, 1910 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць групи охорони громадського порядку, вбитий в 1951 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Гамуляк Костянтин Федорович, 1898 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1949 році у своїй хаті.

Пікуляк Савватій (дані про рік народження відсутні), селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1944 році.

Пікуляк Юрій Онуфрійович, 1899 р. н., селянин, працював заступником голови колгоспу ім. С. А. Ковпака, вбитий в 1950 році.

Село МЕДУХА

Мислюк Йосип Онуфрійович, 1903 р. н., селянин, боєць винищувального батальйону в с. Сарниках, заарештований з хати і вбитий в 1945 році.

Хованець Павліна Олексіївна, 1919 р. н., селянка, комсомолка, працювала у своєму господарстві, забрана з хати і вбита в 1948 році.

Цівка Петро Іванович, 1904 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1939 році був першим головою сільради, в 1945 році заарештований з хати і вбитий.

Цівка Іван Михайлович, 1919 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, заарештований з хати і вбитий в 1948 році.

Село НАРАЇВКА

Макар Володимир Федорович, 1916 р. н., селянин, працював головою сільради, в 1947 році вбитий по дорозі в райцентр.

Небор Микола Денисович, 1923 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році у своїй хаті.

Худий Василь Іванович, 1920 р. н., селянин, працював головою сільради, в 1948 році вбитий в лісі.

Януш Василь Петрович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1947 році повішений на окраїні села.

Село НАСТАШИНЕ

Бойко Костянтин Петрович, 1918 р. н., службовець, працював бухгалтером, в 1945 році заарештований з хати і повішений.

Грицик Степан Іванович, 1908 р. н., селянин, працював головою сільради, в 1949 році вбитий біля своєї хати.

Ковальчук Михайло Юрійович, 1930 р. н., селянин, комсомолец, працював у своєму господарстві, в 1946 році вбитий біля своєї хати.

Крочак Федір Юрійович, 1902 р. н., селянин, працював головою сільради, в 1950 році вбитий на околиці села.

Крупський Володимир Онуфрійович, 1910 р. н., селянин, працював головою сільради, в 1950 році заарештований з хати і вбитий.

Лесів Григорій Васильович, 1918 р. н., в 1947 році вбитий у своїй хаті за те, що був військовослужбовцем Радянської Армії.

Ремарчук Павло Васильович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році заарештований з хати і повішений.

Село НІМШИН

Білоус Іван Панасович, 1903 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році вбитий у своїй хаті.

Білоус Розалія Михайлівна, 1907 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1944 році вбита у своїй хаті.

Блинський Володимир Васильович, 1920 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році вбитий на вулиці.

Криса Василь Миколайович, 1909 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році вбитий на вулиці.

Мурафа Іван Павлович, 1923 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році заарештований з хати і вбитий.

Паньків Тимофій Миколайович, 1922 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Савчук Петро Костянтинович, 1923 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1946 році вбитий на вулиці.

Тутка Матвій Матвійович, 1917 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, задушений в 1947 році.

Село НОВИЙ МАРТИНІВ

Баран Андрій Гнатович, 1911 р. н., селянин, член КПЗУ, працював у своєму господарстві, вбитий з 1946 році.

Минай Іван, 1925 р. н., селянин, комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Минай Марія, 1927 р. н., селянка, комсомолка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1945 році.

Наритник Михайло Степанович, 1903 р. н., селянин, член КПЗУ, працював у своєму господарстві, в 1946 році вбитий у своїй хаті.

Наритник Розалія, 1906 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1947 році вбита у своїй хаті.

Фірман Йосип Дмитрович, 1894 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1948 році.

Якимів Григорій Олександрович, 1900 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році.

Село ОЗЕРЦЕ

Бігут Дмитро, 1913 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, задушений удавкою в 1946 році за те, що не зібрав для оунівців рукавиці.

Село ОЗЕРЯНИ

Борис Степан Михайлович, 1924 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1947 році.

Герасимович Степан Іванович, 1908 р. н., селянин, працював секретарем сільради, в 1944 році вбитий у своїй хаті.

Корчак Степан Миколайович, 1902 р. н., службовець, працював директором Бурштинського маслозаводу, вбитий в 1947 році на вулиці села.

Пічук Дмитро Миколайович, 1905 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1946 році вбитий у лісі.

Чеканський Михайло Йосипович, 1908 р. н., поляк, селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році за національну приналежність під час нальоту оунівської боївки на село.

Шперналь Михайло Федорович, 1928 р. н., селянин, комсомолец, секретар комсомольської організації села, в 1948 році заарештований з хати і вбитий.

Село ОСТРІВ

Гургула Андрій, 1915 р. н., службовець, працював агрономом, вбитий у 1945 році.

Село ПІДШУМЛЯНЦІ

Худа Іван Семенович, 1898 р. н., селянин, член КПЗУ, працював головою сільради, в 1947 році вбитий під час нальоту оунівської боївки на село.

Село ПУКАСІВЦІ

Бучко Іван Степанович, 1922 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий у 1948 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Гринів Євстахій Миколайович, 1920 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий у 1948 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Гринів Остап, 1926 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий у 1948 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Совин Федір Іванович, 1898 р. н., службовець, працював головою сільради, за що у 1947 році був задушений удавкою.

Село РІЗДВЯНИ

Андріїв Йосип Олексійович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1946 році заарештований з хати і вбитий.

Андрусів Н. П., 1909 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в своїй хаті в 1944 році.

Гайдай Йосип Миколайович, 1902 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році вбитий у своїй хаті.

Головчак Сильвестр Петрович, 1910 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році заарештований з хати і вбитий.

Данилюк Роман Васильович, 1910 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році заарештований з хати і вбитий.

Коновал Леон Данилович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1947 році.

Крайківський Клим Петрович, 1900 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Крайківський Михайло Іванович, 1914 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1945 році у своїй хаті.

Ласій Михайло Петрович, 1904 р. н., селянин, працював своєму господарстві, в 1944 році задушений удавкою.

Олійник Володимир Матвійович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у своїй хаті в 1944 році.

Олійник Василь Матвійович, 1901 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році вбитий у своїй хаті.

Олексин Дмитро Михайлович, 1906 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Сенюк Михайло Пантелеймонович, 1916 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Терпеливець Василь Миколайович, 1916 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році у своїй хаті.

Янишин В. С., 1910 р. н. селянин, працював у своєму господарстві, в 1944 році забраний з хати і вбитий.

Село САПОГІВ

Бричук Марія, 1920 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, повішена в 1944 році.

Сиротинська Варвара (дані про рік народження відсутні), селянка, працювала у своєму господарстві, повішена в 1944 році.

Ташинський Антон, 1917 р. н., працював у своєму господарстві, повішений в 1944 році.

Третяк Олексій, 1915 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений у 1944 році.

Село СЛОБОДА

Баньківська Ганна Григорівна, 1912 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1944 році за те, що перехувувала єврея у своїй хаті.

Костик Федір Миколайович, 1919 р. н., селянин, працював головою колгоспу, вбитий в 1951 році у своїй хаті.

Мазур Тома Стахович, 1912 р. н., поляк, селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році за національну приналежність під час нальоту оунівської боївки на село.

Мазур Іван Йосипович, 1898 р. н., поляк, селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році за національну приналежність під час нальоту оунівської боївки на село.

Сірко Олексій Федорович, 1913 р. н., селянин, працював головою колгоспу, вбитий у 1948 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Слободян Олексій Степанович, 1926 р. н., службовець, працював бухгалтером агропромоб'єднання, вбитий в 1946 році.

Стехна Іван Семенович, 1908 р. н., селянин., працював головою колгоспу, вбитий у 1946 році під час нальоту оунівської боївки на село.

Село СТАРИЙ МАРТИНІВ

Бандура Ілля Степанович, 1911 р. н., службовець, працював головою сільради, вбитий у 1946 році.

Крайка Михайло Михайлович, 1915 р. н., службовець, працював головою сільського споживчого товариства, вбитий в 1947 році.

Олексюк Михайло Григорович, 1923 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1946 році забраний з хати і вбитий.

Семчишин Степан Йосипович, 1908 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році забраний з хати і вбитий.

Семчишин Броніслава Степанівна, 1913 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1945 році.

Села СТАРІ і НОВІ СКОМОРОХИ

Чернецька Софія Якимівна, 1915 р. н., селянка, домогосподарка, мати трьох дітей, вагітна була четвертою дитиною, повішена у 1946 році.

Слюсар Юрій Іванович, 1910 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1947 році забраний з хати і вбитий.

Гасій Лука Петрович, 1902 р. н., селянин, працював секретарем сільради, вбитий у 1948 році.

Довган Антон Фрузинович, 1925 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1947 році забраний з хати і вбитий.

Костів Данило Микитович, 1923 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1948 році забраний з хати і вбитий.

Романюк Прокіп Васильович, 1900 р. н., селянин, працював у сільському споживчому товаристві, в 1946 році повішений біля своєї хати за відмову співробітничати з оунівцями.

Белінський Станіслав Васильович, 1898 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1944 році по дорозі до райцентру.

Село СУБОТІВ

Гнатюк Яків Антонович, 1899 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1946 році вбитий у своїй хаті.

Гнатюк Олена Трохимівна, 1902 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, вбита в 1946 році в своїй хаті.

Дунець Іван Степанович, 1922 р. н., селянин, комсомолец, працював у своєму господарстві, вбитий в 1941 році у своїй хаті.

Село ТЕНЕТНИКИ

Бобик Юліан Петрович, 1894 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий у 1948 році.

Кропельницький Олексій Михайлович, 1900 р. н., селянин, член КПЗУ, працював у своєму господарстві, вбитий в 1947 році.

Польовий Євстахій Іванович, 1924 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1947 році за відмову служити у боївці ОУН.

Рега Федір Миколайович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, боєць винищувального батальйону, вбитий в 1946 році.

Рега Іван Ілліч, 1900 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1948 році.

Трач Василь Юрійович, 1914 р. н., селянин, член КПЗУ, працював у своєму господарстві, в 1944 році забраний з хати і вбитий.

Сосонка Микола, 1904 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, задушений удавкою в 1947 році.

Село ТУМИР

Гладій Петро Юрійович, 1906 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Гоян Василь Юрійович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1945 році.

Гоян Михайло Степанович, 1909 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Грушецький Григорій Дмитрович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році.

Кукура Іван Якович, 1912 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році забраний з хати і вбитий.

Магус Олексій Тимкович, 1903 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1945 році.

Малиновський Василь Олексійович, 1920 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році у своїй хаті.

Пікуляк Дмитро Якович (дані про рік народження відсутні), селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1944 році.

Савчук Пилип Якимович (дані про рік народження відсутні), селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році забраний з хати і вбитий.

Саранчук Дмитро Олексійович, 1900 р. н., службовець, працював секретарем сільради, вбитий у 1946 році у своїй хаті трьома оунівцями.

Стелинський Данило Семенович, 1902 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Стеблинський Павло Герасимович, 1905 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1945 році у своїй хаті.

Цюцьмаць Михайло Миколайович, 1904 р. н., службовець, працював робітником вузла зв'язку селища Жовтень, вбитий у 1945 році.

Село ТУСТАНЬ

Баляк Іван Михайлович, 1894 р. н., селянин, працював головою сільради, вбитий за селом у 1949 році.

Гава Михайло Тимофійович, 1911 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, задушений удавкою в 1947 році.

Галюк Йосип Іванович, 1908 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1948 році забраний з хати і вбитий.

Головацька Стефанія Дмитрівна, 1926 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1947 році задушена удавкою за свого батька, який рішуче засуджував злочини оунівців.

Городецький Костянтин Андрійович, 1920 р. н., селянин, вчився у Львівському держуніверситеті, у 1948 році забраний з хати і вбитий.

Городецький Панько, 1898 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1948 році забраний з хати і вбитий.

Дворнікова Кароліна Іванівна, 1920 р. н., службовець, працювала вчителькою місцевої школи, вбита у 1947 році.

Дідик Йосип Миколайович, 1899 р. н., селянин, працював заступником голови сільради, у 1947 році задушений удавкою.

Дідик Петро Миколайович, 1904 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, повішений в 1947 році за те, що не хотів, аби оунівці забирали його брата і сестру.

Деркевич Михайло Олексійович, 1921 р. н., селянин, працював завідувачим клубом, вбитий в 1947 році.

Дубель Мирослав, 1932 р. н., прийомний син Чуйко Г. П. вбитий у 1945 році.

Засидько Іван Іванович, 1930 р. н., селянин, забраний з хати і вбитий у 1949 році.

Засидько Степан Васильович, 1926 р. н., селянин, працював на одному з підприємств Станіслава, у 1948 році забраний з хати і вбитий.

Кернякевич Йосип Васильович, 1898 р. н., селянин, працював головою сільради, у 1949 році вбитий за селом.

Корабльов Олексій Михайлович, 1922 р. н., службовець, працював вчителем місцевої школи, вбитий у 1947 році.

Куцій Марія Якимівна, 1925 р. н., селянка, забрана в 1949 році з хати і вбита.

Литвин Дмитро Іванович, 1926 р. н., працював вчителем в селі Межигірці, у 1948 році забраний з хати і вбитий.

Мациборський Дмитро Іванович, 1904 р. н., селянин, працював збирачем молока у населення, в 1947 році задушений удавкою.

Обельницький Федір Маркович, 1900 р. н., селянин, працював головою сільради, вбитий у 1946 році.

Сачовський Григорій Григорович, 1915 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, вбитий в 1946 році.

Сиротюк Дмитро Іванович, 1901 р. н., селянин, працював секретарем сільради, у 1948 році забраний з хати і вбитий.

Чав'як Степан Федорович, 1901 р. н., селянин, працював головою сільського споживчого товариства, задушений удавкою в 1947 році.

Чуйко Гнат Пилипович, 1880 р. н., селянин, його дружина — **Антоніна** Петрівна, 1880 р. н., селянка, працювали у своєму господарстві, в 1945 році вбиті і спалені у своїй хаті за сина, який працював уповноваженим по заготівлі сільгосппродукції.

Умриш (інші дані відсутні), селянин, працював у своєму господарстві, в 1945 році вбитий у своїй хаті і спалений.

Шемерлюк Дмитро Йосипович, 1904 р. н., селянин, працював головою земельної комісії сільради, задушений удавкою в 1947 році.

Ярицький Михайло Федорович, 1897 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1948 році забраний з хати і вбитий.

Село ХОХОНІВ

Волинець Микита Федорович, 1906 р. н., селянин, працював головою сільради, в 1946 році вбитий у своїй хаті.

Місюррак Євдокія Михайлівна, 1915 р. н., селянка, працювала у своєму господарстві, в 1949 році вбита біля своєї хати.

Місюррак Ганна Іванівна 1939 р. н., селянка, у 1949 році зарізана оунівцями.

Місюррак Анастасія Іванівна, 1938 р. н., селянка, зарізана у 1949 році.

Місюррак Ігор Іванович, 1945 р. н., в 1949 році оунівці відрізали йому голову.

Хибіль Іван Дмитрович, 1922 р. н., селянин, працював у своєму господарстві, в 1947 році вбитий біля своєї хати.

Село ЯБЛУНІВ

Слабий Микола Васильович, 1910 р. н., селянин, працював головою сільради, у 1948 році повішений в центрі села.

Козін Григорій Петрович, 1912 р. н., селянин, працював секретарем сільради, у 1948 році повішений в центрі села.

Примітки.

Дані списки вперше без підпису були опубліковані між 19 жовтня 1990 і 27 червня 1991 рр. в івано-франківській газеті "Прикарпатська правда". Для нашої публікації ми дозволили собі хіба що трохи їх упорядкувати, зберігаючи майже недоторканим написання "персональних даних" та причини смерті, бо за останні роки наша орфографія зазнала певних змін.

Списки далеко неповні.

Перш за все, радянська влада, свідомо, до останніх днів свого існування замовчуючи наявність на території західних областей УРСР **громадянської війни**, ніколи не виявляла особливого бажання подавати всю повноту власних утрат, а тому навіть коли гинули видатні особистості з керівництва обласного масштабу, у некрологах (а навіть їх публікували надзвичайно рідко) зазвичай відзначали, що закінчила ця особа своє життя на бойовому пості. Пишних урочистих похоронів померлим, якщо їх удавалось ідентифікувати, також ніхто тоді не влаштовував. Однак оприлюднення цих даних свідчить про те, що у надрах архівів відповідних відомств майже кожна втрата нотувалась і, напевно, досі зберігається, очікуючи слушного часу на її публікацію.

Важко зрозуміти, чому в умовах демократії, про яку стільки у нас наговорено на різних рівнях влади, наше суспільство не має жодної змоги, нарешті, довідатись про всі втрати власних громадян у ході цієї, ніким не оголошеної, по суті, таємної війни.

У даних газетних списках не враховано страшні результати наслідків терористичної діяльності ОУН за всі роки польської окупації, а як нами відзначалося вище, від рук її бойовиків загинула не одна сотня “зрадників” із числа місцевого цивільного населення як із сторони українців, так і поляків.

Не врахованими залишилися людські жертви перших буремних місяців німецької окупації (липень-серпень 1941 р.), до яких значною мірою також причетні націоналісти. Про ганебну роль української поліції у вирішенні “єврейської проблеми” та розправи емісарів ОУН(б) із посадовими особами радянського періоду, які не евакуювались на Схід, нами сказано достатньо.

Не відбито у даних списках, для прикладу, те, що згідно з донесеннями провідників СБ, тільки в ніч на 19 березня 1944 року у Богородчанах від рук бойовиків УПА(б) загинуло 40 осіб польської національності. Подібні розправи характерні мало що не для всіх населених пунктів області. У тих роках було спалено переважно разом з усім населенням не одне польське село. Отже, горіли села з усім населенням не лише на Волині...

Крім того, дана газетна публікація охоплювала всього тільки три райони Станіславівської області (очікуваного продовження не відзначено), а їх в описувані часи було 34. Таким чином, опубліковані дані стосуються ледве 8-9% усієї території Прикарпаття. Для врахування, навіть у дуже наближених цифрах, усіх утрат населення нашої області від рук бойовиків збройного підпілля за весь час **громадянської війни** навіть встановлену жахливу кількість жертв необхідно збільшувати у декілька десятків разів.

Те, що мова може йти тільки про **домашню війну**, як її ще називав Митрополит Андрей Шептицький, більш красномовного свідoctва, ніж опубліковані списки, в наші дні не знайдеш.

Вважасмо, що не існує іншого, більш достовірного доказу для тих, хто шукає відповіді на питання: “Із ким воювала ОУН-УПА?”

Крім того, вони прекрасно демонструють саму технологію бандерівського терору й посередньо дають вичерпну відповідь ще на одне питання: чому переважна частина українського населення Західної України якщо не виступала проти діяльності ОУН-УПА, то намагалась стояти осторонь. І це не повинно викликати жодного здивування, адже від рук боївок ОУН-УПА в тих часах заги-

нуло не менше українців, аніж осіб інших національностей (за винятком хіба що євреїв).

У карних справах репресованих священників, до яких я мав доступ, згадувались й інші прізвища осіб, які загинули від рук бандерівців, але не вважав я можливим включати їх у цей список без прискіпливої перевірки кожного імені. Мені самому сьогодні це зробити вже не під силу, а жодної допомоги зі сторони я не маю.

Найменших сумнівів стосовно їх достовірності наведені дані у мене не викликають, хоча б тому, що газетна публікація викликала немалу і надзвичайно бурхливу полеміку. Однак жоден її учасник із числа політичних опонентів протягом років ні разу, навіть ще у 1996 році не мав жодних підстав звинуватити редакцію в тому, що вона подала прізвища осіб, які живуть досі чи померли набагато раніше або пізніше описуваних подій. А в тих часах значно більше, аніж у наші дні було достатньо живих свідків, які мали змогу спростувати наведені дані, якби вони були поспіль фальшивими.

У всякої війни не жіноче обличчя, але **громадянські війни** завжди відзначались особливою люттяю й жорстокістю. Наша, на жаль, як це видно з наведених списків, також не була винятком. Напевно, саме тому проти її розгортання ще у липні 1941 року різко виступав Митрополит Андрей Шептицький, всі єпископи як Української Католицької, так і (до 1944 року) Української Автокефальної Православної, а після 1946 й Російської Православної Церков, переважна більшість духовенства всіх згаданих конфесій. Однак, наші доморощені політики вибрали інший шлях. І запалили хати не в одному галицькому й волинському селі, гинули від куль і вогню навіть місячні діти, ніколи не вивчивши слова “мама”, гинули вагітні жінки, не дочекавшись побачити своїх немовлят, батьки не раз у страшних муках закінчували своє життя за “злочини” синів, діти – за провини родичів, а дехто навіть тільки за те, що належав до іншої, ніж ми, національності.

А влада у відповідь мало що не кожного місяця (принаймні на початках) відправляла ешелони з “соціально небезпечними елементами” у Сибір, чи в інші не менш віддалені райони – часто цілком невинних людей, повернення яких наша Батьківщина у переважній більшості випадків так і не дочекалась.

Про технологію державного терору більшовицької тоталітарної системи у книзі сказано достатньо...

Сьогодні маємо незалежну Державу. Якщо хочемо побудувати цивілізоване суспільство, мусимо навчитись нелегкого мистецтва вибачення перед усіма жертвами терору періоду громадянської війни, їхніми родичами й нащадками не лише за кордонами нашої країни, але й у себе вдома.

У всіх доступних для автора засобах ЗМІ про необхідність взаємного прощення він заявляв не один раз, однак, крім негативної реакції, нічого іншого не дочекався. *Народ, який після півстоліття й далі продовжує воювати з небіжчиками, майбутнього ніколи не матиме, а якщо говорити гірку правду, то він його, напевно, і не заслуговує...*

Квітень 2003 року.

Післямова

Habent sua fata libelli. Книги, як і люди, кожна мають свою долю і починає вона свій відлік часу задовго до того, як ми маємо змогу познайомитися з кожним новим виданням. Шлях цієї - до читача був довгим і непростим. Складена вона з окремих статей-нарисів, задум яких визрівав роками. Чи не найдовшою була дорога до друку першої публікації про Хрищення наших предків, бо кожен раз, в жодному випадку мені, звичайно, відкритим текстом ніхто не відмовляв, визрівали майже неподоланні перепони на шляху до її видання. Пройшло не менше десятка років, поки автор спромігся її побачити опублікованою. Наступна стаття так і не дочекалась газети, яка б наважилась її запропонувати своїм читачам. Щоразу замість категоричної відмови автор чув надзвичайно ввічливе: "Не на часі!" На заваді, як правило, ставали, то одні вибори, то інші; частіше - кризи, якщо не у нас, то в будь-якій частині Земної кулі; обговорення чи прийняття у Верховній Раді того, або іншого закону... Коли визрів задум об'єднати під однією обкладинкою всі опубліковані й відхилені матеріали, знову на протязі останніх двох років чув уже до болю знайомі дуже інтелігентні, надзвичайно ввічливі, але не менш категоричні сумніви щодо доцільності її видання взагалі.

Надзвичайно тоді виручив персональний комп'ютер, придбаний на грант з-за океану. Наочно переконався у необмежених можливостях сучасної техніки. У наш час, виявляється, можна публікувати книгу, обминаючи типографію. В електронному форматі на м'яких дисках без жодної гарантії захисту авторських прав, правда, тиражем усього у декілька десятків екземплярів у своєрідному "самвидаві" розійшлась вона по багатьох населених пунктах: Запоріжжя, Київ, Львів, Івано-Франківськ, Коломия, Чортків, а редакція газети центральні дві статті надіслала ще й в усі обласні центри, проводам головних політичних партій, у посольства багатьох країн. Звідусіль надходили неофіційні відгуки, які переконували автора у необхідності публікації книги у звичному вигляді. Особливо переконливим було для нього те, що діапазон оцінок був надзвичайно широким: від повного неприйняття тексту та самої ідеї книги до надмірного ними захоплення, але навіть в останньому разі, кожен мав свої застереження й доповнення. Книга однозначної оцінки, за винятком опонентів із правого,

“національного” боку, не дочекалась. Саме це й утвердило автора в тому, що він на правдивій дорозі. Адже живемо у надзвичайно заполітизованому суспільстві, де кожен хоче жити згідно з власними законами *особистої істини* й ніхто не клопочеться, щоб хоч трохи узгодити її з думкою навіть найближчого сусіда. От і маємо більше десятка націоналістичних партій, партійок, організацій, деякі вже незабаром більше як 60 літ ніяк не спроможні зіставити свої, з точки зору їх лідерів та вождів, абсолютно “вірні” й “точні” політично “виважені” позиції. Не примирило їх між собою навіть здобуття вимріяної всіма Незалежності України. Подібна картина спостерігається в останнє десятиріччя і на лівому фланзі нашого політикуму, винятком не став також і політичний “центр”.

А про те, що нараховується вже мало що не одна сотня депутатів навіть Верховної Ради, які протягом останніх дванадцяти років проходили в цю установу по списках однієї партії, а через декілька місяців, а, то навіть і тижнів, опинялись не раз на протилежному партійному боці, споминати не варто. Якщо на крадені гроші дехто споруджує величні храми й отримує за це вищі церковні нагороди, а інші, не моргнувши оком, за останнє десятиліття встигли поміняти свою конфесійну приналежність до п'яти разів, про яку вже тоді партійну “стійкість” можна вести мову? Ще інші, 28 червня 1996 року, віддаючи свої голоси проти прийняття Конституції України, тим не менше згодом зовсім не соромились прийняти з рук Президента вищі урядові нагороди як її творці, а сьогодні вважають цілком моральним виставляти себе її “батьками”...

Над книгою автор працював постійно, вносячи до неї безконечні доповнення та виправлення: змінилась її назва, зріс удвічі об'єм. На нашу думку, вона надзвичайно необхідна у наші дні. І зовсім не тому, що як усяка інша, містить у собі якусь нову інформацію, цим сьогодні нікого не здивуєш. Новизна її полягає в іншому: *historia vitae magistra*, а тому маємо вчитись, якщо не на прикладі сусідів, як близьких, так і далеких, то, принаймні, на гіркому досвіді власних предків. Гіркому тому, що, незважаючи на море пролитої крові в минулому, сотні років не змогли вони вибороти Незалежність, не маємо і зараз держави, якою можна пишатись і яка викликала би належну повагу у всьому світі. А тому автор писав книгу не з метою прославляння подвигів далеских чи близьких поколінь, на цю тему в останнє десятиріччя вийшло немало друкованої продукції, а з надією, що віднайдеться, хай і небагато читачів, які задумуються над тим, чому ми “маємо те, що маємо”? Невже не заслужили на краще? А якщо так, то чому?

Другою причиною, щоб проводити за комп'ютером цілі місяці, а особливо - безсонні ночі, було усвідомлення автором того факту, що на заваді здобуття Незалежності як у минулому, так і у наші дні є мало що не повна відсутність у переважної частини народу чуття національної єдності. Зараз розмови про національний менталітет, його характер, відмінності чи разючі подібності до того, або другого народу в певних колах нашого політичного та наукового істеблїшменту дуже популярні. Але, напевно, не існує у світі ще такої нації, яка б сотні років жила за страшним принципом “бий свій свого!” Природно, що безконечні пошуки “зрадників” у середовищі власного народу ні до чого іншого не могли привести, як до безцільного й безглузлого пролиття людської крові в минулому, на жаль, дехто готовий розпочати такі пошуки і в наш час...

Сьогодні можна почути немало пояснень цього феномену. Одні всю “вину” покладають на відсутність у нас на протязі багатьох століть незалежної держави й забувають при цьому, що Фінляндія, Естонія та Латвія взагалі до 1918 р. її не мали, а Словаччина здобула її всього декілька років тому. Польща втратила свою державність у кінці XVIII сторіччя, Литва – у XVI, Чехія – ще раніше, а здобули її всі тільки після Першої світової війни... Інші кивали в сторону того, що Україні необхідно перебороти більш ніж 300-літній поділ на *дві* частини, але ж Ю.Піلسудський отримав у спадок від попереднього періоду Річ Посполиту поділену не одне століття на *три* частини. Ще інші виставляли мовні проблеми українців у той час, як Швейцарія й досі власної однієї мови не має, а Ізраїль користується штучно відтвореним у кінці XIX ст. івритом, подібною справою зайнята зараз інтелігенція Шотландії.

У наш нелегкий час, напевно, не варто витрачати дорогий для всіх нас час на детальне вивчення причин цього феномену, тим більше, що існуючі з цього приводу численні теорії так і не спромоглися його пояснити. Сьогодні значно важливішою є проблема, як перебороти жажливі наслідки цієї історичної спадщини. Автор переконаний в тому, що сьогодні чи не найактуальнішою справою є розпочати роботу над створенням **Програми національного примирення** й саме задля цього написана ця книга.

XX століття доказало всім політикам, що шлях переговорів із використанням жорсткої непримиренної фразеології – дорога, яка завжди веде у глухий кут і до жодного позитивного результату ніколи не приводить. Навіть, якщо ворог капітулював повністю й остаточно, йому все одно слід надати певне поле для маневру, бо після нищівного погрому завжди виникає хрестоматійне питання: “А що робити далі?” Уже в

XIX ст. після того, як противник склав зброю, навіть після захоплення його столиці, ніколи не було впевненості, що війна врешті закінчилась. Саме тому держави-переможниці у Першій, а згодом і в Другій світовій війні вже через декілька років після їх завершення намагались чимдуж і то якнайшвидше відновити економічний потенціал розгромлених ворогів, хоча б із тих міркувань, що брати на повне утримання все населення навіть невеликої країни не може собі дозволити жодна, хай і могутня фінансова структура. **Найбільших успіхів світова спільнота завжди добивалась на шляху політичних компромісів.**

Друга половина XX століття відкрила ще один шлях до найбільш успішних переговорів – **взаємне прощення**. Ця дорога до повного взаєморозуміння уперше була відкрита 18 листопада 1965 року, коли троє польських єпископів, в їх числі й майбутній Папа Йоанн-Павло II, звернулись з Риму до німецького народу із закликом: “Ми прощаємо й просимо прощення у вас!” І не мало для авторів цього документу жодного значення, чи буде при цьому принижена у якійсь формі національна гідність поляків. Хоча, з точки зору формальної політичної логіки Польщі тоді просити вибачення не було за що: не вона була агресором, не її війська розпочали Другу світову, не вона створювала цілу сітку концтаборів, де загинули мільйони невинних польських громадян, не її авіація у 1939, а потім у 1944 рр. змітала десятки населених пунктів, саме на її території фашизм придушив Варшавське повстання, а перед тим там же знищив усе населення гетто...

Рідко який ще документ зустрівся з такою непримиренною, майже одностайною різко негативною оцінкою, причому, не лише офіційної комуністичної влади тодішньої Польщі, але й усього загалу суспільства. Влада висунула контрлозунг: “Ми не забули і не забудемо!” Головною думкою всіх виступів та політичних заяв тоді була теза: “Історія досі не знає випадку, аби жертва агресії просила вибачення у агресора.” Однак незабаром саме цей виступ трьох сміливців відкрив нову сторінку європейської політики, яка у кінцевому результаті привела до переговорів й наступного підписання мирних договорів Німеччини з усіма її східними сусідами включно з ССРСР. А в результаті Європа прийшла до такої стабілізації політичної ситуації на континенті, яка не похитнулася навіть після югославської кризи.

Чому нам не взяти цей приклад як зразок формування нових політичних взаємин не лише з Польщею, але й усередині нашого суспільства? Адже за дискусією про трагедію на Волині якось випало з уваги те, що на території західних областей України в 1941-1955 рр. **загибло з рук бойовиків ОУН-УПА цивільної людності, в першу чергу, із числа українців, значно більше, ніж поляків на Волині.** Тільки на Сході України сьогодні проживає до мільйона осіб із числа родичів тих, які загинули в тих роках на Західній Україні, не одна сотня тисяч українців – родичі подібних жертв мешкає у Львівській та сусідніх із нею областях. Коли, нарешті, проводи численних відламів ОУН спроможуться на звичайне християнське вибачення перед ними за трагедію, спричиненою їх боївкарами? Хи-зуючись своїм християнством, не сміємо забувати, що віра без діл - мертва (Як. 2,20).

Тому **Програма національного примирення** в першу чергу має включати в себе цілий комплекс заходів, направлених на примирення колишніх ворогів, які навіть через 60 років досі неспроможні на пробачення одне одному. І мова йде зовсім не про забуття, **трагедія, особливо якщо вона супроводжувалась пролиттям невинної людської крові, поки жива людина-її свідок, не забувається ніколи**, а про **прощення ворогам своїм**. Уже дванадцять років як одні, так і другі є громадянами вільної незалежної України, а тому, напевно, настав уже час для взаємного християнського прощення навіть, якщо ми продовжуємо і далі бути атеїстами. Велика роль у цьому повинна належати нашим, на жаль, аж занадто численним конфесіям. Кому, як не їм, навчати вірних любові до ближнього, особливо, коли він є твоїм співгромадянином. Позитивну роль у цьому процесі могли б відіграти не менш чисельні політичні партії, а тому зовсім неприпустимим легалізувати такі політичні об'єднання (організації), що у своїх друкованих матеріалах і далі закликають до смерті ворогів...

У жодному випадку не можна допустити спекуляції нашим історичним минулим. Воно у нас, як і врешті у всіх інших народів, неоднозначне. Якщо будемо намагатись жити згідно зі старими, давно збанкрутливими лозунгами та ідеями, до чого нас постійно закликають “праві” у союзи з цілком “порядними” партіями центру – наша країна майбуття не матиме! Приклад Ольстера, де кожен раз відзначення роковин подій, які мали місце у далекому минулому (200, а то й 300 літ тому!), в наші дні щороку супроводжуються масовими погромами і, навіть, пролиттям крові, повинен постійно стояти перед очима наших політиків, релігійних і громадських діячів.

Одним із дуже важливих елементів даної програми має стати **завершення процесу політичної реабілітації** всіх учасників громадянської війни 1941-1955 рр., незалежно від того, де вони воювали: в УПА, чи дивізії “Галичина”. Не повинно мати жодного значення, чи вони у свій час

були арештовані зі зброєю в руках, чи без неї. У наш час визначальним повинно стати те, щоб їхні руки ніколи не були у людській крові цивільного населення, незалежно від його національної приналежності. **Жодній реабілітації не повинні підлягати ті, які в ім'я національної ідеї проливали невинну кров мирного населення.** Усі реабілітовані повинні бути забезпечені державою принаймні на рівні інших військових пенсіонерів, з усіма пільгами та засобами соціального захисту.

Дана програма має бути доповнена *культурним обміном* між областями. Справа вже дійшла до того, що наша молодь більше обізнана з досягненнями переважної більшості закордонних музикантів, поетів, письменників, художників і взагалі митців, аніж із своїми, які проживають часто всього за кілька десятків кілометрів і які відомі по всьому світі, за винятком хіба що своєї власної батьківщини. Своєрідними "ліками" могли б стати періодичні проведення міжобласних фестивалів, оглядів кращих досягнень у культурі, зокрема, обміни виставками, концертними програмами, гастролями творчих колективів...

Різкої зміни вимагає державна політика у книговидаванні та книжковій торгівлі. Чому українська книга на нашому ринку у декілька десятків разів дорожча від аналогічної, але надрукованої у Росії, чи Білорусі?

Прошу зрозуміти автора правильно: він зовсім не проти кращих досягнень світової цивілізації чи досягнень наших близьких та далеких сусідів. Він лише за те, щоб ми на всіх рівнях дотримувались Шевченкового "Чужого навчайтесь, свого не цурайтесь!" І вже аж ніяк до кращих здобутків цивілізації не можна віднести голлівудські серіали з їхньою пропагандою насилля, сексуальної розпущеності, відьомства, які заповнили наші домашні телекрани...

Ніщо так не зближує людей, як спільна праця заради добра свого народу. А тому Програма має бути доповнена *міжрегіональною економічною співпрацею*.

У жодному випадку, не претендуючи на вичерпність всіх ідей програми, допускаємо можливість її доповнення іншими видами міжобласної, міжрегіональної співпраці.

Не потрібно розраховувати на швидкі й негайні результати. Посваритись, прийти до непримиренної ненависті – значно легше, аніж добитись злагоди у питаннях, які протягом десятиріч ніхто навіть не наважився ставити.

Саме цим керувався автор, вишукуючи найменші можливості для публікації даної книги. Не його вина, що книга не змогла побачити світ ще восени минулого року чи навіть раніше, коли вона могла у певний

спосіб уплинути на прийняття політичних рішень, можливо, навіть і на державному рівні. А тому особлива подяка спонсору книги - директору фірми "Вотум" **Калину Роману Ярославовичу**, зусиллям котрого читач, нарешті, має змогу тримати цю книгу у своїх руках.

Автор у жодному разі не сподівається на повсюдне схвалення всіма читачами його точки зору на ряд питань історії, зокрема, Галичини з Волинню. Головні ідеї цієї книги автором були оприлюднені у всіх доступних для нього на Прикарпатті засобах ЗМІ ще два роки тому, однак, крім бездоказового заперечення, а згодом повного замовчування він нічого іншого не дочекався. А в умовах демократичної держави він мав право на діяти на уважне відношення до неї. А щодо критики, то за більш, аніж 40-літній стаж роботи у вузах, до неї він звичний. Головне, аби була вона конструктивною...

Липень 2003 року.

Зміст

1. Хрищення Київської Русі. До питання про характер християнства на наших землях в IX – сер. XIII ст.	3
2. З ненадрукованого.	35
3. Історія – учителька життя. Та чи вчимося ми у неї?	58
4. Відповідь історика.	134
5. “Діти вулиці.” Специфіка проблеми дитячої безпритульності в сучасній Україні. Можливі шляхи її розв’язку.	205
6. Основні засади християнського виховання в навчальному процесі у школі.	212
7. Християнство та мораль XX століття.	217
8. Голодомори 1921-1947 рр. в Україні як феномен більшовицької тоталітарної системи.	237
9. Додатки.	261
Заява про необхідність реабілітації колишніх вояків див. “Галичина”	261
Заява про необхідність реабілітації К.Зарицької.....	268
Листування й акти реабілітації владик УКЦ Г.Хомишина, Й.Лятишевського, С.Лукача, Й.Слезюка та А.Бойчука.....	278
Списки жителів, які загинули від рук бойовиків ОУН-УПА.....	284
10. Післямова.....	379

Про автора

Заборовський Ярослав Юрійович народився у 1939 р. у Львові, кандидат історичних наук (1969), професор (1990), після закінчення історичного факультету Львівського Університету (1961) рік учителював у с. Бітля Турківського р-ну Львівської обл., після чого був запрошений продовжувати навчання у стаціонарній цільовій аспірантурі при кафедрі історії стародавньої Греції та Риму Ленінградського Університету (1962-1964), викладач Дрогобицького педінституту (1964-1967). Від вересня 1967 р. працює в Івано-Франківську спершу в педінституті, а згодом у Прикарпатському університеті, де був доцентом, професором, завідувачем кафедри історії стародавнього світу та середніх віків (1992-1998), виконував обов’язки заступника декана історичного факультету, керував студентським науковим семінаром “Історія Церкви в античну епоху та середньовіччя”, читав лекції з релігієзнавства та історії. У 1974-1990 рр. представляв УРСР у Всесоюзній Асоціації антикознавців, був лектором-міжнародником обласної організації Товариства “Знання” (1961-1992). Один із засновників Івано-Франківської Духовної Семінарії УКЦ, в 1990-1991 рр. на безоплатній основі перший її проректор із навчальної роботи, професор Церковної історії. Організатор Всеукраїнських наукових конференцій, присвячених Митрополиту Андрею Шептицькому (1995) та Берестейській Церковній Унії (1996), проведення у нашому місті Міжнародних Берестейських читань (1996). Відновлював діяльність “Просвіти” на історичному факультеті (1989-1990), член Ради міського об’єднання ВУТ “Просвіта” (від 1992), на обласному телебаченні вів авторську програму “З історії Церкви в Україні” (1992-1994).

Автор 60 наукових публікацій переважно з історії республіканського Риму (V-I ст. до н.е.), серед яких серія статей у “Вестнике Древней Истории” вид. АН СССР (Москва, 1962, 1978-1979, 1981, 1982), Українській Радянській Енциклопедії (1982-1989), монографії “Очерки по истории аграрных отношений в Римской республике” (1985), а також двох книжок про Митрополита Андрея Шептицького (1995), дослідження про Хрищення Київської Русі (2001). Студіює історію Станіславівської дієцезії (1939-1952); встановив на підставі архівних матеріалів долю понад 650 священників, домігся державної реабілітації п’ятьох єпископів, в т.ч. – трьох підпільних, із них Григорій Хомишин, Симеон Лукач та Йоанн Слезюк, Святішим Отцем Йоанном-Павлом II 27 червня 2001 р. на підставі цих документів були канонізовані.

Нагороджений медалями: "Ветеран труда" (1989), А.С.Макаренка Міністерства народної освіти УРСР (1990), "Pro Patria et Fides" Головної Управи Братства колишніх вояків 1-ої Української Дивізії Української Національної Армії (1997), Срібною ювілейною медаллю Івано-Франківської Єпархії УГКЦ (2000), Почесним знаком на честь 2000-ліття Різдва Христового Голови Івано-Франківської облдержадміністрації (2000), лауреат гранта ACLS (1999), що при Фонді Карнегі (Держдепартамент США).

У вересні 1999 р. вийшов на пенсію, проте через рік у зв'язку зі сімейними та матеріальними обставинами змушений був продовжити викладання у приватних вузах, а від березня 2001 р. працює професором кафедри педагогіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. У жодній з політичних партій протягом усього життя ніколи не перебував.